

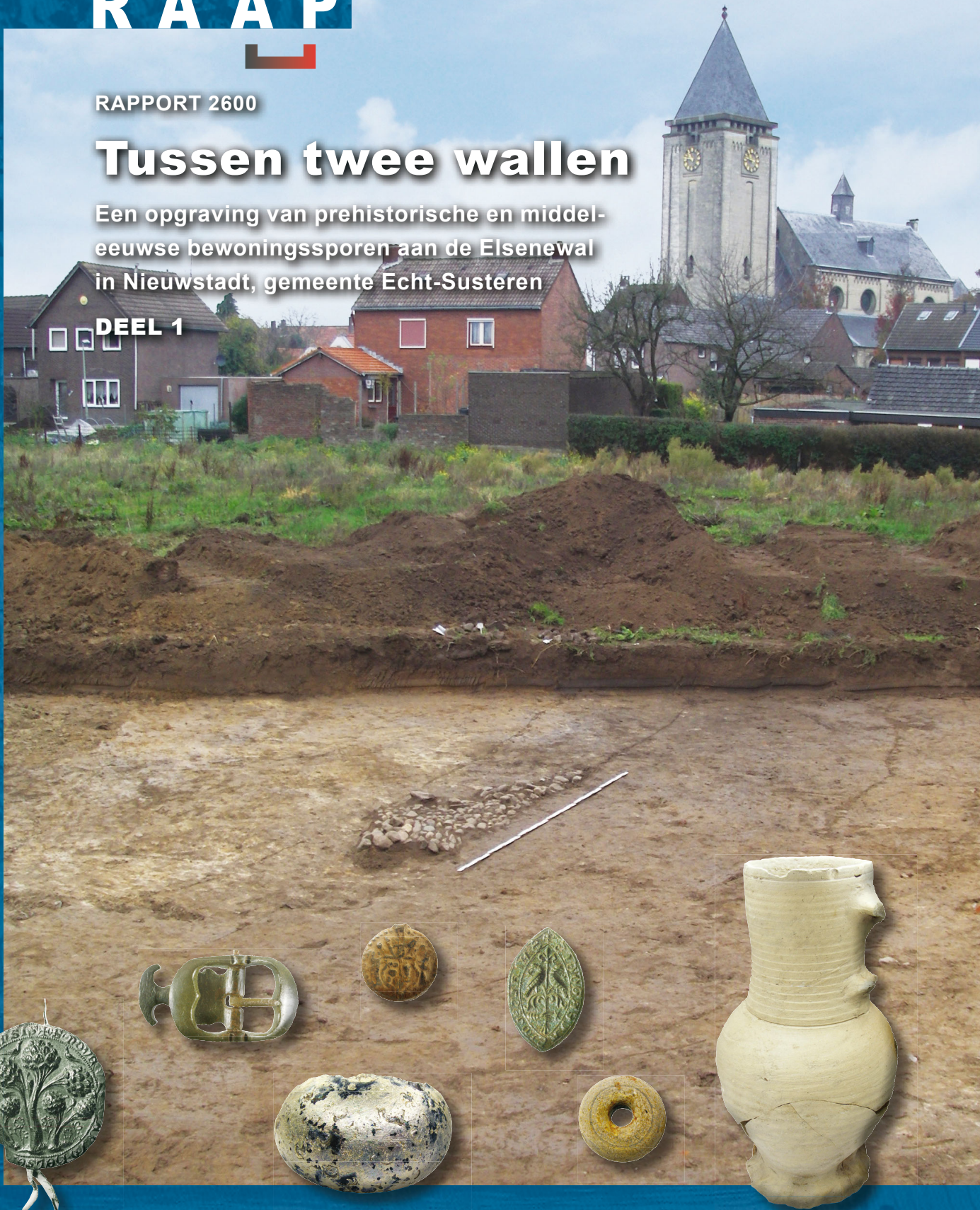
RAAP

RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

DEEL 1

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse
bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt,
gemeente Echt-Susteren

DEEL 1

Colofon

Opdrachtgever: Van der Looy projektmanagement B.V.

Titel: Tussen twee wallen: een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewonings-
sporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Status: eindversie

Datum: 7 juni 2013

Auteur: drs. X.C.C. van Dijk

Met bijdragen van: drs. S. Baetsen, drs. J. van Dijk, drs. G. Gazebeek, drs. H. van Haaster,
drs. M. van der Linden, drs. P. de Rijk, drs. R.J.A.M. Thijssen & G. Venner

Projectcode: NELS3

Bestandsnaam: RA2600_NELS3

Projectleiders: drs. G. Hensen & drs. X.C.C. van Dijk

Projectmedewerkers: ir. G.R. Ellenkamp, J. Hanssen, drs. G. Hensen, drs. M. Janssens,
M.A.H. Lipsch, drs. E. Rondags & drs. J. Vansweevelt

ARCHIS-vondstmeldingsnummer: 420253

ARCHIS-waarnemingsnummer: nog niet toegekend

ARCHIS-onderzoeksmeldingsnummer: 37349

Autorisatie: drs. G. Tichelman & dr. M.P.F. Verhoeven

Bevoegd gezag: Gemeente Echt-Susteren

ISSN: 0925-6229

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V.

Leeuwendeldseweg 5b

1382 LV Weesp

Postbus 5069

1380 GB Weesp

telefoon: 0294-491 500

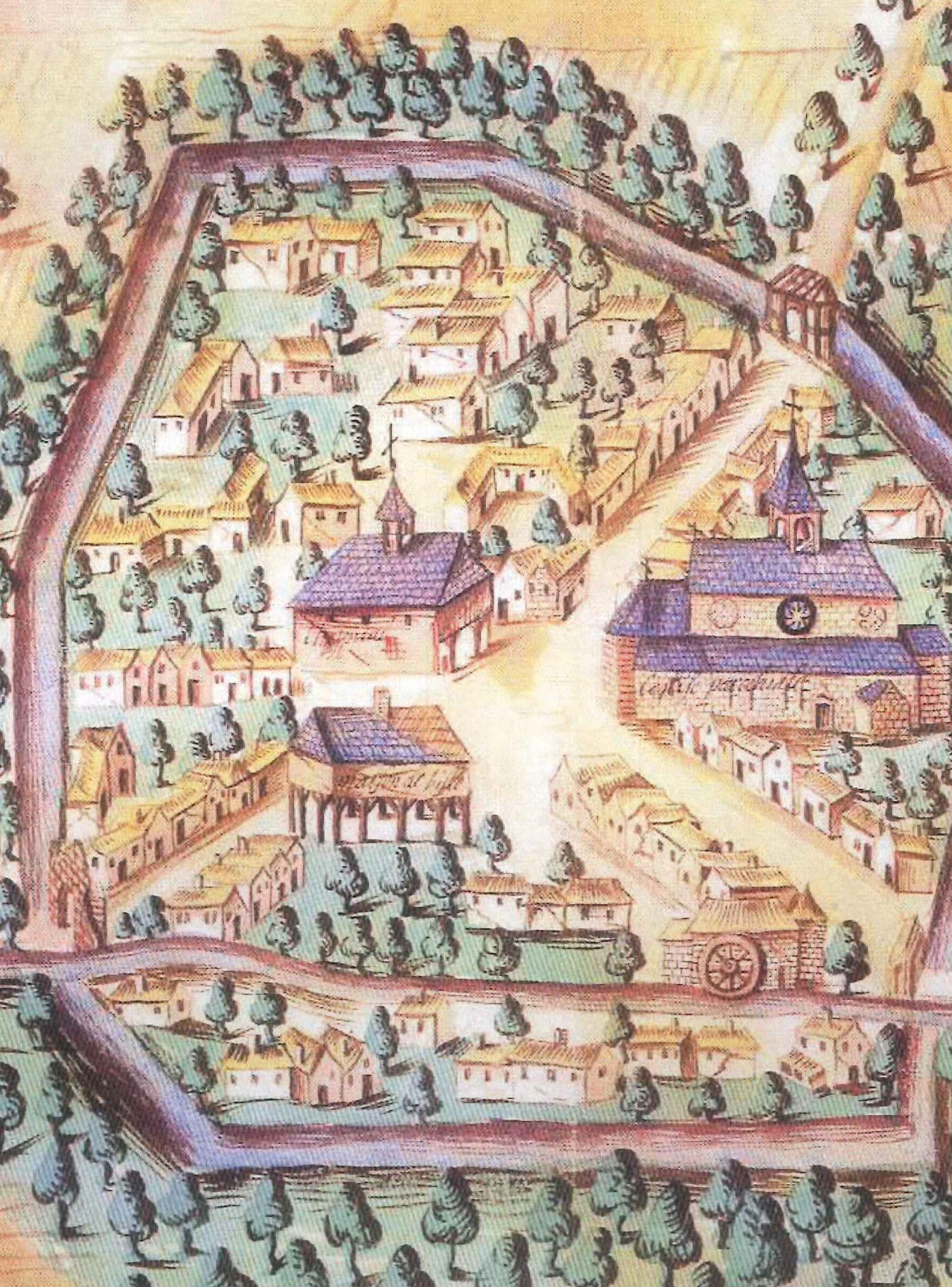
telefax: 0294-491 519

E-mail: raap@raap.nl

© RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V., 2013

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V. aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Mappa di Genova come era nel 1500

Samenvatting

In opdracht van Van der Looy projektmanagement bv heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in oktober-november 2009 en maart 2010 een archeologische opgraving uitgevoerd aan de Elseneval in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren. Aanleiding voor het onderzoek was het voornemen om op de locatie woningen te realiseren. Het primaire doel van deze opgraving was het veilig stellen van de wetenschappelijke informatie van deze vindplaats (behoud *ex situ*).

Het onderzoek laat meer licht schijnen op de ontstaansgeschiedenis van Nieuwstadt. Uit archiefonderzoek blijkt dat Nieuwstadt pas in de 13e eeuw als kolonistendorp zou zijn gesticht, echter er is niets bekend van bewoning in het plangebied, of van pre-13e-eeuwse bewoning in Nieuwstadt in het algemeen. Tijdens het archeologisch onderzoek zijn in het plangebied bewoningssporen aangetroffen uit met name de Late Middeleeuwen, maar het plangebied is al in de Steentijd door de mens bezocht en was ook al in de IJzertijd gebruikt. Het is duidelijk dat de middeleeuwse gebouwen aanwezig zijn in het plangebied. Echter, hoewel (verdiepte) vloeren nog aanwezig zijn, zijn gebouwplattegronden zeer moeilijk te reconstrueren. Dit is het gevolg van het vrijwel ontbreken van enige ruimtelijke regelmaat van de sporen, waarschijnlijk veroorzaakt door een combinatie van bodemgaafheid en verbruining (vervaging van grondsporen). Toch kon een beeld worden gevormd van de laat-middeleeuwse bewoning, de bedrijfsvoering/ambachten die er zijn verricht, de watervoorziening, de inrichting van de (hypothetische) erven en de vegetatie in het plangebied en de directe omgeving van Nieuwstadt.

Het aardewerk kan worden geplaatst in de perioden II, III, IV en V, en dateert rond het begin van de 13e eeuw (ca. 1200-1225/1240) tot ca. 1275-1375. De sluitingsdatum ligt in de eerste helft van de 14e eeuw.

Uit het onderzoek is gebleken dat al in de late 12e eeuw sprake is van extensief menselijk gebruik van het plangebied, maar de bewoning vond op voornamelijk plaats tussen het begin van de 13e en de tweede helft van de 14 eeuw (ca. 1250 en 1375). De bewoning bestond uit zeven gebouwen, die op regelmatige onderlinge afstand lagen, waardoor er sprake lijkt van planmatig opgezette erven. Er vond veeteelt plaats en er was hooiland, maar er werden ook ambachten beoefend, getuige een smederij en een ververij. In enkele gebouwen vond ook het stremmen van melk plaats en/of vond kaasproductie plaats en/of het stremmen van melk en er werd wellicht tevens hennep en vlas geteeld en/of verwerkt, veelal voor productie van olie, linnen, touw. Enkele van deze ambachten worden ook in de historische bronnen genoemd. Het voorkomen van kookpotten wijst erop dat het niet enkele ambachtelijke gebouwen betreft, maar dat er ook werd gewoond. Dit wordt ondersteund door de grootte van enkele gebouwen. Het plangebied werd doorsneden door een weg die aansloot op de Millenerstraat in de stadskern. Daarnaast wordt het plangebied doorkruist door zes grachten en sloten met zwak stromend of stilstaand water. Die zijn vermoedelijk aangelegd door de gemeenschap als groep, en dienden voor de ontwatering van het gebied.

Er kan worden verondersteld dat het water in de grachten en sloten werd gebruikt bij de verwerking van vlas en hennep en de productie van linnen en touw. Het ontbreken van waterputten duidt erop dat de watervoorziening een collectieve voorziening was, en op de erven nooit op individuele basis is gevoerd. Wellicht is dit een indicatie dat het plangebied voornamelijk een gebied was waar ambachten werden ontplooid. Er kunnen ook andere factoren aan ten grondslag liggen, zoals een verbod door de lokale heer. Na de 15e eeuw was het plangebied nog maar extensief in gebruik.

Historisch onderzoek heeft tot dusver geen gegevens opgeleverd over de families en de individuele bewoners van de erven. Wel is duidelijk dat Nieuwstadt in de geschetste periode Gelders eigendom is, en dat het als een Gelderse enclave in vreemd gebied lag. Het is dan ook niet opmerkelijk dat de bloei van Nieuwstadt op hoofdlijnen overeenkomt met de laat-middeleeuwse bloei van Gelre als geheel. In dit opzicht was Nieuwstadt dus een typisch Gelderse stad, ondanks de geïsoleerde ligging. De middeleeuwse bewoning in het plangebied begint in een belangrijke periode voor Nieuwstadt, namelijk de tijd waarin stadsrechten werden verkregen. Deze nieuwe status had ook zijn weerslag op de vrijheden van de inwoners. Uit het vondstmateriaal is evenwel nauwelijks af te leiden wanneer de middeleeuwse horigen meer vrije rechten verkrijgen. Stedelijke nederzettingen uit de Late Middeleeuwen in (Zuid-)Limburg zijn niet of nauwelijks onderzocht. De specifieke ontwikkeling van Nieuwstadt kan nu beter worden geduid, doordat de wisselwerking tussen het verkrijgen van stadsrechten en economische ontwikkeling (opkomst en neergang) nu beter bekend is. Door de opgraving kunnen de ontwikkelingen van stad en platteland in de Late Middeleeuwen in Zuid-Limburg beter worden vergeleken, waardoor ook de relatie tussen beide beter kan worden begrepen.

Het onderzoek aan de Elsenewal heeft veel informatie opgeleverd, die de gemeente op verschillende manieren kan benutten. Diverse historisch-geografische elementen kunnen worden gebruikt als inspiratiebron voor de toekomst, zoals de omwalling van Nieuwstadt, de stadspoorten en het oude stratenpatroon. Zo kan de opmerkelijke geschiedenis van Nieuwstadt meer levend gemaakt worden. Archeologische vondsten vormen een andere, goede mogelijkheid om het verleden te tonen. De vondsten uit het onderzoek aan de Elsenewal vormen een mooie dataset voor een tentoonstelling. Hierbij kan in meer algemene zin ook gebruik worden gemaakt van informatieborden, oude afbeeldingen, schilderijen en gravures van Nieuwstadt en dergelijke. Het geheel van historische elementen, tentoonstelling, informatieborden etc., zou begeleid kunnen worden door een kleine uitgave over middeleeuws Nieuwstadt. Tevens biedt dit ook interessante mogelijkheden voor lespakketten *lokale geschiedenis* voor de plaatselijke basisschool. Op die manier raakt de lokale historie niet in vergetelheid, en blijven inwoners, de gemeente en de streek zich bewust van haar eigen, unieke geschiedenis.

Inhoud

Samenvatting	3
1 Inleiding	11
1.1 Kader	11
1.2 Administratieve gegevens	13
1.3 Aanleiding en aanpassing van het onderzoek	14
1.4 Doelstelling	14
1.5 Kwaliteit	15
1.6 Leeswijzer	15
1.7 Dankwoord	15
2 Voorgaand veldonderzoek	19
2.1 Geofysisch en booronderzoek 1994-1995	20
2.2 Booronderzoek 2005	21
2.3 Booronderzoek 2007	21
2.4 Geofysisch onderzoek 2008	23
2.5 Proefsleuvenonderzoek 2009	23
3 Doel van het onderzoek	25
4 Methodes	29
4.1 Veldwerk	29
4.2 Uitwerking	34
5 Landschappelijke ontwikkeling	45
5.1 Geologie en geomorfologie	46
5.2 Bodem	54
6 Archeologische gegevens	57
6.1 Inleiding	57
6.2 Steentijd	58
6.3 De late Prehistorie: Bronstijd en IJzertijd	59
6.4 Romeinse tijd	60
6.5 Vroege Middeleeuwen	61
7 Historische gegevens	65
7.1 Economische expansie in de Volle en Late Middeleeuwen	65
7.2 Van hertogdom Neder-Lotharingen naar graafschap Gelre	66
7.3 Versterkingen en opkomst van steden	67
7.4 De opkomst en stad-wording van Nieuwstadt	71
7.5 De naam en betekenis van Nieuwstadt	80
7.6 Ontwikkeling van Nieuwstadt in de Late Middeleeuwen	85

7.7 Invloed op de beken en afwatering	91
7.8 Neergang vanaf de 15e eeuw	93
7.9 Historisch kaartmateriaal uit de 18e en 19e eeuw	95
8 Sporen en structuren	103
8.1 IJzertijd	104
8.2 Late Middeleeuwen	108
9 Vondsten uit de Prehistorie	177
9.1 Steentijd	178
9.2 IJzertijd	183
10 Aardewerk uit de Middeleeuwen	197
10.1 Inleiding	197
10.2 Datering en typologie van het aardewerk	199
10.3 Conclusie	212
11 Natuursteen	213
11.1 Inleiding	213
11.2 Beschrijving en ruimtelijke spreiding	215
11.3 Archeologische structuren	220
11.4 Bewerkingssporen	225
11.5 Mogelijke herkomst	232
12 Keramisch bouwmetaal	233
12.1 Inleiding	233
12.2 Hoeveelheden	234
12.3 Laat-middeleeuws grof keramisch bouwmetaal	234
12.4 Romeins grof keramisch bouwmetaal	237
13 Metaal	239
13.1 Inleiding	239
13.2 Beschrijving van de metaalvondsten	241
13.3 Beschrijving van de metaalvondsten per structuur	255
14 Bot	257
14.1 Het menselijk botmetaal	258
14.2 Het dierlijk botmetaal	261
15 Glas	273
15.1 Inleiding	273
15.2 Beschrijving	274
15.3 Verspreiding van het glas	276
15.4 Herkomst	278
16 Hout	281
16.1 Inleiding	281
16.2 Beschrijving	282

17 Paleo-ecologie	291
17.1 Inleiding	291
17.2 Resultaten	292
17.4 Conclusies	303
18 Vergelijkend onderzoek	305
18.1 Zuidoostelijk Noord-Brabant en Noord- en Midden-Limburg	306
18.2 Zuid-Limburg	314
18.3 West-Nederland (stedelijke context)	316
18.4 België (Vlaanderen)	317
18.5 Duitsland	323
18.6 Besluit	327
19 Synthese	329
19.1 De behuizing	330
19.2 Erven?	333
19.3 De functies van de gebouwen en de erven	336
19.4 De ontwatering en de watervoorziening	340
19.5 Handel en contacten	342
19.6 De stichting van Nieuwstadt	344
19.7 De status van de nieuwe bewoners	345
19.8 De bloei en neergang van Nieuwstadt	345
20 Conclusies: beantwoording van de onderzoeksvragen	349
21 Aanbevelingen	361
Literatuur	365
Overzicht van figuren, tabellen, grafieken en bijlagen	377
Bijlagen (op CD)	
Bijlage 1. Sporenlijst.	
Bijlage 2. Vondstenlijst.	
Bijlage 3. Beschrijving prehistorisch aardewerk.	
Bijlage 4. Beschrijving middeleeuws aardewerk.	
Bijlage 5. Beschrijving natuursteen.	
Bijlage 6. Beschrijving metaal.	
Bijlage 7. Beschrijving dierlijk botmateriaal.	
Bijlage 8. Beschrijving glas.	
Bijlage 9. Pollen- en macrorestenonderzoek.	
Bijlage 10.1. Beschrijving keramiek.	
Bijlage 10.2. Typenlijst aardewerk.	
Bijlage 11. Beschrijving natuursteen.	
Kaartbijlagen	
Kaartbijlage 1. Overzicht opgraving.	
Kaartbijlage 2. Profielen door stadsgracht.	

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen
aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

1 Inleiding

1.1 Kader

In opdracht van Van der Looy projektmanagement bv heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in oktober-november 2009 en maart 2010 een archeologische opgraving uitgevoerd in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren, in verband met bouwwerkzaamheden aldaar (figuren 1.1 en 1.2). Het plangebied ligt tussen de twee historische omwallingen van Nieuwstadt, ten zuiden van Huize Witham. Op grond van de resultaten van deze vooronderzoeken werd geconcludeerd dat er mogelijk belangrijke archeologische waarden aanwezig waren in het plangebied. Daarnaast heeft het gebied een hoge cultuurhistorische waarde. Het ligt in een halfcirkelvormig onbebouwd terrein en bevindt zich direct ten zuiden van de kern, maar is er nadrukkelijk niet in geïntegreerd. Van Lief-feringe (2007) verwoorde de cultuurhistorische waarde als volgt: *Wanneer men ter hoogte van het plangebied vanaf de Elsenewal in noordelijk richting kijkt, dan valt vooral de bijzondere cultuurhistorische ensemblewaarde op van het gebied. De zone tussen beide omwallingen is hier nooit bebouwd geweest met moderne woningen, waardoor het middeleeuwse karakter van het gebied nog uitstekend bewaard is gebleven. Eén blik richting noorden is voldoende om zowel het Huize Witham, de Sint-Janskerk als de ligging van de binnenste stadsomwalling (met de huidige stads-kern) als één landschappelijk geheel te overzien.*

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 1.1 De ligging van het plangebied (paarse lijn); inzet: ligging in Nederland (ster).

De opgraving is uitgevoerd in twee fasen. De eerste fase vond plaats tussen 26 oktober t/m 13 november 2009; fase 2 liep van 8 maart t/m 25 maart 2010. De uitwerking gebeurde in 2011 en 2012.

De opgraving is bezocht door leerlingen van groep 6 van de lagere school uit Nieuwstadt (figuur 1.3). Zij zijn op de opgraving rondgeleid door de medewerkers van RAAP, zodat zij met eigen ogen hebben kunnen zien hoe de archeologische geschiedenis van hun stad er uitziet.

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 1.2 Impressie van het plangebied.

1.2 Administratieve gegevens

Opdrachtgever: Van der Looy projectmanagement bv

Bevoegd gezag: gemeente Echt-Susteren

Uitvoerder: RAAP Archeologisch Adviesbureau

Wetenschappelijk leider: drs. X.C.C. van Dijk, projectleider

Gemeente: Echt-Susteren

Plaats: Nieuwstadt

Straat: Elsenewal

Project: NELS3

Plangebied: Elsenewal te Nieuwstadt

Centrumcoördinaten: 188.100/338.480

ARCHIS-vondstmeldingsnummer: 420253

ARCHIS-waarnemingsnummer: nog niet toegekend

ARCHIS-onderzoeksmeldingsnummer/CIS-code: 37349

Figuur 1.3 Bezoek van leerlingen van groep 6 van de Basisschool Burgemeester Willeme uit Nieuwstadt.

1.3 Aanleiding en aanpassing van het onderzoek

Aanleiding voor het onderzoek is het voornemen om op de locatie woningen te bouwen. De opgraving is het vervolg op een bureauonderzoek, twee karterende booronderzoeken, twee geofysische onderzoeken en een waarderend proefsleuvenonderzoek (Exaltus & Orbons, 1995; Hensen & Van Klaveren, 2005; Van Lieffering & Mol, 2007; Orbons, 2008; Koeman e.a., 2009). Op grond daarvan werd geconcludeerd dat er belangrijke en behoudenswaardige archeologische waarden aanwezig zijn in het gebied. Het gaat daarbij om de oude omgrachting van Nieuwstadt, en bovendien kunnen zich resten van bewoning in het gebied bevinden. Omdat inpassing en behoud *in situ* van de archeologische resten niet mogelijk bleek, werd een opgraving aan-

bevolen. Dat advies is door de gemeente Echt-Susteren overgenomen.

1.4 Doelstelling

Het primaire doel van het onderzoek was is het veiligstellen van de wetenschappelijke informatie van de archeologische vindplaats. De verschillende specialisten op het gebied van aardewerk, glas, metaal, baksteen, natuursteen, bot en paleobotanie hebben hun onderzoeken afgerond en daarmee bijgedragen aan deze informatie.

De onderzoeksdocumentatie en vondstmateriaal bevinden zich in het kantoor van RAAP Zuid-Nederland te Weert en worden na afronding van het project overgedragen aan het depot van de provincie Limburg in Maastricht.

1.5 Kwaliteit

Voorafgaand aan de uitvoering van de opgravingen en de begeleidingen is conform de Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie een Programma van Eisen (PvE) opgesteld, dat door het bevoegd gezag is goedgekeurd (Spitzers, 2009). Dit PvE diende als leidraad voor het onderzoek. Het onderzoeken is uitgevoerd volgens de hiervoor geldende normen en richtlijnen die zijn vastgelegd in het Handboek ROB-specificaties (Brinkkemper e.a., 1998) en de normen van de archeologische beroepsgroep (zie artikel 24 van het Besluit archeologische monumentenzorg). De Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA, versie 3.1), beheerd door de Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer (SIKB; www.sikb.nl), geldt in de praktijk als richtsnoer. RAAP beschikt over een opgravingsvergunning, verleend door de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

1.6 Leeswijzer

Dit rapport bestaat uit 21 hoofdstukken. In hoofdstuk 2, 3 en 4 komen achtereenvolgens de resultaten van de archeologische vooronderzoeken, het doel van het onderzoek inclusief de onderzoeksvragen en de methoden van de opgraving aan bod. In hoofdstukken 5, 6 en 7 komen de landschappelijke ontwikkeling en de archeologische en historische informatie over Nieuwstadt aan bod. In de historische gegevens van de stad gaat veel informatie verloren die inzicht biedt op haar ontwikkeling. In de hoofdstukken 8 t/m 17 worden de opgravingsresultaten besproken en worden achtereenvolgens de sporen en structuren behandeld en worden de archeologische vondstgroepen geanalyseerd en geïnterpreteerd. De verschillende materiaalcategorieën bestaan uit aardewerk, keramisch bouw materiaal, natuursteen, metaal, glas, bot, hout en paleo-ecologische

resten. Hierbij wordt de historische informatie geïntegreerd met de archeologische gegevens, om de resten zo goed mogelijk te kunnen interpreteren. Van groot belang voor het onderzoek zijn de historische gegevens van Nieuwstadt, die in diverse tijdschriften en reeksen (*Historisch jaarboek voor het land van Zwentibold*) zijn gepubliceerd. Door de integratie van de archeologische en historische gegevens is het onderzoek niet alleen van lokale, maar ook van regionale en provinciale betekenis. Na het vergelijkend onderzoek (hoofdstuk 18) wordt een synthese van het onderzoek gepresenteerd (hoofdstuk 19) en worden de onderzoeksvragen beantwoord (hoofdstuk 20). Tot slot worden de conclusies en aanbevelingen verwoord (hoofdstuk 21).

Zie tabel 1.1 voor de dateringen van de in dit rapport genoemde geologische en archeologische perioden.

1.7 Dankwoord

Meerdere personen hebben in belangrijke mate bijgedragen aan het onderzoek. Zonder hun bijdragen was aanzienlijk minder en minder gedetailleerde archeologische informatie over de opgraving aan het licht gekomen.

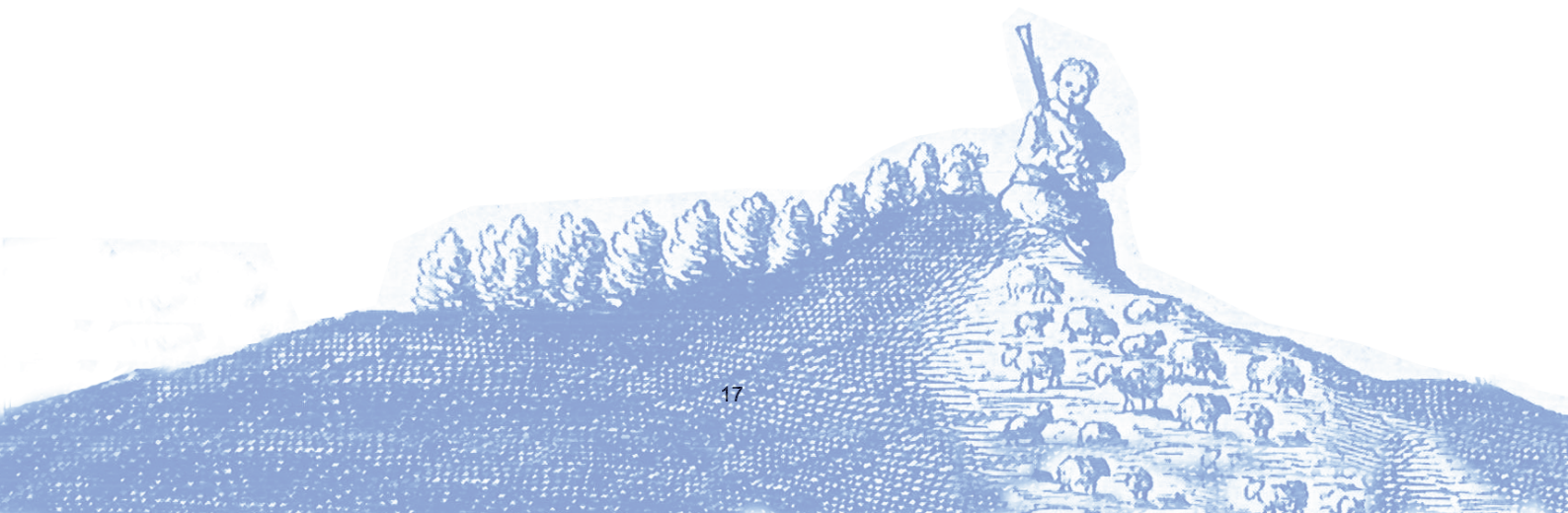
Allereerst is gedurende het onderzoek samengewerkt met dhr. A.W.M. Malis, die namens Van Der Looy Projectontwikkeling bv als opdrachtgever fungeerde. De gemeente Echt-Susteren heeft haar rol als bevoegd gezag in dit dossier zeer serieus genomen en een sturende rol gehad in de uitwerking, en daarmee ook in de kwaliteit van de verslaglegging.

De uitwerking van de materiaalonderzoeken is mede door verschillende specialisten en mede-auteurs uitgevoerd: drs. M. van der Linden en drs. H. van Haaster (paleo-ecologie, BIAx

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Consult), dr. A. Simons (aardewerkspecialiste IJzertijd, Hazenberg Archeologie), drs. R.J.A.M. Thijssen (aardewerkspecialist Middeleeuwen), drs. G. Gazebeek (specialist grofkeramiek; Studico), drs. S. Baetsen (menselijk botspecialist, Steffen Baetsen Fysische Antropologie), drs. J. van Dijk (zoogdierbotspecialiste, Archeoplan Eco), drs. P. de Rijk (Earth Integrated Archaeology), dhr. R. Bloemen (metaalspecialist, RAAP), (metaalspecialiste, RAAP) en ir. G.R. Ellenkamp (natuursteenspecialist, RAAP). Restauratie en conservering van diverse metalen voorwerpen is uitgevoerd door Restaura (Haalen). Enkele laat-middeleeuwse zegelstempels werden bestudeerd door dhr. G. Venner (Regionaal Historisch Centrum Limburg). Dhr. Chr. Reichmann (directeur van het Museum Burg Linn, Krefeld) en dr. A. Schuler (LVR - Amt für Bodendenkmalpflege im Rheinland) hebben gegevens aangeleverd over laat-middeleeuwse gebouwplattegronden uit de aangrenzende Duitse regio. De lokale bewoners dhr. J. L'Espoir en dhr. P. Meulenberg gaven belangeloos toestemming voor het uitvoeren van booronderzoek naar de stadsgracht van Nieuwstadt op hun (buiten het plangebied gelegen) terrein.

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

2.1 Geofysisch en booronderzoek 1994-1995

Geofysisch onderzoek

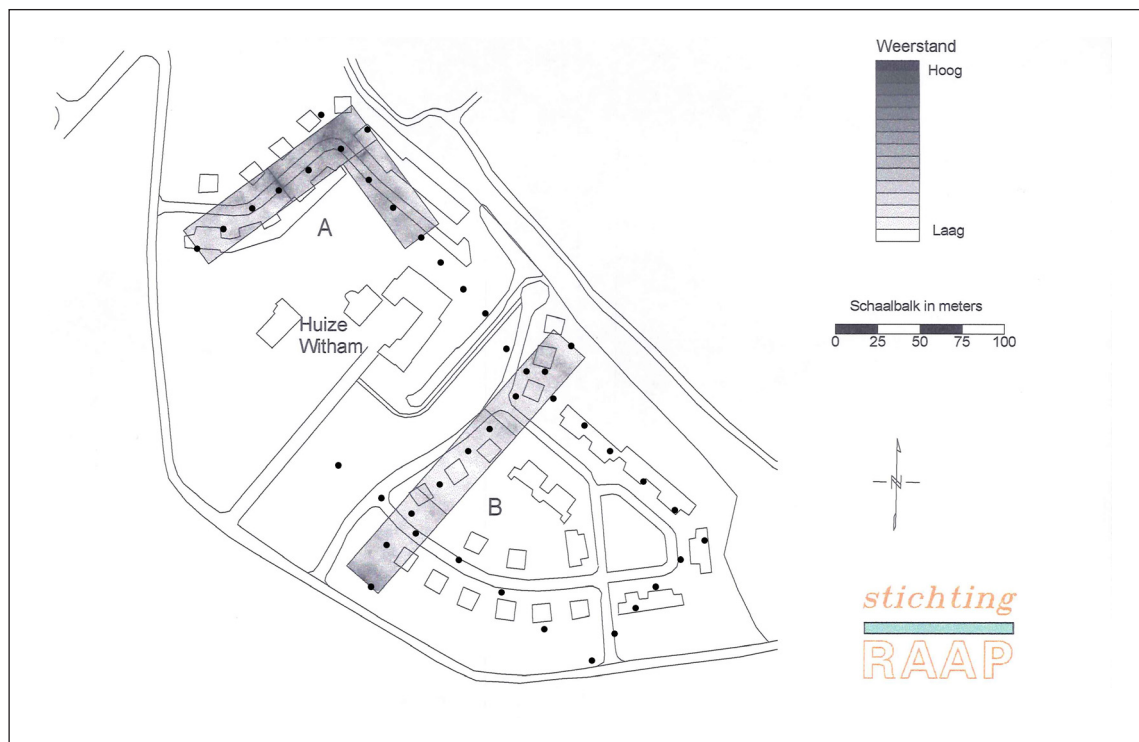
Tijdens het geofysisch onderzoek zijn twee gebieden onderzocht van 100 x 20 (blok A en B) en 50 x 20 m (blok C, D en E). Blokken A en B grensden aan elkaar en lagen ter hoogte van Huize Witham. Blokken C, D en E liggen in het plangebied; opgravingsputten 22 en 23 zijn gedeeltelijk in het noordelijk deel van blok C aangelegd. De meetresultaten van blok A leverden twee gebieden met hoge meetwaarden op. Eén van deze gebieden lag op de grens van de beide blokken, wat vrijwel zeker veroorzaakt is door de aanwezigheid van een sloot. De in het noordelijke deel van blok B gemeten hoge weerstandswaarden zijn lastiger te verklaren. Uit het booronderzoek blijkt dat het hier om een ophogingslaag gaat. Deze laag bestaat uit humeuze zavel met puin en houtskool. De exacte archeologische beteke-

nis hiervan was toen nog onduidelijk. In het noordelijke deel van blok A is een grachtvulling aangetroffen.

In het zuidelijke en het noordelijke deel van blok C zijn stroken met hoge weerstandswaarden aangetroffen. Uit het booronderzoek is gebleken dat de noordelijke strook overeenkomt met een ophogingslaag. De zuidelijke strook wordt veroorzaakt door een greppelvulling. Daarnaast is er een bodemhorizont aangetroffen, die als akkerlaag is geïnterpreteerd (figuur 2.1). Er werden geen resten van muurfunderingen waargenomen.

Booronderzoek

In alle boringen is een ophogingslaag van (kleiig) zand aangetroffen, die opmerkelijk uniform van dikte is (70-80 cm). De ophogingslaag bevat houtskool en baksteenpuin, maar ook recent materiaal. In het oostelijk deel van het plangebied is een hoogte gelegen. Hier is

Figuur 2.1 De onderzoeken in 1994-1995 (naar: Exaltus & Orbons, 1995).

onder de ophogingslaag een homogene laag van sterk humushoudend zand aangetroffen. Deze laag is tegen de oostelijke grens van het plangebied het dikst. Die wordt naar het westen toe dunner en ontbreekt tegen de westelijke grens van het plangebied. Volgens de auteurs betreft het een oude akkerlaag die in de Nieuwe tijd is afgedekt door het ophogingspakket. Uit de nieuwe opgravingsresultaten blijkt het echter om opvullingsmateriaal van een gracht te gaan (§ 8.2).

Gezien de homogene dikte van de ophogingslaag lijken de reliëfverschillen op het terrein, voor zover deze niet de nog grotendeels zichtbare gracht betreffen, van natuurlijke oorsprong te zijn. In de natuurlijke ondergrond ontbreekt een A-horizont, die mogelijk in de ophogingslaag is opgenomen.

2.2 Booronderzoek 2005

In 2005 heeft Synthegra een uitgebreid bureauonderzoek uitgevoerd, waarbij het historisch belang van het plangebied duidelijk naar voren kwam (Hensen & Van Klaveren, 2005). Het plangebied omvatte toen het oostelijk deel van de lege zone tussen de twee omwallingen van Nieuwstadt en niet meer het gebied direct rondom Huize Witham. In hoofdstuk 7 wordt dieper ingegaan op de geschiedenis van Nieuwstadt.

2.3 Booronderzoek 2007

Op basis van het bureauonderzoek uit 2005 werd het plangebied opnieuw door middel van twaalf boringen onderzocht, maar is tevens een oppervlaktekartering uitgevoerd (Liefveringe & Mol, 2007). Het toenmalige akkerland vertoonde een bijzondere microtopografie, met name in het plangebied waren opvallende reliëfverschillen zichtbaar. In het noordoosten

van het plangebied is onder andere een langgerekte ophoging zichtbaar, parallel aan de St. Janswal (de huidige straatnaam). Volgens de auteurs leidt het weinig twijfel dat deze ophoging een restant vormt van de oorspronkelijke binnenste omwalling van Nieuwstadt. Uit de opgraving is echter gebleken dat het een natuurlijke oeverwal van de Maas betreft.

Booronderzoek

Uit het booronderzoek is gebleken dat de bouwvoor talrijke houtskool- en baksteenfragmenten bevat. Tussen de bouwvoor en de C-horizont komt plaatselijk een menglaag voor, die is doorspekt met vele baksteen- en houtskoolfragmenten. Exaltus & Orbons (1995) daarentegen concludeerden uit hun gegevens dat de ophogingslaag overal in het plangebied voorkomt en uniform van dikte was (70-80 cm). In één boring in de uiterste noordoosthoek van het plangebied werden tot op een diepte van ca. 60 cm talrijke baksteen- en houtskoolfragmenten aangetroffen. Op basis daarvan werd geconcludeerd dat dit mogelijk kan gaan om resten van de binnenste stadswal (St. Janswal). Ten zuidwesten van de binnenste omwalling bevond zich een duidelijk zichtbare laagte in het terrein. Er werden humeuze menglagen met baksteen- en houtskoolfragmenten aangetroffen, op basis waarvan werd geconcludeerd dat deze laagte mogelijk een restant van een (middeleeuwse) gracht vormt. Dit bleek achteraf overigens niet het geval te zijn, en juist de plek die als restant van de St. Janswal werd geïnterpreteerd bleek de gracht te zijn.

Oppervlaktekartering

Tijdens een oppervlaktekartering bleek dat vrijwel het gehele terrein bezaaid was met vondsten. De meeste artefacten werden aangetroffen in het noordoostelijke deel van het plangebied en bestonden voornamelijk aardewerk (o.a.

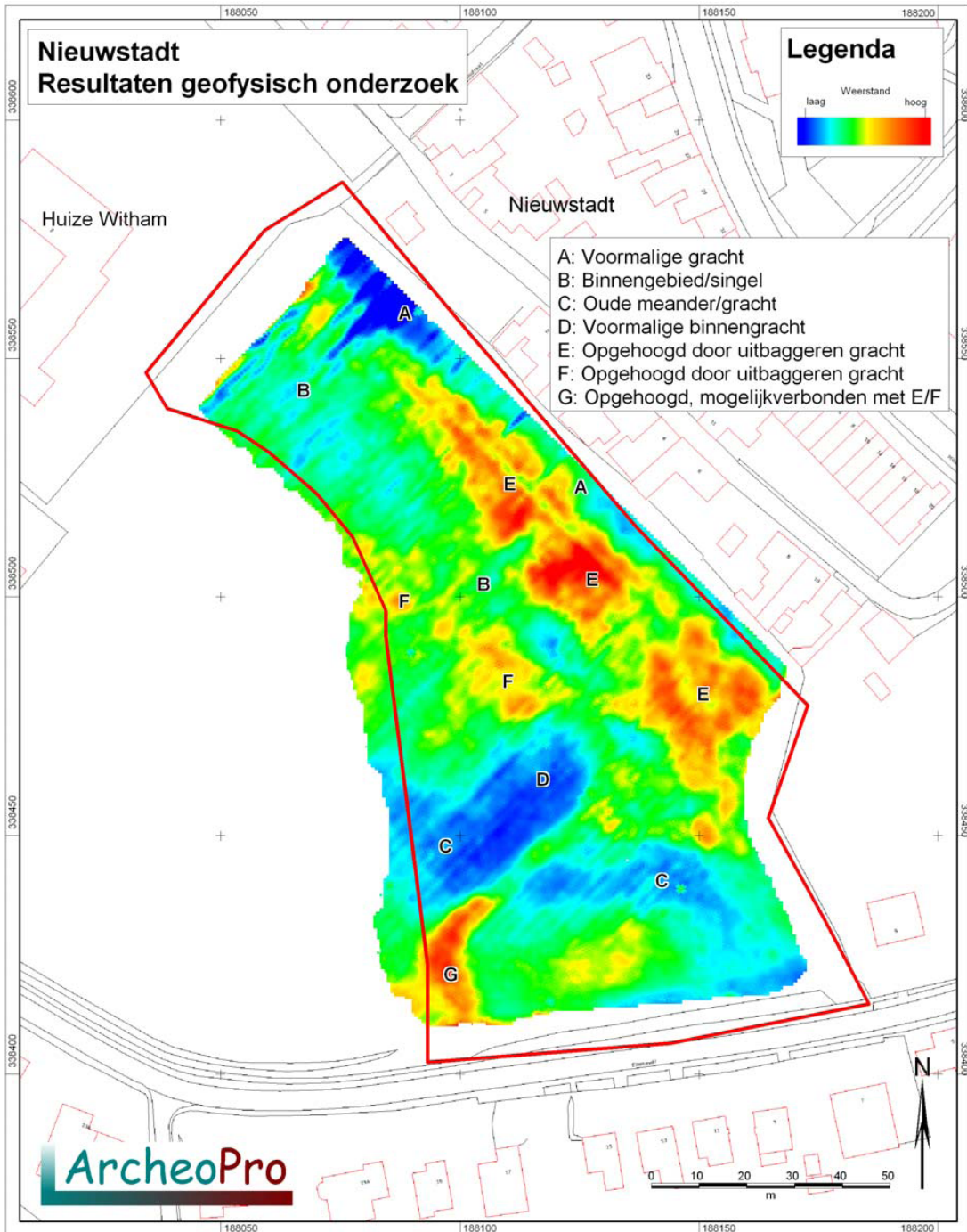
RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

grijs-, rood-, en geelwitbakkend gedraaid aardewerk, proto-steengoed en steengoed), natuursteen, baksteen, dakpanmateriaal, etc. Het volledige vondstensemble gedateerd kan worden in de periode Volle Middeleeuwen-Nieuwe tijd. Bouwmateriaal bevond zich voor-

namelijk in het noordoostelijk en zuidoostelijk gedeelte van het plangebied. Het was echter niet duidelijk of die resten afkomstig zijn van bewoning, bijgebouwen van het nabijgelegen Huize Witham of van elders afkomstig is. Men mag er van uitgaan dat de oprichting

Figuur 2.2 Resultaten van het geofysisch onderzoek in het plangebied (Orbons, 2008).

en het onderhoud van de stadswallen gepaard is gegaan met veel grondverzet. Na de opgraving kan worden geconcludeerd dat het puin in het noordoostelijk gedeelte van het plangebied recent is gestort en dat het puin in het zuidoostelijk gedeelte van het plangebied verband houdt met middeleeuwse bewoning.

Als gevolg van ploegwerkzaamheden zijn de van oorsprong sterk uitgesproken hoogteverschillen (middeleeuwse wallen en grachten) sterk genivelleerd en zijn de vondsten horizontaal verspreid. Niettemin werd terecht geconcludeerd dat het duidelijk is dat een reële kans bestaat op de aanwezigheid van goed bewaarde archeologische resten *in situ* in het plangebied.

2.4 Geofysisch onderzoek 2008

Het onderzoek uit 2005 werd afgesloten met de aanbevelingen om een proefsleuvenonderzoek in het plangebied te laten uitvoeren. Tevens werd geadviseerd om voorafgaand hieraan een geofysisch onderzoek (weerstandsmetingen) uit te voeren, om eventuele structuren (grachten en muurresten) te lokaliseren. Dit geofysisch onderzoek is in 2008 uitgevoerd (Orbons, 2008).

Door de aanwezigheid van begroeiing konden de oost- en de noordrand niet volledig tot de grens van het plangebied gemeten worden. Langs de zuidrand is een smalle strook niet gemeten omdat deze deel uitmaakt van het verhoogde deel van de weg. Hier verrichte metingen zouden hierdoor nauwelijks informatie opleveren over de ondergrond. Over het geheel genomen zijn de gemeten waarden laag en zijn de verschillen tussen de gemeten waarden klein. De lage waarden vormen een aanwijzing dat in de ondergrond waarschijn-

lijk geen stenen resten meer aanwezig zijn. Ondanks de relatief geringe verschillen tussen de gemeten waarden, is hier toch een duidelijk beeld in te herkennen (figuur 2.2). De aangetroffen waarden zijn als volgt geïnterpreteerd:

- A: zone van lage weerstand (blauw), waarschijnlijk de oude gracht rondom Nieuwstadt (rechts), die gedeeltelijk is opgevuld en die ten oosten van het plangebied nog als slootje herkenbaar is;
- B: zone met een middelmatige weerstand (groen), mogelijk een soort binnendeel of singel waarop geen bouwresten en grachtvullingen aanwezig zijn;
- C: zone van lage weerstand, mogelijk een oude meander van de Geleenbeek of een deel van een oude (binnen)gracht;
- D, zone van lage weerstand, mogelijk een deel van een voormalige (binnen)gracht;
- E en F en G: zones van hoge weerstand (rood) zonder rechthoekige vormen; de hier gemeten hoge weerstandswaarden komen overeen met hoogtes in het terrein. Waarschijnlijk zijn dit ophogingen met materiaal dat uit de grachten/beek is gehaald.

2.5 Proefsleuvenonderzoek 2009

In totaal is 1.200 m² onderzocht middels zes proefsleuven. Meestal is één vlak aangelegd. In sleuven 1, 2 en 3 zijn profielen over de gehele breedte van grachten gedocumenteerd. Het proefsleuvenonderzoek had als doel om de gaafheid en conservering van de archeologische resten te bepalen (Koeman e.a., 2009). De grootste en belangrijkste vondstgroep bestaat uit aardewerk. Dat bestaat voornamelijk uit middeleeuws aardewerk (Maaslands, Brunssum-Schinveld, Elmpter waar, steengoed, roodbakkend aardewerk majolica en industrieel witbakkend) en een kleine scherf prehistorisch of inheems-Romeins aardewerk.

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Binnen het plangebied zijn sporen aangetroffen in de vorm van kuilen, paalsporen, enkele wand- of standgreppeltjes en enkele greppeltjes met andere functie (ontwatering?). Daarnaast is een tweetal grachten en een waterloop opgetekend, waarvan de genese als natuurlijk is geïnterpreteerd. De meeste sporen zijn gedateerd ca. 1250-1400. Er is aardewerk uit de 12e eeuw aangetroffen, wat wijst op activiteiten in deze periode in of nabij het plangebied. Er zijn geen aanwijzingen die wijzen op activiteiten na de 14e eeuw. De meeste bewoningssporen zijn aangetroffen in de meest noordwestelijke proefsleuf, in de vorm van wandgreppels en kuilen. In enkele andere proefsleuven waren eveneens kuilen uit dezelfde periode aanwezig. Enkele niet gedateerde paalsporen bevonden zich langs de rand van de oudere gracht. In het noordelijke deel van het plangebied is in de proefsleuven plaatselijk een lichtgrijze, antropogeen geroerde laag aangetroffen, vermoedelijk een middeleeuwse nederzettingsslaag. Deze dekt sommige sporen af, maar wordt door andere sporen doorgraven. De sporen zijn deels uitgelooft en vaag, deels donker en goed zichtbaar. Vooral aan de noordzijde van het plangebied bevatten sommige sporen verbrande leem en enkele ijzerslakken. De sporen dateren uit het begin van de periode waarin buiten de steden het bouwen op stiepen en balkenraamwerken algemeen werd. Om die reden zijn elementen van bouwconstructies mogelijk niet of ondiep ingegraven. De sporen van dergelijke constructies zijn daarom kwetsbaar en op veel plaatsen vergraven door latere activiteiten. Desondanks zijn relatief ondiep ingegraven sporen deels bewaard gebleven, vermoedelijk doordat het gebied na een korte bewoningsperiode verlaten is, voordat het in latere tijd opgehoogd werd.

3 Doel van het onderzoek

De opgraving werd aanbevolen naar aanleiding van de resultaten van het proefsleuvenonderzoek en had als doel het veiligstellen van de wetenschappelijke informatie van de behoudenswaardige archeologische vindplaats (behoud *ex situ*). Tijdens het proefsleuvenonderzoek zijn in het plangebied archeologische resten en sporen aangetroffen. Hierbij zijn echter verschillende vragen onbeantwoord gebleven waarop met de opgraving een antwoord gegeven zou kunnen worden. In het Programma van Eisen (Spitzers & Kremer, 2009) zijn hiervoor specifieke onderzoeksvragen geformuleerd, die op hoofdlijnen betrekking hebben op waterlopen, (overige) bewoningssporen en het vondstmateriaal.

Waterlopen

1. Wat is de genese van de aanwezige bodemopbouw, met name van het dek boven de sporen? In hoeverre is sprake van antropogene ophoging en in hoeverre van natuurlijke afzettingen door beekwater of colluvium?
2. Wat is de aard en genese van de diverse waterlopen binnen het plangebied:
 - a. met name van de oost-west lopende waterloop. In hoeverre, en in welke delen is sprake van natuurlijke bedding-afzettingen en in hoeverre en waar is gegraven en/of vergraven of kunstmatig uitgediept?
 - b. Hoe is de opvulling van de natuurlijke waterloop in het zuidwesten van het onderzoeksgebied verlopen? Is dit geleidelijk gegaan, in fasen en over welke periode verspreid? Is sprake van antropogene beïnvloeding? Wat was de staat en de functie van de waterloop tijdens de bewoningsperiode?
 - c. Wat is de aard en genese van eventuele andere, nog niet vastgestelde waterlopen, zoals de veronderstelde kasteelgracht?
3. Wat was de loop en een begrenzing van de diverse waterlopen, onder meer van de stadsgracht in het zuidelijk deel van het plangebied en van de natuurlijke waterloop in het zuidwesten van het plangebied?
4. Wat was de functie van de diverse aangetroffen waterlopen? Wat is de functionele en stratigrafische relatie tussen de diverse waterlopen en grachten? Wat kan er gezegd worden over een relatie van de waterlopen met (een voorganger) van Huize Witham, de Geleenbeek, stadsgrachten en/of eventuele watermolens? Wat is de reden van het ombuigen van de begrenzing van de stadsgracht in

het zuiden en kan dit in verband gebracht worden met een op de oudste stadsplattegrond met 'h' aangegeven gebouwencomplex in deze hoek?

5. Welke informatie geeft het onderzoek over de wijze waarop de waterlopen dichtslibden of verlandden en over de wijze waarop dergelijke processen tegengegaan werden en wat zegt dit over de stroming in de waterlopen?
6. Wat is de datering van de aanleg of het uitgraven van de diverse waterlopen en de datering van het opvullen of dempen?

Overige sporen-bewoningssporen

7. Wat is de aard, functie en datering van de overige aangetroffen sporen?
8. In hoeverre zijn in de sporen structuren te herkennen en wat is de aard en functie daarvan? Zijn er sporenloze of -arme plekken waarin een aanwijzing voor de locatie van een bovengronds gefundeerd gebouw gezien kan worden?
9. Wat kan er gezegd worden over het begin en het eind van de bewoning binnen het plangebied: wat is de datering van beide en de verklaring?
10. Welke positieve of negatieve aanwijzingen zijn voor oudere bewoning in de nederzetting, zowel binnen als buiten het plangebied?
11. Wat kan er gezegd worden over de aard van de bebouwing: de functie, de bebouwingdichtheid, de infrastructuur (erven, percelering, oriëntatie, wegen) en eventuele veranderingen daarin in de loop van de tijd en welke verklaring kan daarvoor gegeven worden?
12. Wat kan er gezegd worden over de horizontale verspreiding van de bebouwing binnen het onderzoeksgebied, verschillen in bebouwingdichtheid, aard en functie en eventuele begrenzing van de bebou-

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

wing binnen het onderzoeksgebied en welke verklaring kan daarvoor gegeven worden (relatie met de rand van de stad of kasteel)?

13. Wat kan er gezegd worden over de gebruikte bouwtechnieken, de gebruikte bouwmaterialen, de veranderingen daarin en hoe zijn deze veranderingen gedaateerd? Welke informatie verschaft het onderzoek over de overgang van bouwen op stiepen en balken/raamwerken/liggers en over de datering van deze overgang? In hoeverre was de overgang geleidelijk en werden verschillende technieken gelijktijdig gebruikt en voor welke soorten gebouwen/functies? Welke verklaringen zijn er te geven voor het geconstateerde?

17. Wat is de relatie tussen landschappelijke context en de gaafheid? Zijn er aanwijzingen voor erosie?
18. Kan een betrouwbare landschapreconstructie worden gemaakt? Zo ja, welke?
19. Welke informatie verschaft het onderzoek voor een eventuele waardestelling van aangrenzende terreinen, bijvoorbeeld voor het zuidwestelijk aangrenzende?

Deze vragen hebben niet alleen betrekking op de aard en de omvang van het archeologische complex, maar ook op de datering, economische bestaansbasis, landschappelijke inbedding en de regionale (culturele) betekenis ervan. Al deze elementen zijn tijdens de opgraving onderzocht.

Vondstmateriaal

14. Wat kan er aan de hand van het vondstmateriaal gezegd worden over de materiële cultuur en de sociale status en van de bewoners en hun participatie in of connecties met handelsnetwerken (herkomst van artefacten)? In hoeverre heeft het feit dat de stad Gelders was wel of juist geen invloed gehad op de handelsrelaties en de materiële cultuur, inclusief bouwtechnieken?
15. Wat kan er gezegd worden over de voedsel-economie van de bewoners en over de landbouw?
16. Wat kan er gezegd worden over de ambachtelijke of industriële activiteiten binnen het plangebied of elders in de nederzetting? Wat is de relatie tussen de vastgestelde activiteiten en de fysisch geografisch situatie van het plangebied en de nederzetting als geheel? Welke aanwijzingen zijn er voor de redenen waarom men deze locatie heeft uitgekozen voor de ter plekke aangetroffen functies?

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

4 Methoden

4.1 Veldwerk

Werkwijze

Tijdens het onderzoek is 15.949 m² onderzocht, in 26 werkputten van uiteenlopende grootte. De opgravingsputten zijn conform het PvE aangelegd. Vanwege de vorm van het plangebied hadden de opgravingsputten geen vaste afmetingen. De grootte liep sterk uiteen: van 14 x 8 van de kleinste put tot 50 x 12 m van de grootste put.

Uit het vooronderzoek bleek dat in de putten 1 t/m 14 voornamelijk resten van grachten, greppels en sloten verwacht werden. Het was niet duidelijk of er in dit deel van het plangebied ook bewoningssporen en/of sporen van ambachtelijke activiteit aanwezig konden zijn. Daarom zijn in eerste instantie volgens een verspringend patroon (dambordpatroon) putten 2, 4 en 6 aangelegd. Omdat hierin resten van enkele grachten of sloten en kuilen zijn aangetroffen, is na veldoverleg besloten om vervolgens putten 3, 5, 7 en 12 aan te leggen. Doel was om zeker het verloop van de grachten of sloten vast te stellen en om na te gaan of er nog resten van bewoning in het plangebied aanwezig waren. Ook in deze putten zijn voornamelijk resten van grachten en enkele kuilen vastgesteld. Daarom is tijdens het tweede veldoverleg besloten om de putten 1, 8, 9 en 10 aan te leggen, waarbij de aandacht voornamelijk naar het verloop van de waterlopen ging.

Tijdens fase 2 zijn de opgravingsputten aangelegd in de noordelijke zone van het plangebied. In deze zone werden de meeste bewoningssporen verwacht. Twee aanvullende putten (putten 27 en 28) zijn op een dieper niveau aangelegd binnen put 12 en 14. Reden voor de aanleg was dat zich hier houten palen van een brug over een gracht bevonden, waarvan een deel reeds middels een profiel was onderzocht.

Opgravingsvlakken en profielen

In alle putten is minimaal één vlak aangelegd. Vlak 1 is aangelegd onder de bouwvoor en eventuele verstoorde lagen. Een tweede vlak is aangelegd in putten 1 (deels), 2 (deels), 6 (deels), 13 (deels), 14, 17 t/m 23, 24 (klein deel), 25 en 26. De aanleg van een tweede vlak, ongeveer 20 cm dieper, was noodzakelijk omdat zich op vlak 1 grote zones met ophogingslagen en/of grote archeologische sporen bevonden die nader dienden te worden onderzocht. In putten 2, 13, 14, 18, 19, 21 en 23 moest vervolgens 10-20 m dieper nog een derde vlak aangelegd worden. Dit was op huisplaatsen, wegen, bruggen/grachtovergangen en plekken waar grachten bij elkaar kwamen. In put 23 is op een klein oppervlak (ca. 6 x 7 m) nog een klein vierde vlak in een grote kuil binnen een huisplattegrond. In totaal is voor vlak 1 ca. 10.765 m² onderzocht, voor vlak 2 ca. 4.420 m², voor vlak 3 ca. 726 m² en voor vlak 4 38 m².

De diepte van de sleuven bedroeg 0,4 tot 2,5 m -Mv. Voor de profielwanden zijn de volgende vlaknummers gereserveerd: 101 (noordprofiel), 102 (oostprofiel), 103 (zuidprofiel) en 104 (westprofiel). Vlaknummer 99 is gereserveerd voor de 'stort' (t.b.v. van stortvondsten). De sporen en bodemlagen zijn in een reeks per put genummerd. Van de pro-

fielen in de putten zijn foto's genomen. De profielen zijn lithologisch conform NEN 5104 beschreven (Nederlands Normalisatie-instituut, 1989). In totaal zijn maar liefst 22 lengteprofielen aangelegd en opgetekend, hoofdzakelijk voor onderzoek van de verschillende grachten en in mindere mate voor onderzoek van een weg en een sloot/grachtovergang (figuur 4.1).

Meetsysteem

Alle vlakken zijn getekend met behulp van een Robotic Total Station (RTS). Hierbij is gebruik gemaakt van een lokaal meetsysteem dat door een extern landmeetkundig bureau door middel van een GPS (grondslagpunten met Z-waarden) en een Total Station is uitgezet. Dit meetsysteem is ingemeten in het Rijksdriehoeksnet. De maaiveldhoogtes en de hoogtes van alle vlakken en profielen zijn opgemeten om de 5 m met behulp van een RTS. De hoogte van de aangelegde vlakken is ingemeten ten opzichte van NAP.

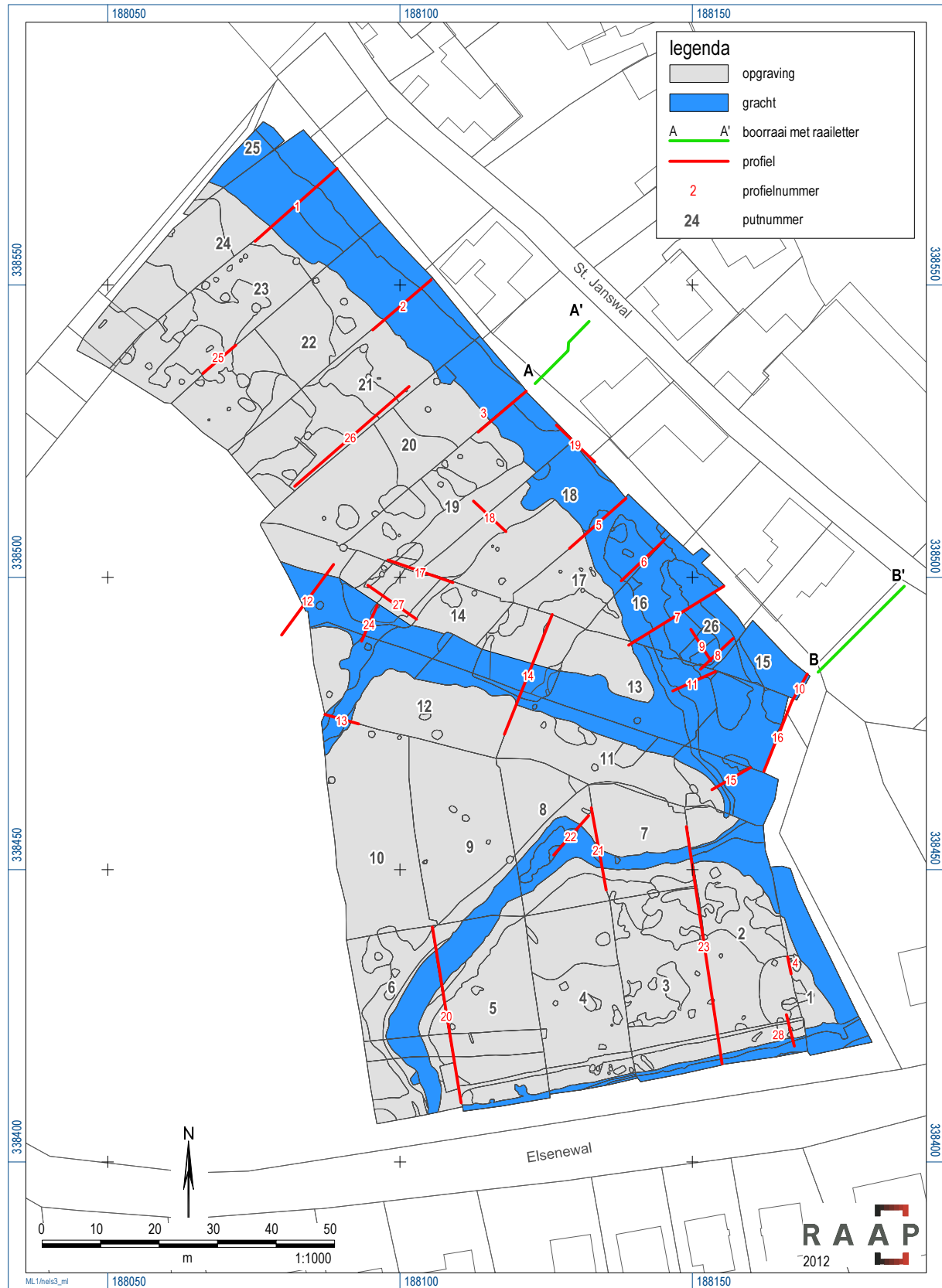
Sporen

Sporen zijn direct na het aanleggen van het vlak aangekrast met een kraspen. De sporen zijn ingetekend met behulp van een RTS (figuur 4.2). Alle sporen zijn ingevoerd in een database. De sporen en bodemlagen zijn in een reeks genummerd. Alle niet-recente grondsporen (WO II of jonger) zijn gecoupeerd en in profiel getekend (schaal 1:20). Dit had als doel de functie, aard, datering en fasering van de sporen zo nauwkeurig mogelijk vast te stellen. De afwerking van de grondsporen diende ten behoeve van het bij- of vaststellen van hun datering. Restanten van wegdekken en fundamenten van vloeren en stiepen zijn tijdens de aanleg van het eerste vlak zo min mogelijk verwijderd, zodat een zo volledig mogelijk overzicht kon worden verkregen.

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 4.1 Puttenplan, de getekende profielen en boorraaien.

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 4.2 Inmeten van de sporen met een Robotic Total Station.

Tijdens het onderzoek zijn in totaal 614 grondsporen gedocumenteerd. Hieronder bevinden zich 177 sporen die aan natuurlijke lagen, antropogene lagen of recente verstoringen zijn toe te schrijven (tabel 4.1, bijlage 1 en kaartbijlage 1). De 437 archeologische grondsporen bestaan uit paalkuilen, kuilen, een haardkuil, een waterkuil, greppels, muurfunderingen, restanten van het wegdek met karrensporen en een kuil met onverbrande menselijke resten (tabel 4.1).

Booronderzoek

Om meer inzicht te krijgen in de bodemopbouw van de noordelijke randzone van het plangebied, is een booronderzoek uitgevoerd. Hierbij zijn twee boorraaien gezet, in het verlengde van opgravingsputten 15 en 20 (zie figuur 4.1 en kaartbijlage 2) De afstand tussen de twee boorraaien was ruim 60 m. In elke raai

zijn de boringen met een tussenafstand van 1 m geplaatst. Boorraai 1 (A-A') is gezet ter hoogte van put 20 en is 19 m lang (boringen 2 t/m 13). Boorraai 2 (B-B') is gezet ter hoogte van put 15 en is 20 m lang (boringen 101 t/m 121). De boringen zijn gezet met een Edelmanboor met een diameter van 7 cm, tot in de pleistocene Maasafzettingen. Het opgeboorde sediment is versneden en gecontroleerd op het voorkomen van archeologische indicatoren (houtskool, aardewerk, mergelsteen, etc.).

Vondsten

Tijdens de aanleg van de opgravingsputten zijn alle vondsten verzameld. Daarbij zijn de vondsten zoveel mogelijk aan sporen gekoppeld. Waar meerdere vlakvondsten bij elkaar zijn gedaan, zijn deze in vakken van 4 x 5 m verzameld. De vondsten zijn in een doorlopende reeks genummerd en per betreffende periode

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

aard	aantal
gracht	58
sloot	10
kuil	180
natuurlijke laag/verstoring	156
menglaag	71
muuruitbraak	2
recente verstoringen/ophoging	21
paalkuil	61
muursteen (stiep)	2
weg	7
steenconcentratie	5
paalkuil met intacte paal	30
drupgoot/wandgreppel	3
waterkuil	1
haardkuil	1
inhumatiegraf	1
karrespoor	3
geul	1
vervallen	1
totaal	614

Tabel 4.1 Overzicht van de grondsporen.

op de vlaktekening aangegeven. Het vlak en de stort zijn met een metaaldetector onderzocht op metaalvondsten. Metalen vlakvondsten zijn individueel ingemeten en verzameld. Alle vondsten (aardewerk, bot, baksteen, natuursteen, metaal, glas en hout) zijn gewaardeerd en geanalyseerd. De vondsten zijn tijdelijk zo opgeslagen dat de kwaliteit van het materiaal niet achteruit is gegaan. Er zijn in totaal 1.138 vondstnummers uitgedeeld, en in totaal zijn er 6.740 vondsten geteld (tabel 4.2).

Documentatie

In het documentatiesysteem hebben alle getekende verschijnselen een doorlopend, uniek spoornummer gekregen, met uitzondering van de natuurlijke ondergrond (in de vorm van het opgravingsvlak), natuurlijke verstoringen

aard	aantal
keramiek gedraaid	3879
keramiek handgevormd	155
bouwkeramiek	321
huttenleem	36
natuursteen	542
vuursteen	14
metaal slak	58
metaal	144
bot	1338
glas	10
hout/houtskool	28
onbekend	7
totaal	6740

Tabel 4.2 Overzicht van de vondsten.

(van plant en dier) en recente verstoringen. Vondst-, monster- en fotonummers vormen doorlopende, unieke reeksen. Op de vlaktekeningen zijn ook vlakvondsten, metaalde-tectorvondsten, vlak- en maaiveldhoogtes, coupelijnen en locaties van kolomprofielen en profielen ingetekend. In de RAAP-database werden vervolgens alle beschrijvingen van de grondsporen en de kolomprofielen ingevoerd. De resultaten van de kolomprofielen en de boringen zijn bijgehouden in een database.

Daarnaast werd elke dag de met de RTS getekende sporen uitgelezen in de computer, zodat elke dag een totaaloverzicht van het onderzoek bestond. De genomen foto's werden in de computer gezet, in de database ingevoerd en met het desbetreffende fotonummer voorzien. Vervolgens werden de analoge veldtekeningen, de vondsten en monsters gecontroleerd: in de database kon de spoorbeschrijving (aard en mogelijke extra vullingen, diepte en vorm in de coupe) worden afgemaakt, en de vondst- en monsternummers (gegeven tijdens couperen) worden ingevoerd.

4.2 Uitwerking

Na afloop van de veldwerkzaamheden zijn alle veldtekeningen met coupes en profielen gedigitaliseerd, en alle vondsten gewassen, gesplitst, geteld en gewogen. Conform de KNA (3.1) is voorafgaand aan de uitwerking en rapportage een evaluatierapport met uitwerkingsvoorstel en selectieadvies opgesteld, dat door het bevoegd gezag (gemeente Echt-Susteren; contactpersoon: dhr. J. Geraeds) is goedgekeurd. In de eerste plaats heeft een uitgebreide analyse van sporen en structuren plaatsgevonden, waartoe ook een sporenlijst hoort. In de tweede plaats zijn alle vondsten door verschillende specialisten geanalyseerd.

De determinatie en datering van de verschillende materiaalcategorieën heeft plaatsgevonden door of onder supervisie van specialisten:

- prehistorisch aardewerk: dr. A. Simons (Hazenberg Archeologie);
- middeleeuws aardewerk: drs. R.J.A.M. Thijssen;
- keramisch bouwmetaal: drs. G. Gazebeek (Studico);
- glas: drs. J. Kottman (ArcheoSpecialisten B.V.);
- dierlijk bot: drs. J. van Dijk (Archeoplan Eco);
- menselijk bot: drs. S. Baetsen (Steffen Baetsen Fysische Antropology);
- ijzerslak: drs. P. de Rijk (Earth Integrated Archaeology);
- metaal: R. Bloemen (RAAP);
- natuursteen: ir. G.R. Ellenkamp (RAAP);
- paleo-ecologie: drs. M. van der Linden en drs. H. van Haaster (BIAX Consult).

De opzet van de verschillende specialistische onderzoeken wordt hieronder besproken.

Grof keramisch bouwmetaal (G. Gazebeek)

Het grof keramisch bouwmetaal is gede-termineerd op type en daarbinnen op deel: de samenstellende delen van een complete vorm: hoeken, vlakken, randen, etc. Fragmenten waarvan het type niet vast te stellen was, zijn als indetermineerbaar geclassificeerd. Alle fragmenten zijn geteld en gewogen. Maten zijn alleen genomen van complete facetten.

In het bakselonderzoek zijn van alle fragmenten die ingedeeld konden worden naar type, de baksels beschreven aan de hand van kleur, insluitsels in de matrix en de hardheid en structuur van het baksel. De beschrijving is gebaseerd op macroscopische waarneming op de verse breuk, waartoe steeds een nieuwe breukvlak is gemaakt met behulp van een steenhouwershamer. Daarnaast is een willekeurig aantal fragmenten bemonsterd ten behoeve van vergelijkend bakselonderzoek in de toekomst. Alle fragmenten zijn onderzocht op primaire en secundaire bewerkings- en gebruikssporen. Tot de eerste categorie behoren stempels, signaturen, teltekens en fabricagesporen. Ook *pre-coctum* (voorafgaand aan het bakken) aangebrachte graffiti alsmede indrukken van dieren, mensen en voorwerpen vallen hieronder. Tot de tweede categorie behoren *post-coctum* (na het bakken) aangebrachte graffiti, kapsporen, spijkergaten, mortelresten, mechanische slijtagesporen etc. Onder mechanische slijtagesporen worden sporen gerekend die ontstaan door schuren, krassen en dergelijke als gevolg van belopen of hergebruik als slijpsteen etc. Grofkeramiek slijt vooral als gevolg van verwerking door weersinvloeden: regen, vorst, zon. In de bodem lijkt grofkeramiek nauwelijks aan slijtage onderhevig te zijn. Verwerkingssporen zeggen daarom niet alleen wat over het primaire (en secundaire) gebruik van het materi-

aal in de oorspronkelijke toepassing(en), maar ook over de lotgevallen van het materiaal daarna.

Tot slot is getracht het grof keramische materiaal te duiden, zowel naar de mogelijke toepassingen binnen de nederzetting, als naar de productie en herkomst van het materiaal.

IJzerlak (P. de Rijk)

De slak is macroscopisch onderzocht waarbij gelet is op de vorm, grootte, insluitingen en afdrucken, kleur en vesiculariteit (grootte en hoeveelheid van de luchtblaasjes) van de slak. Verder zijn het gewicht en magnetisme bepaald. Hiervoor is een digitale weegschaal gebruikt. Voor de bepaling van het magnetisme werd een blokmagneet gebruikt en de magnetische aantrekking relatief afgeschat. Hierbij is onderscheiden tussen licht magnetisch (zwakke aantrekking), magnetisch (magneet blijft aan de slak hangen) en sterk magnetisch (slak kan met de magneet worden opgetild). Met behulp van deze kenmerken kan in veel gevallen worden bepaald bij welk proces de slak ontstaan is en kan informatie worden gewonnen over de vorm en het type haard of oven.

Metalen voorwerpen

Tijdens de opgraving is vondstmateriaal van metaal aangetroffen dat voor conservering in aanmerking komt. De criteria op basis waarvan besloten moet worden of een object voor duurzame conservering in aanmerking komt zijn de (mogelijke) interpretatie van een voorwerp (en/of datering), de spoorcontext waarin het is gevonden en/of de bijdrage aan beantwoording van onderzoeksvragen. Op basis van deze criteria blijkt dat niet al het gevonden metaal waardevol genoeg is om te behouden. In totaal zijn 213 metalen voorwerpen opgegraven, namelijk twee zilveren, 32 koperlegeringen, 103 ijzeren

voorwerpen, zeven loden objecten, één tinlood object en 68 slakken (hoofdstuk 13). Afgezien van 62 slakken, is het metaal door Restauratie geröntgend en/of beschreven, waarna een selectievoorstel gegeven is. Naast het eigenlijke voorwerp zijn twee belangrijke selectiecriteria voor conservering de context en/of de bijdrage aan beantwoording van onderzoeksvragen. Op basis van deze criteria is besloten om ijzeren spijkers en onherkenbare voorwerpen (ook na röntgenen), niet te selecteren voor conservatie of restauratie. Ook de voorwerpen die afkomstig zijn uit de bouwvoor of stort en geen bijdrage leveren aan het beantwoorden van de onderzoeksvragen, zijn niet geselecteerd voor conservering.

In totaal zijn 27 voorwerpen geselecteerd voor conservering. Voor vijf voorwerpen is een minimale conservering verricht (selectie 1), 22 voorwerpen zijn geconserveerd (selectie 2). Restauratie van objecten is niet noodzakelijk.

Menselijk bot (S. Baetsen)

De Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (versie 3.1) voorziet niet direct in richtlijnen voor de methoden en technieken in specialistisch onderzoek (College voor de Archeologische Kwaliteit 2006, protocol Specialistisch Onderzoek 3). In het Handboek Specificaties van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek zijn twaalf jaar geleden gangbare en minimaal vereiste methoden voorgesteld ter analyse en determinatie (Brinkkemper, Eerden & Graaf, 1998). Hierin staan verschillende methoden beschreven voor onderzoek naar de fysieke kenmerken van een individu. Daarnaast bestaan er de richtlijnen opgesteld door het Centrum voor Fysische Antropologie van het Leids Universitair Medisch Centrum (Maat & Mastwijk, 2004). Voor de volledigheid worden deze hieronder beschreven.

Bepaling van het geslacht

Ter bepaling van het geslacht wordt gebruik gemaakt van morfologische kenmerken van het bekken (*pelvis*) en de schedel (*cranium*) beschreven volgens Acsádi & Nemeskéri (1970) en de Workshop of European Anthropologists (1980). Hierbij worden morfologische kenmerken aan het bekken en de schedel gescoord op een schaal van -2 (zeer vrouwelijk) tot +2 (zeer mannelijk). Bij een verschillend resultaat tussen de eindscore van het bekken en de schedel gaat de voorkeur uit naar de eindscore van het bekken. Dit houdt verband met de biologische functie van het bekken. Bij een vrouwelijk individu dient deze de mogelijkheid te bieden tot het baren van kinderen waardoor het bijvoorbeeld breder en minder hoog van opbouw is. Naast de morfologische kenmerken bestaat een aantal geslachtonderscheidende metrische kenmerken. Deze worden gemeten wanneer het bekken of de schedel ontbreekt of de determinatie geen duidelijk onderscheidend resultaat heeft.

Bepaling van de skeletleeftijd bij overlijden

Voor de beoordeling van de (skelet)leeftijd op het moment van overlijden worden verschillende methoden gebruikt om tot een conclusie te komen. De skeletleeftijd van niet-volwassen personen is gebaseerd op de ontwikkeling van het wissel- en permanente gebit, verbeening (ossificatie) van het axiale skelet (bekken, wervelkolom en delen van de schedel), lengtegroei van de beenschachten met of zonder gewrichtsuitenden en de sluiting van post-craniale gewrichtsuitenden (Rauber-Kopsch, 1914; Maresh, 1955; Workshop of European Anthropologists, 1980; Brothwell, 1981; Ubelaker, 1989; Scheuer & Black, 2000). Voor volwassen individuen wordt bij voorkeur de skeletleeftijd bij overlijden berekend met behulp van verandering van het oppervlak aan het schaambeentje (*facies symphysialis os pubis*), de

mate van porositeit in het proximale gewrichtsuitende van de opperarm (*humerus*) en het dijbeen (*femur*) en de schedelnaadvergroeiing aan de binnenzijde van de schedel (endocraniale sutuurobliteratie). Hierbij wordt gebruik gemaakt van standaarden volgens Nemeskéri, Harsányi & Ascádi (1960), Ascádi & Nemeskéri (1970), Sjøvold (1975) en de Workshop of European Anthropologists (1980). Een tweede bruikbare techniek bestaat uit de beoordeling van het uiteinde van de vierde rib (*costa*) aan de borstbeenzijde (Isçan, Loth & Wright, 1984 en 1985). Daarnaast kan met behulp van veranderingen in het oorvormige (auriculaire) gewrichtsvlak tussen bekken en heiligbeen (*sacrum*) een skeletleeftijd worden geschat (Lovejoy, Meindl, Pryzbeck & Mensfort, 1985).

De status van het gebit

Het gebit van ieder individu wordt op een aantal kenmerken beoordeeld. Wanneer mogelijk, wordt onderzocht hoeveel gebitselementen doorgebroken (geërupteerd) zijn of zijn geweest, hoeveel daarvan voor de dood (*ante mortem*) verloren zijn gegaan, hoeveel er na de dood (*post mortem*) verloren zijn geraakt, het aantal aangeboren (congenitaal) afwezige elementen, hoeveel er daadwerkelijk geïnspecteerd zijn en hoeveel er daarvan carieuze veranderingen vertoonden. Het berekenen van de percentages per kenmerk kan uitgevoerd worden wanneer er voldoende representatief materiaal beschikbaar is. De aanwezige gebitselementen worden tevens gecontroleerd op de vorming van tandsteen (*calculus*), storingen in de ontwikkeling van het emaille van het tandglazuur (glazuurhypoplasieën) en vergroeiingen. Het kaakbot wordt gecontroleerd op ontstekingsholten en openingen (abcessen en fistels) en op terugwijkend botweefsel rond de tandkas (alveolaire atrofie). Hierbij zijn classificaties gebruikt, zoals beschreven door Brothwell (1981).

Berekening van de staande lichaamslengte

Wanneer een individu gestrekt begraven is en de botten niet verschoven zijn, kan de skeletlengte *in situ* gemeten worden. Er wordt dan gemeten vanaf het hoogste punt van de schedel tot het laagste punt van het hielbot (*tuber calcaneus*). Aangezien bij kistbegravingen de schedel en/of het hielbot na depositie (post-depositie) regelmatig verplaatst zijn, is deze lengte niet altijd betrouwbaar op te meten.

De 'levende staande lichaamslengte' wordt berekend met behulp van de lengte van verschillende pijpbeenderen. Hiervoor worden metingen verricht die ontleend zijn aan Knusmann (1988). De afmetingen van de pijpbeenderen worden volgens de formules van Trotter (1970), Trotter & Gleser (1958) en Breitinger (1937) omgerekend tot een schatting van de levende staande lichaamslengte. De resultaten van de berekeningen volgens Trotter en Trotter & Gleser dienen gecorrigeerd te worden met een omrekenfactor gebaseerd op de leeftijd. In dit onderzoek is ervoor gekozen om geen correctie uit te voeren, aangezien er beter uit gegaan kan worden van de 'virtuele lengte' van jong volwassen mannen voordat 'krimp' plaatsvindt als gevolg van de oplopende leeftijd (Maat, Mastwijk & Jonker, 2002).

Botveranderingen veroorzaakt door ziekten, ongevallen of anatomische variatie

In een standaard fysisch-antropologische analyse wordt het menselijke botmateriaal onderzocht op veranderingen van het bot als gevolg van ziekte (pathologie), ongevallen (traumata) of anatomische variatie (*non metrical traits*). Voor de classificatie van de botveranderingen kan gebruik gemaakt worden van voorbeelden en beschrijvingen zoals opgesteld door Aufderheide & Rodriguez-Martin (1998), Mann & Hunt (2005) en Ortner (2003).

Criteria voor de classificatie van botveranderingen in de gewrichten worden ontleend aan Waldron (2009).

Dierlijk bot (J. van Dijk)

De dierlijke botresten zijn voor het grootste deel met de hand verzameld. Een klein deel is afkomstig uit grondmonsters die zijn gezeefd over een zeef met een maaswijdte van 4 mm. Bij de analyse van het botmateriaal is zoveel mogelijk informatie genoteerd. Tijdens de determinatie is gebruik gemaakt van de vergelijkingscollectie van Archeoplan Eco te Delft en de collectie van het Amsterdams Archeologisch Centrum (AAC) van de Universiteit van Amsterdam. Dit houdt in dat van elk botfragment, indien mogelijk, gegevens zijn genoteerd met betrekking tot soort, skeletelement, leeftijd, sexe, fragmentatie, afmeting en specifieke kenmerken zoals hak- en snijsporen en sporen van verbranding, vraat of pathologische aandoeningen. Al deze gegevens zijn vastgelegd in een databestand dat is opgebouwd conform het Laboratorium protocol Archeozoölogie (Lauwerier, 1997). Sommige zoogdierresten kunnen niet meer op soort worden gebracht, maar nog wel worden ingedeeld naar diergrootte. Paarden en runderen worden tot de grote zoogdieren (LM) gerekend. Varkens, schapen/geiten en honden zijn middelgrote zoogdieren (MM). Het skelet van schapen en geiten lijkt sterk op elkaar en het is voor dit onderzoek niet mogelijk gebleken om een onderscheid tussen beide soorten te maken.

Verskillende onderzoeksmethoden zijn gebruikt bij de interpretatie van de gegevens. Een schatting van de leeftijd waarop de dieren zijn geslacht of gestorven is enerzijds gedaan met behulp van de postcraniale (niet tot de schedel behorende) botten (Habermehl, 1975). Anderzijds is de doorbraak, wisseling en slijtage van de gebitselementen gebruikt

voor een schatting van de leeftijd (voor rund en schaap/geit, zie Grant, 1982; voor paard, zie Habermehl, 1975). De indeling van de leeftijdsgroepen bij rund en schaap/geit is gebaseerd op Hambleton (1999). Bij paard geeft de kroonhoogte van de kiezen een indicatie van de leeftijd (Levine, 1982). De maten van botelementen zijn genomen volgens de methode van Von den Driesch (1976). Deze maten zijn gebruikt om de schofthoogte te berekenen (voor paard, zie May, 1985; voor rund, zie Von den Driesch & Boessneck, 1974; voor schaap/geit, zie Teichert, 1975 en Schramm (1967) in Von den Driesch & Boessneck, 1974).

De spreiding over de lichaamsdelen is in figuren weergegeven volgens de methode van Spanneman (1985). Losse tanden en kiezen zijn daarbij buiten beschouwing gelaten. Uit de spreiding kan bijvoorbeeld blijken of sprake is van een onder- dan wel oververtegenwoordiging van lichaamsdelen, waardoor uitspraken met betrekking tot overmaat of gebrek aan vleesdelen mogelijk worden. Het voordeel van deze methode is dat de klassen met de minste aantallen enigszins worden bevoordeeld waardoor een lichte oververtegenwoordiging wordt uitgevlakt en een flinke oververtegenwoordiging ook daadwerkelijk opvalt.

Monsters

Ten behoeve van monsternamen zijn 62 monsternummers en 28 vondstnummers uitgedeeld (n=90). De monsters zijn genomen ten behoeve van botanische analyse, dendrochronologisch onderzoek en pollendeterminatie (figuur 4.3). De bemonstering heeft plaats gevonden vanuit verschillende wetenschappelijke oogpunten. In de eerste plaats zijn monsters genomen vanuit een botanische vraagstelling. Gezien de bewaringstoestanden van paleo-ecologische resten in het zand en klei, zijn deze monsters genomen uit kansrijke

sporen, zoals sporen met houtskoolrijke en/of sterk humeuze vullingen, bijvoorbeeld de grachtvullingen. De grachten dienden conform het PvE niet volledig te worden opgegraven, maar zijn derhalve op verschillende plaatsen gecoupeerd. Hierbij zijn in relevante lagen pollenbakken geslagen voor pollenonderzoek en onderzoek naar paleobotanische resten. Verder is er ook een boom meegenomen die op de overgang van de gracht naar het Maas terras is aangetroffen in put 2. Uit de verschillende coupes van de waterlopen zijn tevens verschillende vondsten ingezameld. Deze monsters en botanische resten kunnen uitsluitend geven over de aard van het landschap en landgebruik tijdens verschillende bewoningsfasen (IJzertijd en Middeleeuwen), maar ook iets over functies van ruimtes binnen gebouwen of zones binnen een nederzetting (opslag, verwerking met betrekking tot voedsel- en bestaanseconomie). De tabellen 4.3 t/m 4.5 geven een overzicht van de monsters.

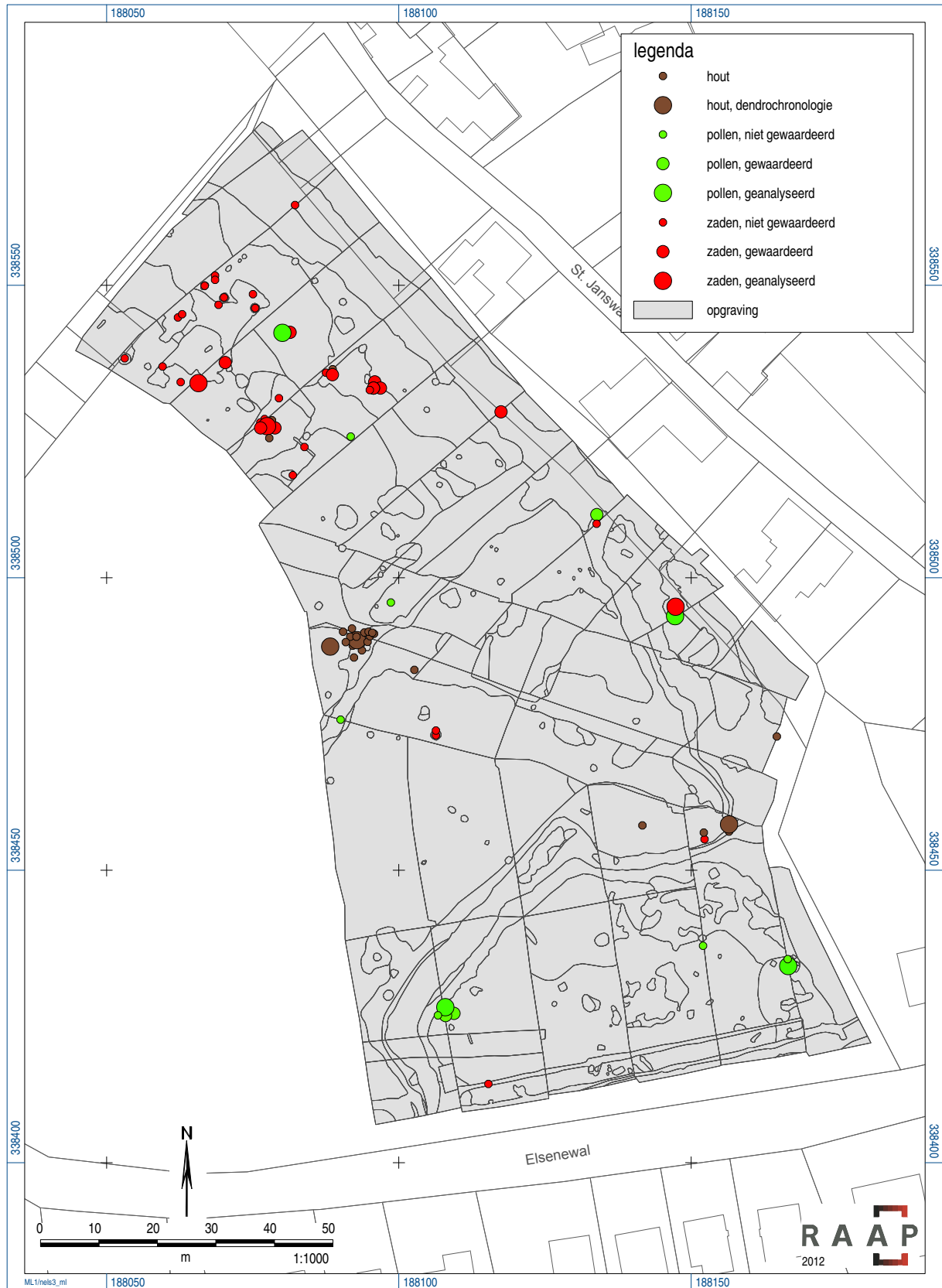
Alleen monsters uit een dateerbaar spoor of structuur en minimaal 5 liter kwamen in aanmerking voor nader onderzoek, en indien zij een bijdrage leverden ten aanzien van de beantwoording van de onderzoeksvragen. Monsters voor laboratoriumdateringen (C14, dendrochronologie) zijn alleen geselecteerd indien hiermee aanvullende informatie gegenereerd werd die een betere beantwoording van onderzoeksvragen mogelijk maakte.

Pollenonderzoek

In totaal zijn vijftien pollenmonsters uit diverse profielwanden genomen ten behoeve van pollenonderzoek (zie figuur 4.3). Bijna alle zijn afkomstig uit de grachten, op één monster uit een diepe kuil na (M 32 uit S 361; zie tabel 4.4). In bijlage 9.1 staan profieltekeningen met daarop de locatie van de pollenbakken. Bakken M 8, M 9 en M 10 zijn afkomstig uit put

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 4.3 Overzicht van de plekken waar monsters zijn genomen.

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

6 (profiel 20); bak M 18 is afkomstig uit put 14 bij een grachtovergang; bak M 32 komt uit de waterkuil in put 22 en bak M 33 is afkomstig uit profiel 3 in put 20 (voor de locatie van de profielen, zie kaartbijlage 1). Uiteindelijk zijn uit zes pollenbakken 24 submonsters genomen. Foto's van de bemonsterde pollenbakken met daarop aangegeven op welke diepte submonsters zijn geselecteerd, staan in bijlage 9.2. Na de eerste reeks inventarisaties bleek dat veel monsters niet analyseerbaar waren, daarom zijn twee extra pollenmonsters genomen uit pollenbakken M 37 en M 38. In totaal zijn 26 pollenmonsters van Nieuwstadt-Elsenewal geïnterpreteerd.

Voor het palynologisch onderzoek zijn submonsters genomen van steeds drie kubieke centimeter per submonster. Uit de onderste venige laag in bak M 32, uit M 37 en M 38 zijn monsters van twee kubieke centimeter genomen. De pollenmonsters zijn bereid volgens de standaardmethode van Erdtman (Erdtman, 1960; Fægri e.a., 1989; met modificaties van

Konert, 2002). Om een indruk te krijgen van de pollenconcentratie is aan elk monster een vaste hoeveelheid sporen (twee tabletten met ca. 18.583 sporen per tablet) van een niet in Nederland voorkomende exotische wolfsklauwsoort (*Lycopodium*) toegevoegd. De bereiding is uitgevoerd door M. Konert van de Vrije Universiteit van Amsterdam.

De pollenmonsters zijn geïnterpreteerd om uit te zoeken welke monsters voor analyse in aanmerking komen. Daarbij is gekeken naar de rijkdom van het materiaal en naar de aantasting van het pollen. Daarnaast is gekeken naar de pollensamenstelling van het monster, waarbij extra aandacht is besteed aan de aanwezigheid van pollen van cultuurgewassen en aan andere indicatoren voor menselijke activiteiten. Bij de inventarisatie, die is uitgevoerd door M. van Waijen, is gebruik gemaakt van een doorvallend-lichtmicroscop met vergrotingen tot 400 maal. De administratieve gegevens van de pollenmonsters staan in tabellen 4.3 en 4.4. Er zijn acht pollenmonsters gese-

monster	spoor	interpretatie	waardering?	analyse?
M 1	profiel 25	gebouwt 4	nee	n.v.t.
M 2	profiel 23	gracht 4	nee	n.v.t.
M 7	profiel 20	gracht 4	nee	n.v.t.
M 8	profiel 20	gracht 4	ja	ja
M 9	profiel 20	gracht 4	ja	nee
M 10	profiel 20	gracht 4	ja	ongeschied
M 14	104 (profiel 13)	gracht 3	nee	n.v.t.
M 17	218 (profiel 27)	Maasafzettingen onder weg	nee	n.v.t.
M 18	221 (profiel 27)	gracht bij brug	ja	ja
M 32	361	waterkuil erf gebouw 2	ja	ja
M 33	profiel 3	gracht 1	ja	ongeschied
M 34	profiel 3	gracht 1	nee	n.v.t.
M 37	profiel 5	gracht 1	ja	ja, maar niet geselecteerd
M 38	profiel 7	gracht 1	ja	ja
M 56	profiel 26	gracht 1	nee	n.v.t.

Tabel 4.3 Pollenmonsters (alle gewaardeerde monster zijn vetgedrukt weergegeven).

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

lecteerd voor een waardering. Daarvan waren er vijf geschikt voor analyse, waarvan er uiteindelijk vier zijn geanalyseerd. Bij de selectie is rekening gehouden met de herkomst en vermoedelijke datering van de sporen. De analyse is uitgevoerd door M. van der Linden. Daarbij is gebruik gemaakt van een doorval-lichtmicroscop met vergrotingen tot 600 maal, de standaardliteratuur en de vergelijkingscollectie van BIAX Consult (Beug, 2004; Moore e.a., 1991; Punt e.a., 1976-1981; Van Geel, 1976 en 1998).

Botanische macroresten

In totaal zijn 39 monsters voor botanisch onderzoek verzameld. Hiervan zijn er vier kleiner dan 5 liter, terwijl andere uit niet-dateerbare sporen afkomstig zijn (tabel 4.5). Bij de selectie van de monsters is rekening gehouden van de dateerbaarheid van de sporen en hun verschillende contexten.

In eerste instantie zijn tien monsters gezeefd over een set zeven met als kleinste maaswijdte 0,25 mm. De residuen zijn geïnventa-

monster	profiel/ spoor	context	diepte (cm)	laag	BX nr.	volume (ml)	analyse?
M 8	621	gracht 4	5-6	laag 2	BX 4549	3	ja
M 8	621	gracht 4	24-25	laag 3	BX 4550	3	nee
M 8	621	gracht 4	40-41	laag 5 top	BX 4551	3	nee
M 9	621	gracht 4	16-17	laag 5 midden	BX 4552	3	nee
M 9	621	gracht 4	31-32	laag 5 basis	BX 4553	3	nee
M 9	621	gracht 4	38-39	laag 10	BX 4554	3	nee
M 9	621	gracht 4	47-48	laag 11	BX 4555	3	nee
M 10	621	gracht 4	4-5	laag 5 midden	BX 4556	3	nee
M 10	621	gracht 4	32-33	laag 5 basis	BX 4557	3	nee
M 10	621	gracht 4	39-40	laag 15	BX 4558	3	nee
M 10	621	gracht 4	46-47	laag 11	BX 4559	3	nee
M 18	221	gracht 2 bij brug	8-9	S 221	BX 4560	3	nee
M 18	221	gracht 2 bij brug	23-24	laag 2 top	BX 4561	3	nee
M 18	221	gracht 2 bij brug	34-35	laag 2 basis	BX 4562	3	nee
M 18	221	beek	39-40	laag 3	BX 4563	3	ja
M 32	361	waterkuil	5-6	laag 0	BX 4564	3	nee
M 32	361	waterkuil	10-11	laag 5	BX 4565	3	ja
M 32	361	waterkuil	13-14	laag 1	BX 4566	3	nee
M 32	361	waterkuil	27-28	laag 2 midden	BX 4567	2	nee
M 32	361	waterkuil	39-40	laag 2 basis	BX 4568	2	nee
M 33	2025	(stads)gracht 1	10-11	laag 1	BX 4569	3	nee
M 33	2025	(stads)gracht 1	28-29	basis laag 2	BX 4570	3	nee
M 33	2025	(stads)gracht 1	40-41	basis laag 3	BX 4571	3	nee
M 33	2025	(stads)gracht 1	46-47	basis laag 4	BX 4572	3	nee
M 37	1821	(stads)gracht 1	30-31		BX 5279	2	nee
M 38	7	(stads)gracht 1	35-36		BX 5280	2	ja

Tabel 4.4 Gegevens van de onderzochte pollenmonsters (alle geanalyseerde monster zijn vetgedrukt weergegeven).

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

monster	spoor	interpretatie	waardering?	analyse?
M 3	49	gracht 5	nee	n.v.t.
M 11	88	gracht 6	nee	n.v.t.
M 12	101	kuil put 12	nee	n.v.t.
M 13	101	kuil put 12	nee	n.v.t.
M 26	320	kuil gebouw 2	ja	ja
M 27	profiel 1	gracht 1	nee	n.v.t.
M 28	454	kuil put 21	nee	n.v.t.
M 29	358	haardkuil gebouw 2	ja	ongeschikt
M 30	361	waterkuil erf gebouw 2	ja	ongeschikt
M 31	361	waterkuil erf gebouw 2	ja	ongeschikt
M 35	profiel 3	gracht 1	ja	ongeschikt
M 36	profiel 5	gracht 1	nee	n.v.t.
M 39	profiel 7	gracht 1	ja	ja
M 40	436	kuil gebouw 2	nee	n.v.t.
M 41	422	paalkuil gebouw 2	nee	n.v.t.
M 42	422	paalkuil gebouw 2	nee	n.v.t.
M 43	423	kuil gebouw 2	nee	n.v.t.
M 44	426	laag gebouw 2	nee	n.v.t.
M 45	448	greppeltje put 21	nee	n.v.t.
M 46	478	kuil gebouw 2	nee	n.v.t.
M 47	475	kuil gebouw 2	nee	n.v.t.
M 48	550	paalkuil gebouw 2	nee	n.v.t.
M 49	555	kuil gebouw 2	nee	n.v.t.
M 50	561	Gebouw 3	nee	n.v.t.
M 51	504	greppel gebouw 5?	ja	ongeschikt
M 52	504	greppel gebouw 5?	nee	n.v.t.
M 53	486	IJzertijdkuil	ja	ongeschikt
M 54	486	IJzertijdkuil	ja	ongeschikt
M 55	486	IJzertijdkuil	ja	ongeschikt
M 57	486	IJzertijdkuil	ja	ongeschikt
M 58	562	gebouw 3	nee	n.v.t.
M 59	562	gebouw 3	ja	ongeschikt
M 60	562	gebouw 3	ja	ja
M 61	562	gebouw 3	ja	ongeschikt
M 62	562	gebouw 3	nee	n.v.t.
V 439	324	laag gebouw 3	nee	n.v.t.
V 764	428	kuil gebouw 2	nee	n.v.t.
V 789	431	kuil gebouw 2	nee	n.v.t.
V 795	425	kuil gebouw 2	nee	n.v.t.

Tabel 4.5 Botanische monsters (alle gewaardeerde monster zijn vetgedrukt weergegeven).

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

vnr.	put	spoor	context	datering	volume (l)	analyse?
26	22	320	kuil	Middeleeuwen	5,1	ja
29	22	358	haardkuil	Middeleeuwen	7,0	nee
30	22	361	waterkuil	Middeleeuwen	7,7	nee
31	22	361	waterkuil	Middeleeuwen	5,9	nee
35	20	0	gracht	Middeleeuwen	6,5	nee
39	16	7	stadsgracht	Middeleeuwen	5,1	ja
51	21	504	greppel	Middeleeuwen	7,6	nee
53	21	486	kuil	IJzertijd	6,6	nee
54	21	486	kuil	IJzertijd	7,5	nee
55	21	486	kuil	IJzertijd	11,0	nee
57	21	486	kuil	IJzertijd	5,7	nee
59	21	562	gebouw 3	Middeleeuwen	7,0	nee
60	21	562	gebouw 3	Middeleeuwen	5,6	ja

Tabel 4.6 Overzicht van de onderzochte zadenmonsters (alle geanalyseerde monster zijn vetgedrukt weergegeven).

riseerd, waarbij informatie is verzameld over de conservering, rijkdom en globale soorten-samenstelling van de monsters. Aan deze monsters zijn in tweede instantie nog drie monsters toegevoegd, omdat de eerste reeks monsters ronduit teleurstellend waren en weinig analyseerbaar materiaal opleverden. In totaal zijn er dertien monsters geïnventariseerd (tabel 4.6). Dit is gedaan met behulp van een opvallend-lichtmicroscop met vergrotingen tot 50x door K. Hänninen. Daarop zijn drie macrorestenmonsters geanalyseerd door L. Kubiak-Martens.

Houtonderzoek: soortbepaling en dendrochronologie

Van de monsters en vondsten bestaan er dertig uit hout. Het merendeel (20 stuks) betreft palen uit de beek/slootovergang (monsters 20 en 22 t/m 25 en vondstnummers 356, 369, 372 t/m 376, 378, 379 en 381 t/m 386). Twee dikke palen van de brug en de boom uit één van de grachten (M 6) zijn geselecteerd voor nader onderzoek. Dat bestaat uit houtsoortbepaling en een dendrochronologische datering, zodat

de brug en de gracht scherper kunnen worden gedateerd. Het overige hout is overwegend (8 stuks) afkomstig uit de grachten en sloten. Twee stukken hout zijn afkomstig van een gebouw (V 1023 en V 1028). Van het overige archeologisch hout zijn enkel de houtsoort en bewerkingsporen bepaald (tabel 4.7).

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

monster	spoor	interpretatie	aard	waardering	analyse?
4	48	gracht 4	hout	nee	n.v.t.
5	49	gracht 5	hout	nee	n.v.t.
6	48	gracht 4	hout (dendro)	ja	ja
15	82	gracht 4	hout (plank)	nee	n.v.t.
20	277	paal brug	hout (paal)	nee	n.v.t.
22	266	paal brug	hout (paal)	nee	n.v.t.
23	265	paal brug	hout (paal)	nee	n.v.t.
24	264	paal brug	hout (paal)	nee	n.v.t.
25	263	paal brug	hout (dendro)	ja	ja
V1023	562	gebouw 3	hout	nee	n.v.t.
V1028	566	gebouw 3	hout (paal)	nee	n.v.t.
V1106	0	houten paal	hout	nee	n.v.t.
V196	profiel 16 (vulling 6)	gracht 2	hout	nee	n.v.t.
V356	284	paal brug	hout (paal)	nee	n.v.t.
V369	283	paal brug	hout (paal)	nee	n.v.t.
V372	285	paal brug	hout (paal)	nee	n.v.t.
V373	289	paal brug	hout (dendro)	ja	ja
V374	286	paal brug	hout (paal)	nee	n.v.t.
V375	287	paal brug	hout (paal)	nee	n.v.t.
V376	288	paal brug	hout (paal)	nee	n.v.t.
V378	291	paal brug	hout (paal)	nee	n.v.t.
V379	290	paal brug	hout (paal)	nee	n.v.t.
V381	292	paal brug	hout (paal)	nee	n.v.t.
V382	293	paal brug	hout (paal)	nee	n.v.t.
V384	297	paal brug	hout (paal)	nee	n.v.t.
V385	296	paal brug	hout (paal)	nee	n.v.t.
V386	299	paal brug	hout (paal)	nee	n.v.t.
V978	504	greppel gebouw 5?	hout (paal)	nee	n.v.t.
V983	504	greppel gebouw 5?	hout (paal)	nee	n.v.t.

Tabel 4.7 Houtmonsters en houtvondsten (alle dendrochronologisch gedateerde monsters zijn vetgedrukt weergegeven).

5 Landschappelijke ontwikkeling

Het landschap van Nieuwstadt is gevormd gedurende een periode van vele tienduizenden jaren, onder invloed van diverse factoren. In dit hoofdstuk wordt het proces van de vorming van het landschap geschetst (§ 5.1), waarna wordt ingegaan op de bodemvorming (§ 5.2). Mede door de landschappelijke kenmerken van deze regio konden er steden tot ontwikkeling komen.

5.1 Geologie en geomorfologie

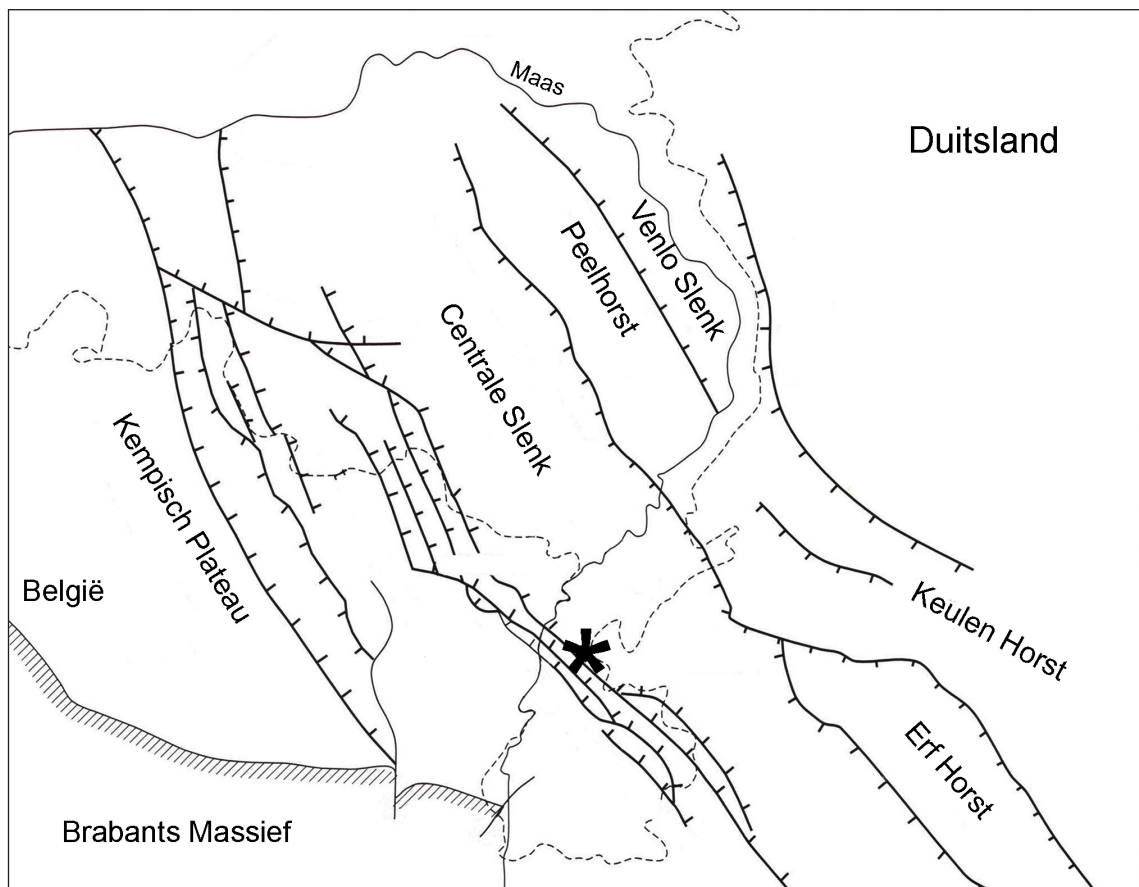
Tertiair

In het Tertiair (ca. 65,5 tot 2,6 miljoen jaar geleden) werd het Noordzeebekken gevormd door tektonische bewegingen van dit bekken. Nieuwstadt ligt aan de zuidrand van dit bekken. Grote gebieden aan de zuidrand kwamen in het Tertiair omhoog, zoals het Rijns Massief en het Massief van Brabant. Ook het karakteristieke terrassenlandschap van Zuid-Limburg is mede door deze bewegingen ontstaan. Gedomineerd door bodemdaling werd het bekken gedurende vele tienduizenden jaren langzaam opgevuld met sedimenten die werden aangevoerd door de Oermaas en Rijn. In het achterland ontstonden door de tektonische bewegingen breuken in de ondergrond,

die haaks op de dalingsrichting zijn georiënteerd. Daarbij werden langgerekte horsten en slenken gevormd, zoals de Peelhorst en de Roerdalslenk. Nieuwstadt ligt in de Roerdalslenk, een geologisch dalingsgebied (De Mulder e.a., 2003). Juist ten zuiden van de gemeente Echt-Susteren loopt de geologische Feldbissbreuk, de zuidelijke begrenzing van de Roerdalslenk (figuur 5.1). Deze breuk is in het landschap zichtbaar als een hoogteverschil van meer dan 5 m.

Vroeg en Midden Pleistoceen

Naast de geologische activiteit waren ook het water en in mindere mate de wind belangrijke vormende krachten, voornamelijk in het Pleistoceen (De Mulder e.a., 2003). Het Pleistoceen kenmerkte zich door koudere en warmere perioden (zogenaamde glacialen en

Figuur 5.1 Breuklijnen in de ondergrond.

interglacialen). Tijdens de glacialen had de wind vrij spel op de droogliggende bodem van het Noordzeebekken waarbij zand en leem over grote afstanden konden worden weggeblazen in zuidoostelijke richting. De sedimenten die op die manier naar Zuid-Limburg waaiden, zijn meestal goed gesorteerd. Zij bestaan overwegend uit zand, leem en löss. Lithologisch gezien bestaat löss uit zeer goed gesorteerde siltige leem.

Gedurende grote delen van het Vroeg en Midden Pleistoceen (ca. 2,6 miljoen tot 130.000 jaar geleden) behoorde Nieuwstadt en omgeving tot de brede stroomvlakte van de Rijn en Maas. Beide rivieren hadden een vlechtend karakter. Dit houdt in dat zij verschillende actieve geulen hadden, die werden gescheiden door zand- en grindbanken, met een sterk fluctuerende afvoer en een grote sedimentlast. Door deze rivieren werden dikke pakketten voornamelijk grind en grindhoudend grof zand afgezet in grote delen van Zuid-Nederland. Daarnaast komen ook kleilagen voor, die zijn afgezet in verlaten geulen. Van deze twee rivieren had de Maas de belangrijkste invloed op de vorming van het landschap van Nieuwstadt. Door herhaaldelijke insnijding heeft de rivier verschillende niveaus gevormd die nu als grote 'treden' in het landschap zichtbaar zijn (Staring Centrum/RGD, 1989). Het plangebied bevindt zich op een voormalig Maasterras dat is ontstaan in de voorlaatste ijstijd (het Saalien: 380.000-150.000 jaar geleden). Toen had de Maas een vlechtend karakter met diverse geulen die zich snel verlegden om zand- en grindbanken heen.

Restanten van deze oude afzettingen vormen nu de hoogste Maasterrassen in het landschap, namelijk het Terras van Caberg 3 (300.000-245.000 BP) (figuur 5.2). Dit Maasterras vormt als het ware als een 1-2 km

brede strook in het landschap. Het Terras van Caberg 3 bestaat uit grof zand en (grof) grind, maar er kunnen zowel zandige en siltige kleilagen alsook keien, stenen en blokken in voorkomen. Uit het veldonderzoek blijkt dat de ondergrond in het plangebied inderdaad uit grindrijk sediment bestaat, waarvan de top enigszins varieert. Die bevindt zich namelijk op een diepte van 32,8-33,4 m +NAP, wat overeenkomt met 1-1,6 m -Mv. Nieuwstadt ligt op de uiterste punt van een lage rug op dit Terras (Staring Centrum, 1989).

Laat Pleistoceen

Eemien en Weichselien

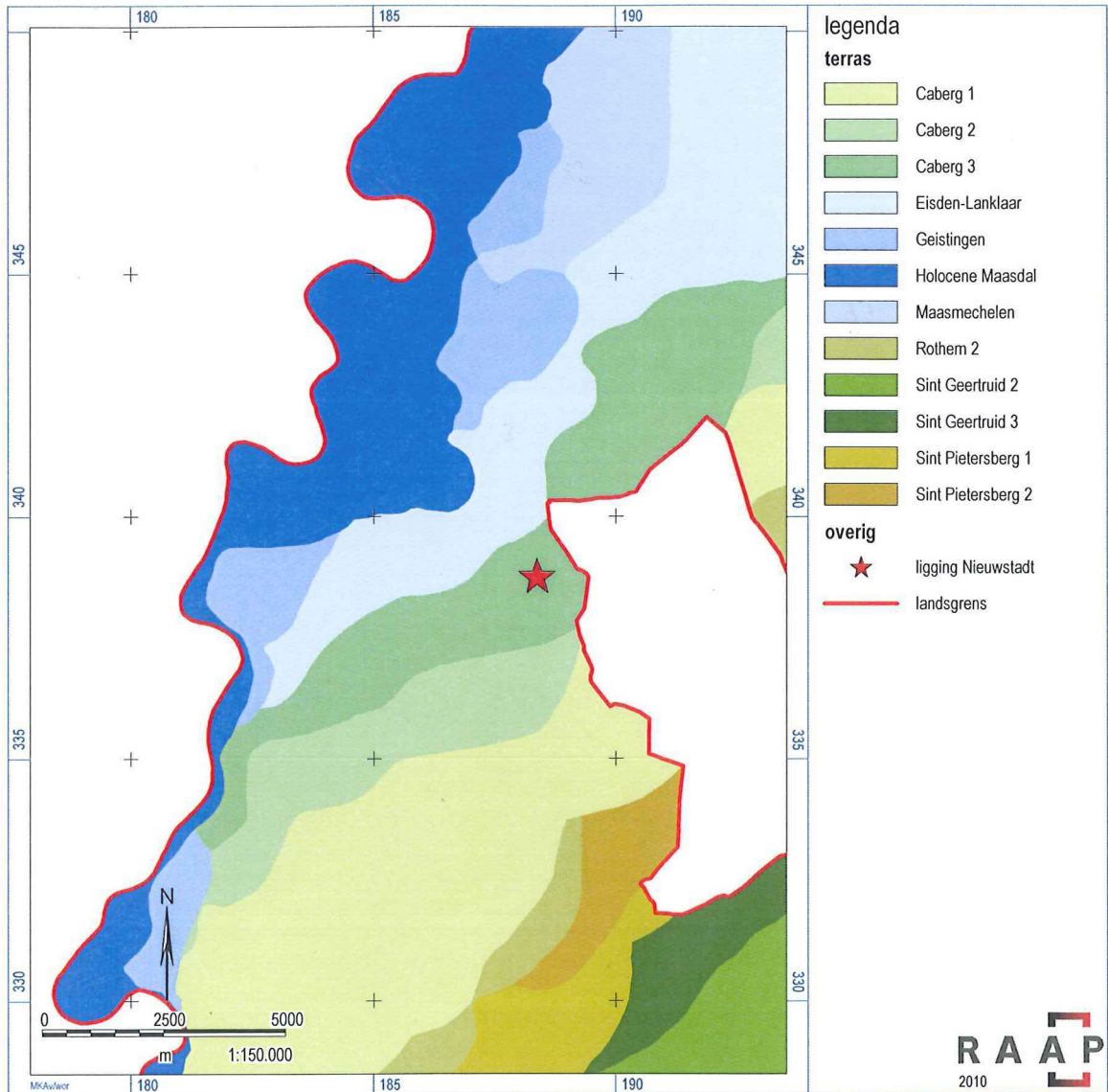
Het Laat Pleistoceen (ca. 130.000 tot 11.500 jaar geleden) was een periode waarin vele processen speelden die van grote invloed zijn geweest op de huidige vorm van het landschap. Tijdens het relatief warme Eemien interglaciaal (130.000 tot 115.000 jaar geleden) hield de vegetatie bodemmateriaal vast. Als gevolg daarvan, en een constantere wateraanvoer, had de Maas een meanderend karakter. Er vond vooral insnijding plaats in de oudere sedimenten. Plaatselijk is de rand van dit dal herkenbaar als een trede in het landschap (Staring Centrum/RGD, 1989). Omstreeks 115.000 jaar geleden begon de laatste ijstijd: het Weichselien. Deze periode kende verscheidene klimaatswisselingen, waardoor de Maas weer een vlechtend karakter kreeg en zich meerdere malen in haar oude sedimenten insneed, waarbij opnieuw verschillende rivierterrassen werden gevormd (zie figuur 5.2, Terras van Eisdien-Lanklaar).

Laat Weichselien

In het Laat Weichselien werd de landschappelijke vorming van Nieuwstadt en omgeving op hoofdlijnen voltooid (figuur 5.3). De laatste fase van het Weichselien werd gekenmerkt door relatief kortdurende klimaatswisselin-

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

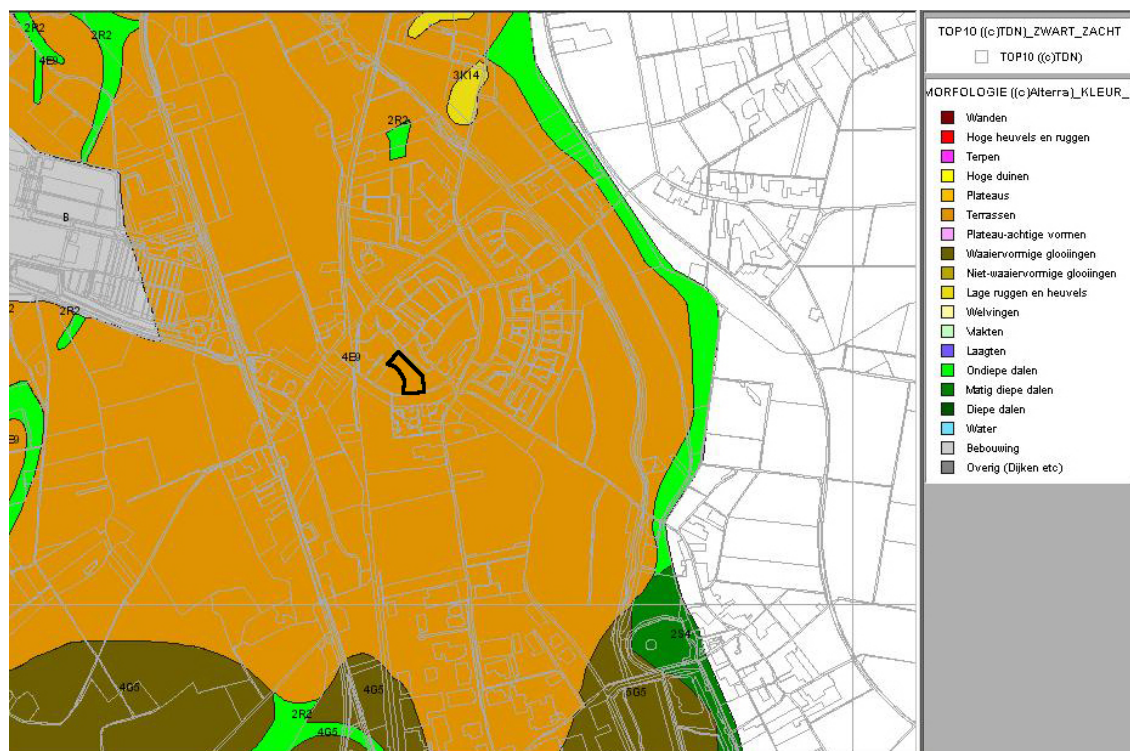
Figuur 5.2 Maasterrassen in Midden-Limburg.

gen die in feite de aanzet vormden voor de overgang naar het warmere Holoceen. Door die wisselingen werden door de Maas nog enkele terrasniveaus gevormd (zie figuur 5.2). Het Laat Weichselien begon met het relatief warme Bølling interstadiaal, waarin de Maas meer een meanderend karakter had. Na een zeer korte koude periode (Vroege Dryas) kreeg de Maas tijdens het warmere Allerød een duidelijk meanderend karakter en sneed zich opnieuw in het landschap in, waardoor weer een nieuw Maas-terras werd gevormd.

Omstreeks 12.500 jaar geleden zette een laatste koude fase in: de Late Dryas. De Maas veranderde weer in een vlechtende rivier, waarbij het terras dat in het Allerød was gevormd (Terras van Maasmechelen) werd verlaten en werd gevuld met zand en grind (Terras van Geistingen). Wanneer een oude dalbodem werd verlaten, bleven de diepere geulen vaak nog een tijd watervoerend. Door de dalende stroomsnelheid werd in de laatste fase veelal nog een kleidek afgezet (zgn. oude klei), ook in Nieuwstadt (DLO-Staring Centrum, 1993). Daarbij speelt ook de lig-

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 5.3 Geomorfologie van Nieuwstadt (bron: ARCHIS II).

ging van het plangebied in het overgangsgedebied tussen de lössgronden van Zuid-Limburg en de rivierkleigronden van Midden-Limburg een rol. Deze overgangszone ligt aan de voet van het lössgebied. Door het grote hoogteverschil konden in het Weichselien grote daluitspoelingswaaiers in dit gebied ontstaan. Door hellingprocessen kon een grote hoeveelheid sediment van de hellingen afspoelen, al dan niet via dalen en beken, dat aan de voet als colluvium van zandige leem of lemig zand werd afgezet. Nieuwstadt ligt volgens de geomorfologische kaart op het dalvlatteterras dat met löss is bedekt. Het uitmonden van droogdalen in dit terras, en het verloop van het reliëf rond Nieuwstadt wijzen erop, dat ook rond Nieuwstadt nog invloeden van dergelijke grootschalige hellingprocessen zichtbaar zijn. Echter, volgens de geologische kaart bestaan de afzettingen in het plangebied uit beekafzettingen (Geleenbeek) (RGD, 1988). In lithologisch opzicht maakt

dit evenwel weinig verschil. De Geleenbeek stroomt immers door het lössgebied en heeft overwegend verspoelde löss afgezet, en het colluvium bestaat ook uit verspoelde löss. Na bestudering van de bodemopbouw in het plangebied kan het algemene beeld worden genuanceerd.

Tijdens het veldonderzoek is duidelijk geworden dat het grindrijke Terras van Caberg 3 in het Weichselien met zandige en kleiige afzettingen is bedekt. Dit pakket is relatief dun en meestal 50 tot 130 cm dik. De basis van dit pakket bestaat meestal uit zwak tot matig zandige klei, die als komklei of kleiige oeverafzettingen (oude klei) is afgezet. Vermoedelijk betreft dit één van de korte, relatief warme periodes in het Laat Weichselien. De Maas had in deze periode het karakter van een zwak stromende rivier, die bij hoogwater buiten haar oevers trad en in oude Maasgeulen een pakket klei afzette. Dit kleidek is

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 5.4 Insnijding van een oude Maasgeul in het centrale deel van het plangebied (profiel 12 in put 12/14).

maximaal ongeveer 70 cm dik en is voornamelijk in het centrale deel van het plangebied aanwezig. Lokaal ontbreekt dit pakket, en is een pakket sterk zandige klei van maximaal 120 cm dik aanwezig. De top van de laat-glaciale Maasafzettingen bestaan overwegend uit een 30-60 cm dik pakket van matig siltig zand, soms uit siltig (zeer) fijn zand of sterk zandige leem. Dit pakket is vermoedelijk op het einde van het Laat Weichselien (Late Dryas) afgezet. In deze periode kreeg de Maas weer het karakter van een vlechtende rivier. De afzettingen zijn in het plangebied als zandige oeverwallen door dit riviersysteem gevormd, maar het is ook mogelijk dat het door de Maas omgewerkt en verspoeld colluvium is.

In het Laat Weichselien (mogelijk het Allerød) sneed een Maasgeul zich in het plangebied in als een geul van ongeveer 20 m breed en maximaal 1,5 m diep. Die is opgevuld met een pakket dat bestaat uit een sterke afwisseling van donkergrijze, humeuze, (kom)kleiige laagjes en gele, zwak siltige zandlagen. Plaatselijk bevat het onderste deel verspoelde plantenresten en hout (figuren 5.4 en 5.5).

Het laat-glaciale landschap is in het huidige reliëf nog steeds zichtbaar, vooral in de noordelijke helft van het plangebied. Dwars door de opgravingsputten 17 t/m 25 loopt een lage oeverwal, die oost-west is georiënteerd. Bovendien is uit het booronderzoek gebleken dat de St. Janswal grotendeels een zandige oeverwal is, en dan ook overwegend een natuurlijke oorsprong heeft. Op het einde van het Weichselien had de Maas zich teruggetrokken in westelijke richting, naar het holocene Maasdal. In niet-watervoerende, droogvallende beddingen van de Maas waren tijdens het koude Late Dryas de omstandigheden optimaal voor zandverstuiving door de wind, waardoor langs de riviervlakten plaatselijk rivierduinen ontstonden. Een neveneffect was dat sommige verlaten of kleinere stroomgeulen, zowel van de Maas als beken, dichtstoven en zo verstopt raakten. Op basis van de geomorfologische kaart bestaat het vermoeden dat dit ook het geval was met de voorlopers van de Geleenbeek en Roode Beek, die in de onmiddellijke omgeving van Nieuwstadt stromen. Door het verstopt raken van de stroomgeulen werden de beken gedwongen zich te verleggen (Staring Centrum/RGD, 1989).

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 5.5 Verspoeld hout aan de basis van de oude Maasgeul (detail uit profiel 12 in put 12/14).

Holoceen

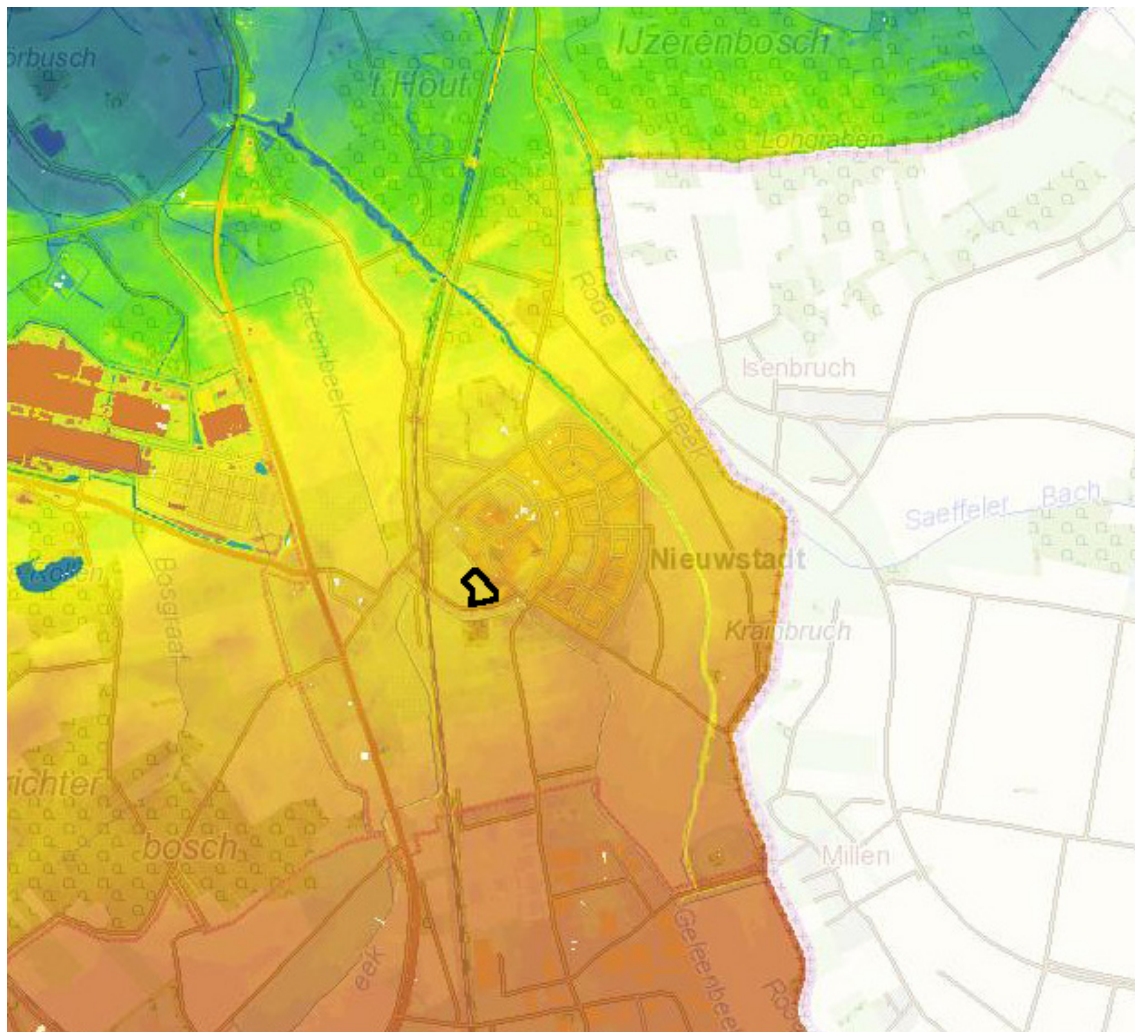
De temperatuurstijging die ongeveer 11.500 jaar geleden begon, zette ditmaal door en het Holoceen brak aan. Onder invloed van deze opwarming werd de koudeminnende, open toendravegetatie van de Jonge Dryas geleidelijk vervangen door een meer gesloten berkenbos met jeneverbessen, die al vrij snel werd vervangen door een vegetatie van dennen en ook populieren. In de nattere gebieden groeiden wilgen en waterplanten. Deze begroeiing werd vervolgens gevolgd door een vegetatie van meer warmteminnende soorten en langzaam ontstond een gemengd bos met eik, iep, linde, es en hazelaar. Op beperkte schaal kwamen ook planten als klimop en maretak voor. De begroeiing was echter sterk afhankelijk van de kenmerken van het landschap en de bodem. Zij breidde zich het snelste uit in het Maasdal en op de lemige(r) gronden.

Door de dichte bosvegetatie nam de invloed van wind en water op de bodem sterk af. Toch was het klimaat in het Holoceen niet stabiel, want ongeveer 8.000-5.000 jaar geleden was het iets warmer dan nu: de winters waren iets koeler en de zomers iets warmer en vochtiger. Dit wordt ook wel het klimaatsoptimum genoemd.

Erosie- en sedimentatieprocessen speelden nog maar op kleine schaal een rol in de landschappelijke ontwikkeling en bleven voornamelijk beperkt tot het Maasdal en de beekdalen, zoals het dal van de Geleenbeek en de Roode Beek. Door een constantere wateraanvoer en verminderde sedimentlast veranderde de Maas geleidelijk in een meanderend patroon met één hoofdgeul en opnieuw vond insnijding plaats. Daardoor werd het Late Dryas-terras verlaten en ontstond de

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 5.6 Nieuwstadt en omgeving op het AHN (bron: www.AHN.nl).

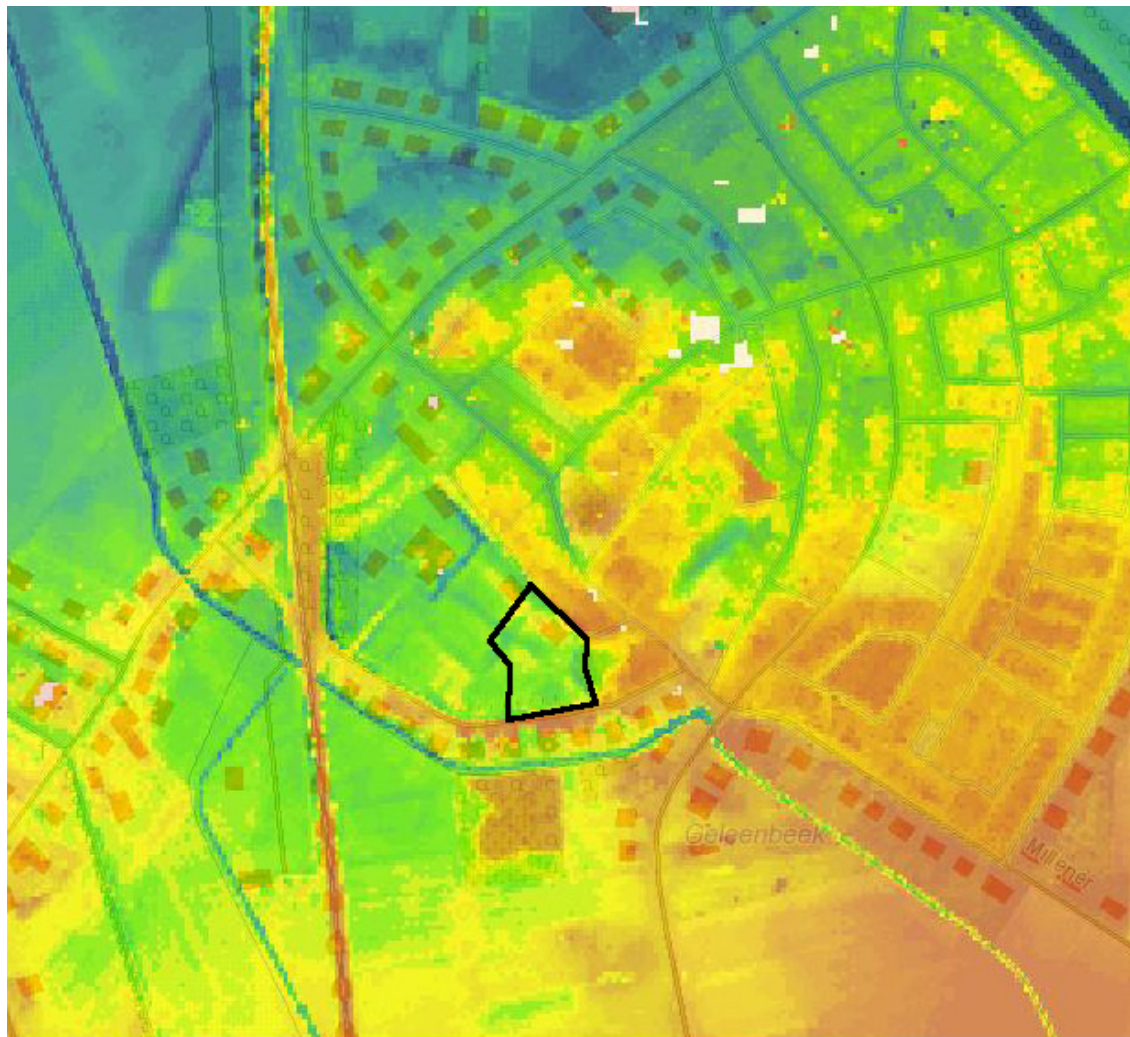
huidige overstromingsvlakte. Ook de beken kregen vanaf het Holoceen een meanderend verloop en sneden zich aanvankelijk diep in de bestaande afzettingen in. Waar mogelijk volgden zij hierbij veelal oude geulen van het laat-glaciale riviersysteem van de Maas voordat zij in de huidige Maas uitmonden, zoals de Geleenbeek en de Roode Beek. Ook in de beekdalen zijn gedurende het Holoceen sedimenten afgezet. Veelal gaat het om lokaal verspoelde en vervolgens weer afgezette sedimenten. Zo komen in het dal van de Geleenbeek en Roode Beek afzettingen voor die daar door die beken zelf zijn neergelegd (RGD, 1988). Deze sedimenten vormen

de jongste geologische afzettingen in Nieuwstadt, waarmee de landschappelijke vorming was voltooid. Daarbij waren de lagere delen gedeeltelijk opgevuld geraakt, maar toch bleef de oeverwal in het noordelijke deel van het plangebied zichtbaar. Ondanks de geringe hoogte, merkt het geoefend oog deze verhoging toch op. Ook op het AHN is deze verhoging zichtbaar (figuren 5.6 en 5.7). Die is van groot belang voor de bewoningsgeschiedenis van het plangebied (§ 8.2).

Naar aanleiding van het veldonderzoek kan de laatste fase van landschappelijke ontwikkeling van het plangebied beter worden

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 5.7 Het plangebied en de directe omgeving op het AHN (bron: www.AHN.nl).

geduid. Overwegend gedurende de Late Middeleeuwen en de Nieuwe tijd werd in het plangebied een pakket zandige klei afgezet. Dit pakket is het dikste in de lagere gebiedsdelen en dunner op de hogere zones, zoals de oeverwal. Het is onbekend waarom dit sediment juist is afgezet in de periode die voor de ontwikkeling van Nieuwstadt erg belangrijk is, maar duidelijk is dat het een grootschalige gebeurtenis was. Mogelijk betreft het een periode met meer neerslag, al dan niet in combinatie met hoogwater in de Maas en beken. De bron van deze sedimenten waren de beken die uit het achterland (lössgebied) kwamen, zoals de Limbrich-

ter beek, de Geleenbeek en de Rode Beek (noordelijk van Nieuwstadt). Deze drie beken komen juist bij Nieuwstadt samen, maar toch ontbreken duidelijke beekdalen in Nieuwstadt. Omdat deze sedimenten met name aanwezig zijn in grachten, wordt hun opbouw en datering in hoofdstuk 8 behandeld. Na de behandeling van de sporen en structuren en de diverse materiaalgroepen die de sporen dateren, wordt in hoofdstuk 8 gepoogd een verklaring te vinden voor deze snelle sedimentatie in de Late Middeleeuwen.

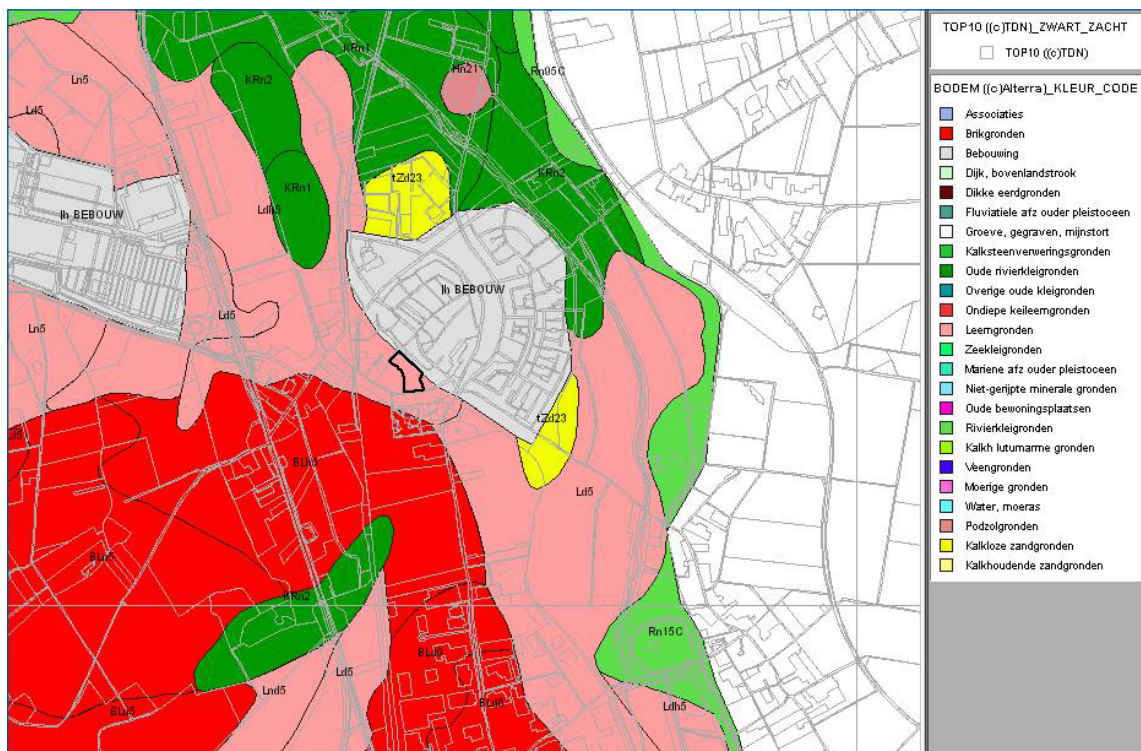
5.2 Bodem

Nieuwstadt ligt in een overgangsgebied tussen de lössgronden van Zuid-Limburg en de rivierkleigronden van Midden-Limburg. Ten noorden van Nieuwstadt komen rivierkleigronden (code KRn) voor, die zich hebben ontwikkeld in de Maasafzettingen. Deze afzettingen worden gerekend tot de oude rivierklei en komen voor op de Maasterrassen uit het Weichselien. De lössgronden komen voor in het zuidelijke deel van Nieuwstadt waar tijdens de laatste ijstijd door de wind löss is afgezet. De löss bestaat uit zandige leem met een hoog siltgehalte (Stiboka, 1970). Volgens de bodemkaart ligt het plangebied in deze lössgronden.

Afhankelijk van de bodemprocessen zijn lössgronden onder te verdelen in leembrikgronden en vaaggronden. In de löss in het plangebied hebben zich volgens de bodemkaart vaaggronden gevormd (figuur 5.8, code Ldh5). Het betreft vooral dunne lagen die (deels ook) als

colluvium aan de voet van het Zuid-Limburgs lössplateau zijn afgezet. Volgens de bodemkaart (Stiboka, 1970) komen tussen 40 en 120 cm -Mv de onderliggende rivierafzettingen voor, wat tijdens het veldonderzoek werd bevestigd. De vaaggronden zijn overwegend goed ontwaterd, waardoor ooivaaggronden (code Ld5) in de löss zijn ontwikkeld. Die classificatie is gemaakt omdat er geen duidelijke briklaag (klei-inspoelingslaag) tot ontwikkeling is gekomen.

De ooivaaggronden in het plangebied hebben een donker gekleurde bovengrond, die veelal in de bouwvoor is opgenomen (figuur 5.9). Die bestaat uit löss, in het plangebied betreft het matig tot sterk zandige leem. Plaatselijk komt onder de huidige bouwvoor een restant van de oude A-horizont voor, maar veelal betreft het zandige Maasafzettingen. De oude A-horizont is herhaaldelijk door de mens geploegd en omgewerkt, zodat feitelijk sprake is van

Figuur 5.8 Bodemkaart van Nieuwstadt (bron: ARCHIS II).

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 5.9 Bodemprofiel van het plangebied (westprofiel uit put 2).

een oude akkerlaag. Die is maximaal 20 cm dik en bestaat uit bruine, zandige leem. De onderliggende Maasafzettingen variëren sterk in kleur en samenstelling, maar in algemene zin gaat het om (matig tot sterk) kleig zand op de hogere delen in het noorden en (zwak tot matige) zandige klei in de lagere delen. Het zand is veelal licht(geel) grijs van kleur, maar de klei is meestal lichtgrijs. Beide bevatten roest of roestvlekken door inspoeling van ijzermineralen. Het gaat daarbij meestal om de bovenste 20-30 cm van dit pakket, maar het kan plaatselijk in de lagere zones met klei-afzettingen een dikte van bijna 60 cm bereiken. Waar een zandlaag een scheiding vormt tussen de kleipakketten, heeft dit proces ook plaatsgevonden op de overgang naar het onderliggende, grindhoudende Maasteras. Soms was dit proces zo interns, dat een dunne roestband van enkele centimeters dik is gevormd.

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

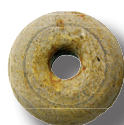

Galgenbeek

6 Archeologische gegevens

6.1 Inleiding

Volgens ARCHIS II waren bij aanvang van het archeologisch onderzoek in 1994/1995 geen vindplaatsen uit het plangebied bekend. Omdat het onderzoek vondsten uit diverse perioden heeft opgeleverd, wordt in dit hoofdstuk aandacht besteed aan de bekende archeologische vindplaatsen uit de directe omgeving daarvan (straal van ca. 1.000 m). Het gaat om vindplaatsen uit diverse perioden binnen de Steentijd, de late Prehistorie (Bronstijd, IJzertijd), de Romeinse tijd en de Vroege, Volle en Late Middeleeuwen. Omdat in het plangebied voornamelijk resten zijn gevonden uit de Volle/Late Middeleeuwen, wordt aan deze perioden extra aandacht besteed in dit hoofdstuk. (Voor de dateringen van de in dit hoofdstuk genoemde archeologische perioden, zie tabel 1.1.)

6.2 Steentijd

Laat Paleolithicum

De oudste sporen van menselijke aanwezigheid rondom Nieuwstadt, dateren uit het Laat Paleolithicum. In deze periode trokken kleine groepjes mensen als zogenaamde jagers-verzamelaars door het landschap en verbleven alleen tijdelijk (dagen, weken) op een verblijfplaats. Nadat het kampement verlaten was, herinnerde alleen een vondststrooiing van vuurstenen artefacten en enkele vuurstenen pijlpunten die tijdens de jacht verloren zijn geraakt aan de vroegere aanwezigheid van jagers-verzamelaars. De tijdelijke kampementen bevonden zich op gunstige plaatsen in het landschap, namelijk op de hogere en drogere gronden in de nabijheid van open water. Dit water leverde niet alleen drinkwater, maar gaf ook een grote diversiteit van planten en dieren, zoals vogels en vissen. Op ca. 650 m ten zuiden van Nieuwstadt is een pijlpunt uit het Laat-Paleolithicum aangetroffen (ARCHIS-waarnemingsnummer 416068). Vermoedelijk betreft het een vondst die tijdens de jacht is verloren.

Mesolithicum

Het landschapsgebruik zette zich in het Mesolithicum op hoofdlijnen voort. Foeragerende dieren uit de open gebieden verdwenen omdat het dichte oerbos voor hen niet leefbaar was. De nieuwe diersoorten noodzaakten de mens zijn jachtmethode aan te passen, onder andere met behulp van pijl en boog. Men richtte zich in plaats daarvan meer op standwild, dat het hele jaar door bejaagbaar was. Naast de jacht op wild en de visvangst, speelde ook het inzamelen van wortels, wilde gewassen en vruchten een grotere rol in de voedselvoorziening. Kleine vuurstenen werktuigen werden gebruikt als pijl- of harpoenpunt. Een hoge ligging nabij een natte laagte was nog steeds de ideale locatie voor een

tijdelijk kampement. Door de sterkere vernatting in het Holoceen nam het aantal natte depressies toe, waardoor ook sprake is van een grotere verspreiding van de mesolithische vindplaatsen. Ook in de omgeving van Nieuwstadt zijn mesolithische vindplaatsen bekend (ARCHIS-waarnemingsnummers 416068, 418915, 421582 en 421700). Het zijn voornamelijk losse vondsten.

Neolithicum

Het Neolithicum begint met de introductie van de voedselproductie. Op de lössgronden van Zuid-Limburg gingen zich mensen van de Bandkeramische cultuur vestigen. Deze immigranten waren afkomstig uit het Duitse lössgebied. Zij woonden als eersten in deze streken in boerderijen, hielden vee en teelden gewassen. Zij gebruikten aardewerk potten om te koken en gepolijste stenen bijlen om bomen om te hakken en hout te bewerken. Op deze manier konden zij zelf hun voedselbronnen controleren en een sedentair leven leiden. In het Maasdal en op de Midden-Limburgse zandgebieden bleef de mesolithische bestaanswijze gangbaar. De inheemse jagers-verzamelaars in deze gebieden maakten pas na verloop van tijd zeer geleidelijk de overstap naar een agrarische economie. De vraag naar een goede kwaliteit vuursteen groeide en in Zuid-Limburg werden diepe mijnschachten aangelegd om de beste kwaliteit vuursteen te winnen. Eenmaal boven de grond werden de knollen bewerkt tot halffabrikaten en verhandeld. Met de introductie van de landbouw stelde de mens geleidelijk andere eisen aan de landschappelijke omgeving. Mede door de beweiding van de gekapte bosgronden ontstonden open terreinen.

In Nieuwstadt zijn slechts enkele neolithische vuurstenen artefacten bekend. Zo is een gepolijste vuurstenen bijl gevonden aan de Millener-

weg, op 630 m ten zuidoosten van het plangebied. Tevens zijn op ca. 650 m ten noordwesten van het plangebied enkele artefacten gevonden, die voornamelijk als losse vondsten zijn geïnterpreteerd (ARCHIS-waarnemingsnummers 418915, 421582 en 421700). Ook hier gaat het telkens om losse vondsten.

6.3 De late Prehistorie: Bronstijd en IJzertijd

Bronstijd

Het begin van de Bronstijd vormde, behalve wat betreft de introductie van brons, een voortzetting van het Neolithicum. Toch mag het belang van de nieuwe grondstoffen niet onderschat worden. In de eerste plaats bood brons technische voordelen ten opzichte van steen en been. Ten tweede heeft een deel van de schaarse en kostbare metalen voorwerpen een prestigieuze functie gehad. Ten slotte werden de regionale en internationale contacten bevorderd omdat koper en tin niet in onze gebieden voorkomen en ingevoerd moesten worden. In de Bronstijd nam het areaal landbouwgrond geleidelijk toe, waardoor het oerbos steeds meer onder druk kwam te staan. Er vond in toenemende mate ontbossing plaats en mogelijk ontstonden in relatie hiermee al de eerste heidevelden. De bekende boerderijen zijn zwaarder geconstrueerd omdat het vee binnen werd gestald. Vaak werd het erf dan ook zo gekozen dat gebruik gemaakt kon worden van de hogere gronden als akkers en lagere gronden als weidegebied. De Late Bronstijd wordt gekenmerkt door de Nederrijnse grafheuvelcultuur (1100-600 voor Chr.), die doorloopt tot in de IJzertijd. Deze periode kenmerkt zich door een begravingssituatie waarbij de doden gecremeerd werden en in urnen bijgezet. Karakteristiek is voorts dat deze urnen in gezamenlijk gebruikte grafvelden werden bijgezet en dat gedurende langere perioden, zodat uitgestrekte grafvelden ontston-

den. De eerder nog gebruikelijke grafheuvel ontbreekt of er wordt nog slechts een laag heuveltje opgeworpen (Van den Broeke, 2005).

In Midden Limburg is sprake van een concentratie vondstmeldingen van scherven met wikkeldraadversiering uit de Vroege Bronstijd, onder meer bij Nieuwstadt. In Nieuwstadt zelf zijn geen vondsten bekend die op begraving van de Nederrijnse Grafheuvelcultuur wijzen, en nederzettingssporen uit deze periode bestaan hier uit enkele scherven. Die zijn aangetroffen op het Houtemmerveld, ca. 650 m ten noordwesten van het plangebied (ARCHIS-waarnemingsnummer 421584).

IJzertijd

Gedurende de Vroege IJzertijd bestond de bevolking uit kleine gemeenschappen die gewassen teelden en vee fokten. De boerderij was in principe een woonstalhuis, met op het erf opslagplaatsen. Een woonhuis ging maar een generatie mee, daarna werd elders een nieuwe boerderij gebouwd. Door het voortdurend gebruik als akkerland raakten de vruchtbare bodems op den duur uitgeput, waardoor boeren moesten uitwijken naar nieuwe gronden. Het landbouwsysteem moest noodzakelijkerwijs gebruik maken van een relatief groot landbouwareaal waarbij voortdurend nieuwe akkers werden aangelegd met achterlating van de uitgeputte gronden (Fokkens & Roymans, 1991; Gerritsen, 2001). De boerderijen verhuisden mee naar het nieuwe akkerareaal, waardoor wordt gesproken van *zwervende erven* (Schinkel, 1994). Door de uitbreiding van het akkerareaal en de houtkap nam het eikenberkenbos verder af. Na verloop van tijd trad een natuurlijk herstel op van de eerder beakkerde gronden en konden deze opnieuw in gebruik worden genomen. Er ontstonden hierdoor grote akkerarealen (*Celtic fields*), die doorgaans vele hectaren omvatten. Voor-

waarde voor een dergelijk landbouwsysteem is de aanwezigheid van grote en aaneengesloten vruchtbare Maasterrassen die een dergelijk zwervend systeem toelieten. Ook de handel nam toe. Vanuit de Eifel werden maalstenen van tefriet aangevoerd en zout werd verhandeld met de kuststreek (Van den Broeke, 2005). Geleidelijk raakten de urnenvelden buiten gebruik. In plaats daarvan werden kleinere (familie)grafvelden gebruikt. Het *Celtic field*-systeem liep door, maar er ontstonden geleidelijk meer plaatsvasten nederzettingen. De bevolkingsomvang in de Midden en Late IJzertijd en de sociale stratificatie namen toe, en de samenleving complexer werd. De complexiteit van deze Keltische agrarische samenleving blijkt onder andere uit het verschijnen van bestuurlijke centra (oppida), een surplusproductie in de landbouw, markten en het eerste Keltische geld (o.a. Van den Broeke, 2005; Roymans & Theuws, 1991).

Een belangrijke IJzertijdvindplaats in Nieuwstadt is aangetroffen op het industriepark Swentibold. Er werd een klein gehucht, bestaande uit negentien herkenbare gebouwen en zestien kleine graanschuurtjes opgegraven. Op de erven, die waren omgeven door een ondiepe greppel, zijn ook silo's, voorraadkuilen en waterputten gevonden. De nederzetting was bewoond van de Vroege tot de Midden IJzertijd. Enkele kuilen dateerden in de Late IJzertijd. Deze nederzetting is steeds op dezelfde plaats blijven bestaan, waarschijnlijk door de gunstige ligging op een kleine verhoging in het landschap (Bink, 2004).

6.4 Romeinse tijd

Ten tijde van de Romeinse verovering van Gallië kwam de inheemse bevolking in contact met de Romeinse cultuur. Vlak voor onze jaartelling vestigden de Romeinen hun gezag

in Nederland. Door de interactie tussen de Romeinse en de inheemse samenleving nam de inheemse bevolking Romeinse elementen op in haar cultuur terwijl het omgekeerde proces ook plaats had (Romanisering). De grootste veranderingen vonden plaats in de samenleving die complexer werd als gevolg van centralistische machtsstructuren en daarmee samenhangende organisatie, infrastructuur en handel. Daarnaast bleven echter ook oude gewoonten in gebruik, zeker in de ver van Rome gelegen periferie (o.a. Slofstra, 2002).

De Romeinen legden een uitgebreid wegennet aan. Hierbij kunnen we de belangrijke landwegen of heerbanen en de zijwegen (*diverticula*) onderscheiden. De heerbanen zijn grindwegen die de belangrijkste centra in het Romeinse Rijk met elkaar verbonden en een snel transport van goederen en troepen mogelijk maakte. Langs de Romeinse wegen werden op regelmatige afstand zogenaamde *stationes* (rustplaatsen of controleposten) opgericht. Langs de westzijde de Maas liep de Romeinse heerbaan die Tongeren met Nijmegen verbond. In het oosten van de gemeente Echt-Susteren zou een tweede belangrijke weg hebben gelopen. Deze verbond Heerlen (*Coriovallum*) via Melick (*Mederiacum*) naar Xanten (*Colonia Ulpia Traiana*). Van het kleinere, lokale wegennet blijven veelal geen sporen bewaard. Handel was een belangrijke bezigheid in het Romeinse Rijk. Langs het wegennet ontstonden steden wegdorpen (*vici*) waar zich de handel en de nijverheid concentreerde. Naast voedsel en gebruiksvoorwerpen groeide door de toenemende welvaart ook de vraag naar luxeproducten zoals aardewerk en voorwerpen van glas. Ondanks het uitgebreide wegennet ging de meeste handel, vooral van massagoederen zoals aardewerk en bouwmaterialen, over water waarbij

de Maas een belangrijke transportroute was. Ook in de Romeinse tijd was de landbouw de basis van het bestaan. Er werd tarwe, spelt, emmer en gerst verbouwd. De nederzettingen en mogelijk de bijhorende akkerarealen en grafvelden bleven soms enkele eeuwen op dezelfde locatie bestaan. Het belang van de vruchtbare Maasgronden wordt in de Romeinse tijd benadrukt door het voorkomen van Romeinse villa's: grote boerenbedrijven. Deze complexen vormden de zetels van de rijke bovenlagen van de bevolking, de grootgrondbezitters, die goede relaties en ook huizen in de steden bezaten. Hun landbouwproducten waren voor een groot deel bestemd voor de grote vestigingen langs de Rijn en de grote steden.

In de 4e en 5e eeuw trok waarschijnlijk vooral de maatschappelijke toplaag naar het betrekkelijk veiligere huidige Wallonië en Noord-Frankrijk. De Franken namen geleidelijk de opengevallen plaats in werden de nieuwe elite over de achtergebleven bevolking. Al snel hierna, rond 450, verdween de Romeinse autoriteit definitief uit deze contreien.

In de gemeente Echt-Susteren is een grote diversiteit aan Romeinse vindplaatsen bekend, vooral nabij het Maasdal. In Nieuwstadt zijn echter nagenoeg geen vondsten bekend uit deze periode, afgezien van enkele scherven op enkele honderden meters van het plangebied (ARCHIS-waarnemingsnummers 33954, 130996, 131006 en 426433). Het betreft voornamelijk oppervlaktevondsten, maar tijdens onderzoek in 1964 zijn enkele honderden meters westelijk van Nieuwstadt ook Romeinse sporen gevonden (ARCHIS-waarnemingsnummer 33954). Hier zijn afvalkuilen aangetroffen met daarin veel houtskool, baksteenpuin en inheems-Romeins aardewerk (Buisman, 1964).

6.5 Vroege Middeleeuwen

Na de Romeinen hadden de Franken het in Limburg en omliggende gebieden voor het zeggen en begonnen met het uitbreiden van hun Frankische Rijk: de Middeleeuwen braken aan. De Vroege Middeleeuwen vormt de opmaat tot de Volle Middeleeuwen, de tijd waaruit de oudste vondsten van de opgraving dateren.

Merovingische periode

De Merovingers regeerden van de 5e tot in de 8e eeuw. Merovechs kleinzoon, Chlodovech, kon het grootste deel van Gallië ten noorden van de Loire verenigen. Chlodovech liet zich in 496 dopen, waardoor het christendom de staatsgodsdienst van het Frankische Rijk werd. De hoofdstad van het rijk was Doornik, na 486 was dit Parijs. Onder de Merovingen kreeg langzaam het middeleeuwse feodalisme gestalte, onder andere door het aanstellen van hertogen die verantwoordelijk werden voor het regeren, verdedigen en rechtspreken in delen van het Frankische koninkrijk. Tegen de 7e eeuw hadden de koningen weinig feitelijke macht meer. Ze begonnen zichzelf steeds meer toe te leggen op wereldlijke geneugten, en lieten het regeren van hun koninkrijk over aan hofmeiers. Het ambt van hofmeier werd erfelijk vanaf de Karolingen. (Bron: <http://nl.wikipedia.org/wiki/Merovingen>).

Sporen van Merovingische nederzettingen zijn heel schaars. Enkele grafvelden tonen aan dat toch sprake was van bewoning in Midden-Limburg. De rijke graven bewijzen dat ook de economie geleidelijk weer op gang kwam. Kenmerkend voor de Merovingische periode zijn rijke graven. De gordelgarnituur en wapens zijn het belangrijkste element van mannengraven. Aan de gordelriem was vaak een tasje bevestigd. Hierin borg men o.a. een mes, een epileertang, een schaar, een kam en een

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

vuursteen met vuurslag op. Een graf met langzwaard behoorde toe aan een hoofdman. De 'gewone' vrije krijger kreeg een kortzwaard mee. Verder ook vaak een schild, een speer en een werpbijl. De vrouwen waren voornamelijk met kralensnoeren en mantelspelden getooid.

Karolingische periode

In 751 werd de laatste Merovingische vorst afgezet en kreeg Pepijn de Korte de Franse edelen achter zich. Hij vestigde de dynastie van de Karolingers. Belangrijkste Karolingische vorst werd Karel de Grote die in 800 tot keizer werd gekroond van een christelijk Europees eenheidsrijk. Karel zette actief een nieuwe bloeiperiode in gang op het gebied van wetenschap en cultuur. Ook de macht en de rijkdom van de Rooms-katholieke Kerk nam sterk toe. De Karolingers leunden namelijk sterk op het benedictijns kloosterwezen als stabiliserende factor, waarmee hij een belangrijke factor schiep voor de verdere Middeleeuwen. Onder het bewind van Karel de Grote en zijn opvolger Lodewijk de Vrome (814-840) heerste er rust en vrede en bloeide de (landbouw)economie hoog op. De Karolingische vorsten hadden vanouds grondbezit en daarmee hun machtsbasis in het Maasgebied. Ten oosten van de Maas worden in en in de directe omgeving van Nieuwstadt onder meer Maasbracht, Linne, Sint Odiliënberg, Echt en Susteren tot het koningsgoed beschouwd. Al kort na de dood van Karel de Grote begon het Frankische Rijk scheuren te vertonen en zou langzaam uiteen vallen. Gaandeweg nam de macht van de koning af en werden graven en hertogen steeds onafhankelijker. Een poging om binnen dit rijk een zelfstandig koninkrijk Lotharingen te herstellen onder Zwentibold had weinig succes. De plaatselijke heren wisten hun persoonlijke macht dan ook geleidelijk steeds meer uit te breiden en stonden

deze niet meer af. Hun domeinen, die eigenlijk in leen waren gekregen van de keizer, behandelde de heren op den duur als persoonlijke koninkrijkes vooral toen hun titels officieel erfelijk werden. Onderling waren deze plaatselijke machthebbers dikwijls in oorlog verward door de onophoudelijke pogingen om hun machtsfeer te vergroten. (Bron: <http://nl.wikipedia.org/wiki/Karolingisch> en <http://kunst-en-cultuur.infonu.nl/>.)

Ontginningen en nederzettingen

Landbouw was in de Karolingische periode veruit de belangrijkste economische activiteit. Onder invloed van een sterke bevolkingsgroei werd het landbouwareaal voortdurend uitgebreid. In het weide-braakstelsel fungeerden de percelen binnen het akkerlandcomplex afwisselend als akker en weiland. De oudste cultuurlanden moeten gezocht worden nabij het Maasdal. Er ontstonden verspreid in het landschap kleine, geïsoleerd gelegen ontginningsnederzettingen. Vanaf het midden van de 8e eeuw was er in het algemeen sprake van een ontwikkeld villasysteem, een domaniaal stelsel. Vrijwel alle nederzettingen bevonden zich vermoedelijk op domeinen van kloosters. In de loop van de 8e eeuw werd de verblijfplaats van de grondheer of diens vertegenwoordiger het centrum van de domeinorganisatie. Waarschijnlijk waren er begraafplaatsen bij de parochiekerken in de domeincentra en maakten de nederzettingen deel uit van een groter verband. Het is evenwel ook mogelijk dat er op lokaal niveau nieuwe christelijke begraafplaatsen op nieuwe plekken in het landschap werden ingericht.

Door de nieuwe ontginningen nam de bevolking in de Karolingische tijd toe. Het Limburgse Maasdal behoorde in de Vroege Middeleeuwen tot de dichter bevolkte streken van de Nederlanden. Het was een aanlokke-

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

lijk geweest door haar vruchtbare gronden, de vlotte toegankelijkheid en de nabijheid van de Maas die perspectieven op handelsactiviteiten bood. Op het belang van de Maashandel wijst bijvoorbeeld de tol die op diverse plekken langs de Maas geheven werd (Renes, 1999). Op grens van de hogere gronden en de beekdalen ontstonden kleine dorpen en gehuchten. Zo kon men gemakkelijk op de graaslanden in het dal en de akkers komen. In de Vroege Middeleeuwen was mogelijk ook al bewoning aanwezig in *Helse*, het latere Nieuwstadt.

Kerken en kloosters

Niet alleen de wereldlijke, maar ook de geestelijke wereld bouwde haar invloed uit. Hiertoe getuigden niet alleen de kerken, maar ook de diverse kloosters die gesticht werden, soms met enorme bezittingen. De oudste kerken in het Maasdal ten noorden van Maastricht waren die van Susteren, Sint Odiliënberg en Aldeneik. Nieuwstadt had echter nog geen kerk, en het zou nog enkele honderden jaren duren voordat hier een kerk werd gesticht.

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

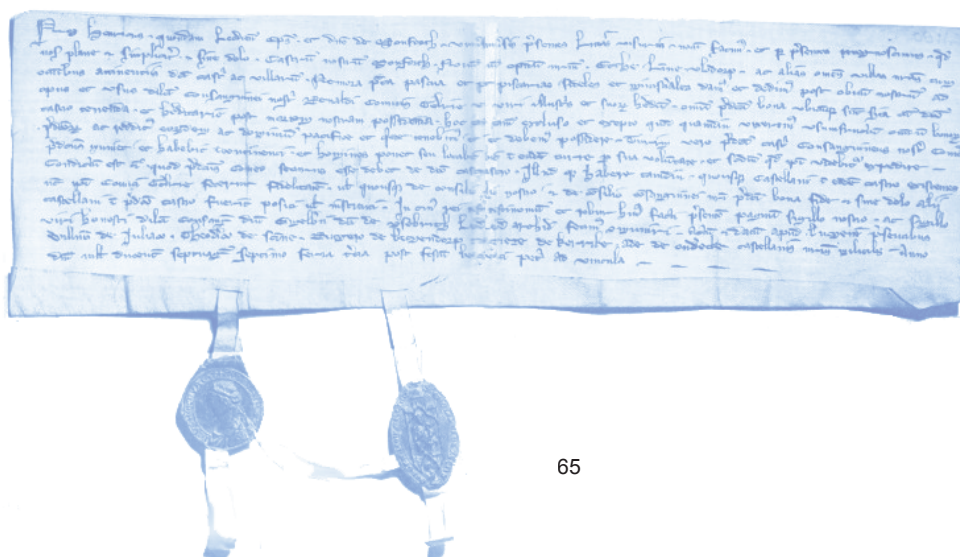
Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen
aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

7 Historische gegevens

7.1 Economische expansie in de Volle en Late Middeleeuwen

Na de economische terugval in de late 9e en de eerste helft van de 10e eeuw, vormden de Volle Middeleeuwen (11e-13e eeuw) in heel Europa een periode van economische expansie. De bevolkingsgroei en agrarische hoogconjunctuur leidden overal tot ontginningen. Met het afnemen van het centrale gezag in de 10e eeuw kregen lokale heersers, de grootgrondbezitters, bovendien mogelijkheden tot machtsontplooiing, wat leidde tot een enorme versnippering. Het merendeel van de bevolking leefde in nieuwe, verspreid over het landschap gelegen boerderijen of in los gestructureerde gehuchten. Met name in de 12e en 13e eeuw werden kerken en kapellen gesticht in de nieuwe centra. Vanaf de Volle/Late Middeleeuwen lagen de nederzettingen aan de rand van de lagere delen van het landschap (Gerritsen & Rensink 2004). De nederzettingen met een parochiekerk (en begraafplaats!) hadden op religieus gebied een centrumfunctie. Vanaf de Late Middeleeuwen werd het landschap in steeds sterkere mate beïnvloed door de mens. Dit heeft verstrekkende gevolgen gehad voor het landschap en de vegetatie, zoals het ontstaan van stedelijke centra, heidegebieden en gereguleerde waterwerken.

De grote bevolkingsgroei en agrarische expansie leidde tot een toenemende vraag naar voedsel. In deze periode werden de akkers dan ook enorm uitgebreid. De uitbreiding van de landbouwgronden hing nauw samen met een forse toename van de bevolking en het ontstaan en groei van de steden (Nieuwstadt, Echt, Susteren). De nieuwe ontginningen vonden waarschijnlijk plaats langs oude cultuurgronden. Dit leidde onder meer tot een concentratie van aaneengesloten akkerlanden in open akkercomplexen (zgn. velden). Dit zijn grote stukken akkerland waarbinnen de houtwallen en heggen over het algemeen ontbreken. Dit geeft ze hun kenmerkende visuele openheid. Naast open akkercomplexen werden vanaf de Late Middeleeuwen ook de kleinere en meer geïsoleerd gelegen, hoge vruchtbare gronden ontgonnen. Deze kantonontginningen liggen op enige afstand van de oudste akkerarealen.

De nattere delen, zoals de beekdalen, waren door hun natte ligging minder geschikt voor het gebruik als akkerland. Ook de beekdalen werden vanaf deze tijd ontgonnen en intensiever in gebruik genomen. Ze waren echter uitstekend geschikt als hooi- en weiland (zgn. beemden). De graslanden waren zeer belangrijk voor het landbouwbedrijf. De opbrengst van het hooiland bepaalde hoeveel vee men de winter kon doorhelpen. De hoeveelheid vee bepaalde de hoeveelheid mest en bijgevolg ook de grootte van het akkerareaal. Boeren met veel gronden in het Maasdal hadden daarom ook veelal een grotere veestapel. De benutting van beekdalen hield waarschijnlijk verband met de verdwijning van het eikenbeukenberkenbos op de hoge gronden, de kap van het broekbos en het ten gevolge daarvan uitbreiden van graslanden. Door de verdwijning van het bos verdween een voedselbron voor varkens. De veeteelt kan zich vanaf

de Volle Middeleeuwen meer op runderteelt zijn gaan richten, wat leidde tot een grotere behoefte aan hooi als veevoer.

De ontginningen gingen gepaard met een uitbreiding van de infrastructuur. Zo kwam een groot deel van het huidige wegenpatroon tot stand. Bovendien veranderde het bewoningspatroon van verspreid liggende boerderijen naar een patroon van geconcentreerde bewoning in steden, dorpen en gehuchten. De meeste landelijke nederzettingen liggen als een lintbebouwing langs een beek of op de overgang van het akkergebied en het weidegebied. Bij gebrek aan goede graslanden dienden de gemeenschappelijke heidegebieden als extensief weidegebied. Deze grensligging kwam voort aan de eisen die het gemengde landbouwbedrijf stelde. Tussen de boerderij en het akkerland vond veel vervoer van goederen plaats: mest, plaggen en oogst. Het was bijgevolg zeer gunstig om de akkerlanden kort bij de boerderij te hebben. Het vee had anderzijds weidegrond nodig (Renes, 1999).

7.2 Van hertogdom Neder-Lotharingen naar graafschap Gelre

Aan het begin van de 11e eeuw stond het Rijk van Lotarius I (kleinzoon van Karel de Grote) aan de vooravond van een reeks ontwikkelingen die het politieke landschap grondig zouden herzien. De vroeg-middeleeuwse bestuursstructuren begonnen in de tweede helft van de 11e eeuw uiteen te vallen, op te lossen of van karakter te veranderen. Oude eenheden van beheer, bestuur en rechtspraak versnipperden, verdwenen, of werden samengevoegd. In plaats daarvan ontstonden geografisch afgebakende concentraties van goederen en rechten, die in handen van lokale aristocraten waren.

Daaruit zouden in de 12e en 13e eeuw de laat-middeleeuwse territoria tevoorschijn komen. In de 11e eeuw was het Rijk van Lotarius I opgedeeld in een aantal hertogdommen. Het gebied dat later tot het graafschap Gelre zou gaan behoren maakte in de 11e eeuw onderdeel uit van het hertogdom Neder-Lotharingen (ongeveer de huidige Benelux). De hertog vertegenwoordigde de aristocratie in de regio. Hij had als taak om de vrede tussen de aristocraten te bewaren, en ze op te roepen voor militaire operaties. Om hun taken te kunnen uitoefenen beschikten de hertogen over domeinen, burchten en jurisdicties die her en der verspreid lagen in hun gezagsgebied (Noordzij, 2008).

De politieke macht van de hertogen van Lotharingen, die in de eerste helft van de 11e eeuw nog aanzienlijk was, verdampte in de tweede helft. Hun positie werd van binnenuit uitgehold door de opkomst van lokaal gewortelde aristocratische families, die zich steeds onafhankelijker gingen opstellen en steeds meer bestuurlijke en juridische taken naar zich toe trokken. Daar kwam nog bij dat het hertogdom als bestuursinstelling aan het einde van de 11e eeuw militair was uitgeput en gedesintegreerd als gevolg van de machtsstrijd en oorlogen tussen de Duitse keizer en de paus tijdens de 11e en 12e eeuw. Deze strijd had niet alleen het Rijk verdeeld tussen keizers- en pausgezinde hertogen, maar ook de hertogdommen bevochten elkaar. Neder-Lotharingen, toch al niet een van de meest stabiele hertogdommen, versnipperde aan het einde van de 11e eeuw volledig en hield feitelijk op te bestaan. In de 12e eeuw vond op regionaal niveau juist een proces van herschikking, integratie en opbouw plaats. Er ontstond een steeds overzichtelijker landschap van regionale, geografisch begrensde politieke eenheden, die veelal graafschappen werden genoemd. Er ontstonden nieuwe, regionale territoria of graafschappen, zoals Holland, Vlaanderen, Henegou-

wen, Kleef, Gulik, en Gelre. Nieuwstadt ging in de 13e eeuw deel uitmaken van het hertogdom Gelre (Noordzij, 2008). Op welke wijze, wanneer en van wie de graven van Gelre Nieuwstadt hebben verkregen is niet bekend. Wel is bekend dat Nieuwstadt in 1277 onderdeel is van zowel de heerlijkheid Montfort als het Overkwartier van Gelre. De graven van Gelre zijn na 1277 zowel soeverein als heer van Montfort (Venner, 1971).

7.3 Versterkingen en opkomst van steden

Door de economische voorspoed en het ontstaan van nieuwe, regionale territoria of graafschappen konden in de Volle en Late Middeleeuwen twee andere belangrijke ontwikkelingen plaatsvinden. Dit was ten eerste de ontwikkelingen van versterkingen als kastelen, die in deze periode een totaal ander aanzien kregen dan in de voorafgaande perioden. Verder betreft het de opkomst van steden, die in de Vroege Middeleeuwen niet voorkwamen.

Kastelen

Bij de meeste grotere middeleeuwse heerlijkheden hoorde een kasteel. De oudste kasteeltypen waren zogenaamde mottekastelen. Die lagen veelal in natte gebieden waarin een waterhoudende gracht kon worden aangelegd. Mottekastelen bestonden uit het neerhof en het opperhof. Het opperhof of de hoofdburcht sloot aan op het neerhof. Het werd gevormd door een omgrachte aarden heuvel begroeid met doornstruiken. De verdediging werd afgesloten door een houten of stenen toren op de heuvel. Versterkingen moesten niet alleen verdedigbaar zijn, maar ook mogelijkheden bieden om de economische basis, namelijk de landbouw, op te bouwen. Op het neerhof lagen de boerderij met haar toebehoren, de ambachtelijke gebouwen en ook de eigenlijke woonplaats en kapel van de heer en zijn familie. Hier speelde

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 7.1 Kasteel Millen (bron: mathieuwonderland.nl).

zich het dagelijkse leven af. Naast de verdedigende functie leverde de versterking een belangrijke bijdrage aan de status en macht van haar bewoners. Al in de Late Middeleeuwen werd de verdedigende functie van de kastelen overgenomen door de steden. Deze kastelen moeten niet zozeer in verband gebracht worden met de verdediging, maar vooral om de status en macht van haar bewoners te tonen. Toch bestonden in de omgeving van Nieuwstadt nog diverse kastelen of omgrachte boerderijen. Het gaat dan om kasteel Millen, gelegen tussen Nieuwstadt en Millen, en Huize Witham te Nieuwstadt (figuur 7.1).

Net ten westen van het plangebied ligt het Huize Witham (ook wel: Wittem), waarvan de geschiedenis mogelijk teruggaat tot ca. 1200. Opmerkelijk is dat dit belangrijke terrein alleen via een smal voetpad vanuit de oude kern van

Nieuwstadt te bereiken is, en de enige goede verbinding is met de Elsenewal. Ook de grondvorm van het tegenwoordige complex wijst op een opening naar het zuiden en niet richting Nieuwstadt zelf. Het terrein bevat resten van de oudste ommuring en van de daarbuiten gelegen laat-middeleeuwse bewoning. Het huidige Huize Witham is vermoedelijk gebouwd op een kasteel uit de 15e eeuw. De benaming van het Huis kan volgens sommigen worden herleid naar de heren van Wittem, bij Gulpen. Er was namelijk een duidelijke relatie tussen de heerlijkheid Wittem en Nieuwstadt, aangezien de heren van Wittem in de 15e eeuw met een deel van Nieuwstadt werden beleend. Dit leen werd in 1444 verheven door Frederik van Wittem (Kreukels, 1980). Het is begrijpelijk en voor de hand liggend dat de heren van Wittem hun naam hebben meegegeven aan hun leengoed en behuizing in Nieuwstadt.

Verstaen & Bril (2008) stellen echter dat Witham in middeleeuwse oorkonden *bos-huis* betekent. Zij zijn van mening dat deze benaming ouder is dan de benaming Wittem, omdat die reeds voorkomt voordat de heren van Wittem eigenaar werden. Volgens hen betekent Witham dan ook een boerderij in een elzenbos met de naam Elsene. De hoeve werd in de visie van Verstaen & Bril (2008) voorzien van defensieve elementen en groeide uit tot een versterkte boerderij en uiteindelijk tot een kasteel. Rondom Huize Witham liggen nog de restanten van het grachtenstelsel van zowel het herenhuis als van een verdwenen voorburg. Het heette in de 14e en 15e eeuw nog *den have ter Nuwerstad*: de hof te Nieuwstadt. Dit hof werd in leen gehouden van de hertog. Het omvatte onder Nieuwstadt 35 bunders leengoed en daarnaast hoorde bij de hof nog wat eigen goed. In een kerkelijk visitatierapport uit de 18e eeuw wordt het nog het *castellum de Wittem sub Nieuwstadt* genoemd. Toch heeft huize Wittem nooit grote militaire of politieke en bestuurlijke betekenis gehad zoals bijvoorbeeld kasteel Millen. Toch hebben vele adellijke personen, geslachten en families die het landgoed Wittem in bezit hebben gehad en beheerd, hun stempel op Nieuwstadt gedrukt.

De ontwikkeling van stedelijke centra

De heren van de verschillende hertogdommen in de regio Nieuwstadt (Gulik, Gelre, Valkenburg en Brabant) en het Ambt Born poogden een graantje van handel en nijverheid mee te pikken door het stichten van steden. De meeste steden bleven gering van omvang en waren vooral van belang voor bestuur en ambacht. Zowel Nieuwstadt als plaatsen al Echt, Susteren, Urmond en Born kennen een ontwikkeling van dorp naar stad (Renes, 1999). De meeste Zuid-Limburgse steden zijn in de 13e eeuw omwald. Er was evenwel geen strikt onderscheid tussen dorpen en steden.

Een dorp als *Brunssum* bijvoorbeeld had in de Late Middeleeuwen een belangrijke aarde-werkindustrie en huisvestte in latere eeuwen metaalbewerkers en een opvallend groot aantal linnenwevers. Het dorp voldeed daarmee allerminst aan het beeld van een agrarische nederzetting (Renes, 1988).

Sittard

Sittard ontstond op de plek waar de handelsweg van Maastricht (Urmond naar Gulik) de Geleenbeek kruiste. Aan de Geleenbeek stond al rond 1000 een kerk. De oudste woonkern lag ten zuiden van de kerk. Noordelijk van de kerk zijn sporen gevonden van een gracht, die tussen ca. 1075 en 1250 open is geweest. Mogelijk lag hier een mottekasteel, later het *Huys op den Berg* genoemd (Renes, 1988). De St. Petruskerk werd in 1299 kapittelkerk. Daarbuiten lag de Markt. Sittard was in 1243 in elk geval al omwald. Het is niet duidelijk of die omwalling het tracé van de latere stadsversterkingen volgde. Omstreeks 1353 werd de huidige Molenbeek dwars door de stad gegraven om de hertogelijke banmolen aan te drijven, drinkwater te leveren en de stadsgracht te vullen. De Markt liep aanvankelijk aan de zuidzijde door. Sittard had vanaf de 14e eeuw een aanzienlijke lakennijverheid. In 1401 bestond er zelfs een stadslakenhal. De Sittardse lakenindustrie nam echter na verloop van tijd sterk af en ging teniet in de 16e eeuw. In deze periode van aanpassingen werd de plaatselijke molen omgebouwd.

Susteren

Het stadje Susteren ontwikkelde zich bij de abdijkerk waar volgens de legende Zwentibold werd begraven, die in de volksoverlevering bleef voortleven als *koning Sanderbout*. De kerk is later omgezet in een klooster, dat later een wereldlijke stift werd. Er werd tevens een aparte parochiekerk gebouwd in de Volle Mid-

deleeuwen. De kerk met klooster vormden de kern van Susteren. Aan de overzijde van de Roode Beek werd een groot marktplein aangelegd. In de 13e eeuw kreeg Susteren een gracht en een aarden wal. In 1276 werd de plaats al *oppidum* genoemd en was toen dus al versterkt (Renes, 1988).

Born

De eerste vermelding van Born (Burne) dateert uit 1125. Born ligt van oudsher in het dal van de Geleenbeek en dankt haar naam aan één of meerdere bronnen. In of voor 1150 werd een mottekasteel in Born gebouwd, in het centrum van de heerlijkheid Born. Het kasteel heeft eeuwenlang een centrale rol gespeeld in de geschiedenis van Born en omgeving. Hier zetelde de heer, een leenman van de graaf van Loon. Tot ver in de 13e eeuw was Born van regionale betekenis. De heren van Born waren leenheer van vele boerderijen, landerijen en molens in verschillende plaatsen. In 1234 werd de heer van Born leenman van de graaf van Gelder. Eind 13e eeuw moet de heer van Born zich weren tegen de expansiedrift van de Valkenburgers. Door vererving vielen Susteren en Sittard toe aan Valkenburg, en de heer moest diverse rechten en bezittingen prijsgeven. In 1321 was de strijd om de hegemonie ten einde: Jan van Valkenburg werd heer van Born, en enkele jaren later ook van Susteren en Sittard. Zijn nazaat verkocht het gebied in 1400 aan de hertog van Gulik. Pas in 1494 werd het gebied definitief ingelijfd bij het hertogdom Gulik en kreeg het de status van ambt Born.

Echt

De eerste officiële vermelding van Echt dateert uit het jaar 950. Echt was toen gedeeltelijk een kroondomein van de Duitse koning. In de 11e eeuw nam de eerste graaf van Gelre Echt in bezit. De uitgebreide goederen en ook de plaats Echt zelf vormden een herhaalde-

lijk twistpunt tussen de Gelderse graven en het kapittel van St. Servaas. Het kapittel was niet in staat om de zaak met wapens te verdedigen, zodat de geestelijken in 1244 kozen om de goederen af te staan aan het klooster in Roermond. Pas aan het begin van de 13e eeuw begon Echt zich te ontwikkelen als stad en werd de belangrijkste stad in het Overkwartier van het graafschap Gelder. Er was een omwalling met poorten en na de tweede helft van de 13e eeuw werd de stadsgracht aangelegd. Zeer waarschijnlijk had Echt in 1343 stadsrechten, want het bezegelde toen met haar zegel het verbond van Gelderse steden. In ieder geval had Echt aan het begin van de 14e eeuw stadswallen met poorten, grachten, een gasthuis en een eigen rechtspraak. Op het einde van de Middeleeuwen braken er woelige tijden aan, en ook Echt werd bij herhaling geplunderd. In 1397 werd Echt betrokken bij een conflict tussen Brabant en Gelre. De plaats werd ingenomen en verwoest. Ook in 1473 en 1498 werd de stad opnieuw ingenomen. Toch vonden er ambachtelijke en economische ontwikkelingen plaats. In 1481 was er sprake van een *gewandhuis* dat wijst op lakenijverheid. Verdere ontwikkelingen en uitbouw van de stad werden echter herhaaldelijk in de kiem gesmoord, en mede door alle verwoestingen is de stad nooit goed tot bloei gekomen.

Urmond

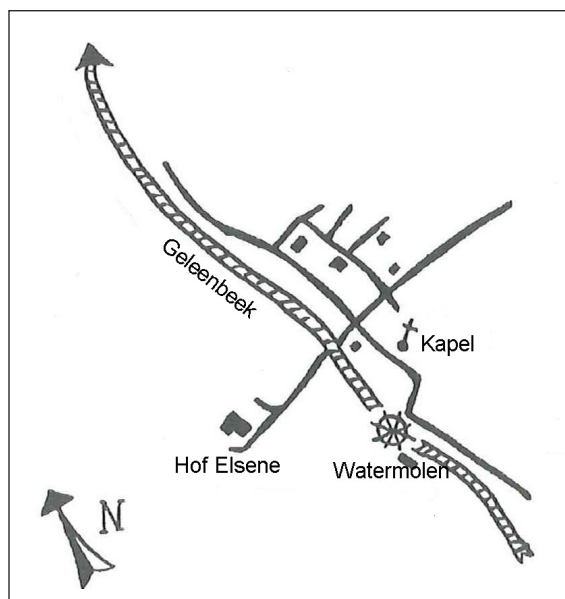
De plaatsnaam Urmond komt in oorkonden uit de 12e eeuw voor als Overmunthe. Munthe was de naam voor een versterkte heuvel of vluchtheuvel. De plaats maakte deel uit van de bezittingen van de aartsbisschop van Keulen. In 1153 kwam het weer in handen van de aartsbisschop. Urmond maakte deel uit van het ambt Born. Dit gebied ging over van Gelderse in Gulikse handen. De plaats ontwikkelde zich vanaf de 13e eeuw onder invloed van de scheepvaart op de Maas en

de handelsweg vanuit Gulik, die hier de Maas bereikte. Urmond is waarschijnlijk omstreeks 1300 tot stad verheven en versterkt, maar er is geen enkel bewijs voor stadsverheffing bekend. De randen van de stad waren voorzien van wallen of lagen aan de Maas, de Vaart van Urmond of de Ur. In de verdedigingswerken waren vier toegangspoorten terwijl bovendien nog vijf rondelen (uitgebouwde versterkte punten) waren aangebracht, van waaruit de wal verdedigd kon worden. Vanaf de 14e eeuw stonden hier zelfs kanonnen op. Urmond heeft nog overblijfselen van de aarden wallen, maar de vroegere poorten zijn gesloopt (Renes, 1988).

7.4 De opkomst en stadwording van Nieuwstadt

De oudste vermeldingen van Nieuwstadt

De oudste akte die betrekking heeft op Nieuwstadt dateert uit 1242. Voordien moet er dus reeds sprake zijn van enige bewoning in of in de omgeving van Nieuwstadt. Verstaen & Schlössels (1995) hebben een fictieve reconstructie gemaakt van de bewoning ter plekke (figuur 7.2). De akte is gedateerd op 15 juli 1242 en betreft een conflict over het dorp Wehr bij Ahrweiler. In de akte verklaart een zekere Theodericus dat hij, noch zijn erfgenamen, enig recht bezitten in het dorp en de hof Wehr en hij staat alle rechten die hij mogelijk zou hebben, af aan de abdij Steinfeld. In de getuigenlijst wordt onder meer genoemd *W. plebanus de Novo Opido*. Hij wordt vermeld na vier getuigen namens de abdij, maar voorafgaand aan de leken. Aangezien de getuigen die na de pastoor worden genoemd, in de streek rondom Roermond, Sittard en Heinsberg worden gelokaliseerd, is het aannemelijk dat dit ook voor *W. plebanus de Novo Opido*. Venner (1977) maakt aannemelijk dat de plaats *Novo Oppido* verstaald dient te worden met Nieuwstadt.

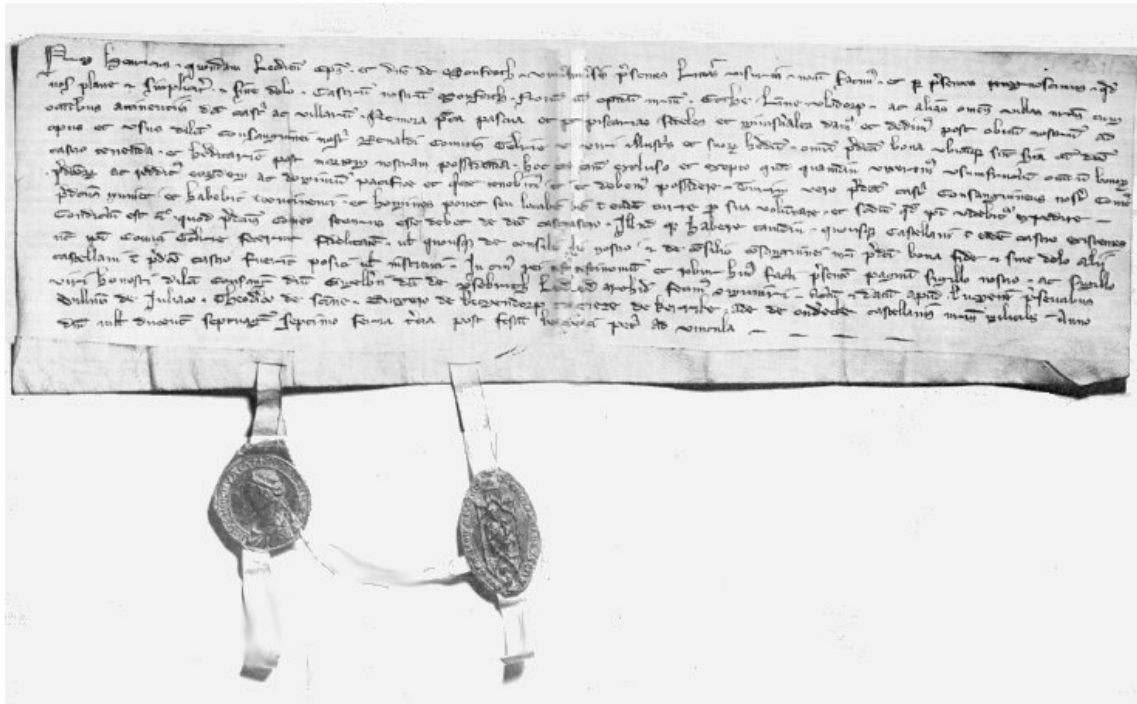
Figuur 7.2 Fictieve reconstructie gemaakt van de bewoning in Nieuwstadt rond 1150 (bron: Verstaen & Schlössels, 1995).

In een akte van 3 augustus 1277 (figuur 7.3) staat dat Hendrik III van Gelre, Heer van Montfort, zijn bezit, *kasteel Montfort en enige andere plaatsen met onder meer Nieuwstadt*, bij erfenis overdraagt aan zijn neef Reinoud I van Gelre, waarbij hij zich het vruchtgebruik voorbehoudt. Daarmee is Hendrik de oudst bekende heer van Nieuwstadt. Het begin van de akte is als volgt: *Wij, Hendrik, voorheen bisschop van Luik en heer van Montfort, maken aan allen, die deze akte zullen zien, bekend en verklaren hiermee, dat wij ons kasteel Montfort, onze Nieuwstadt, Echt, Linne, Vlodrop en al onze andere dorpen met alles wat bij het genoemde kasteel en de dorpen hoort, zoals bossen, weiden, beemden en visserijen, getrouwen en dienstmannen, geheel en gewoon zonder bedrog gegeven hebben na onze dood en geven ten behoeve en ten gebruike van onze geliefde bloedverwant Reinoud, graaf van Gelder, doorluchtige man, en zijn erfgenamen om al de genoemde goederen waar ook gelegen met het genoemde kasteel te houden en na onze dood erfelijk te bezitten. etc.* (bron: Nieuwstadt, van stad tot dorp).

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 7.3 Originele akte van 3 augustus 1277 (bron: Heemkundevereniging Nieuwstadt, 1977).

Bij het kasteel Montfort blijken Nieuwstadt, Linne, Echt, Vlodrop, Roosteren, Posterholt en Sint Odiliënberg te horen. Hendrik was een zoon van graaf Gerard IV van Gelre. Diens vader, Otto, bezat in 1204 ook nog Dieteren, Wehr en Geleen. Na de dood van Gerard IV in 1229 werd Hendriks broer de opvolger van Otto. Geruime tijd vernemen we niets over goederenvererving. Hoewel er aanwijzingen zijn dat de plaats ook voor Hendrik al Gelders was, is dit niet zeker. Hendrik bleef alle inkomsten behouden, met uitzondering van de donjon van het kasteel van Montfort, en Reinoud was dus alleen in naam heer van Montfort. De overgang van de heerlijkheid Montfort werd voltooid op 12 december 1277. Toen verklaarde Hendrik dat Reinoud erfgenaam en heer van de heerlijkheid was en legden de schepenen van Nieuwstadt de eed van eer en trouw af aan Reinoud. Echter, op dat moment vermeldde het zegel al dat Nieuwstadt van de graaf van Gelre was; de schepenen hadden tot dan Hendrik van Gelre als heer. Dit kan het beste

worden verklaard wanneer het zegel ouder is dan 1277 en verwijst naar een voorafgaande periode waarin Nieuwstadt van de graaf van Gelre was. Het randschrift van *de graaf van Gelre* in de akte van 1277 geeft aan dat Nieuwstadt, net als bijna alle plaatsen in de heerlijkheid Montfort, Gelders bezit was voordat Hendrik van Gelre zijn heerlijkheid ten zuiden van de Roer verwierf. Mogelijk vond dit plaats rond 1258-1259. Nieuwstadt was in dat geval al voor 1258 Gelders en bezat toen al het zegel, zodat ook de stadswording toen al gaande was. In 1204 droeg Otto graaf van Gelre al zijn goederen tussen Roermond en Maastricht in leen op aan de bisschop van Luik. Omdat Nieuwstadt niet werd genoemd, is het onwaarschijnlijk dat het toen al Gelders was.

Blijkbaar had Reinoud zijn oog vooral laten vallen op kasteel Montfort, wat in verband kan worden gebracht met zijn expansiepolitiek in zuidelijke richting. Reinoud was namelijk gehuwd met Irmgard, dochter van de laat-

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

ste hertog van Limburg. Na de dood van zijn schoonvader eind 1279/begin 1280 meende Reinoud immers via zijn echtgenote aanspraak te maken op het hertogdom Limburg in de Ardennen. Door het bezit van het kasteel had hij al een strategisch punt in handen om de omgeving te controleren. Reinoud zou dus bij zijn oom hebben aangedrongen op een 'schenking' van het gebied, gevolgd door de hulding van de ingezetenen met het oog op zijn expansie en om moeilijkheden te voorkomen met andere pretendentes uit de familie (met name Gerard, graaf van Gulik). In elk geval leverde dit hem direct de feitelijke macht over kasteel Montfort op. Na de dood van Hendrik in 1284 kwam Reinoud ook in het bezit van de inkomsten die uit de heerlijkheid Montfort voortvloeiden. Die vormde voortaan, samen met Nieuwstadt, een onderdeel van het graafschap Gelre. Dit graafschap werd overigens in 1339 een hertogdom. Lange tijd was Nieuwstadt een Gelderse enclave in vreemd gebied. Toch zou Nieuwstadt slechts een zeer bescheiden rol spelen als één van de acht steden van het Overkwartier van Gelre.

Het reliëf van het zegel bestaat uit een tekst en afbeelding. De afbeelding is van een weide met bloemen waarin drie vertakte elzenbomen met zes vogels staan (figuur 7.4). In de Late Middeleeuwen en de 16e eeuw heeft bijna driekwart van de Gelderse steden op een of andere manier, op enig moment een bloem of leeuw in het zegel gevoerd. De tekst + s [iggilum] nove ville apud Helsen[comitis G[e]lrensis] staat rond de afbeelding. Als *nove ville* in dit geval de eigenaam Nieuwstadt weergeeft, dan zou dat een vreemde uitspraak zijn. Het zou namelijk betekenen dat de plaats Nieuwstadt op de plek van de plaats Elsene lag. Het is logischer om *nove ville* te interpreteren als de geijkte Latijnse uitdruk-

Figuur 7.4 Schepenzegel van Nieuwstadt (bron: Venner, 1977).

king voor kolonistendorp. In dat geval betekende het omschrift dat dit het zegel was van de *nieuwstad* (=kolonistendorp) te Elsene van de hertog van Gelre. Het middellatijnse voorzetsel *apud* betekent niet zozeer *bij*, maar eerder *te*. De *H* in deze tekst heeft geen betekenis; de vertaling van *apud helsen* is dan ook *te Elsene*. De woorden *comitis Gelrensis* in het randschrift van het zegel zijn merkwaardig. Enerzijds omdat zij niet voorkomen op de zegels van andere Gelderse steden, anderzijds omdat dit zegel hing aan een oorkonde van Hendrik van Montfort, die toen weliswaar heer van Nieuwstadt was, maar niet graaf van Gelre. Het zegel blijft, met dezelfde voorstelling en legende, ongeveer vijf eeuwen lang in gebruik; het hangt voor het laatst aan een akte van 9 april 1742.

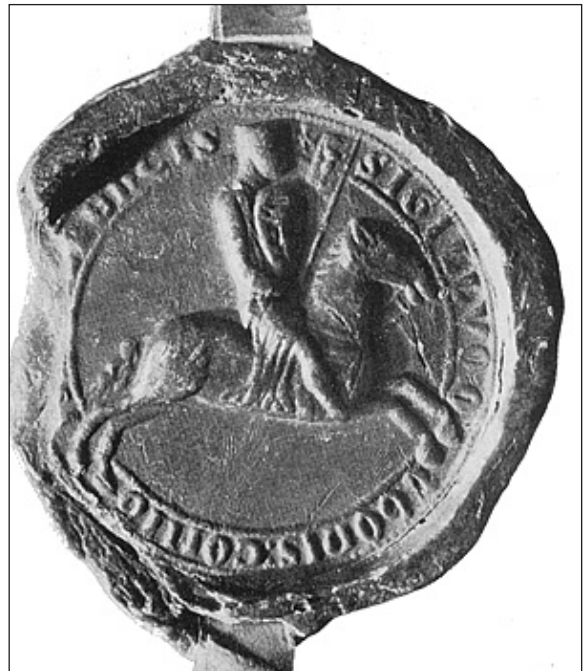
Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Diederich is een kenner van middeleeuwse zegels, en hij beschouwt het zegel van de akte van 3 augustus 1277 als zeer fraai. Op de vraag naar de datering van het zegel merkt hij op dat hij in dit geval alleen op basis van het zegel handelt. Dat is overigens door een zeer kundig meester vervaardigd. Volgens hem kan het zegel best uit het tweede kwartaal van de 13e eeuw dateren. Echter, het omschrift van het zegel doet moderner aan. Toch is zijn eendoordeel dat het zegel rond 1250 kan dateren, met een afwijking van enkele decennia (Venner, 1977).

Stadsverheffing onder Otto II

Onder graaf Otto II (1229-1271) was er sprake van een ware golf aan stadsverheffingen en zo'n dertien plaatsen ontvingen stadsprivileges (figuur 7.5). Vaak lijkt afronding en consolidatie van de bezittingen een motief te zijn geweest. De stadsverheffingen vonden met name plaats in streken waar het grafelijk gezag zich recent had uitgebreid, of nog omstreden was. Het gaat hier om de volgende plaatsen: Doetinchem (tussen 1229 en 1231), Harderwijk (1231), Elburg (vermoedelijk rond 1233), Emmerik (1233), Gendt (1233), Lochem (1233), Arnhem (1233), Doesburg (1237), mogelijk Nieuwstadt (rond 1242), Gelre (vermoedelijk in de jaren 1250), mogelijk Susteren (tussen 1260 en 1276), Wageningen (1263) en Goch (voor 1272). De ligging van de nieuwe steden wijst op de betekenis die zij hadden voor de territoriale politiek van Otto II. De door hem tot stad gemaakte plaatsen Nieuwstadt, Susteren, Emmerik, Doetinchem, Doesburg, Lochem, Gendt en Wageningen waren alle gelegen langs de toenmalige grenzen van het graafschap. Zo ontstond, met name in het oosten, een patroon van steden die de grenzen van de grafelijke bezittingen afbakenden. Een stad ontstaat door een samenspel van facto-

Figuur 7.5 Zegel van Otto II (grootte 76 mm; bron: graafschap-middeleeuwen.nl). Voorstelling op het ruiterszegel: de graaf naar links rijdende, in de linkerhand een wapenschild houdende. Wapens: een leeuw en blokjes. In de rechterhand een vaan met omgewende leeuw (blokjes onzichtbaar). Het zegel is bevestigd een akte gedateerd 3 maart 1243, afkomstig uit het Rijksarchief Gelderland, Charterverzameling, nr. 5 (Sloet, nr. 635).

ren van juridische, economische en geografische aard, en bovendien is stadswording een ontwikkeling die soms decennia kan duren. Binnen deze ontwikkeling kunnen het ommuren van een plaats en het verlenen van stadsrechten als mijlpalen worden beschouwd.

Jurisdictie

Vanuit juridisch standpunt is pas sprake van een stad wanneer een plaats eigen stadsrecht had. De stad vormde een eigen stadskring met eigen recht, wetgeving, rechtspraak en bestuur. Deze organisatie week dus duidelijk af van die van het platteland. De bijzondere juridische status ontstond geleidelijk aan van zelf door de ontwikkeling van handel en nijverheid, en werd uiteindelijk bevestigd door privileges van de landsheer. Die kon ook een poli-

tiek bedrijven om stadsrechten toe te kennen om zo handel en nijverheid te stimuleren. Voor het juridische aspect omtrent stadswording van Nieuwstadt is het bezit van een stadszegel het belangrijkste. Het oudst bekende zegel hangt aan de akte van 12 november 1277.

Een akte van 11 november 1312 is ook van wezenlijk belang voor de juridische status van Nieuwstadt. In dat jaar waren de oude rechten ingetrokken. In deze oorkonde gaf Reinoud van Gelre onder andere aan de inwoners van de stad Nieuwstadt dezelfde rechten die de burgers hadden die buiten de muren van *Insula Dei* (Zutphen of Roermond) woonden. Merkwaardig is dat alle oorkonden die betrekking hebben op het verlenen van deze rechten zich in 1540 in het hertogelijk archief bevinden, in plaats van in de stadsarchieven. Deze aktes hebben nooit de grafelijke kanselarij verlaten en zijn nooit in de betreffende steden aangekomen; deze akte heeft dus nooit gelding gehad.

Er is geen akte bekend waarin stadsrechten aan Nieuwstadt worden verleend. Dit is evenmin bij veel andere steden het geval en dus geen uitzondering. Uit twee aktes uit 22 en 24 december 1277 blijkt dat Nieuwstadt wel dergelijk bepaalde rechten en privileges had. Het is echter onbekend wat die inhielden, maar herhaaldelijk wordt verwezen naar de stadsrechten van Nieuwstadt. Het onderscheid met het platteland werd benadrukt door het feit dat Nieuwstadt sinds de 14e eeuw een eigen schout had. De stad was een rechtspersoon, die was bekleed met overheidsgezag. Nieuwstadt treedt voor het eerst in 1290 naar buiten op, toen het zich mede aansprakelijk stelde voor het nakomen van verplichtingen die door de graaf van Gelre waren aangegaan tegenover de graaf van Vlaanderen. In die akte, en ook in latere aktes, wordt Nieuwstadt steeds vermeld in de rij van steden van het Over-

kwartier van Gelre. Op die manier deed de plaats mee aan de ontwikkeling van de Staten van het Overkwartier, waarin ridderschap en steden zitting hadden. Zo verwierf Nieuwstadt het recht om aan de vergadering van de Staten deel te nemen.

De stedelijke inkomsten bestonden voor een groot deel uit lokale belastingen, die op allerlei levensmiddelen werden geheven. De enige gegevens over deze inkomsten dateren pas uit 1695 en 1698, toen door Nieuwstadt de bier- en brandewijnaccijns werd verpacht. Eind 17e eeuw kreeg Nieuwstadt ook inkomsten uit de verpachting van de visserij in de grachten. Hieruit, en ook het gegeven dat de gemeente in 1700 de Haverterpoort repareerde, wijst erop dat de vestingwerken en grachten eigendom van de stad waren. Verder was in juridische zin ook de aanwezigheid van een gewandhuis een aanwijzing voor het stedelijke karakter van Nieuwstadt. Het gewandhuis vulde twee functies. Ten eerste was het een lakenhal, waar het laken werd opgeslagen en verhandeld. De handel vond plaats op de begane grond. De bovenverdieping fungeerde als raadhuis. Het was ook de vergaderruimte van de magistraat. In 1479 werd het gewandhuis voor het eerst vermeld. In 1561 werd ook het *raedthuys* genoemd, terwijl in 1582 en 1621 de term gewandhuis weer opduikt. Een *stathuys* werd pas in 1666 voor het eerst genoemd. In de aktes vanaf 1343 staan algemene formules voor de aanduiding van de stadsbesturen van de steden van het Overkwartier van Gelre: burgemeesters, schepenen en raad. Vermoedelijk had Nieuwstadt al schepenen in 1277. De burgemeesters werden voor het eerst in 1382 vermeld, maar de oudste gegevens over de raden dateren pas van na 1500. Vermoedelijk bestond het Nieuwstadtse stadsbestuur in de Middeleeuwen in de eerste plaats uit twee burgemeesters. Dit

waren de gerichtsburgemeester, die vermoedelijk de vergaderingen van het stadsbestuur leidde, en de peilburgemeester, die de stedelijke inkomsten inde en was belast met de zorg voor de wallen, poorten, beken en wegen. Beide werden door de schepenen gekozen. In totaal waren er zeven schepenen. Die vormden ook de schepenbank voor het Nieuwstadtse gebied. Ze werden aangewezen door de drossaard van Montfort, die de landsheer vertegenwoordigde.

Economie

Gezien de bijzondere jurisdictie, eigen recht en aparte organisatie zou men verwachten dat de plaatselijke situatie en het dagelijks leven in Nieuwstadt afweken van het platteland. Zo zou de verscheidenheid aan beroepen er groter kunnen zijn. Toch werd ook landbouw gepleegd door enkele inwoners van Nieuwstadt. Zo werd er rond 1400 onder andere rogge en haver verbouwd, getuige tiendenlijsten. Er werd in 1397-1398 blijkbaar ook bier gebrouwen getuige de belasting op gruit, dat voor de bereiding van bier werd gebruikt. De bierbrouwerij in Nieuwstadt werd echter aanzienlijk ingeperkt, toen Roermond in 1492 het brouwmonopolie in het ambt Montfort kreeg. Er mocht nog wel bier worden gebrouwen, maar dat mocht alleen in Nieuwstadt zelf worden getapt. De lakennijverheid was veruit de belangrijkste in de streek. In 1369 woonden in Nieuwstadt drie ververs, een doekscheerder en een volder; zij beoefenden alle ambachten die gerelateerd zijn met het vervaardigen van laken. Er was ook een volmolen, die voor het eerst in een rekening over 1399-1400 voorkomt. De eerste vermelding van het gewandhuis is relatief laat ten opzichte van andere steden van het Overkwartier; daar worden ze al in 1332-1344 in andere steden vermeld. Vermoedelijk wijst deze late vermelding er op, dat de lakennij-

verheid in Nieuwstadt relatief laat opkwam. De schattingenlijst van 1369 laat zien, dat er toen ten minste een bakker, een kramer, een smid, een timmerman, een kleermaker en twee bontwerkers woonden. Vooralsnog zijn er geen aanwijzingen dat in Nieuwstadt toen gilden waren; er zijn in elk geval geen meldingen van bekend. Toch gaf de aanzienlijke diversiteit aan beoefende ambachten Nieuwstadt haar stedelijke karakter.

Voor 1346 woonde er in Nieuwstadt één Jood. Lombarden en Joden beheersten in het algemeen het geldwezen en kwamen vooral waar handel van enige betekenis was. Indien dit ook in Nieuwstadt het geval was, is het voorkomen van een Jood een aanwijzing voor enige handel ter plekke. Er is ook een andere, vage aanwijzing voor handel in de stad. In 1360 beloofden de burgemeesters en raden van Keulen veiligheid aan alle Geldersen, omdat in het hertogdom veel geschillen waren bijgelegd. Deze belofte hield in dat alle Geldersen nu veilig naar Keulen en meer opwaarts de Rijn konden gaan om handel te drijven. Een uitzondering werd onder andere voor Nieuwstadt gemaakt. Het blijft echter onduidelijk of in Nieuwstadt daadwerkelijk handelaren waren. Het is in elk geval opvallend dat er nooit sprake was van een markt of tol er plekke.

Geografie

Het bezit van vestingwerken is het laatste kenmerk dat stad en platteland scheidde. Nieuwstadt was de meest zuidelijke verdedigingspunt van Gelre, en werd vooral geacht om de eerste klappen in oorlogen met Brabant op te vangen. Zo wordt Nieuwstadt genoemd in een rijmkroniek over de Slag van Woeringen in 1286: *Die Grave van Gelre ter Nuwer Stat / Alsoe sochte elc sine veste.*

Tussen twee wallen

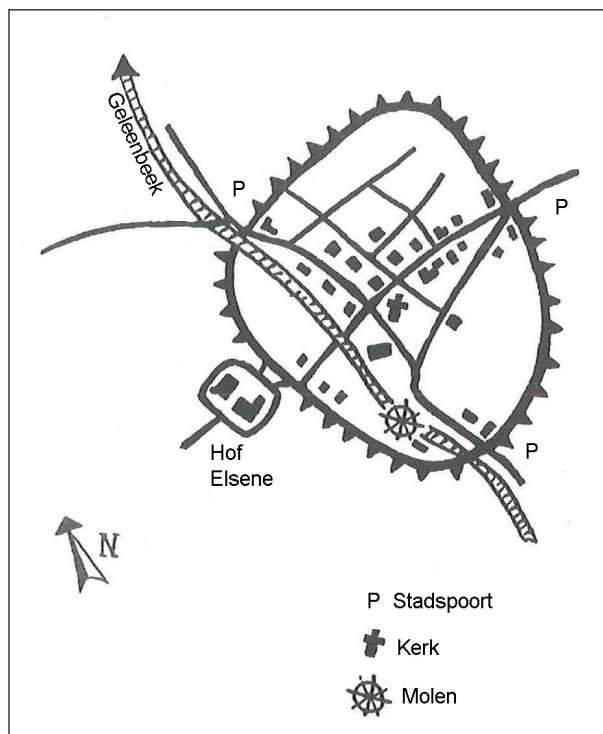
Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elseneval in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

De stad had drie poorten: de Susterderpoort, de Haverterpoort en de Millenerpoort. De stad was verdeeld in drie wijken: het Susterder vierdel, het Haverter vierdel en het Millener vierdel. Elk vierdel omvatte een gedeelte van de markt, de straat die naar de betreffende poort leidde en delen van de aangrenzende straten. Elke wijk telde een aantal hofsteden; dit zijn kleine percelen waarop een huis gebouwd is/kan worden. In 1551 gaat het om de volgende aantallen:

- het Susterder vierdel telde 92 hofsteden;
- het Haverter vierdel telde 40,5 hofsteden;
- het Millener vierdel telde 47 hofsteden. Hier lagen veel percelen, die sterk versnipperd waren en slechts een halve of een derde hofstede vormden. Vermoedelijk was de bevolkingsdichtheid in het Millener vierdel groter dan in het Susterder vierdel.

In totaal betreft het 180 hofsteden, maar het staat niet vast of elke hofstede ook daadwerkelijk was bebouwd. Een rekening uit 1294/1295 vermeldt inkomsten van 314 hofsteden in Nieuwstadt. Het grote verschil met 180 hofsteden in 1551 kan komen door het afkopen van cijzen of het verdwijnen van hofsteden door de slechte economische situatie. In 1551 worden verder nog een aantal toponiemen vermeld: *ain den Bongert, in die Heel, in die alde Stadt, in die Duirenstrait, in den Wall, ain den Verckenswall, op die Bavelstrait, in die Helle*. Tot slot zijn ook drie perceels- of huisnamen genoemd: *'t Bavel* in het Susterder vierdel en *die Keyninge* en *die Munte* in het Haverter vierdel.

Delen van de stadsmuren van Nieuwstadt zijn opgegraven (ARCHIS-waarnemingsnummers 15578 en 130998). Het is niet duidelijk wanneer de eerste omwalling gebouwd werd, maar het is waarschijnlijk dat er al een omwalling in 1277 aanwezig was, wan-

Figuur 7.6 Fictieve reconstructie van Nieuwstadt rond 1300 (bron: Verstaen & Schlössels, 1995).

neer Nieuwstadt dan in een akte omschreven wordt als *Novum oppidum*. Volgens Venner (1977) werd deze omwalling van 1277 later uitgebouwd tot een dubbele omwalling met grachten aan de buitenzijde. De binnenste wal had het verloop van een afgerond vierkant, terwijl de buitenste de vorm van een ellips had. De grachten werden gevoed met water uit de Geleenbeek. Aan de zuidoostzijde lagen de wallen dicht bij elkaar. Aan de westkant was de afstand groter en hier lag tussen de beide wallen en te midden van weilanden en boomgaarden het adellijke Huize Witham. De buitenwal was laag en de defensieve functie was beperkt (Keyzers & Jonker-gouw, 1998). Het plangebied ligt in het gebied tussen beide stadswallen. In en in de omgeving van het plangebied is nog geen onderzoek uitgevoerd naar deze stadsgracht en -wal, maar ten westen van het plangebied wel (ARCHIS-waarnemingsnummer 15578). Op basis van dit onderzoek en het huidige ver-

loop van de straten, kon het hele traject van de omwalling afgeleid worden.

Concluderend kan er van worden uitgaan dat het proces van stadwording van Nieuwstadt al rond 1250 is aangevangen en dat het zegel van de stad uit deze periode dateert. Jansen de Limpens neemt aan de Nieuwstadt rond 1250 het stadsrecht van Roermond heeft gekregen.

De graaf van Gelre werd in de eerste helft van de 13e eeuw eigenaar van de heerlijke rechten. Toen hij ook de grond bezat, heeft hij de ontwikkeling van de plaats positief beïnvloed. In elk geval werd Nieuwstadt in 1290 genoemd tussen grotere steden, die als bekrachtigers optreden bij de afstand van de inkomsten van Gelre door Reinoud I aan de graaf van Vlaanderen (figuur 7.6).

Vernieuwing van de stadsrechten

Op 5 september 1310 werden de stadsrechten van een aantal Gelderse steden -waaronder die van Nieuwstadt- ingetrokken door de Rooms-Duitse koning Hendrik VII, omdat ze verleend waren zonder koninklijke machtiging. Echter op dezelfde dag verkreeg Reinoud I van Gelre de bevoegdheid de ingetrokken vrijheden te vernieuwen. Op 11 november 1312 schonk Reinoud aan veertien steden, waaronder Nieuwstadt, stadsprivileges ter vervanging van de oude. Roermond werd daarbij tot *caput*, of hoofdstad gemaakt, en bovendien omgedoopt tot *Insula Dei* (Noordzij, 2008). Alle steden die in 1312 nieuwe privileges kregen maakte hij tot dochtersteden van dit *Insula Dei*, ook de steden die voorheen Zutphen als moederstad hadden. Tussen de nederzettingen die door Reinoud werden geprivilegieerd bevinden zich plaatsen waarvan we niet zeker weten dat ze al in de 13e eeuw stadsrechten hadden, zoals Nieuwstadt. De verwijzing naar oudere privi-

leges in de oorkonden uit 1312 veronderstelt echter dat deze laatste plaatsen reeds in de 13e eeuw stadsrechten hadden gekregen. Toen werd het ook opgenomen in het ambt Montfort van het hertogdom Gelre.

Krimp of uitbreiding in de Late Middeleeuwen?

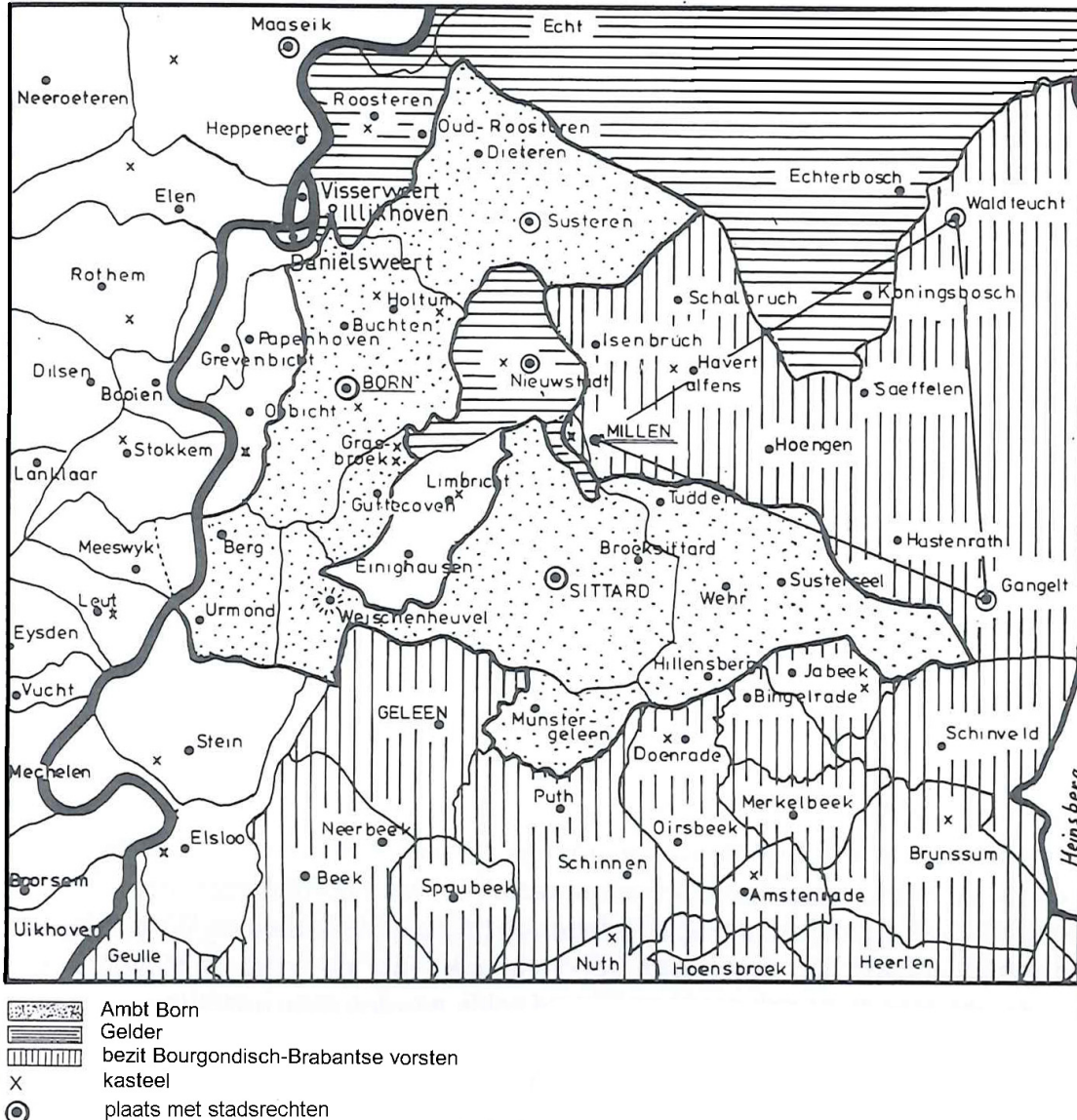
Een belangrijke vraag in het kader van de middeleeuwse ontwikkeling van Nieuwstadt is de evolutie van het verdedigingssysteem. Het is nog onduidelijk hoe het ontstaan van de twee wallen dient geïnterpreteerd te worden. Drie hypothesen dienen zich aan:

1. Beide omwallingen zijn tegelijkertijd gebouwd en fungeerden dan als 1 groot verdedigingssysteem. Er zouden dan, afgezien van het complex Witham, geen bewoningsresten te vinden zijn tussen de twee omwallingen. Keysers en Jonker-gouw geven aan dat er in 1277 sprake is van een omwalling, waarna in een latere fase een tweede omwalling met grachten bijgebouwd werd.
2. De buitenste omwalling werd aangelegd omwille van een explosieve bevolkingsgroei, waarbij de inwoners van Nieuwstadt zich buiten de kleinste omwalling gingen vestigen.
3. De derde hypothese stelt dat de vestingwerken oorspronkelijk grootschalig gepland waren, maar dat door een politieke en economische terugval een kleiner concept uitgevoerd werd. Renes (1999) stelt dat de vesting oorspronkelijk ruim van opzet was, maar dat die al snel werd ingekrompen tot een handzamer en overzichtelijker formaat.

Er zijn echter weinig geschreven bronnen hierover beschikbaar en bovendien ontbreken aanvullingen op de bestaande gegevens, zodat onduidelijk is welke hypothese juist is.

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 7.7 Nieuwstadt als Gelderse enclave in het land van Born ca. 1400 (naar: Eussen, 1982).

Nederzetting met defensieve elementen of vestingstad?

Gedurende lange tijd was Nieuwstadt een Gelderse enclave in het gebied van Valkenburg en later Gulik; de vestiging diende hierbij als steunpunt (figuur 7.7). Nieuwstadt werd daarbij dus ingericht als Gelders bolwerk, in concreto tegenover het Valkenburgse (later Gulikse) Sittard. Volgens Venner is Nieuwstadt nog het meest bekend als vesting, zoals beschreven in de rijmkroniek over de slag van Woeringen (figuur 7.8). Hierin staat

dat de hertog van Gelre zich terug trok in *sine veste* en die was gelegen *ter Nuwer Stat*. Er waren verdedigingswerken, zoals een stadsmuur en poorten. Een aantal straatnamen van nu herinneren hier nog aan: St. Janswal, St. Maartenswal, St. Brigidawal, Millenerpoort, Haverterpoort en Susterderpoort. Er is een aanwijzing dat rond 1400 nog een aarden wal aanwezig was aangezien de hertog in 1398 bevel gaf *die stat te mynren ind aff te graven*.

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 7.8 De slag bij Woeringen, afgebeeld in de Codex Manesse (1305-1340) (bron: nl.wikipedia.org/wiki/Slag_bij_Woeringen).

Vanwege deze verdedigingswerken werd Nieuwstadt regelmatig in oorlogshandelingen betrokken. Toch werd een ruimere omwalling aangelegd en een tweede gracht gegraven waarvan de sporen nog te zien zijn. In 1398 was het een belangrijke militaire vesting in de strijd tussen Gelre en Luik om Kasteel Millen. Ondanks het relatief beperkte belang van Nieuwstadt bleef de defensieve functie toch belangrijk. In 1583 werden tijdens een slag de wallen en poorten verwoest. Ze werden niet meer opgebouwd en Nieuwstadt verloor de betekenis als militaire vesting. Dit had indirect tot gevolg dat de welvaart en groei tot stilstand kwamen en zelfs terug liepen. De stadsrechten bleven echter wel behouden. Keer op keer werd Nieuwstadt en omgeving het slachtoffer van plundering en verwoesting, zowel door vijanden als bondgenoten. Nieuwstadt groeide nauwelijks en ook haar aanzien veranderde weinig. In een latere fase werden de stadsmuren gesloopt. Stenen omwallingen en stadspoorten ver-

vielen of werden gesloopt. Als Nieuwstadt al vestingstad genoemd kan worden dan blijft dat vestingkarakter beperkt tot natte grachten, muren en poorten. Nieuwstadt had de potentie had om een vestingstad te worden, maar de aanwezige elementen zijn in militair opzicht wel erg beperkt om van een echte vestingstad te kunnen spreken. Het is net als bij de discussie over de stadsrechten: de componenten zijn in kiem aanwezig, maar zijn nooit volgroeid. Wellicht is het beter om over Nieuwstadt te spreken als een nederzetting met defensieve elementen: een goed verdedigbare nederzetting.

7.5 De naam en betekenis van Nieuwstadt

Schrijnemakers (1996) heeft de naam en betekenis van Nieuwstadt uiteengezet. Vanwege het belang van dit artikel voor het onderzoek, worden de belangrijkste gegevens besproken.

Het middellatijnse *villa* en het Franse *ville*

Nieuwstadt is de enige plaats in het Gelders Overkwartier dat zijn ontwikkeling van dorp naar stad door middel van een nieuwe naam kenbaar maakte. Nieuwstadt staat in de 13e-eeuwse bronnen niet alleen aangeduid als *novum opidum*, maar ook als *nova villa*. Tevens werd ook vermeld dat dit *novum opidum* de naam *Elsene* draagt. In 1312 komt ook de naam *Nyestat* voor, en in 1471 is deze benaming vertaald als *Nova Civitas*. De vraag dient zich aan of en in hoeverre de uitdrukking *novum opidum* en *nova villa* Latijnse weergaven zijn van de eigenaam Nieuwstadt dan wel een soortnaam. Voordat dit kan worden beantwoord, wordt eerst nader licht geworpen op het ontstaan en de aard van Nieuwstadt. Vanwege de gelijkenis van de naam Nieuwstadt en sommige Franse *villes neuves*, is zowel een

taalkundige als historische benadering van het fenomeen van de *villes neuves* of kolonisten-dorpen van belang.

Venner (1977) meldt over de gelijktijdige aanduidingen van Nieuwstadt als *novum opidum* en *nove villa* in 1277 het volgende: *nove ville is de tweede naamval van nova villa. Men heeft vaak niet goed geweten, hoe men dit zou vertalen. Normaal betekent villa in het middeleeuws Latijn dorp, een letterlijke vertaling levert dus nieuw dorp op. De akte van 12 december 1277 spreekt echter van novum opidum, wat Nieuwstadt betekent. Er is dus een tegenstelling tussen de tekst van de akte en die van het zegel, zodat men niet goed wist, of men villa met de eigenlijke betekenis van dorp moest vertalen. Wanneer echter villa voorkomt ter onderscheiding van, maar naast oppidum in dezelfde akte, dan betekent villa weliswaar niet stad, maar geeft een ontwikkelingsfase aan tussen dorp en stad. Zelfs kan villa de betekenis van stad hebben.*

Deze laatste stelling wijkt echter sterk af van de traditionele opvatting. Zo werd al in 1286 door het stadsbestuur van Roermond voor die plaats ook het woord *villa* gebruikt, dit betekent niet automatisch dat het daaraan dezelfde betekenis als *oppidum* toekende. Volgens W. de Vries betekent dit dat Roermond in die tijd voor de eigen bewoners uiterlijk in veel opzichten nog op een dorp geleken moet hebben. Anderzijds blijkt uit enkele Duitse en Belgische voorbeelden (Dinant, Huy) dat aan het woord *villa* in de 11e eeuw niet meer uitsluitend de betekenis van *dorp* werd toegekend. De conclusie van Venner dat *villa* soms een overgangsfase van dorp naar stad aangeeft, lijkt dus gerechtvaardigd. Dit laatst blijkt speciaal het geval te zijn bij de *villes neuves*.

Neuville en Villeneuve: Nova villa en Villa nova

Verreweg de meeste *ville*-namen kregen een voorvoegsel en onder deze laatste werd *novus* het meeste gebruikt. Verstaen en Schlössels merkten terecht op: *Villeneuves worden in de Nederlandstalige geschiedschrijving vaak aangeduid als ontginningsdorpen. Het woord ville in villeneuve is immers niet afgeleid van het Franse woord voor stad, maar eerder van het Latijnse villa, wat als hof of vronhoeve wordt vertaald. Dergelijke nederzettingen kregen vaak wel stadsrechten, maar groeiden meestal niet uit tot volwaardige steden.*

De vertaling van *ville neuve* als *nieuwe stad* is dan ook niet adequaat. Anderzijds is ook hier de weergave van *villa* als *vronhoeve* of *vronhof* niet geheel correct, want deze laatste vertegenwoordigde het traditionele heerlijke domein met lijfeigenen.

In agrarisch opzicht was de vrije arbeid het meest voorname kenmerk van de *villes neuves*. De vele stichtingshandvesten uit de 12e en 13e eeuw geven steeds dezelfde indruk. Om van zijn *nieuwe stad* een succes te maken gaf de stichter de kolonisten een ruime mate van vrijheid waardoor ze gespaard bleven van allerlei verplichtingen, karweien of herendiensten. Daarin is niet alleen geen sprake van persoonlijke lijfeigenschap, maar ook wordt aan lijfeigenen die van buiten komen, ontslag uit de lijfeigenschap beloofd na een verblijf van één jaar en één dag. Wel maakte de stichter van een kolonistendorp soms een uitzondering voor zijn eigen lijfeigenen, omdat die anders het risico liep dat zijn domeinen ontvolkt raakten door desertie. Omdat hier geen heerlijk grondgebied wordt aangetroffen, worden ook geen individuele herendiensten of karweien opgelegd aan de kolonisten. Het terrein is volledig opgedeeld

in stukken, die aan boeren zijn toegewezen en elke boer besteedt al zijn arbeid uit aan zijn eigen stuk grond. Er is geen sprake meer van de oude domaniale rechten van de dode hand, keurmede of het verbod tot huwelijk buiten het domein. De belasting en de militaire plicht bleven bestaan, maar die werden van publiekrechtelijke aard. Bovendien waren ze beperkt en aan vaste regels gebonden. Ook het gedwongen gebruik van wijnpers en molen verdween niet, maar dat veranderden de levensomstandigheden van de inwoners niet. De toepassing daarvan kan al evenmin als een vorm van uitbuiting worden beschouwd, omdat alleen de heer kon dergelijke onmisbare inrichtingen bewerkstelligen.

Al met al was er dus een duidelijk verschil tussen de domaniale horige en de boer van een *ville neuve*, die de situatie van een vrije burger benadert. De handvesten die de levenssituatie van de boer regelden, zijn rechtstreeks door het stedelijk recht beïnvloed. Om die reden wordt vaak de kwalificatie van 'burger' toegekend aan de bewoners van de *villes neuves*. Naar voorbeeld van de burgers hebben die een administratieve zelfstandigheid gekregen, waarmee aan hun behoeften werd voldaan. Het dorps hoofd heeft niets van de karaktertrekken van de meiers (*villici*), die de leiding van de grote domeinen hebben. Naar voorbeeld van de steden heeft elke *ville neuve* een eigen schepenbank, het wetgevend en rechtsprekend orgaan van haar inwoners. Toch moeten de boeren van de *villes neuves* niet op hetzelfde sociaal-economisch niveau als de burger van de eigenlijke steden worden geplaatst. Zijn persoonlijke vrijheid is immers beperkt door de rechten die de eigenaar op de dorpsgrond hield, want de kolonist kreeg die grond alleen in erfelijk gebruik, tegen betaling van een geregelde accijns. De grond bleef toebehoren aan de heer en alle zaken die op

de grond betrekking hebben, vielen onder zijn jurisdictie. Toch kregen de boeren op de lange duur een steeds vastere greep op zijn grond, die zij uiteindelijk als hun werkelijke eigendom gingen beschouwen; zij waren alleen nog belast met de eenvoudige verplichting aan de heer. Door heel Frankrijk werden de handvesten voor de kolonistendorpen bekend gemaakt, om op die manier nieuwkomers te trekken. Dit versterkt het beeld dat de term *ville neuve* een geijkte uitdrukking met een geheel nieuwe, specifieke indruk was geworden. *Villes neuves* werden niet alleen planmatig rond een centrale plaats opgebouwd, maar waren ook omwald. Bij de talrijke plaatsen die Villeneuve heetten, was de soortnaam tot eigenaam geworden.

Nieuwstadt gesticht als ontginnings- of kolonistendorp

Nieuwstadt had grote overeenkomsten op juridisch, sociaal en economisch gebied met de *villes neuves*. Zo was de landsheer van Nieuwstadt in de 14e eeuw nog eigenaar van de korenmolen en een weide aldaar. Om de kosten van de bouw van molens te dekken, stelden de lokale heersers een molenban in. Dit gebeurde bijvoorbeeld door kasteelheren en kloosters. En molenban betekende dat de in hun ressort wonende boeren hun graan niet op een andere molen mochten laten malen. Uit het karakter van de opbrengst van de hofsteden en het bouwland blijkt dat de landsheer in een vroegere periode eigenaar van de grond was, maar in de 14e eeuw was dit niet meer het geval. Dit is een belangrijk gegeven. Blijkbaar kon de ontwikkeling van dorp naar stad mede onder zijn invloed plaatsvinden, zonder dat de heer met andere grootgrondbezitters rekening hoefde te houden. Het gebied van de heer was opgedeeld in stukken grond die aan boeren waren toegewezen en elke boer besteedde al zijn tijd aan zijn 'eigen' stuk

grond. Dit verkavelen moet al voor 1294 zijn gebeurd, omdat in dat jaar in Nieuwstadt 314 *area* (hofsteden: kleine huissteden of huisplaatsen) werden genoemd. In de rekeningen van de 14e eeuw en die van 1294/1295 ontbreken ontvangsten die op horigheid wijzen. Er werden geen keurmerken geïnd, geen herendiensten verricht en er was voor zover bekend geen laatgerecht. Wel ontving de graaf (later: hertog) van Gelder een jaarlijkse cijns van elk perceel. In 1399/1400 ontving hij cijnsen voor onder andere 708 bunder grond en van 300 hofsteden. Blijkbaar waren ook later nog opvallend veel inwoners van Nieuwstadt landbouwers. Pas na verloop van tijd maakten ambachtslieden een behoorlijk aandeel van de inwoners uit, maar in archieven zijn geen gilden vermeld. Het oorspronkelijke agrarische karakter van Nieuwstadt blijkt ook uit het ontbreken van een gewandhuis rond het midden van de 14e eeuw, in tegenstelling tot Gelderse steden als Roermond en Venlo. Bovendien is in archiefstukken nooit sprake van een markt of tol in Nieuwstadt, ondanks de stichting van een wekelijkse woensdagmarkt en twee jaarmarkten op 11 november 1312.

Aanvankelijk was de graaf van Gelre eigenaar van de grond van Nieuwstadt, getuige het zegel van de akte uit 1277. Een andere aanwijzing voor de stichting naar voorbeeld van de Franse *villes neuves* is een bijzondere handeling van de graaf van Gelre op 11 november 1312. In de betreffende oorkonde ontnam de graaf van Gelre de vrijheden die hij tot dan toe aan de inwoners van Nieuwstadt had verleend. In plaats daarvan schonk hij hen elke vrijheid die de *buitenburgers* van *Insula Dei* (Zutphen of Roermond) genoten. Hoewel de inhoud van deze oorkonde nooit in de praktijk werd omgezet is toch duidelijk dat hij Nieuwstadt als stad van mindere rang beschouwde; de inwoners van het nabijgelegen Montfort kregen op

dezelfde dag namelijk dezelfde rechten als de inwoners van *Insula Dei* die *binnen* de stadsmuren woonden.

Van de soortnaam *nieuwstad* naar de eigennaam Nieuwstadt

Nieuwstadt is gesticht als kolonistendorp, in navolging van de Franse *villes neuves*. Het mag worden aangenomen dat met de imitatie van dat nieuwe soort ontginningsdorp tevens de daarvoor Franstalige geijkte uitdrukking *ville neuve* (soortnaam) letterlijk als *nyestat* (1312; soortnaam) werd vertaald. Tevens werd het als het Nederlandse equivalent (kolonistendorp) in de omgangstaal opgenomen. Als het woord of de soortnaam *nieuwstad* als een geijkte uitdrukking in de betekenis wordt beschouwd, worden enkele problemen makkelijker te verklaren.

Ten eerste wordt begrijpelijk dat een gehucht bij de Maas (bij Gerdingen) ook de naam Nieuwstad kreeg. Ten tweede wordt het gebruik van het lidwoord *de* bij dit Nieuwstadt en Nederlands-Limburgs Nieuwstadt duidelijker. Dit lidwoord duidt immers op een soortnaam, precies zoals bij de Franse *la ville neuve* het geval was; in de tegenwoordige dialectische aanduiding wordt nog steeds gesproken van *de Nuujstad*. Dat dit lidwoord al vanaf het begin werd gebruikt, blijkt uit de vermelding van *ter Nuwer Stat* (rijmkroniek ca. 1292), van *der Nyerstadt* (1377) en uit de zinsnede tot *voer der Nuwer Stat* uit de *Brabantse Yees-ten* (1388). Aanvankelijk was *nyestat* niet meer dan een soortnaam, waarmee werd bedoeld dat die nederzetting oorspronkelijk een kolonistendorp was, terwijl door de inwoners of de autoriteiten van die plaats Elsené als eigenaam werd gekozen. Doordat het gebruik van de soortnaam in de volksmond van de streek zeer constant bleef, kreeg die de overhand en werd na verloop van tijd ook de eigennaam.

Door de gelijkstelling van *ville neuve*, *villa nova* en *nyestat* voor de uitdrukking *de nieuwstad* is het dan ook begrijpelijk dat woorden als *villa nova* en *oppidum novum* langs elkaar voorkomen. De vermelding in de 14e eeuw van personen uit Nieuwstadt als de *Nova Villa* en *Novavilla* geeft de stellige indruk dat het eigennamen betreft. Het gebruik en voorkomen van Elsene in oorkondes en aktes doet vermoeden dat de soortnaam *nova villa* pas na 1312 de eigenaam was geworden.

De term *Novum op(p)idum*

Aan de term *Novum op(p)idum* moet een speciale betekenis worden toegekend omdat die niet van toepassing is op lang bestaande plaatsen die tot steden werden verheven. Dit kan impliceren dat de term alleen van toepassing is op nieuwe stichtingen. Mogelijk was de term een poging om de geijkte uitdrukking *de nieuwstad* letterlijk te vertalen, maar tevens te interpreteren als *de nieuwe stad*. De term *oppidum* was pas sinds de tweede helft van de 11e eeuw in gebruik voor een plaats met stadsrechten. Nieuwstadt is overigens de enige plaats in Nederland die is gesticht als *ville neuve*, in tegenstelling tot de vele voorbeelden uit Frankrijk (Verstaen & Bril, 2008).

Een voorafgaande hof Elsene?

Het ligt voor de hand om de naam Elsene uit oude aktes te beschouwen als de plek bij de nederzetting waar een elzenbos lag. Meestal was dit een lager gelegen stuk drassige grond in of bij een beekdal. Wat Nieuwstadt betreft, was dit het dal van de Geleenbeek. Het gebied tussen Born en Nieuwstadt wordt van oudsher aangeduid als In de Elzen. Volgens sommigen reikte het gebied dat met elzen was begroeid mogelijk zelfs van Born tot aan Isenbruch (=Elzenbroek; Verstaen & Bril, 2008). Het plangebied ligt in de open ruimte van Huize Witham en heeft ook nu nog de ken-

merken van een drassig gebied waar elzenbomen langs de Elsenewal staan. Ook op het 13e-eeuwse schepenzegel van Nieuwstadt is een elzenboom afgebeeld; de elzenkatjes zijn duidelijk herkenbaar. Regelmatig komt men in de 19e- en 20e-eeuwse literatuur tegen dat de plaats voordien Helsena, Helsene of Elsene werd genoemd (o.a. Franquinet, 1880). Die teksten en literatuur hebben tot de opvatting geleid dat in Nieuwstadt een pre-stedelijke kern zou zijn die Elsene heette, en dat de zogenaamde *nieuwe stad* daarnaar genoemd zou zijn. Een andere mening is dat het dorp zelf aanvankelijk Elsene heette en wegens de stadwording later de naam Nieuwstadt zou hebben gekregen. Beide opvattingen zijn echter zwak gefundeerd.

Ook Verstaen & Schlössels (1995) vermelden dat al in 943 ter plaatse mogelijk een vroenhof lag die Elsene kan hebben geheten. In een dergelijk hofsysteem met horigen vormt de vroenhof het centrum van het economisch leven. Ook betalen de horigen er hun cijzen en verrichten er erediensden, en houdt het laatgerecht er zitting. Dit is niet onmogelijk, maar er is niets over bekend; er is in elk geval geen bewijs dat in of vlak bij Nieuwstadt al vóór de stichting van het 'kolonistendorp' een nederzetting bestond. Voor zover bekend zijn geen rekeningen die op horigheid wijzen. Hoewel aanwijzingen voor een vroenhof ontbreken, is Huize Witham opvallend groot. Aan de hof was ook de grote tiende van Nieuwstadt verbonden, waarvoor de eigenaar bepaalde delen van de kerk moest onderhouden. Als dit betekent dat de inwoners van het eigenlijke Nieuwstadt op één of andere manier aan die vroonhoeve horig zou zijn geweest, dan zou dit ook tegenstrijdig zijn met de beschrijving die Pirenne van een 'kolonistendorp' gaf, en ook met de archiefgegevens die Venner (1977) aanhaalde. Wel kan worden aangenomen dat

een dergelijke pre-stedelijke kern hoogstwaarschijnlijk Elsene heette, indien die daadwerkelijk heeft bestaan.

Verstaen & Bril (2008) stellen dat het ontstaan van Nieuwstadt als versterkte nederzetting (oppidum) en het ontstaan van de open ruimte bij Huize Witham met elkaar samenhangt. In dezelfde periode dat de graven van Gelre de *nieuwe stad* stichtten, laten zij een boerderij bouwen of maken zich meester van een boerderij die hun economische belangen moet dienen. De auteurs zijn van mening dat zij vermoedelijk een nieuwe boerderij bouwden: het latere Huize Witham. Vanuit die hoeve konden de graven toezicht (laten) houden in de nieuwe stichting, en er de tienden in ontvangst nemen en opslaan. Volgens Verstaen & Bril was de open ruimte rond de hoeve versnipperd, omdat de heer van Gelre die grond in pacht had gegeven aan kolonisten. Diverse factoren maken het aannemelijk dat de voorloper van Huize Witham een herenboerderij was, die op een plek stond met veel elzen. Dit zijn de geomorfologische kenmerken van het gebied, de lage ligging en tegenwoordige begroeiing, en de begroeiing met elzen van dergelijke lage gebieden in het algemeen.

7.6 Ontwikkeling van Nieuwstadt in de Late Middeleeuwen

Juridische, economische en toponymische ontwikkeling in de 13e eeuw

In 1204 droeg Otto I graaf van Gelre (ca. 1150-1207) al zijn allodiale goederen tussen Roermond en Maastricht op aan de bisschop van Luik, en ontving ze weer in leen van hem. Uit die oorkonde kan niet worden geconcludeerd dat hij toen bezittingen in het huidige Nieuwstadt had. Als dat wel het geval was, dan stonden daar blijkbaar geen gebouwen. Niet lang nadat hij zijn goederen had opgedra-

gen, was de bisschop van Luik evenwel in het bezit van een uitgestrekt terrein, want in 1242 werd een *plebanus* (pastoor) *de Novo Opido* vermeld. Dit vormt het bewijs dat de *nieuwstadt*, het 'kolonistendorp' toen al een kerspel (vergelijkbaar met een tegenwoordige parochie) was. Tussen 1204 en 1242 had de graaf van Gelder dus niet alleen dit gebied verworven. Hij had ook het grootste deel daarvan, noordoostelijk van de Geleenbeek, verkaveld en tegen jaarlijkse cijzen aan 'kolonisten' ter beschikking gesteld. Het is niet waarschijnlijk dat een grote hoeve op dit verworven terrein lag. Ten eerste was de grote hoeve die later door huize Wittem werd vervangen, volledig van het 'kolonistendorp' gescheiden; het lag buiten de eerste omwalling. Het zou immers in strijd zijn geweest met de aard van een kolonistendorp, als de grafelijke hoeve te midden van de huizen en gronden van de kolonisten zou liggen. Bovendien kan men zich afvragen of hij wel degene het initiatief had genomen tot de stichting van het kolonistendorp als hier al een vroenhof met lijfeigenen lag. In dat geval zou hij immers de ontginning van dat terrein aan die lijfeigenen hebben kunnen opdragen.

Het ligt dan ook voor de hand dat hij toen een nieuwe, grote leenhoeve liet optrekken, dichtbij maar volledig buiten het kolonistendorp. Dit deed hij allicht uit eigenbelang: zij verschafte hem immers een goed middel om via zijn vertegenwoordiger enige controle op de gang van zaken te houden en bovendien via deze persoon de door de kolonisten aan hem verplichte bijdragen (geld, natura) in ontvangst te nemen en te registreren. Het dorp was vermoedelijk al vroeg met een aarden wal omgeven, wegens zijn oorspronkelijke aanleg als ontginningsdorp en omwille van zijn strategische ligging als een enclave in vreemd gebied. Zelfs wanneer ze nooit echt tot stad werd verheven, dan nog zou het dorp een stedelijk uiterlijk hebben

door een dergelijke wal. Bovendien genoten de inwoners van een kolonistendorp onder een eigen besuur enige mate van vrijheid, die hen eveneens min of meer als stedelingen kenmerkte. De vermelding van Nieuwstadt als *Novum Opidum* in 1242 en 1277 betekent echter niet noodzakelijkerwijs dat ze toen dezelfde stadsrechten als naburige nieuwe steden had gekregen. Wel is duidelijk dat de nieuwe rechten waren verleend door Otto II graaf van Gelre (ca. 1215-1271). Misschien lag de aanleiding om de uitdrukking *Novum Opidum* te gebruiken, in de plaatselijke situatie; namelijk 'burgers' met bepaalde rechten binnen een omwalde plaats.

De leiding van die nieuwe nederzetting koos blijkbaar al vroeg een eigen naam voor dat dorp, die was ontleend aan de botanische omgeving en waarschijnlijk al vanouds de naam van die plek was. Dit blijkt zowel uit de legende als de afbeelding van het schepenzegel aan de akte uit 1277. Schout en schepenen bleven de officiële naam in oorkonden handhaven. Zo noemden de schout en schepenen van Nieuwstadt zich in 1662: *schol-tet ende sembtliche schepenen der stad van der Elsen, genaempt Nieuwstadt*. Ook nog in 1703 schreven zij: *Wij burgemeesters, schepenen en de raendt der stad van der Elsen genaempt de Nieuwstadt*. Het valt evenwel op, dat van het op 12 december 1277 vermelde *novum opidum* werd gezegd, dat het Elsene werd genoemd, terwijl die 'namen' enkele eeuwen later in omgekeerde volgorde werden vermeld. In 1662 en 1703 werd verklaard dat de stad Elsene ook wel Nieuwstadt wordt genoemd (Heemkundevereniging Nieuwstadt, 1977). Daaruit blijkt dus dat de in de volksmond levende soortnaam *nieuwstad* niet alleen de eigenaam Nieuwstadt was geworden, maar dat ook de naam Elsene definitief was verdrongen.

Ontwikkeling van Nieuwstadt in de 14e-16e eeuw

Door de bevolkingstoename in de Late Middeleeuwen konden enkele nijverheidstakken zich in Nieuwstadt ontwikkelen. Hierop wijzen enkele vermeldingen in de 14e, 15e en 16e eeuw. De stedelijke nijverheid te Nieuwstadt bestond uit de vervaardiging van fijne wollen stoffen en het gewilde laken, bier brouwen en graan malen. In 1369 is sprake van een aantal *verwers* (ververs), in 1481 wordt een gewandhuis genoemd en in 1565 wordt melding gemaakt van een volmolen (Venner, 1971). Een volmolen werd gebruikt om wol te *vollen*. Dit is een nabewerking van geweven wollen stof waardoor de kwaliteit sterk verbeterde. Deze wollen stof was een tussenproduct van de lakenindustrie. De bedoeling was om de weefselstructuur dichter en vaster te maken (verviltten). Toch bleef deze nijverheid relatief kleinschalig. De opbrengsten van Nieuwstadt in de schattingen van het Land van Gelre in 1369 bedroegen slechts 1/5 deel van die van Roermond en 3/7 deel van die van Echt. De lakennijverheid had dus weliswaar enige opgang maar is in de stad nooit echt tot ontwikkeling gekomen.

De meelproductie werd onder andere opgevoerd door een grotere omvang van de molensteinen die vooral door water werden aangedreven. Onder meer in Nieuwstadt en Echt (Molenbeek) waren watermolens aanwezig. Aangezien niet iedere beek van nature geschikt was om de molens te laten draaien, mochten de watermolenaars het water opstuwten (het zgn. stuwrecht). Hoe hoger het water werd opgestuwd, hoe meer energie uit de waterstroom werd gehaald. De concurrentie met andere plaatsen in de omgeving was echter groot. De groei van Nieuwstadt werd nog beperkt door het onzekere politieke klimaat en de vele oorlogen.

Kerkelijke ontwikkeling

In 1242 werd een *plebanus* (pastoor), *de Novo Opido* vermeld. Dit vormt het bewijs dat de *nieuw-stad*, het 'kolonistendorp' toen al een kerspel van het bisdom Luik was. De kerk in Nieuwstadt was dus gesticht in de 13e eeuw, maar de exacte stichtingsdatum is niet bekend. Wel bekend is dat de kerk St. Johannes de Doper als patroon had. Deze eerste kerk in Nieuwstadt was opgetrokken uit mergel en had een 3-beukig schip met de grote ronde ramen. De kerk markeert de overgang van de romaanse bouwstijl naar de gotiek. Het middenschip, en met name de lichtbeuk, heeft grote ronde ramen. Die vensters zijn uitgevoerd in de vormen van de romaanse stijl, terwijl de vensters uit de zijbeuken zijn gecombineerd met details in de Maaslandgotiek vanwege de spitsboogvensters in de ronde kozijnen. Het koor is vermoedelijk ongeveer vijftig jaar later toegevoegd en staat in een hoek ten opzichte van de lengteas van het schip. Er moet eerder een lage toren zijn geweest maar daar was na de vernietiging van de stad weinig meer van over. Op een plattegrond uit 1623 is nog een restant van deze toren afgebeeld. Hier staat de kerk al duidelijk centraal afgebeeld, met een voorbouw als torenstomp. Men lijkt al in de 15e eeuw met een verbouwing te zijn begonnen, getuige de gotische spitsboog tussen het schip en het koor (www.nieuwstadt.info/historie/sintjan.html).

De zorg voor de kerktoren was destijds in het bisdom Luik doorgaans een taak van de plaatselijke gemeenschap. De toren had namelijk niet alleen een kerkelijke, maar ook een wereldlijke functie. Dit deel van het kerkgebouw was meestal uit dik muurwerk opgetrokken en was oorspronkelijk alleen toegankelijk van binnenuit het schip van de kerk. In tijden van nood kon de lokale bevolking in een dergelijke weertoren kostbaarheden in veiligheid brengen. Onbekend is

of de toren nooit is afgebouwd of dat die is verwoest. Er is geen sluitend antwoord op de vraag, of de toren van de kerk van Nieuwstadt in 1398 of 1499-1504 is verwoest. Voor de laatste datering pleit wellicht het feit dat Nieuwstadt in 1522 een nieuwe, betrekkelijk kleine kerkklok kreeg die aan St. Johannes was gewijd. De kerk had een nieuwe toren gekregen, maar die was buitenproportioneel klein (Janssen, 2003).

De Heilige-Grafpriorij Bethlehem

In 1480 wilden de burgers van Nieuwstadt in hun plaats een vrouwenklooster stichten, om de opvoeding van hun kinderen te verzekeren en ter plekke de opname van hun dochters als kloosterlinge mogelijk te maken. Vanwege de vele aflaten verbonden aan kloosters en kerken van de Heilig-Graforde kozen zij voor die orde. Die heeft haar oorsprong in Jeruzalem in de 12e eeuw. Na 1443 werd het eerste klooster van de orde in de Nederlanden opgericht in Sint Odiliënberg. In 1480 werden de gemeenschappelijke kloosterlingen geïnstalleerd in een leegstaand klooster in Kinrooi. Dit diende als voorbeeld voor het klooster dat de inwoners van Nieuwstadt voor ogen hadden. Een afvaardiging van Nieuwstadtse burgers ging in 1480 naar Sint Odiliënberg. Daar zetelde de overste van de orde in Neder-Germanië, Jan van Abroek. Zij vroegen hem om zusters naar Nieuwstadt te sturen en er een orde te stichten. Hun verzoek werd ingewilligd, op voorwaarde dat zij zelf zouden instaan voor de bouw van het klooster. De inwoners van Nieuwstadt timmerden aldus een klooster. In 1486 zond Jan van Abroek vijf zusters van de orde in Kinrooi naar het dochterklooster in Nieuwstadt. Het klooster werd toegewijd aan de H. Maagd en genaamd *Bethlehem*. Catharina van Wert werd aangesteld tot overste, en een zekere pater Petrus werd als hoofd van het klooster

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

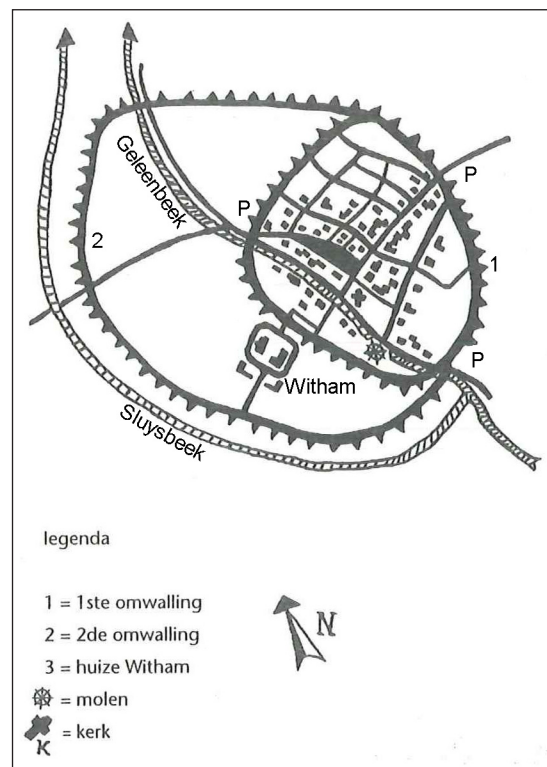
aangesteld; hij was een monnik in het klooster van de orde in Sint Odiliëenberg. De religieuze gemeenschap groeide in de eerste tien jaar van vijf tot veertien leden.

De plaats van het kleine klooster is niet bekend, maar het lag vermoedelijk in de nabijheid van de parochiekerk. Daar woonden de kloosterlingen erdiensten bij, totdat hun verblijf zodanig was ingericht dat zij het slot konden onderhouden en in hun kloosterkapel hun godsdienstoefeningen volbrengen. Ze leidden een leven wars van comfort en wereldse praal, en wijdden zich aan gebed en verbreiding van het geloof. Hun werkzaamheden bestonden uit allerhande handwerken, zoals spinnen, weven, naaien, het verstrekken van opvoeding en onderwijs aan meisjes, het zorgen voor kostdames en mogelijk ook de ouden van dagen. In 1494 overleed overste Catharina van Wert, en zij werd opgevolgd door Joanna Scats. Die was onder meer medestichteres van een klooster in Luik.

In 1496 verkeerde het klooster in moeilijkheden, aangezien het toen werd vrijgesteld van een financiële bijdrage. In het laatste kwart van de 15e eeuw vonden diverse oorlogen tussen diverse hertogdommen in de regio (Gelre, Gulik, Brabant) plaats, waarvan ook veldslagen en andere geschillen in en rond Nieuwstadt werden beslecht. Dit, samen met de kennis die Joanna Scats van Luik had, leidden ertoe dat zij haar religieuze gemeenschap wilde overbrengen naar Luik. Op 6 december 1496 gaf Jan van Abroek toestemming om het vrouwenklooster Bethlehem over te brengen naar het klooster Sainte Elisabeth des Bons-Enfants in Luik. Nog datzelfde jaar namen zij er hun intrek.

Armenzorg

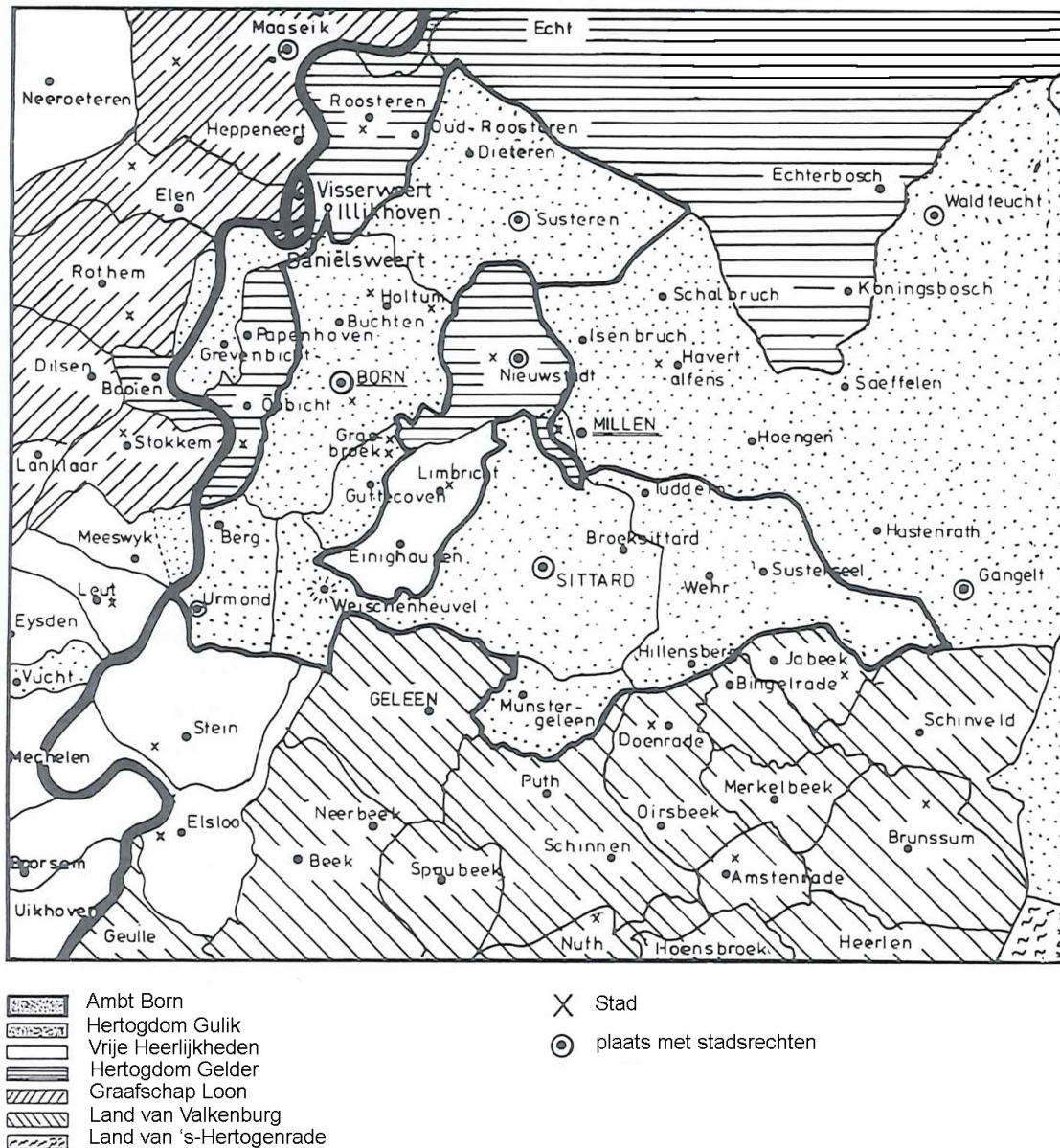
Naast economische ontwikkelingen waren er ook veranderingen op sociaal gebied, zoals de armenzorg (Verstaen, 1988). Vanaf de Middeleeuwen tot de Franse tijd was een gasthuis een overnachtingsplaats voor reizigers en pelgrims. Geleidelijk aan worden in het gasthuis echter ook behoeftigen van elke vorm opgenomen en huisvest men al dan niet zieke armen (met uitzondering van mensen met besmettelijke ziekten). In een kaartenboek uit 1623 staat het gasthuis van Nieuwstadt afgebeeld. Het is echter niet bekend wanneer het is ontstaan. De oudste rekeningen van het gasthuis in Nieuwstadt dateren uit 1575. In de omgeving zijn veel gastenhuisen ontstaan in de periode 1215-1397, zoals Aken, Düren, Heinsberg, Sittard, Wassenberg en Hoen-gen en Selfkant. Mogelijk is het Nieuwstadtse armenhuis ook in deze periode ontstaan. Gast-

Figuur 7.9 Fictieve reconstructie van Nieuwstadt rond 1500 (bron: Verstaen & Schlössels, 1995).

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

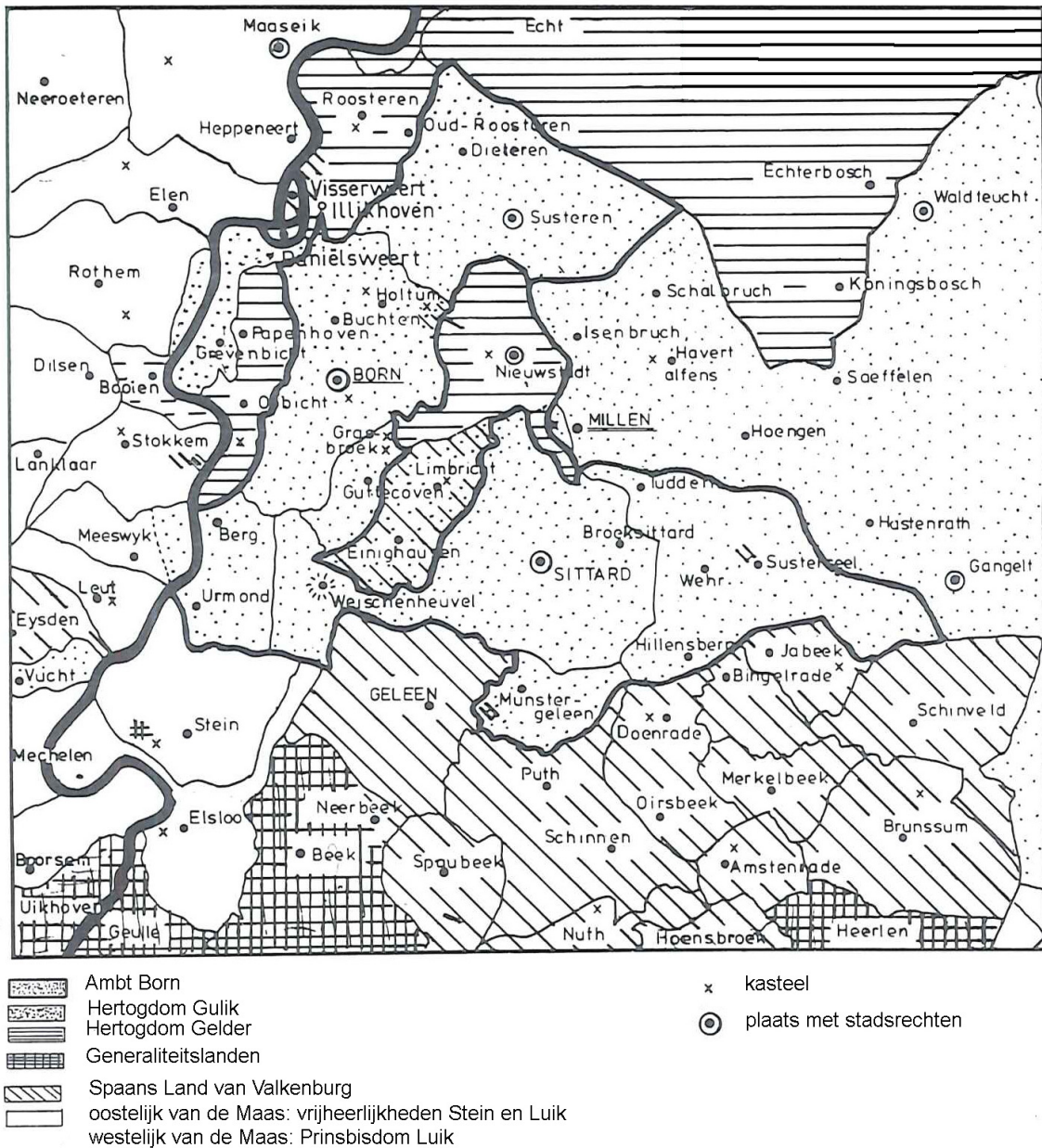
Figuur 7.10 Nieuwstadt als Gelderse enclave in het land van Born ca. 1543 (naar: Eussen, 1982).

huizen lagen in het algemeen buiten de poorten van de stad, zodat er nog mensen konden worden opgenomen nadat de stadspoorten waren gesloten. Na uitbreiding van de stadskernen kwamen veel armenhuizen binnen de stadsmuren te liggen. In Nieuwstadt lag het armenhuis ook binnen de stadsmuren en niet aan de rand van de stad; het is vermoedelijk dus ontstaan voor de aanleg van de omwalling (figuur 7.9).

Het gasthuis is op de tekening uit het boek uit 1623 afgebeeld als een gebouw met een half open benedenverdieping, zodat sprake is van een soort galerij. De bovenverdieping is gesloten en de zolder heeft een zadeldak en een torentje met een kruis. Dat kan erop wijzen dat er een kapel in het gasthuis was. Uit het armenregister is namelijk bekend dat er een beneficium in de kapel van het gasthuis was. De tekening wordt ondersteund door archief-

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 7.11 Nieuwstadt als Gelderse enclave in het land van Born 1661 (naar: Eussen, 1982).

gegevens, waaruit blijkt dat het gasthuis en de kapel in de Middeleeuwen onlosmakelijk met elkaar waren verbonden. Van oorsprong was de kapel namelijk een noodzakelijk onderdeel van het gasthuis aangezien het leven van de gasthuisbewoners begeleid werd door gebed en godsdienst, vooral in de beginfase. Vermoedelijk was de kapel van het gasthuis in Nieuwstadt dan ook een inpandige ruimte. Echter, omdat de kaart geen betrouwbare

weergave van de werkelijke situatie is, is de vraag in hoeverre het hospitaal geen stereotype weergave is. Bovendien is er gerede twijfel over de situering van het gasthuis, aan hetzelfde plein waar ook de kerk en het raadhuis gelegen waren.

De concurrentie met andere plaatsen in de omgeving was echter groot. De groei van Nieuwstadt werd nog beperkt door het onze-

Tussen twee wallen

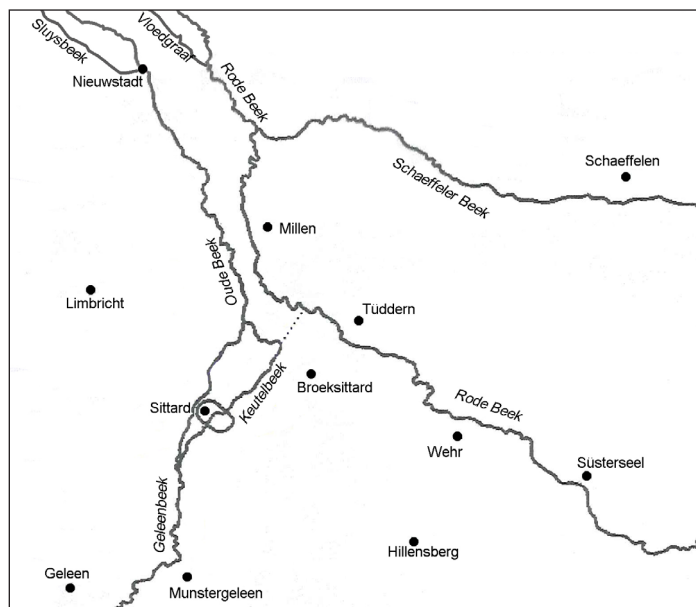
Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

kere politieke klimaat; de vele oorlogen met onder meer de hertogdommen Gulik, Valkenburg, het Land van Born en -later- keizer Karel V (Eussen, 1982). Gedurende lange tijd was Nieuwstadt een Gelderse enclave in Valkenburgs, later Guliks gebied; de vestiging diende hierbij als steunpunt. Nieuwstadt werd daarbij dus ingericht als Gelders bolwerk, in concreto tegenover het Valkenburgse (later Gulikse) Sittard, Born en Susteren. Dit zou zo zijn in de 13e tot de 18e eeuw (figuren 7.10 en 7.11).

7.7 Invloed op de beken en afwatering

De ontwikkeling van de stad Nieuwstadt ging gepaard met een grootschalige inrichting van het natuurlijke afwateringssysteem. Zo werden grachten of sloten gegraven om natte gebieden te ontwateren. Ook voor de verdedigingswerken werden aanpassingen aan de waterlopen uitgevoerd. In Nieuwstadt en omgeving stromen van nature vier verschillende beken: de Rode Beek, Saeffeler Bach, de Beek en de Oude Beek (beide ook wel de Geleenbeek genoemd), de Keutelbeek. Daarnaast zijn de Vloedgraaf en de Sluysbeek gegraven om de waterhuishouding van Nieuwstadt beter te reguleren. Deze zes worden kort besproken omdat beken van groot belang waren voor de wateraanvoer voor de stadsgrachten (figuur 7.12).

De *Rode Beek* (ook wel Rode Bach) ontspringt ten noorden van Waubach, ongeveer 20 km zuidoostelijk van Nieuwstadt. Zij stroomt enkele honderden meters oostelijk van Nieuwstadt en vervolgt haar weg in noordwestelijke richting. Zij dankt haar naam aan de fijne ijzeroxide in het water. De naam wordt al in 1351 vermeld bij de beschrijving van de grens van de heerlijkheid Sittard. De beek moest op waterpeil één roede breed zijn volgens een archiefstuk uit 1566 (Schulpen, 2000).

Figuur 7.12 Ligging van beken rond Nieuwstadt (Schulpen, 2000).

De *Schaeffeler Beek* is een relatief kleine beek. Zij ontspringt ongeveer 15 km oostelijker, bij Birgden. Direct oostelijk van Nieuwstadt, bij Isenbruch, mondt de Saeffeler Bach in de Rode Beek uit.

De *Geleenbeek* ontspringt in het Zuid-Limburgse heuvelland, ten zuidwesten van Heerlen. Tussen Nuth en Hoensbroek voegt zij zich samen met de Caumerbeek en stroomt via kasteel Millen naar Nieuwstadt. Tussen Ophoven (Sittard) en Nieuwstadt wordt deze ook wel de Oude Beek genoemd. De oudst bekende vermelding dateert uit 1496, en zij wordt tot 1627 regelmatig in archiefstukken vermeld. Volgens een legger uit 1566 had de Oude Beek in Sittard een breedte van een halve roede op waterpeil en twaalf voet boven waterpeil. Noordelijk van Ophoven werd de beek in 1715 de Geleenbeek genoemd. Deze benaming is afgeleid van het woord Glen(e) of Glane, wat verwijst naar de helderheid van het water. Zuidelijk van Ophoven hier werd zij vanaf de 16e eeuw ook wel Molenbeek genoemd. Opmerkelijk genoeg was de Beek twee maal zo breed als de Oude Beek in Sit-

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 7.13 *Drenkplaatsen in Nieuwstadt bij de Millenerpoort (Heemkundevereniging Nieuwstadt, 1977).*

tard. De Geleenbeek stroomde oorspronkelijk ten zuiden van Echt in de Maas.

Bij Ophoven heeft de Oude Beek een afsplitsing: de *Keutelbeek*. Bij Overhoven (Sittard) voegen beide zich weer samen. Deze benaming is te herleiden tot het kleine debiet en beperkte waterafvoer, waardoor zij een betrekkelijk nietig uiterlijk had. Het bijvoeglijk naamwoord *keutel* duidde de nietigheid van het beekje aan. De Keutelbeek had in 1566 een breedte van een halve roede boven waterpeil. De oudste vermelding van de Keutelbeek dateert vermoedelijk uit 1351, als zij *de kleyne bek* wordt genoemd (Schulpen, 2000).

Tussen Nieuwstadt en Susteren werd de *Vloedgraaf* gegraven om de afwatering van het gebied tussen de Rode Beek en de Geleenbeek te verbeteren. Ter hoogte van de Millenerweg splitst de Vloedgraaf zich af. Zij stroomt ca. 250 m oostelijk van de stad,

ongeveer 200 m westelijk van de Rode Beek. Beide waterlopen stromen parallel aan elkaar in noordwestelijke richting. Enkele honderden meters ten zuiden van Oud-Roosteren voegen de Vloedgraaf en de Geleenbeek zich weer samen. Het is niet precies bekend wanneer de Vloedgraaf is gegraven. Zij staat al afgebeeld op de Tranchotkaart uit 1803-1813, maar is vermoedelijk in aanleg aanzienlijk ouder en gaat mogelijk terug tot de 14e of 15e eeuw.

De *Sluysbeek* is een aftakking van de Geleenbeek, die buiten de buitenste, zuidelijke stadswal van Nieuwstadt is gegraven. De beek fungeerde tevens als een soort vooruitgeschoven basis voor de buitenste omwalling. Bij de Millenerweg splitst zij zich af en volgt de stadswal. Bij de aansluiting van de Holtummerweg op de Oude Rijksweg Zuid takken beide weer op elkaar aan. Het is niet precies bekend wanneer de Sluysbeek is gegraven, maar zij staat al afgebeeld op de pre-kadastrale kaart van

1728-1743 (Heemkundevereniging Nieuwstadt, 1977). Op deze kaart staat een sluis afgebeeld ter hoogte van de Millenerweg, bij de aftakking van de Vloedgraaf. Verstaen & Schlössels (1995) plaatsen de aanleg van de Sluysbeek al in de eerste helft van de 16e eeuw, maar wellicht dateert de aanleg al uit de 15e of zelfs de 14e eeuw.

Blijkbaar waren de werkzaamheden die in de Middeleeuwen waren uitgevoerd aan beken en de aanleg van de verschillende waterlopen en vloedgraven ontoereikend. In het vlakke gebied ten noorden van het heuvelland ontstonden namelijk vaak problemen als de beken de grote wateraanvoer uit de heuvels niet konden verwerken. Zo klaagden de inwoners van Susteren en Nieuwstadt rond 1700 over overstromingen (Renes, 1988). Tot in de vroege 20e eeuw waren verschillende drenkplaatsen in Nieuwstadt, zoals bij de Susterderpoort en de Millenerpoort (figuur 7.13).

7.8 Neergang vanaf de 15e eeuw

Net zoals de stadwording, was ook het verval van Nieuwstadt tot dorp een geleidelijk proces. Vermoedelijk namen de nijverheid en verscheidenheid in uitgeoefende beroepen en ambachten als eerste af.

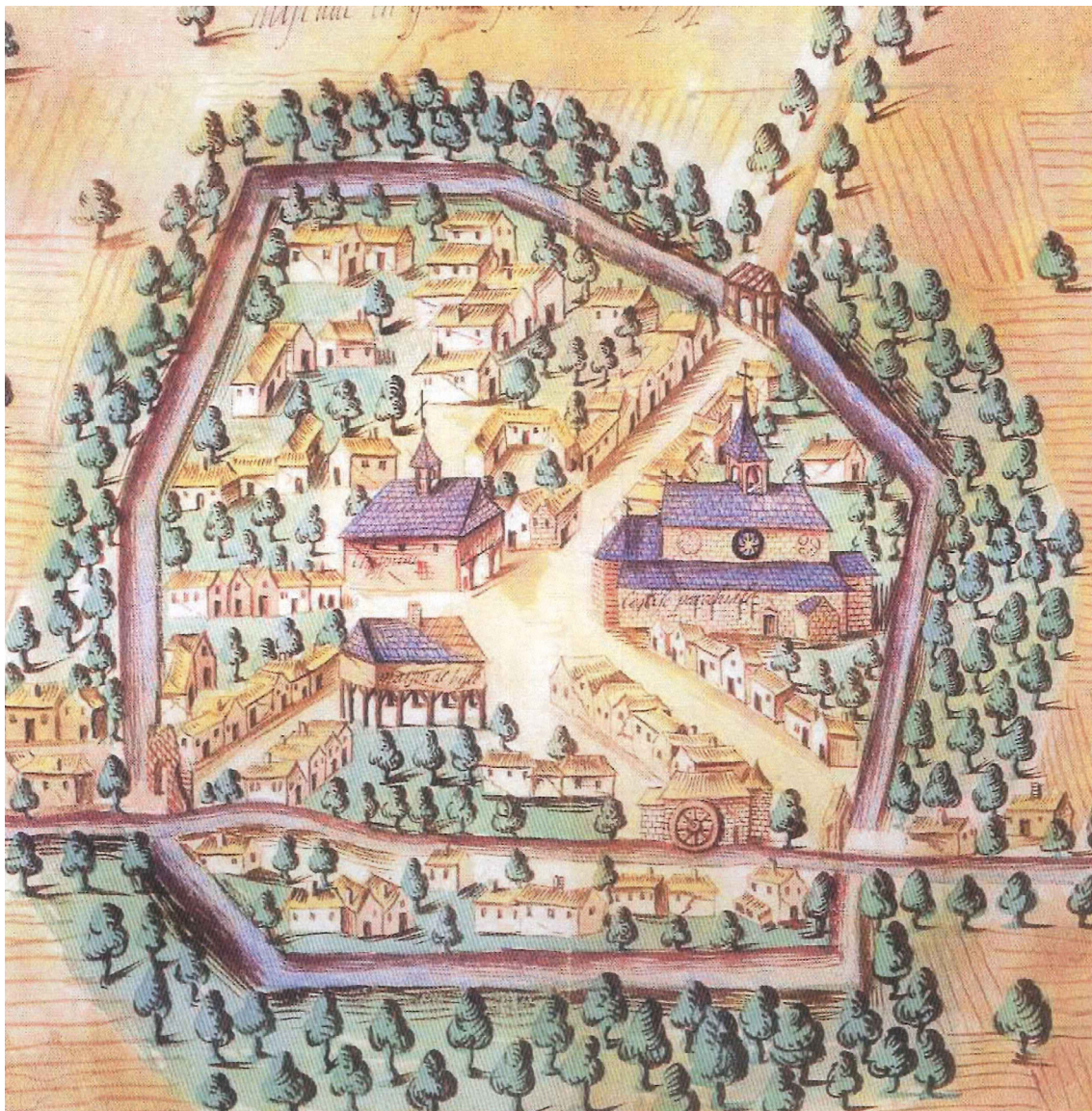
De lakennijverheid had enige opgang maar toch is Nieuwstadt in economisch opzicht nooit tot ontwikkeling gekomen. In het laatste kwart van de 15e eeuw is er al een terugslag in de lakennijverheid geweest. In de 15e eeuw stond er een gewandhuis, maar toen liep de lakennijverheid al terug. In een rekening uit 1473-1474 meldt dat het gewandhuis in Roermond vergaan was vanwege de *slechte nerunge der draperiën*. In Nieuwstadt was het niet veel beter, getuige het afbranden van de

volmolen in 1514. Blijkbaar was er geen duidelijke organisatie, wil of noodzaak de molen te herstellen, want herbouw werd in 1562 nog altijd als een pro memorie-post in de rekeningen vermeld. Een andere volmolen blijkt in 1565 te zijn afgebrand en verkeerde blijkbaar in 1574 in dezelfde staat. Daaruit mag geconcludeerd worden dat de opbouw zeer langzaam vorderde of hiermee nooit een begin is gemaakt. In het begin van de 16e eeuw was de lakennijverheid verdwenen uit Nieuwstadt. Roermond had in 1492 het brouwmonopolie in het ambt Montfort verworven, zodat ook in deze economische sector geen uitbreiding mogelijk was. Over de betekenis van de plaats als handels- en marktplaats is geheel niets bekend. In het begin van de 16e eeuw begon Nieuwstadt te vervallen. Rond het midden van de 16e eeuw schijnt aan de ontwikkeling van Nieuwstadt een einde te zijn gekomen en is Nieuwstadt als stad teniet gedaan. Tegen het einde van de 16e eeuw was in de stad geen noemenswaardige nijverheid meer over; toen was Nieuwstadt gekrompen tot een ommuurde plaats waarvan de inwoners alleen maar landbouw bedreven. De benaming voor zo'n plaats is vlek. Voor zover bekend werd deze term in 1535 voor het eerst voor Nieuwstadt gebruikt.

Als vesting bleef de plaats echter nog enige tijd van belang. In 1535 werden de vestingwerken nog verbouwd, maar in 1573 werden zij gesloopt, met uitzondering van de stadspoorten. Een tekening uit het einde van de 16e eeuw toont nog (de ruïnes van) de poortgebouwen (Venner, 1971: gegevens Rijksarchief Limburg). In de atlas van Taisne (1623) wordt Nieuwstadt figuratief afgebeeld, maar de oriëntatie en ligging van diverse gebouwen is niet correct weergegeven (figuur 7.14). Toch is de kaart een informatieve bron. De ruïnes van de Susterderpoort (linksonder), de Millenerpoort (rechtsonder) en de Haverterpoort

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 7.14 Nieuwstadt in 1623 (Taisne, 1623).

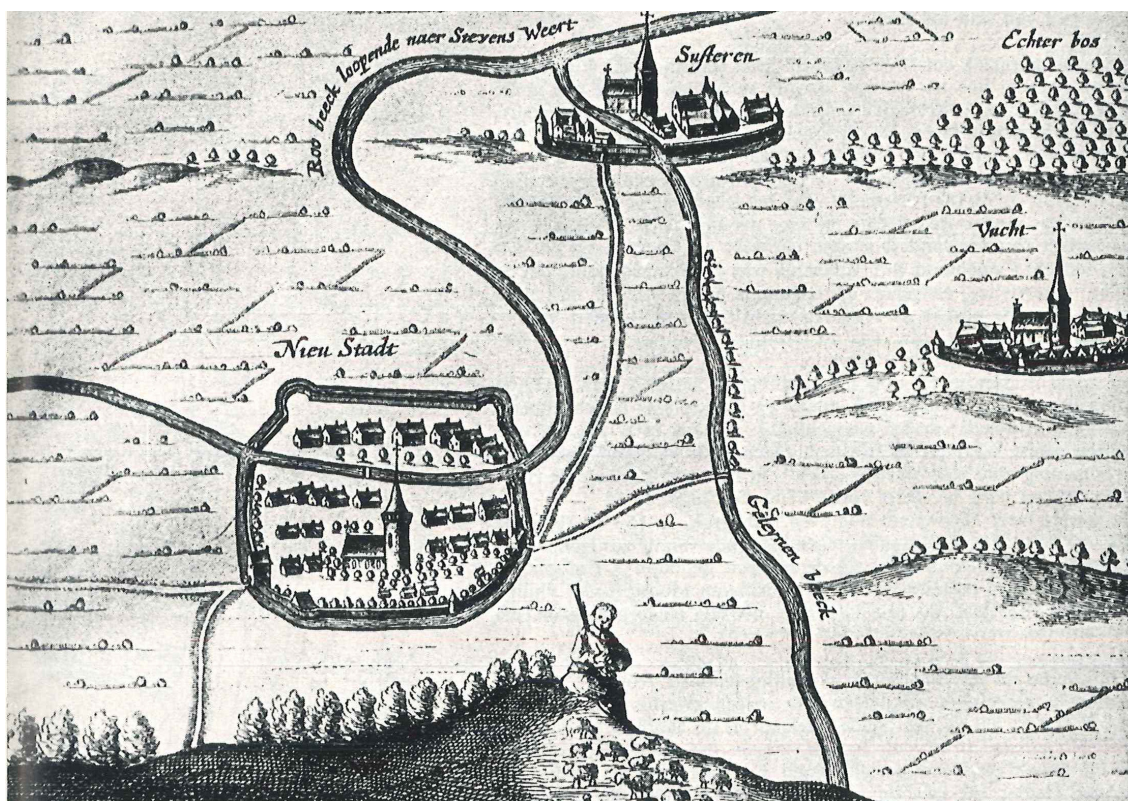
(boven) zijn herkenbaar. Herinneringen aan de verdwenen lakennijverheid zijn de *volmolen* en het *gewandhuis*. De kerk, zonder toren, had wel een klokkenhuis en roosvensters. Tegenover de kerk lag het stedelijk gasthuis (Schulpen e.a., 2004). Ook op een gravure uit 1654 zijn de poortgebouwen nog afgebeeld (figuur 7.15).

De ontmanteling van de vesting had uiteindelijk nadelige gevolgen voor de welvaart. Mede door oorlogshandelingen verviel Nieuwstadt

langzaam maar zeker tot een klein dorp met een verlopende bevolking, dat ook nog veelvuldig geplaagd werd door overstromingen van de Rode Beek. Bovendien bleek het bestuursapparaat naar verhouding te groot. Het aantal schepenen werd tussen 1660 en 1743 teruggebracht van zeven naar vier (Venner, 1971). Toch kon Nieuwstadt zich nogal eens met succes beroepen op de oude stadsrechten. In juridische zin was Nieuwstadt dan ook nog steeds een stad. Nog in 1700 verzochten de bestuurders de Staten van het Overkwartier

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 7.15 Gravure van Nieuwstadt uit 1654 (Schlichterhorst, 1654).

van Gelre er voor te zorgen dat hun privileges gehandhaafd bleven en Nieuwstadt niet op één lijn werd gesteld met het platteland. De Staten steunden de zaak van Nieuwstadt. In 1715 ging Nieuwstadt deel uitmaken van het Staats Overkwartier van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Tot dan waren beide burgemeesters verschenen in de vergaderingen der Staten. In dit generaliteitsgebied bestonden geen Staten meer, zodat de beide burgemeesters ook geen deel meer konden uitmaken van deze vergaderingen. Aan het juridisch onderscheid tussen Nieuwstadt en de dorpen in het ambt Montfort, voor zover dat onderscheid nog bestond, kwam in 1796 een einde toen het oude bestel (*ancient regime*) werd opgeheven door de Fransen. Sinds 1796 is ook de stedelijke periode van Nieuwstadt in juridische zin ten einde. Tot 1715 bleef Nieuwstadt in Spaans Gelders bezit.

7.9 Historisch kaartmateriaal uit de 18e en 19e eeuw

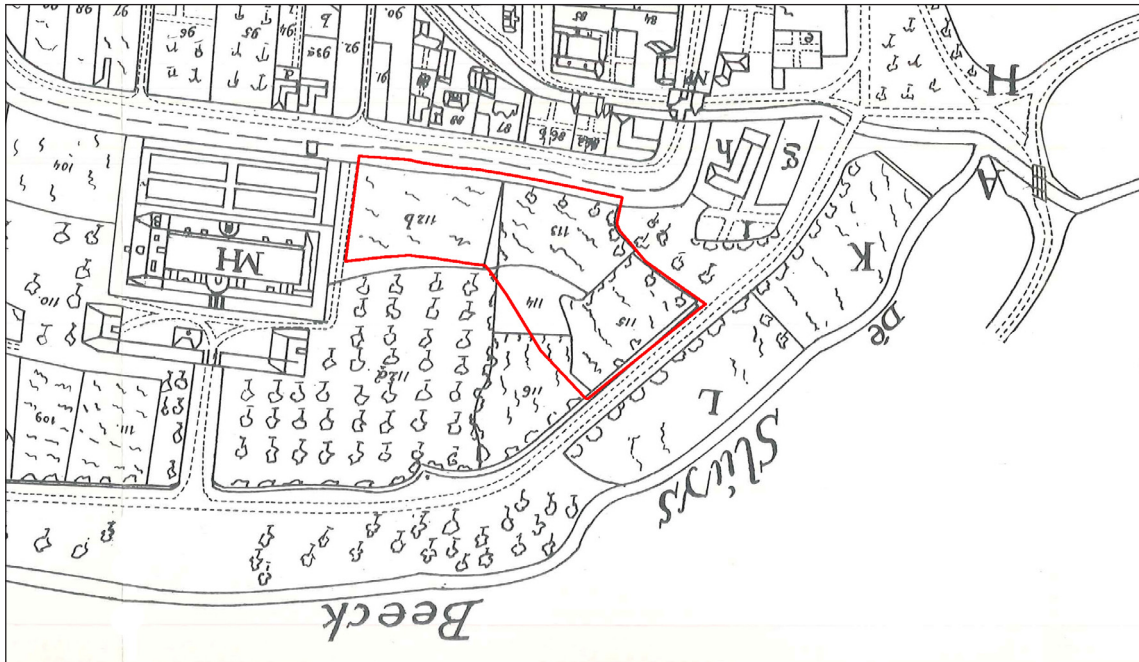
Het landschap in en rond Nieuwstadt draagt in veel opzichten nog steeds het stempel uit de Middeleeuwen. Verkavelingen, bouwlanden en graslanden bestonden rond 1300 al en hebben daarna alleen nog in detail veranderingen ondergaan. De stad zelf herbergt daarentegen voornamelijk sporen uit de Nieuwe tijd, aangezien de meeste Middeleeuwse gebouwen aanzienlijk zijn verbouwd.

Pre-kadastrale plan 18e eeuw

Op een kaart uit het tweede kwart van de 18e eeuw ligt het plangebied in een ruimte die behoort tot Huize Witham (figuur 7.16). De kaart is niet goed gedateerd. Verstaen & Brill (2008) dateren ze in 1728, terwijl Verstaen & Schlössels (1995) ze in 1743 dateren. Op die

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 7.16 Uitsnede van een pre-kadastrale kaart van Nieuwstadt, tweede kwart 18e eeuw (uit: Heemkundevereniging Nieuwstadt, 1977; inlegvel tussen p. 26-27). Het plangebied is rood omlijnd.

kaart zijn duidelijk twee omwallingen zichtbaar, namelijk de binnenste omwalling (St. Janswal) en buitenste omwalling. De open ruimte ligt tussen de Geleenbeek en strekt zich uit tot aan de huidige Neeveldsweg in het noordwesten en iets oostelijk van de Millenerpoort. Daarmee beslaat die het gehele zuidwestelijke deel van Nieuwstadt. De vorm is bepaald door de Geleenbeek, de St. Janswal en de aanleg van de Sluisbeek in het zuidwesten. Die fungeerde tevens als een soort vooruitgeschoven basis voor de buitenste omwalling. Volgens Verstaen & Bril (2008) was de binnenste omwalling (St. Janswal) als eerste aangelegd, en vormde de buitenste omwalling (Elsenewal) een uitbreiding van de stad in zuidelijke richting. Die liep vanaf het meest noordwestelijke punt van de binnenste omwalling tot aan het meest zuidoostelijke punt van de middeleeuwse stads-kern. De Elsenewal werd voorheen de Varkenswal genoemd, omdat boeren van Nieuwstadt via deze wal hun varkens dreven naar de varkenshei, een uitloper van de Overhovener Hei (Verstaen & Bril, 2008). De open ruimte kon

volgens de kaart alleen worden bereikt via de Susterderpoort in het westen en de Millenerpoort in het oosten.

Tegenwoordig wordt het open gebied rond Huize Witham in de volksmond de *huisweide* genoemd. In het verleden had de term betrekking op het hele gebied tussen beide omwallingen van Nieuwstadt. Onterecht, wanneer men die term opvat als een weide die uitsluitend was voor gebruik door of voor de bewoners van Huize Witham. De term suggereert dat het open gebied alleen uit weide zou hebben bestaan, maar dit is onjuist. Bovendien suggereert de term ook dat het om slechts 1 soort grondgebruik gaat. Ook dit is onjuist, want in het verleden is sprake geweest van veelsoortig grondgebruik, met vooral boomgaarden en weilanden. Tegenwoordig bestaat die voor een gedeelte uit akkers, grasvelden, weiden en boomgaarden. Begin 18e eeuw lagen er hoogstens drie stukken weidegrond in de directe nabijheid van de boerderij bij Huize Witham. De overige grensden niet direct aan de hoeve.

De open ruimte waarin het plangebied ligt, heeft een blokvormige verkaveling. De percelen zijn verschillend in grootte, en hun omvang varieert tussen ongeveer 1 en 10 are. Dit kan op meerdere pachters of eigenaren wijzen. Het plangebied zelf ligt in vijf percelen die op de kaart van 1728/1743 zijn afgebeeld:

- een groot rechthoekig perceel in het noordwesten van het plangebied, dat als weiland in gebruik was: putten 14 (gedeeltelijk) en 19 t/m 25;
- een groot (recht)hoekig perceel in het noordoosten van het plangebied, dat als weiland in gebruik was: put 7 (mogelijk) en putten 11, 13, 15, 16 t/m 18 en 26;
- een groot (recht)hoekig perceel in het westen van het plangebied, dat als boomgaard in gebruik was: de zuidwestelijke punt van put 12 ligt op dit perceel;
- een groot (recht)hoekig perceel dat gedeeltelijk in het zuidoosten van het plangebied ligt, dat als weiland in gebruik was: putten 1 t/m 5 en 6 t/m 10 (gedeeltelijk);
- een groot rechthoekig perceel dat gedeeltelijk in het zuidwesten van het plangebied ligt, dat als weiland in gebruik was of braak lag: putten 7 t/m 12 (alle gedeeltelijk).

Percelen 1 en 2 worden als enige op de kaart gescheiden door twee perceelsgrenzen (sloten?), die noord-zuid zijn georiënteerd en niet precies parallel lopen. In het zuiden liggen de grenzen enkele meters uit elkaar, maar in het noorden (tegen de stadsgracht bij de St. Janswal aan) komen beide samen. In het plangebied is geen bebouwing.

Erf- en tijdpachten 1780-1800

Eén van de oudste kaarten van Nieuwstadt is de kaart met erf- en tijdpachten 1780-1800, afgebeeld in Verstaen (1988). Van deze kaart, gecombineerd met de nummeringen van de erfpachten, is af te leiden dat twee folies

bestaan waarin personen worden genoemd bij de erfpachten:

- nr. 3: Areth Muysers (nummer 1), Peter op Gen Orth (nummer 40), Pastorije (nummer 16) en Pastorijeland en Corst Penners (nummers 19 en 40);
- nr. 31: Dirk van Houtem (nummer 18).

Het is niet precies duidelijk op welke huidige percelen de folies betrekking hebben. Wel is duidelijk dat nummer 3 betrekking heeft op de zuidoosthoek van het plangebied en mogelijk ook het oostelijk aangrenzende perceel. Nummer 31 heeft betrekking op de rest van het plangebied (figuur 7.17).

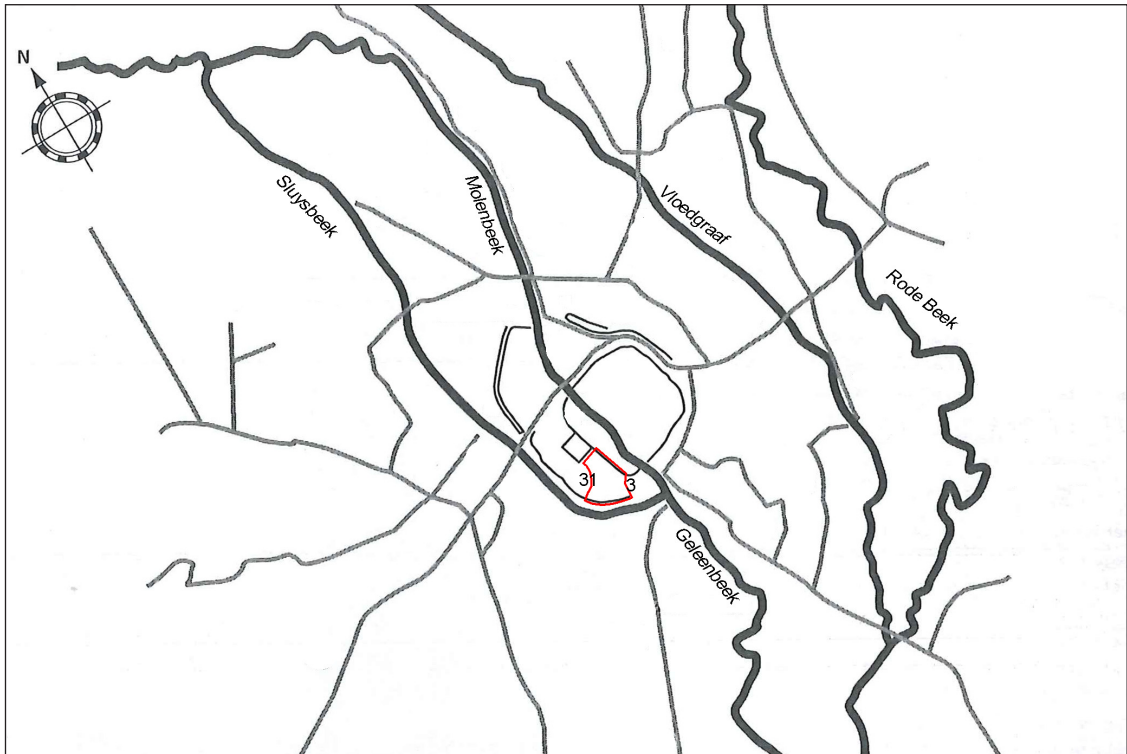
Tranchotkaart 1803-1828

Uit de Tranchotkaart kan het grondgebruik in die tijd afgeleid worden (figuur 7.18). De inhoud van deze kaart is vanuit landbouwhistorisch en historisch-vegetatiekundig oogpunt heel belangrijk, aangezien er in het begin van de 19e eeuw grote ruimtelijke verschillen bestonden binnen het Limburgse cultuurlandschap. De daarmee gepaard gaande landschappelijke structuren zijn goed herkenbaar op deze kaart, omdat de makers gebruik maakten van gedetailleerde symbolen die verklaard worden in de legenda. Op de Tranchotkaart is de tamelijk dicht bebouwde kern goed zichtbaar. Door deze kern stroomt de Molenbeek. Ten zuidwesten van de stad loopt de Geleenbeek, die gedeeltelijk de gracht vormt van de oorspronkelijke, grotere stad. De open ruimte tussen beide stadswallen is nog steeds grotendeels onbebouwd en bestaat grotendeels uit weilanden en een enkele boomgaard. De enige bebouwing bestaat uit een gebouw genaamd *Aen den Bogen* en hoeve Witham met zijn bijgebouwen. Opvallend is dat er geen pad is tussen de St. Janswal en Huize Witham, in tegenstelling tot de situatie op de pre-kadastrale 18e-eeuwse kaart (1728-1743). Binnen het opgegeven

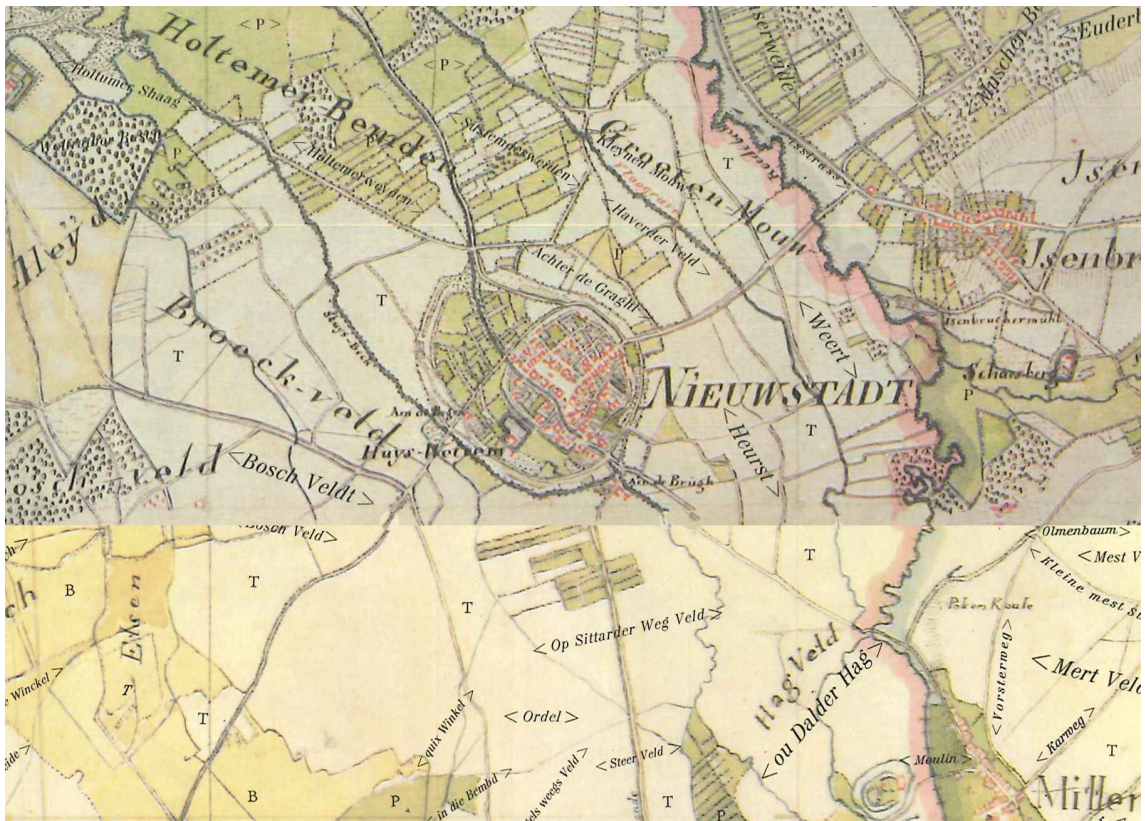
RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elseneval in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

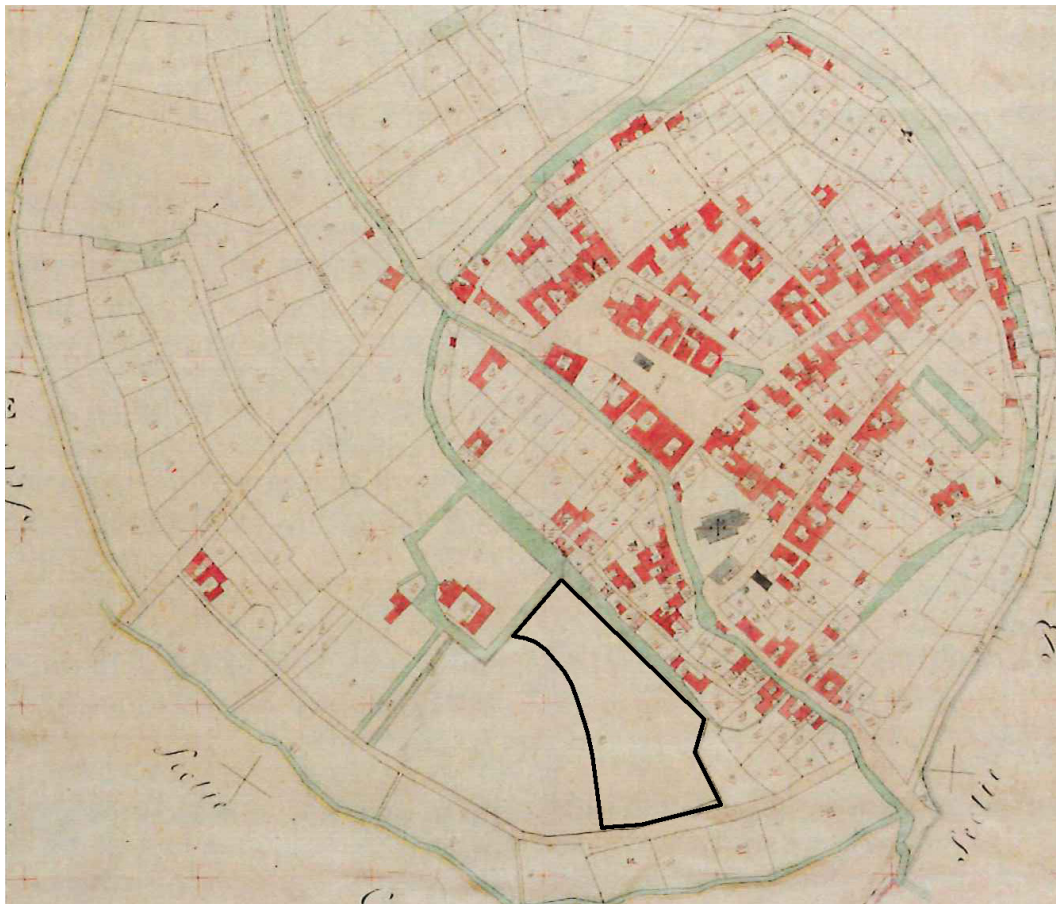
Figuur 7.17 Kaart met beken, en de erf- en tijdspachten van Nieuwstadt, 1780-1800 (bron: Verstaan, 1988).

Figuur 7.18 Nieuwstadt afgebeeld op de Tranchotkaart, 1803-1813 (Landesvermessungamt Nordrhein Westfalen, 1968, blad 54).

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elseneval in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 7.19 Nieuwstadt afgebeeld op het kadastrale minuutplan, ca. 1835 (bron: watwaswaar.nl).

stadsdeel liggen alleen twee grote weilanden. Die worden gevormd door de percelen 1 t/m 4 en perceel 5 van deze kaart. Westelijk en oostelijk liggen verder nog twee boomgaarden. In het plangebied is geen bebouwing.

Aangezien pas vanaf 1825 sprake is van een veranderende agrarische bedrijfsvoering, kan men aannemen dat het landschapsbeeld van het gekarteerde gebied zich in de 16e t/m de 18e eeuw weinig heeft gewijzigd (Graatsma, 1993).

Kadastrale minuutplan 1811-1812

Het kadastrale minuutplan dateert uit de Franse periode, wanneer een Keizerlijk decreet van Napoleon gelast dat er ook in Nederland een kadaster moest komen, naar Frans model. Dit

omvat de opmeting, schatting en tenaamstelling van grondeigendom. Het plangebied ligt op 1 groot perceel ten oosten van het Huize Witham (figuur 7.19). Op de kaarten kan de relatie tussen het Huis en de twee wallen goed ingeschat worden. De binnenste wal omsluit de dorpskern. Het Huis ligt hierbuiten, maar nog binnen de buitenste wal. Op deze laatste wal loopt een kleine weg, waarvan de vorm bewaard is gebleven in de huidige weg Elseneval. De wal en de gracht liggen dus ten zuiden van het plangebied. Op deze kaarten zijn geen (resten van) gebouwen van Huize Witham aangeduid. Het had steeds de omvang die het tegenwoordig heeft. Opvallend is dat er ook nu geen pad is tussen de St. Janswal en Huize Witham, in tegenstelling tot de situatie op de pre-kadastrale kaart van 1728-1743.

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Van de percelen die op de Tranchotkaart oostelijk van Huize Witham en noordelijk van de Elsenewal zijn afgebeeld, zijn het grote weiland en de westelijker gelegen boomgaard nu samengevoegd tot één groot, aaneengesloten perceel. In het tweede kwart van de 18e eeuw bestond dit terrein nog uit zes kleinere percelen. Er lijkt dan ook geen sprake meer te zijn van verkaveling en/of verpachting van delen hiervan. In dit opzicht wijkt de huidige situatie (2010) hier niet van af. Het gebied westelijk van de toegangsweg naar Huize Witham is echter nog steeds verkaveld in een groot aantal kleine perceeltjes. In het plangebied is nog steeds geen sprake van bebouwing.

Historische Provincieatlas 1837-1844

De Historische Provincieatlas is over een periode van meerdere jaren vervaardigd. Huize Witham wordt op de kaart aangeduid als *Wittem* (figuur 7.20). In eerste instantie lijkt er weinig te zijn veranderd, maar een aanstaande grootschalige ingreep in het landschap is reeds afgebeeld: als een rode lijn staat de aan te leggen spoorlijn Maas-

Figuur 7.20 Nieuwstadt afgebeeld op de Historische Provincieatlas, 1837-1844 (Wolters-Noordhoff Atlas-producties, 1990).

tricht-Roermond afgebeeld. Die doorsnijdt de open ruimte van Nieuwstadt rond Huize Witham. Ten zuidoosten hiervan ligt het plangebied. Dat is op dat moment onbebouwd en in gebruik als onderdeel van 1 grote boomgaard oostelijk van Huize Witham. Het gebied tussen de Elsenewal en de Sluysbeek is op oudere kaarten gedeeltelijk in kleine percelen verkaveld, maar is op deze kaart samengevoegd tot één perceel dat als boomgaard in gebruik is.

Gemeente Atlas van Nederland ca. 1865-1870

De Gemeente Atlas van Nederland door J. Kuyper, is van jongere datum (figuur 7.21). Kuyper maakt geen gebruik van symbolen om het grondgebruik aan te duiden. Enkel wegen, kerken en molens worden symbolisch weergegeven; de kaart is dan ook geen betrouwbare weergave van de topografie. De kaart geeft wel een aanduiding van het reliëf en van bepaalde karakteristieke gebieden (bijvoorbeeld aaneengesloten bossen). Al bij al is deze kaart minder gedetailleerd dan de

Figuur 7.21 Nieuwstadt afgebeeld op de Gemeente Atlas van Nederland, ca. 1865-1870 (Kuyper, 1869).

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

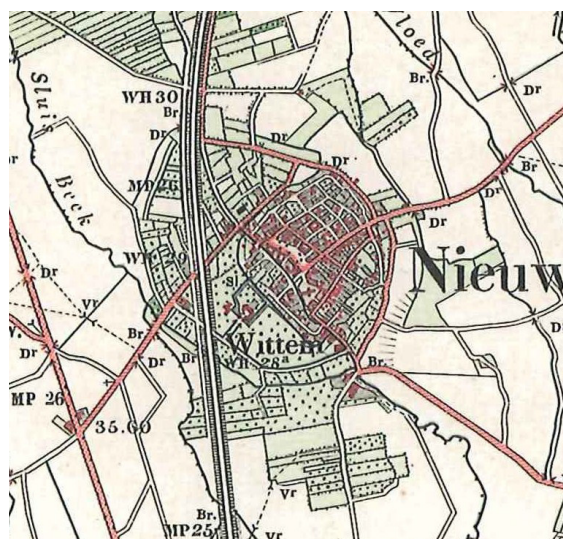
reeds besproken kaarten, maar geeft wel een goed totaalbeeld van de geografische context van het plangebied. Huize Witham wordt op de kaart aangeduid als *Wittem*. Ten zuidoosten hiervan ligt het plangebied. Dat is op dat moment onbebouwd en bestaat uit 1 groot perceel.

Historische Provincieatlas 1891-1921

Ook de Historische Provincieatlas is over een periode van meerdere jaren vervaardigd. In tegenstelling tot de kaart van Kuyper is deze kaart een gedetailleerde weergave van de toenmalige situatie (figuur 7.22). Huize Witham wordt ook nu weer op de kaart aangeduid als *Wittem*. In deze periode begint in het landschap als geheel veel te veranderen onder invloed van de opkomst van de kunstmest en daarmee gepaard gaande grootschalige ontginningen. Met betrekking tot Nieuwstadt en de directe omgeving vallen deze ontwikkelingen mee, en hier doen zich weinig veranderingen in het landgebruik en de verkaveling voor. De spoorlijn Maastricht-Roermond is nu aangelegd, en diverse percelen worden verder

verkaveld in kleinere eenheden. Met betrekking tot het plangebied verandert er schijnbaar niets. Dat is nog steeds in gebruik als 1 grote boomgaard.

Tegenwoordig herinneren de grondvorm en het stratenplan van Nieuwstadt nog aan het middeleeuwse stadje. Van de grachten, de poorten en de binnenwal is weinig bewaard gebleven. De nog bestaande voormalige buitenwal aan de zuidzijde draagt de later gegeven naam Elsenewal. De straatnamen St. Janswal, St. Brigidawal, St. Maartenswal en Kloosterwal verwijzen nog naar de binnenwal. De benamingen Susterderpoort, Millenerpoort en Haverterpoort duiden de vroegere poorten aan. Resten van grachtinsnijdingen zijn nog vaag herkenbaar ter hoogte van de Haverterpoort, de Kloosterwal en de St. Janswal.

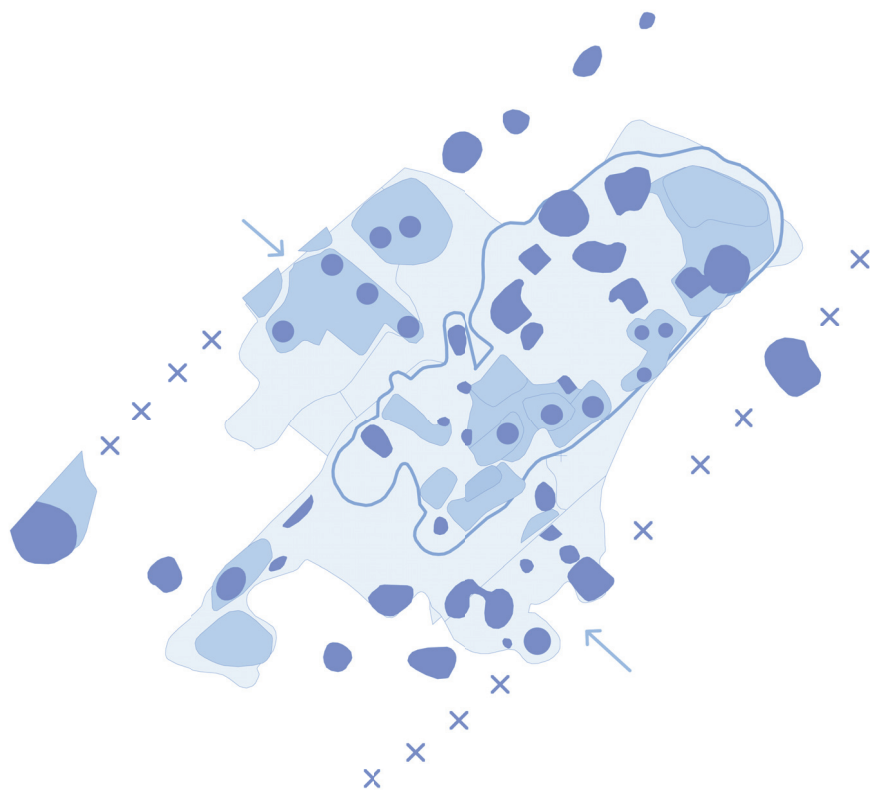

Figuur 7.22 Nieuwstadt afgebeeld op de Historische Provincieatlas, ca. 1912 (Wolters-Noordhoff Atlasproducties, 1990).

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

8 Sporen en structuren

Tijdens de opgraving zijn 614 grondsporen aangetroffen, waarvan 177 archeologisch niet-relevante sporen als natuurlijke lagen, menglagen, ophogingslagen, vlakken, natuurlijke (plantaardig en dierlijk) verstoringen, recente (20e-eeuwse) verstoringen en dergelijke. Van de 437 relevante archeologische sporen konden er 371 (83,2%) worden toegewezen aan archeologische structuren. De structuren bestaan uit woongebouwen, bijgebouwen, waterkuilen, grachten en sloten, een brug/vlonder en een weg. De archeologische sporen die niet aan structuren konden worden toegewezen betreffen kuilen en paalkuilen. Deze (paal)kuilen zijn vermoedelijk van hekwerken, losse palen, afvalkuilen en andere verstoringen waaraan geen duidelijke functie kan worden gekoppeld. Bovendien is van een deel van deze sporen onduidelijk of die überhaupt wel archeologisch zijn.

In dit hoofdstuk worden alle archeologische structuren en sporen beschreven. Dit gebeurt op chronologische volgorde. De resten van zeven archeologische structuren zijn geanalyseerd en vervolgens als gebouw geïnterpreteerd, waarbij terdege tekening is gehouden met het feit dat gebouwen uit de betreffende periode (13e-14e eeuw) bijzonder schaars zijn in Zuid-Nederland in archeologisch opzicht. Zo zijn diverse specialisten in de middeleeuwse archeologie en Limburgse stadsarcheologen geraadpleegd omtrent parallellen uit deze periode in de provincie. Echter, bij gebrek aan betere verklaringen (potstal, leemwinkuil, dumpzone) is gekozen voor de interpretatie als gebouw.

De grondsporen uit de Nieuwe tijd zijn geen relevante sporen, maar voornamelijk 20e-eeuwse ophogingslagen. Daarom worden die sporen niet behandeld. Wel worden op het einde van dit hoofdstuk nog aandacht geschonken aan de meest in het oog springende losse sporen.

8.1 IJzertijd

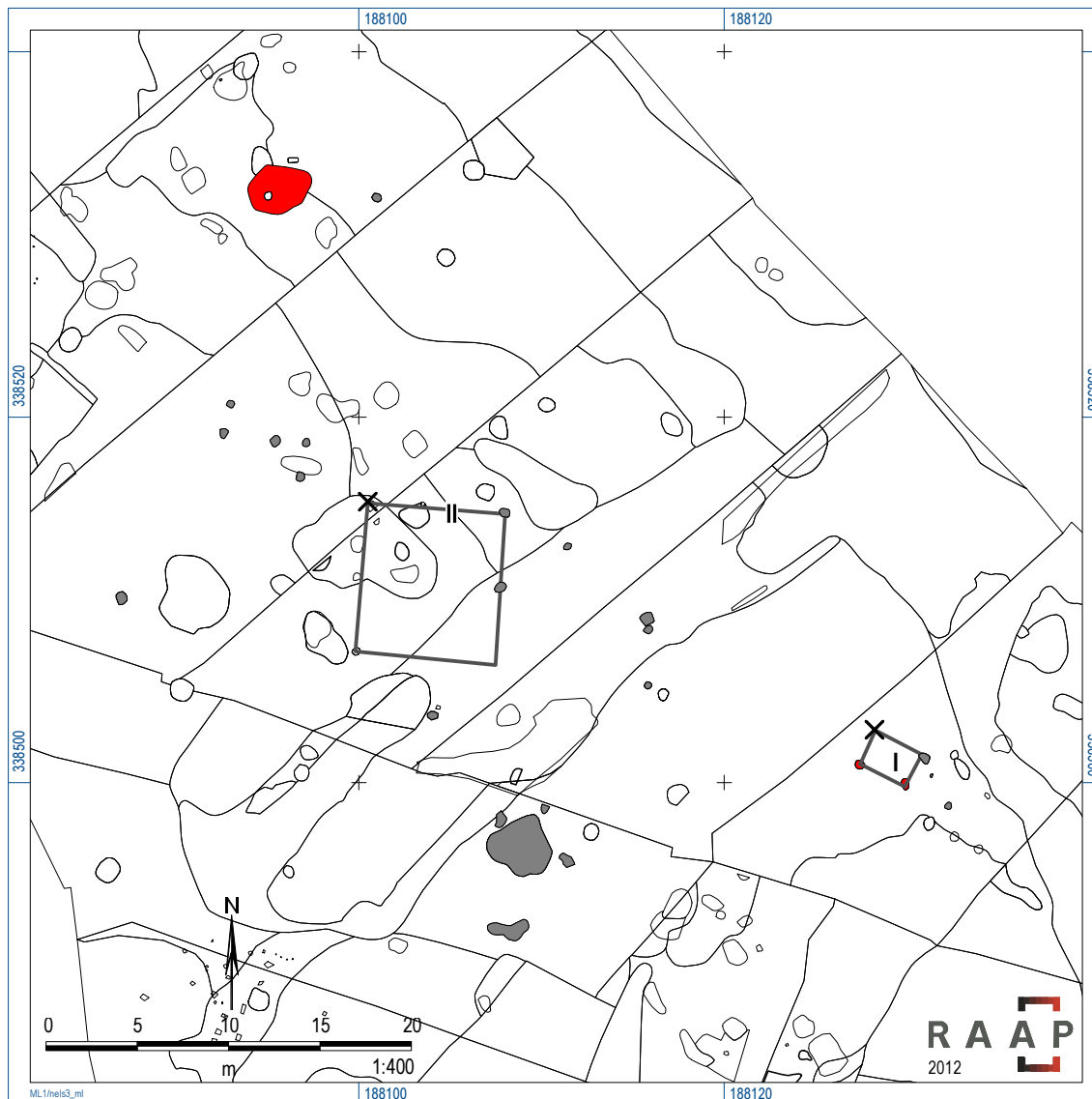
Het handgevormde aardewerk is afkomstig uit het noordelijke, hoogste deel van het plangebied (oeverwal). In deze zone zijn tien sporen met handgevormd aardewerk uit de IJzertijd aangetroffen. Zes sporen zijn daadwerkelijk te dateren in de IJzertijd. In de vier overige sporen betreft het vermoedelijk opspit dat in de Middeleeuwen hier terecht is gekomen. Ook zijn er diverse aanlegvondsten uit de IJzertijd gedaan. De sporen en vondsten uit de IJzertijd worden als een aparte vindplaats aangeduid. Eén spoor (S 486) is zeer bijzonder vanwege het vondstenspectrum.

Beschrijving van de vindplaats

De sporen die (vermoedelijk) uit de IJzertijd dateren, liggen verspreid in een zone van

ongeveer 52 x 30 m. Het gaat om vijf paalkuilen en één bijzondere kuil, die apart wordt behandeld. De paalkuilen zijn niet op hetzelfde vlak aangetroffen. Drie sporen in het oostelijke deel van de vindplaats zijn aangetroffen op vlak 1, direct onder de bouwvoor (30-45 cm -Mv). De drie overige sporen uit de IJzertijd bevonden zich in het westelijke en zuidelijke deel van de vindplaats en zijn aangetroffen onder een dek (post-)middeleeuwse afzettingen (45-70 cm -Mv). Ze zijn op een diepte van 12-25 cm bewaard gebleven. Uit de ruimtelijke spreiding van de sporen is geen configuratie op te maken, zodat het onduidelijk is of zij onderdeel zijn van een gebouw of een andersoortige structuur (figuur 8.1).

Ook wanneer de ongedateerde paalkuilen in deze analyse worden betrokken, blijft het beeld onduidelijk. Het gaat daarbij overigens om sporen van vergelijkbare grootte, die 26-30 cm diep bewaard zijn gebleven. Wel tekenen zich twee mogelijke rechthoekige structuren af. De eerste (structuur I op figuur 8.1) bestaat uit zes of zeven paalkuilen, waarvan er één is verstoord door een middeleeuwse weg. Het betreft een structuur van 7,5-8 m breed en 8 m lang, waarvan de palen nog 30-70 cm diep bewaard zijn. De structuur ligt noord-zuid en bestaat uit twee gebinten, waarvan de westelijke paal van het noordelijke gebint is vervangen. De gebinten zijn 4 m uit elkaar geplaatst en vormen een fraaie configuratie, maar opgemerkt wordt dat de sporen op drie verschillende vlakken zijn aangetroffen; overtuigend is het dan ook allerminst. De tweede mogelijke structuur (structuur II op figuur 8.1) is evenmin compleet. Deze structuur is ongeveer 20 m oostelijk van de eerste aangetroffen. Het gaat om een kleine, vierpallige structuur van ongeveer 3,5 x 2 m waarvan één spoor niet bewaard is gebleven. De sporen zijn alle opgetekend op vlak 1 en

Figuur 8.1 Ongedateerde sporen (grijs) en sporen met aardewerk uit de IJzertijd (rood).

5-24 cm diep bewaard. Mogelijk betreft dit een spieker. Een overzicht van deze sporen is aangegeven op figuur 8.1.

Beschrijving van de kuil (S 486)

De kuil ligt ruim 16 m noordwestelijk van de eerste mogelijke structuur. Die was ovaalvormig, 3,7 x 2,75 m groot en 1,2 m diep in vlak 2 (ruim 1,4 m ten opzichte van het toenmalige maaiveld). De kuil had lange zijden die een steile insteek hadden, maar de korte zijden vertoonden een trapsgewijs verloop waarbij vooral de noordoostzijde een flauw verloop had. De

bodem was over het algemeen vlak, maar centraal in de noordelijke helft van de kuil bevond zich een komvormige verdieping van 20 cm (figuur 8.2). De basis van de kuilvulling bestaat uit een egaal pakket (donker)grijze, humeuze klei van ongeveer 30 cm dik. Langs de randen van de kuil bevinden zich zandige spoelbandjes. Die spoelbandjes konden gemakkelijk ontstaan omdat op dit niveau de oeverwal is aangesneden. Op deze humeuze laag bevindt zich een laag lichtgrijs, kleilig zand dat naar boven toe steeds meer is doorspekt met ijzermineralen, roestvlekken en concreties.

Vondsten

In de kuil is een diversiteit aan vondstgroepen aangetroffen: aardewerk, natuursteen en bot.

Het meeste prehistorisch aardewerk (76,8%) is afkomstig uit de kuil en is van zes potten, die in de Vroege IJzertijd en de overgang naar de Midden IJzertijd dateren. Pot 1 (V 992) bestaat uit een groot fragment van een versierde schaal met buikknik. Pot 2 (V 989) is een klein, compleet kopje. Pot 3 (V 990) bestaat uit een complete bodem van een pot of schaal. Pot 4 (V 991) betreft een groot stuk van een vat met versierde rand. Pot 5 (V 988) is een half complete schaal met buikknik. Pot 6 is een bodem van een grote pot of vat. De potten waren in de kuil geplaatst toen het diepste deel was dichtgeslibd en had een egale, humeuze vul-ling. Vier van de zes potten (potten 1, 2, 3 en 5: het schaalfragment, het kopje, een complete bodem en de half complete schaal) stonden op een rij, tegen elkaar aan. Het grote fragment van pot 4 was ondersteboven geplaatst aan de oostzijde van de kuil. De complete bodem van pot 6 lag aan de zuidzijde van de kuil. Wanneer deze potdelen worden meegenomen, dan is de vondstconcentratie ongeveer 85 x 85 cm groot. Naast deze potten zijn enkele tientallen scher-ven in de kuil gevonden (ca. 400 gram). Die zijn afkomstig van vier potten, waaronder een kom of schaal met rechtopstaande rand met schouderknik en een klein, bolvormig potje met een iets naar binnenstaande rand (respectie-velijke hoofdvorm 7 of 7/8/9 naar typologie van Simons, 1989).

In de kuil zijn veertien stukken natuursteen gevonden. Twee vuurstenen zijn kernstenen, waarvan er één uit het Mesolithicum dateert. Voor de rest gaat het om kwartsiet (9 stuks) en zandsteen (3 stuks). De keien hebben een totaalgewicht van 8,8 kg. Het betreft zes complete keien, die vuistgroot en vrij zwaar zijn (tot

16 x 9 x 4 m en ca. 950 gram), waarbij enkele grotere exemplaren (tot 23 x 10 x 12 cm) wel 2,9 kg wegen. De helft van de complete keien zijn zwart geblakerd door verbranding. De ove-rige stenen bestaan uit gebroken, verbrande stukken, veelal ca. 100 gram zwaar. De meeste brokken vertonen haarscheurtjes en zijn hebben hoekige breuken. De meeste stenen lagen onder in de kuil. Enkele lagen tussen de gefragmenteerde potten, wat de indruk oproept dat zij zijn gebruikt om die kapot te gooien. Direct boven het niveau van de potten bevond zich een ca. 10 cm dikke laag met honderden botfragmenten van rund, paard, schaa/geit, varken en hond (hoofdstuk 14).

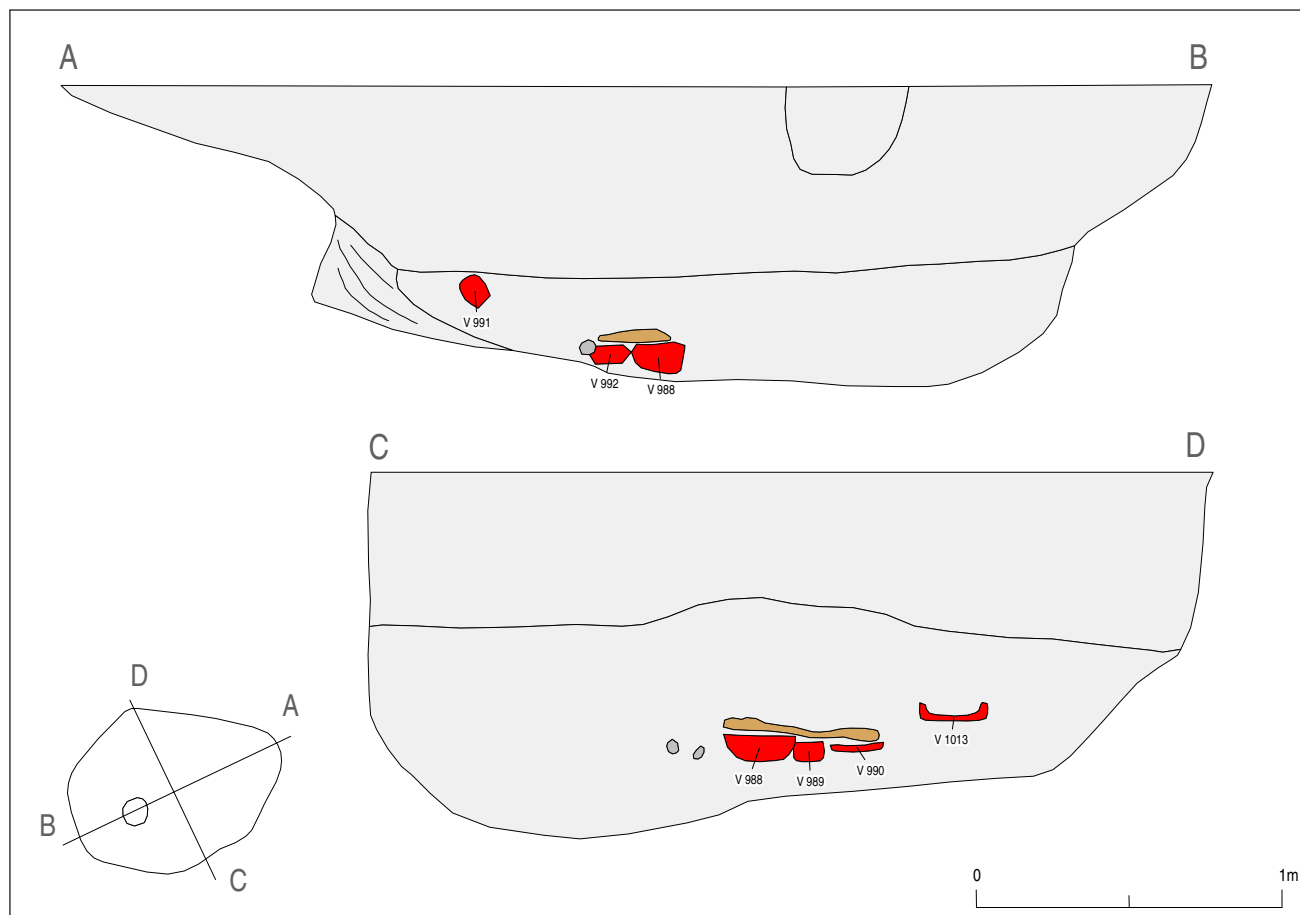
Vier paleobotanische monsters uit de kuil zijn gewaardeerd (M 53, M 54, M 55 en M 57). Daarin was een geringe hoeveelheid houtskool aanwezig, evenals resten van insecten en zes onverkoolde verschillende plantensoorten (kafresten van gerst en in het wild verzamelde planten). Echter, geen enkel monster was op zichzelf geschikt voor analyse.

Interpretatie

Uit de ruimtelijke spreiding van alle sporen uit de IJzertijd en de ongedateerde sporen ontbreken duidelijke gebouwstructuren, maar er kunnen wel twee mogelijke structuur uit worden opgemaakt. De vondsten en een bij-zondere kuil (zie beneden) maken het aan-nemelijk dat er in de Vroege IJzertijd (of in de overgang naar de Midden IJzertijd) een erf op de oeverwal heeft gelegen, waarvan wel-licht delen van een boerderij (structuur I) en spieker (structuur II) zijn aangetroffen. Dit erf was ongeveer 52 x 30 m groot en daarmee relatief klein van omvang. Centraal op het erf heeft vermoedelijk een boerderij gelegen, de spieker lag ongeveer 20 m oostelijk en de bij-zondere kuil ongeveer 16 m noordwestelijk. Eén kuil was bijzonder vanwege het vondsten-

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.2 Profieltekeningen van de kuil uit de IJzertijd (rood=keramiek; grijs=natuursteen; bruin=bot).

spectrum. De vulling van de kuil lijkt niet op die van leemwinkuilen. De kuil is echter klein voor een leemwinkuil en bovendien komt ter plekke weinig leem in de bodem voor. Andere sporen van dergelijk formaat ontbreken, zodat geen sprake is van onderdeel van een structuur. Verondersteld zou kunnen worden dat het in eerste instantie om een 'gewone' grote kuil gaat, die secundair als afvalkuil is gebruikt. Het vondstenspectrum vraagt echter enige aandacht. Gewone afvalkuilen werden meestal tijdens of kort na gebruik in één keer dichtgegooid met materiaal uit de omgeving. Daarbij werd soms een grote hoeveelheid en diversiteit aan vondstmateriaal in de kuil gedumpt, dat als zwerfvuil op een erf lag. Een interpretatie als rituele afvalkuil is behoort ook tot de mogelijkheden. De (delen van) zes verschil-

lende potten die naast elkaar op de bodem van de kuil zijn geplaatst, en de manier waarop die lijken te zijn behandeld (wellicht kapot gegooid) en afgedekt met een laag met een grote hoeveelheid botresten van rund, paard, schaap/geit, varken en hond, wijzen er op dat het niet zo maar een afvalkuil betreft.

Kuilen met een bijzonder vondstenspectrum worden wel vaker op erven van IJzertijdboerderijen aangetroffen, maar zij zijn voornamelijk uit het Maasdal en het aangrenzende dekzandgebied bekend (o.a. Drenth e.a., 2009; Van den Broeke, 2002). Van den Broeke heeft geconstateerd dat vooral uit Midden- en Zuid-Nederland archeologische grondsporen met deposities van grote hoeveelheden aardewerk voorkomen, en dat dit een structureel

verschijnsel is. Als kenmerken van dergelijke deposities worden genoemd:

- een min of meer volledige opvulling van paalkuilen;
- een beperkt voorkomen tot één of twee sporen per constructie;
- een overwegend voorkomen van secundair verbrand aardewerk en/of verbrande leem in het vondstenspectrum;
- het voorkomen van grote delen van één of meerdere grote objecten, zoals potten;
- een gering aandeel van houtskool.

De inhoud van de kuil uit Nieuwstadt voldoet aan de meeste van deze criteria. De kuil was aanvankelijk gedeeltelijk opgevuld en is een eenmalig fenomeen op de IJzertijdvindplaats, en een deel van de potten (potten 4 en 6) is secundair verbrand. In de paleobotanische monsters bleek slechts een geringe hoeveelheid houtskool aanwezig. Van den Broeke (2002) meldt dat dergelijke deposities vooral bekend zijn uit de 7e-6e en de 3e eeuw voor Chr. De datering in de Vroege IJzertijd/overgang naar de Midden IJzertijd sluit hier goed bij aan. Dergelijke deposities zijn in een bepaalde rituele context uitgevoerd. Vermoedelijk waren er niet één, maar meerdere redenen voor dergelijke deposities, omdat ze voorkomen in zowel paalkuilen van constructies als kuilen en andersoortige paalsporen. In het geval van Nieuwstadt kan worden gedacht aan het verlaten van een gebouw of het erf. In zo'n geval kan men de bewoning zijn afgesloten door een rituele reiniging door vuur van het terrein waar het gebouw stond of het erf lag. Van den Broeke spreekt in dit opzicht passend van een 'vurig afscheid'. Dergelijke rituelen werden niet bij het verlaten van elk gebouw en/of erf uitgevoerd, maar blijven beperkt in aantal. Het blijft onduidelijk waarom dergelijke rituelen werden uitgevoerd. Van den Broeke (2002) beschouwt het verbrande materiaal

niet als offer, maar sluit niet uit dat voorafgaand aan de depositie voedseloffers werden gebracht. Het aardewerk en botmateriaal kan echter ook een overblijfsel van een feestmaaltijd zijn. IN beide gevallen kan het aardewerk als container hebben gediend. Helaas leverde paleo-ecologisch onderzoek alleen enkele gegevens van in het wild verzamelde planten op. Het aardewerkspectrum is erg divers. Het voorkomen van (grote) voorraad potten en vaten pleit duidelijk tegen een functie als serviesgoed dat bij het offeren van spijs of drank is gebruikt, en het is dan ook veel aannemelijker dat het om (een deel van) een huishoudelijke inventaris gaat.

8.2 Late Middeleeuwen

De sporen en structuren uit de Late Middeleeuwen bestaan uit gebouwen, sloten en losse kuilen en paalkuilen. De gebouwen 1 t/m 7 worden in de paragrafen § 8.2.1 t/m 8.2.7 besproken. Vervolgens komen zes grachten in § 8.2.8 t/m 8.2.13 aan bod. In § 8.2.14 wordt aandacht geschonken aan een middeleeuwse weg. In § 8.2.15 gaat het om een kuil met menselijke resten. Enkele opmerkelijke losse kuilen en paalkuilen komen tot slot aan bod in § 8.2.16. Een overzicht van de archeologische structuren is opgenomen in § 19.1.

Problematisch voor het onderzoek is het gegeven dat de bodem wel grotendeels, maar niet volledig intact was in het plangebied. Het eigenlijke loopvlak uit de Middeleeuwen is vrijwel geheel opgenomen in de bouwvoor en/of gehomogeniseerd. Daarnaast speelde vermoedelijk ook de zichtbaarheid van archeologische sporen een rol. Door de bruine kleur van de natuurlijke ondergrond en de (beperkte) verbruining van de bodem kunnen sporen in de bodem moeilijk leesbaar worden en daardoor over het hoofd zijn gezien. Daar-

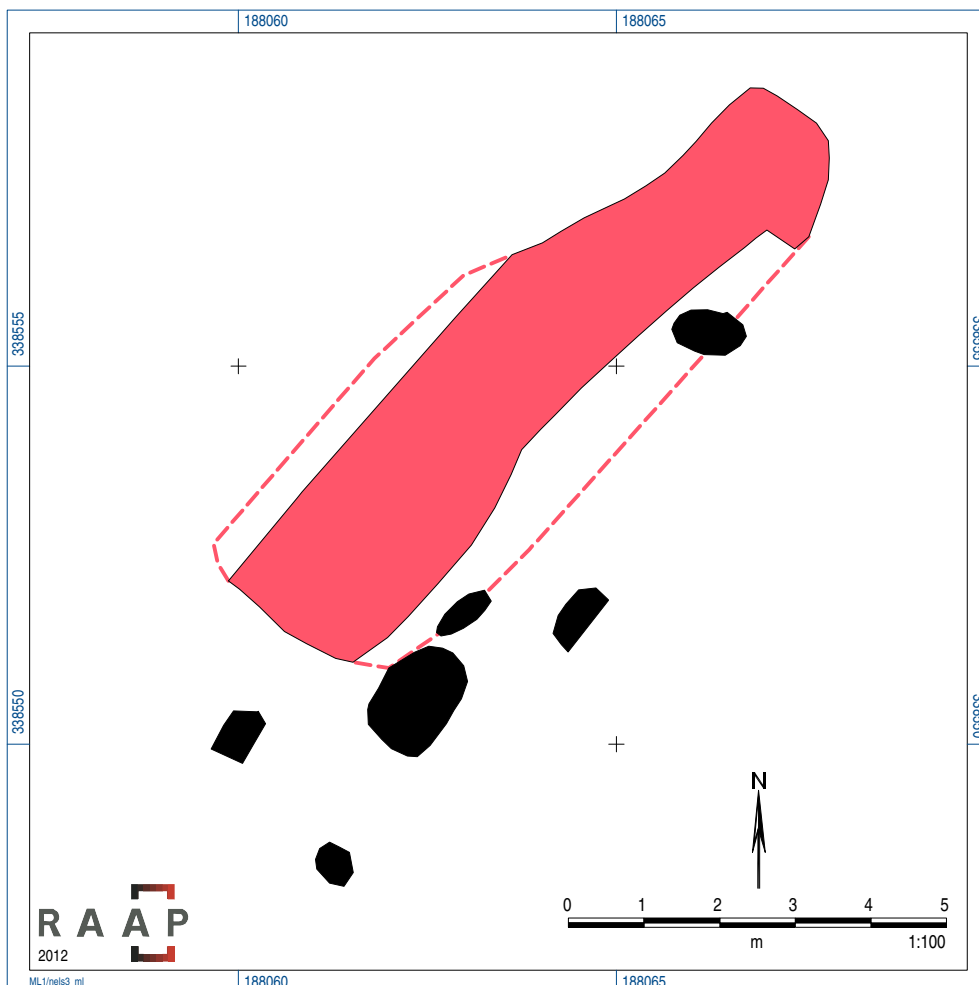
door konden geen volledige gebouwplattegronden worden opgetekend, en zijn die zeer moeilijk te reconstrueren. Een bijkomende factor die de interpretatie van de gebouwen bemoeilijkte, is de schaarsheid aan gegevens met betrekking tot de precieze constructiewijze van gebouwen in de Late Middeleeuwen. Bovendien worden door het gebruik van stiepen en/of zware houten balken als liggers om de dragende palen te funderen, gebouwen in archeologisch opzicht vanaf de 13e eeuw archeologisch vrijwel ongreepbaar.

8.2.1 Gebouw 1

Ligging, oriëntatie en afmetingen

Gebouw 1 ligt in de noordwesthoek van het plangebied (put 24). In landschappelijk opzicht ligt het op de zuidflank van de oeverwal van

de Maas, op ruim 25 m afstand van de stadsgracht en ruim 30 m ten noorden van een oude Maasgeul. De oeverwal vormde ter plekke een verhoging van enkele decimeters ten opzichte van de rest van het plangebied. Het gebouw is rechthoekig van vorm, noordoost-zuidwest georiënteerd en vrij klein. De breedte is het grootste in de zuidelijke helft, en halverwege het gebouw vindt een versmalling plaats naar de noordelijke helft plaats, die slechts 2,1 m breed is. De sporen zijn alle aangetroffen op vlak 1, dat op een diepte van 30-45 cm -Mv is aangelegd. Die bestaan uit één grote, rechthoekige vlek en enkele paalkuilen. De grote vlek bepaalt grotendeels de vorm van het gebouw, en is geïnterpreteerd als een ingegraven vloer. De afmetingen zijn bepaald op basis van deze vlek en de andere sporen.

Figuur 8.3 Sporenoverzicht van gebouw 1 (gedeeltelijk gereconstrueerd).

Spoorbeschrijving

Alle sporen van gebouw 1 zijn op figuur 8.3 afgebeeld. De vloer is rechthoekig met afgeronde hoeken, ongeveer 10 x 2,2 m groot en bestaat uit bruinigrijze, zandige leem met veel houtskool, baksteenpuin en keien. Alleen de onderkant was bewaard gebleven en er resteerde nog ongeveer 10 cm. In de vulling was geen gelaagdheid van vloerniveaus of andere sporen zichtbaar, en ook onder de vlek tekenden zich in vlak 2 geen sporen af. Wel zijn op de oostelijke rand en op de zuidoosthoek vijf kuilen en paalsporen aangetroffen. Die bevinden zich op 0,5-2 m van het vloerrestant. Het gaat om kuilen van 0,9-1,45 m groot en 5-20 cm diep, waarvan enkele één of soms twee paalkernen bevatten. Vermoedelijk betreft het restanten van diepe paalkuilen die de draagconstructie moesten steunen. Er zijn evenwel geen sporen aangetroffen op de andere zijden.

Op basis van deze gegevens lijkt het aannemelijk dat het gebouw zuidwest-noordoost was georiënteerd en ongeveer 10 m lang was, maar de breedte kan niet goed worden bepaald. De oostelijke lange zijde wordt vermoedelijk aangegeven door drie (paal)kuilen die min of meer op één rechte lijn liggen. Die liggen op hoofdlijnen parallel aan de oostzijde van het vloerrestant, op ongeveer 2 m afstand. Wanneer dit inderdaad restanten van diepe paalkuilen van de draagconstructie zijn, kan de breedte van gebouw 1 worden gereconstrueerd op maximaal 6 m. Het gebouw is dan drieschepig geweest, waarbij alle delen ongeveer 2 m breed zijn; mogelijk was het middendeel iets breder (2,2 m). Er zijn geen aanwijzingen voor ingangen in gebouw 1 aangetroffen. Verder waren geen monsters in het gebouw geschikt voor paleobotanische analyse.

Vondsten en datering

In de sporen van het gebouw is aardewerk, baksteen en ijzerslak gevonden. Het aardewerk bestaat uit 34 scherven (740 gram). Het gaat om vijftien scherven van Brunsum-Schinveld-aardewerk, vier scherven van blauwgrijs aardewerk (Elmpt), elf scherven steengoed (o.a. Siegburg), twee scherven roodbakkend aardewerk en twee ontermineerbare scherven. De scherven zijn van kannen (1 stuk), kannen/amfoor/drinkschalen (3 stuks), kannen/potten (2 stuks), (tuit)potten (4 stuks) (zie tabellen 10.11 en 19.3). Het aardewerk dateert uit de perioden II, III, IV en IV/V, waarmee gebouw 1 in de periode 1200/1225-1350/1375 wordt gedateerd.

Daarnaast zijn tijdens de aanleg van het vlak 45 scherven, twee botfragmenten van rund, één metaalvondst en twee stukken keramisch bouw materiaal gevonden. Het bouw materiaal bestaat uit drie baksteenstukken, alle uit de grote vlek. Maatvoeringen konden niet worden bepaald. Verder is er één ijzerslak in de grote vlek gevonden, maar die speelt in de interpretatie van dit gebouw geen rol, zie verder. Uit de omliggende (paal)kuilen zijn twaalf scherven van vergelijkbare bakfels gevonden, zoals kannen en potten uit de regio Elmpt en het Rijnland. Er zijn verder drie baksteenstukken en één ijzerslak gevonden (tabel 8.1).

	aantal
aardewerk	45
bouw materiaal	3
natuursteen	1
bot	2
slak	1

Tabel 8.1 Aantallen van de diverse vondstgroepen uit gebouw 1.

Interpretatie

Op basis van de gegevens kan aan het gebouw niet direct een functie worden toegekend. Er zijn niet veel vloerniveaus aanwezig. Het lage aantal paalkuilen wijst erop dat de dragende elementen wellicht op balken of op stiepen zijn gefundeerd, of dat die zijn niet leesbaar of aanwezig (meer) zijn. Stiepen zijn niet aangetroffen in of bij het gebouw, maar er zijn wel stukken van losse bakstenen gevonden. Er zijn evenmin resten van een haard, al dan niet ingegraven en omgeven met (bak)stenen, aangetroffen. Buiten de vloer komen geen verdiepte delen in het gebouw voor. Een potstal, hutkom of andere gebouwdelen die op een ambachtelijke of andere specifieke functie wijzen, ontbreken. Het vondstenmateriaal, zoals het gebruiksaardewerk wijst evenmin op het verrichten van ambachten of een andere specifieke functie. De enkele ijzerslak houdt waarschijnlijk verband met het ambacht dat is uitgevoerd in gebouw 2. Gebouw 1 was vermoedelijk een (bij)gebouw (zie ook § 8.2.2).

Figuur 8.4 Gebouw 2 op vlak 2.

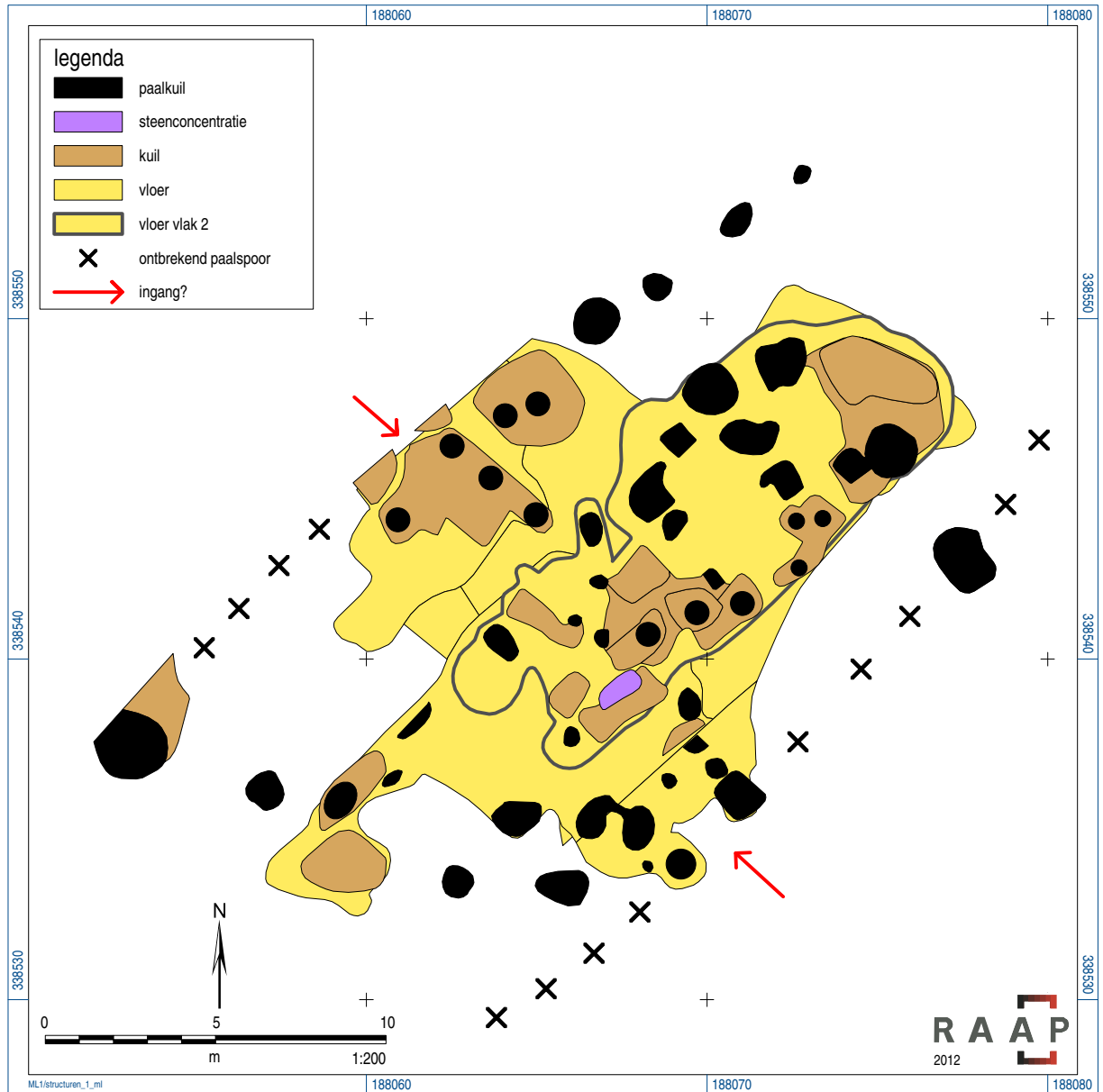
8.2.2 Gebouw 2

Ligging, oriëntatie en afmetingen

Gebouw 2 ligt in de noordwesthoek van het plangebied (put 23). In landschappelijk opzicht ligt het op de zuidflank van de oeverwal van de Maas, op ongeveer 10 m van de stadsgracht en 15 m ten noorden van de oude Maasgeul. De oeverwal vormde daar een verhoging van enkele decimeters. Het gebouw tekende zich op vlak 1 (ca. 60 cm -Mv) af als een grillige grote vlek van 25 x 16 m met enkele paalkuilen daar om heen. Gezamenlijk vormde dit een zone van 26,4 x 16 m. Ondanks de grillige vlek was duidelijk dat de structuur noordoost-zuidwest georiënteerd is. Op vlak 2 (ca. 80 cm -Mv) werden de contouren duidelijker en bleek dat een rechthoekig gebouw met afgeronde hoeken betreft (figuur 8.4). Hier tekenden zich in het zuidelijke deel (8,3 m lang) enkele forse kuilen af, maar het noordelijke deel (16,7 m lang) was zichtbaar als een grote vlek. Op vlak 3 (ca. 100 cm -Mv) kwamen daar nog diverse grondsporen onder te voorschijn (figuur 8.5). Gebouw

Figuur 8.5 Gebouw 2 op vlak 3.

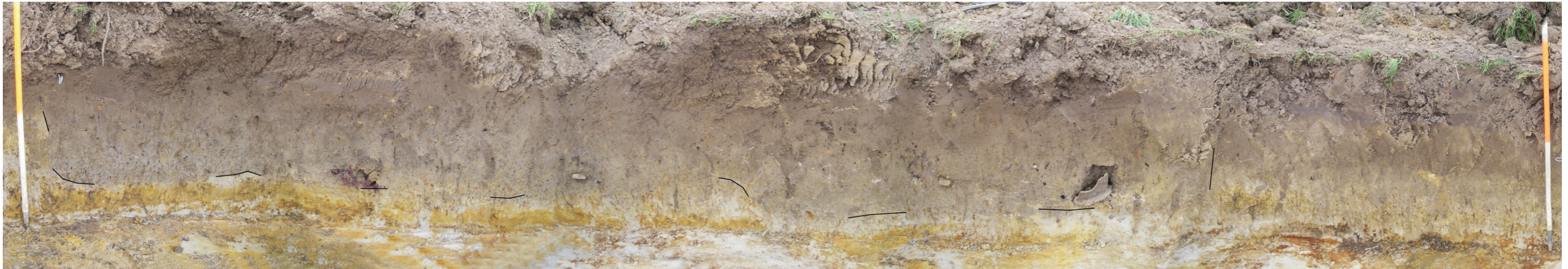

Figuur 8.6 Sporenoverzicht van gebouw 2.

2 bestaat in totaal uit 62 grondsporen: 43 paalkuilen, tien kuilen, één mogelijke haardkuil, zeven vloerlagen en één steenconcentratie. Uit negen kuilen, drie paalkuilen, één mogelijke haardkuil en één menglaag zijn veertien paleobotanische monsters genomen. Daarvan zijn er twee gewaardeerd (S 358 en S 320, kuil in de lange zuidoostelijke wand). Beide zijn geschikt bevonden voor analyse; vanwege de beperkte inzetbaarheid van paleobotanisch onderzoek is alleen het monster van S 320 geanalyseerd.

Spoorbeschrijving

Alle sporen van gebouw 2 zijn op figuur 8.6 afgebeeld. De contouren worden bepaald door de grote vlek en de daar omheen liggende paalsporen. In de vulling van de vlek was geen gelaagdheid van vloerniveaus of andere lagen zichtbaar, maar toch wordt aangenomen dat het een restant van de ingegraven vloer van het gebouw is. Ook de ligging op de oeverwal wijst hierop. Het ontbreken van leem of klei in de ondergrond en de heterogene samenstel-

Figuur 8.7 Profiel door het zuidoostelijke deel van gebouw 2. De lijn geeft de onderkant van de ingegraven vloer weer.

ling wijst er immers op dat het geen winkuil van leem, klei of zand betreft; andere zones in het plangebied zijn veel geschikter voor het winnen van bijvoorbeeld zand (de top van de oeverwal) of klei (de lagere gebiedsdelen). Het is echter niet bekend of er meerdere faseringen zijn, hoewel de tijdsdiepte van het gebouw (ongeveer 50 jaar; ca. 1300-1350) dat wel suggereert. De vlek bestaat uit bruinrijze, zandige leem met houtskool, baksteenpuin, keien, metaal, etc. Die heeft uitlopers in de zuidwesthoek en min of meer halverwege beide lange zijden, maar de insteek is erg steil in het zuidoosten (bij de ingang, zie verder).

De vloer van het gebouw is niet overal even goed bewaard. In het zuidwestelijke deel van het gebouw is er ongeveer 10 cm van bewaard gebleven. In het noordoostelijke deel bleek de vloer nog 25-30 cm diep te zijn. Die is op het hogere deel dieper ingegraven dan in het lagere gedeelte. In het ondiepe, zuidoostelijke deel tekende zich onder de vloer enkele grote kuilen af van 2 m doorsnee, met een rechthoekig tot komvormig profiel en een diepte van 8-46 cm (figuur 8.7). Er konden niet veel vloerniveaus worden onderscheiden. Bij het verdiepen van het noordoostelijke deel van het gebouw tekenden zich 26 (paal)kuilen onder de vloer af. Het gaat

om grote, rechthoekige of langgerekte kuilen van ongeveer 1 x 1 m tot 2,5 x 1 m groot; een grote kuil van 4 x 5 m in het uiteinde van het gebouw bleek twee kernen van vergelijkbaar formaat te hebben. Deze twee waren nog 25-30 cm diep.

Op vlak 1 heeft de vloer een grillige vorm, maar de breedte komt overeen met de ligging van een reeks kuilen in vlakken 1 en 2. Die omgeven op vlak 2 een rechthoekig gebied van maximaal 25 m lang en 6,4 m breed; de vloer zelf heeft veelal vrij rechte lange zijden en is ongeveer 4,5 m breed. De afstanden van deze kuilen tot de vloer op vlak 2 is erg regelmatig en is bedraagt ook ongeveer 4,5 m. Daardoor ontstaat de indruk dat er mogelijk sprake is van een drieschepige structuur, waarvan het middelste gedeelte wordt aangeduid door de vloer op vlak 2, en de twee buitenste gedeelten middels series van kuilen. Deze drieschepige structuur is niet rechthoekig, maar enigszins bootvormig. De lengte bedraagt 26,4 m; de breedte is het grootste in het midden (15 m) en het kleinste op de uiteinden (11 m). Het is moeilijk om gebintpalen aan te wijzen, hoewel enkele kuilen zodanig zijn geplaatst dat zij inderdaad onderdeel van gebinten kunnen zijn. Indien dit klopt, is de breedte van het gebint ongeveer 4,5 m, en de afstand van de gebinten is 2-3 m. Dit skelet van het gebouw meet dan

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Eisewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

4,5 x 18,5 m. Aan weerszijden van het veronderstelde gebint hebben zijbeuken van elk ongeveer 4,5 m breedte gelegen; aan beide kopse zijden is het gebouw wellicht 4 m langer geweest. Ongeveer halverwege het gebouw en vrijwel op de centrale as, is een concentratie van onverbrande keien (S 432) aangetroffen. Mogelijk betreft dit een fundering (stiep) van de constructiekern. In gebouw 2 zijn twee kachelslakken gevonden. In een kuil 9 m noordoostelijker, midden in het noordoostelijke deel van het gebouw, is ook een losse kachelslak gevonden. Mogelijk heeft hier een haardplaats gelegen, hoewel er geen nadere aanwijzingen voor zijn.

Ingangen

Er zijn enkele indirecte aanwijzingen voor ingangen. Ongeveer halverwege de zuidoostelijke lange zijde bevond zich een uitsparing in de vloer van ongeveer 1,4 m breed en 1,2 m diep. Deze uitsparing was omgeven door uitstulpingen in de vloer met een steile insteek en ongeveer 20 cm diep. Mogelijk was hier een ingang, waar de vloer aan de binnenzijde is afgesleten en niet bewaard is. Deze ingang lag 1,8 m zuidelijk van het midden van de zuidoostelijke lange zijde. Aan de tegenovergelegen zijde is een smalle strook haaks op de lange gevel aangetroffen, midden in een zone met grote kuilen. Deze strook is ongeveer 80 cm breed en 2 m diep. Indien dit inderdaad een ingang was, dan lag die 1 m noordelijk van het midden van de noordwestelijke lange zijde. Het rechte verloop van de vloer, in elk geval op de noordelijke kopse zijde, wijst niet op andere ingangen in gebouw 2 (zie figuur 8.6).

Vondsten en datering

In de sporen van het gebouw is aardewerk, baksteen, natuursteen, ijzerslak, metaal, bot en hout gevonden (tabel 8.2). Het aardewerk bestaat uit 810 scherven (ca. 22 kg) en is aangetroffen in 43 sporen, vooral kuilen en de vloer. De scher-

	aantal
aardewerk	810
bouwmateriaal	110
natuursteen	120
steenkool	5
bot	419
metaal	39
ijzerslak	66
kachelslak	2

Tabel 8.2 Aantallen van de diverse vondstgroepen uit gebouw 2.

ven zijn van 51 kogelpotten, 280 kannen, 57 dolia, 53 kommen, 27 (drink)bekers, drie kookpotten en vijftien overige potten, drie pispotten, één tuitpot, drie grapen en één vetvanger. Het aardewerk bestaat diverse baksels: Brunssum-Schinveld aardewerk (43 potten), Elmpter waar (149 potten), steengoed uit Siegburg (5 potten), bijna-steengoed (223 potten), proto-steengoed (102 potten), en overig steengoed (s2; 69 potten) en Maaslands aardewerk (28 potten) (zie tabellen 10.11 en 19.3). Op basis daarvan kan worden gesteld dat het gebouw dateert uit de periode 1200/1225-1350/1375. In één paalkuil, op de hoek van de westelijke lange wand en de zuidelijke kopse wand, is een halve pot gevonden (s2 kan; V 767), met daarnaast een vuistgrote kei (figuur 8.8).

Het keramisch bouwmateriaal bestaat uit 110 baksteenstukken (28,9 kg). Het baksteen is afkomstig uit negentien grondsporen, vooral kuilen en menglagen. In vijf sporen zijn grote hoeveelheden baksteen aangetroffen (S 428, S 432, S 434, S 474 en S 479, respectievelijk 1,9 kg, 13,9 kg, 1,3 kg, 5,2 kg en 1,6 kg). Uit 23 sporen zijn 120 stukken natuursteen verzameld (19,7 kg). Ook hier gaat het meestal om kuilen en menglagen. Vijf sporen vallen op: drie kuilen, een vlek bij de ingang op de noordwestelijke zijde en de vloer op vlak 2 (S 426, S 432, S 473, S 478 en S 550). Die sporen bevat-

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.8 Halve pot uit de hoekpaal van gebouw 2.

ten respectievelijk 2,1 kg, 1 kg, 1,3 kg, 4,9 kg en 2,1 kg aan natuursteen, terwijl alle andere sporen maximaal enkele honderden grammen natuursteen bevatten. Het gaat daarbij om hardsteen dat vooral als bouw materiaal werd gebruikt, zoals zandsteen, kwarts, kwartsiet, schist en fyliet. Ook is in één van de paalkuilen op vlak 3 (S 559) een brok mergel gevonden. De sporen met veel baksteen en natuursteen zijn vooral kuilen op of bij de assen van de gebinten. Er zijn slechts 23 fragmenten van leisteen (1,8 kg) aangetroffen, hoofdzakelijk in menglagen en kuilen. Vermoedelijk betreft het hoofdzakelijk dakleien, en speciale voorwerpen als leistenen speelschijfjes ontbreken. Er is ook tefriet verzameld uit gebouw 2. Het gaat om achttien stukken (2,2 kg) met groeven en/of platte zijden en als maalsteen zijn gebruikt. Het grootste deel (ruim 1,9 kg) is direct zuidelijk van beide ingangen gevonden. Mogelijk werd hier graan gemalen.

In het gebouw is veel bot gevonden: 419 stukken (ruim 3 kg). Het bot is van diverse grote en middelgrote zoogdieren, zoals rund, paard, schaap/geit en varken. Verder zijn er 39 metaalvondsten uit het gebouw geborgen. Onder de zes bronzen voorwerpen zijn een riemtong, een gewicht en enkele munten. Het ijzer betreft 32 stukken, voornamelijk spijkers, delen van gehengen en onbepaalde stukken. Het enige zilveren stuk betreft een munt. Verspreid in het gebouw zijn vijf kleine stukken steenkool en 66 ijzerslakken gevonden (ruim 1,1 kg). Ze zijn afkomstig uit enkele grote, diepe paalkuilen van de (wand)palen.

Het zadenonderzoek van een paalkuil (S 320) heeft voornamelijk resten van graan opgeleverd, met name gerst en rogge, en in mindere mate haver. Er zijn ook resten van de cultuurgewassen raapzaad, kool en zwarte en witte mosterd aangetroffen. Het zadenonderzoek

naar de nabijgelegen waterkuil (S 361) toont aan dat die veel houtsnippers bevatte, evenals microfossielen die met hout in verband worden gebracht. Uit het pollenonderzoek van de waterkuil blijkt dat vermoedelijk dorsafval in de kuil is gegooid. Het nederzettingsterrein bestond uit een open, vochtig en voedselrijk (graas)gebied met moestuinen of bermen en een walnootboom.

Interpretatie

Gebouw 2 was ongeveer 26,4 m lang en 11-15 m breed, en had een ingegraven vloer met veel grote kuilen. De gebinten, of andere palen die de constructiekern droegen, waren mogelijk op gedeeltelijk stiepen geplaatst. Het kan echter niet uitgesloten worden dat het gebouw uit meerdere fasen bestaat, en dat de constructiekern één fase betreft. Het moet evenmin worden uitgesloten dat er aanbouwen en/of bepaalde faseringen waren, die het sporenbeeld beïnvloeden. Mogelijk hebben die haaks op het veronderstelde skelet gestaan, zoals ter hoogte van de aangegeven ingangen op figuur 8.6. Mogelijk is sprake van een driescapige structuur, die bestaat uit drie delen van elk ongeveer 4,5 m breed. De sporen met veel baksteen en natuursteen zijn vooral kuilen op of vlak bij de assen van de gebintpalen, wat een bouwwijze middels stiepen ondersteunt. Men kan er van uitgaan dat het gebouw een leistenen dak heeft gehad, ondanks het feit dat er relatief weinig stukken van zijn teruggevonden. Dit is echter niet vreemd, omdat leisteen goed kan worden hergebruikt. Ongeveer halverwege het gebouw en vrijwel op de centrale as, is een concentratie onverbrande stenen aangetroffen, die mogelijk op een haard of stiep wijst. Negen m noordoostelijker, midden in het noordoostelijke gebouwdeel, is in een kuil ook een kachelslak gevonden. Mogelijk was hier (ook) een haard. Ongeveer halverwege beide lange zijden waren ingangen.

Enkele stukken steenkool en enkele tientallen ijzerslakken zijn de beste aanwijzingen voor de functie van gebouw 2. In het gebouw zijn namelijk vijf van de zeven stukken steenkool en 44 van de 48 ijzerslakken uit de hele opgraving gevonden. Dit wijst op een functie als smederij. Gezien de geringe hoeveelheid ijzerslakken is het ambacht dan op kleine schaal beoefend. Er zijn weinig andere aanwijzingen voor het verrichten van andere ambachten, maar gezien de grootte van het gebouw kan niet worden uitgesloten dat het ook een (neven)functie had van boerderij waar vee(teelt) en/of akkerbouw werd gepleegd. Het gebouw had een gebruiksduur van ongeveer 100-150 jaar (ca. 1225-1375), maar het is onduidelijk of ook gedurende deze hele periode hier een smid actief was. Mogelijk stonden gebouwen 1 en 2 op hetzelfde erf, waarbij gebouw 2 het hoofdgebouw (woonhuis/boerderij annex smederij) was en gebouw 1 een bijgebouw vormde.

8.2.3 Gebouw 3

Ligging, oriëntatie en afmetingen

Gebouw 3 ligt in de noordwesthoek van het plangebied, op de zuidflank van de oeverwal (put 21). Daarbinnen ligt het ongeveer 20 m van de stadsgracht en 12 m ten noorden van de oude Maasgeul. Het gebouw tekende zich op vlak 1 af als een langwerpige vlek en enkele paalkuilen. De vlek en (paal)kuilen vormden een zone van ongeveer 16,5 x 10,5 m. Op basis van de vorm is duidelijk dat het gebouw noordoost-zuidwest georiënteerd is. Het zuidelijke deel van deze vlek was met 3,5 m iets smaller. In vlakken 1 en 2 tekenden zich enkele forse kuilen af, vooral in de oostelijke randzone. Op vlak 2 werden de contouren duidelijker en bleek dat gebouw 3 rechthoekig is en afgeronde hoeken heeft. Vlak 3 is op de bodem van de vlek aangelegd. Op dit niveau kwamen nog enkele tientallen paalkuilen te voorschijn. Gebouw 3 bestaat in totaal uit 48 grondsporen:

Tussen twee wallen

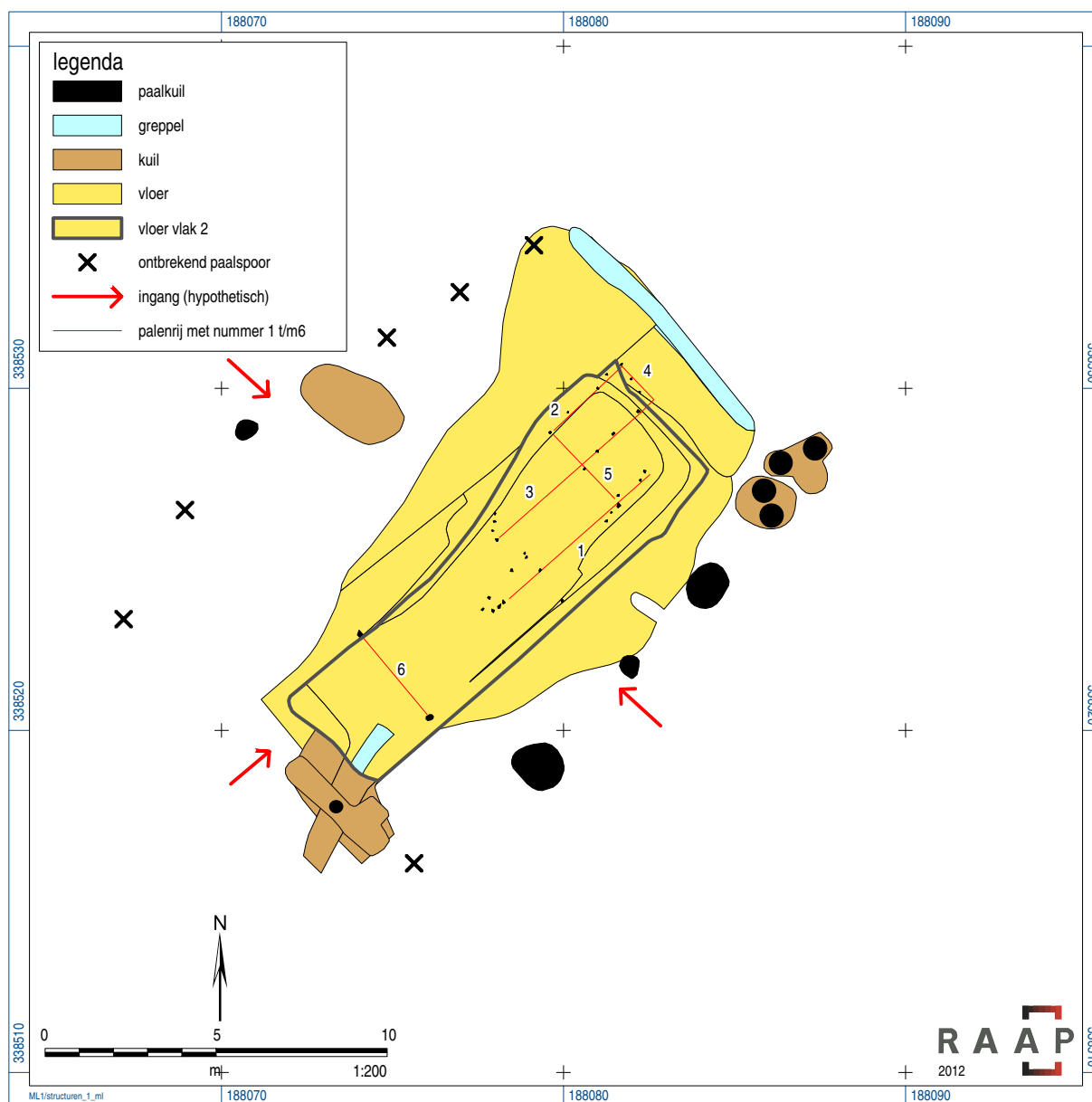
Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

vier sloten, 38 paalkuilen, één kuil en vijf vloerlagen. Van acht paalkuilen en één menglaag zijn paleobotanische monsters genomen. Eén monster van de vloer op vlak 3 is gewaardeerd en geanalyseerd (S 562).

Spoorbeschrijving

Alle sporen van gebouw 3 zijn op figuur 8.9 afgebeeld. De contouren van gebouw 3 worden bepaald door de grote vlek op vlak 1 en de daar omheen liggende paalsporen. In de vul-

ling van de vlek was een gelaagdheid zichtbaar, wat op een restant van een ingegraven vloer wijst. Ook de landschappelijke ligging op de hogere oeverwal wijst hierop. Het ontbreken van leem of klei in de ondergrond en de samenstelling van afwisselend zand- en kleilagen wijst erop dat het geen winkuil van leem, klei of zand betreft. De vloer bestaat uit (bruin) grijze, zwak zandige klei met houtskool, aardewerk, baksteenpuin, keien, metaal, bot, etc. Die heeft een uitloper in de zuidwesthoek van

Figuur 8.9 Sporenoverzicht van gebouw 3.

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.10 Gebouw 3 in vlak 2.

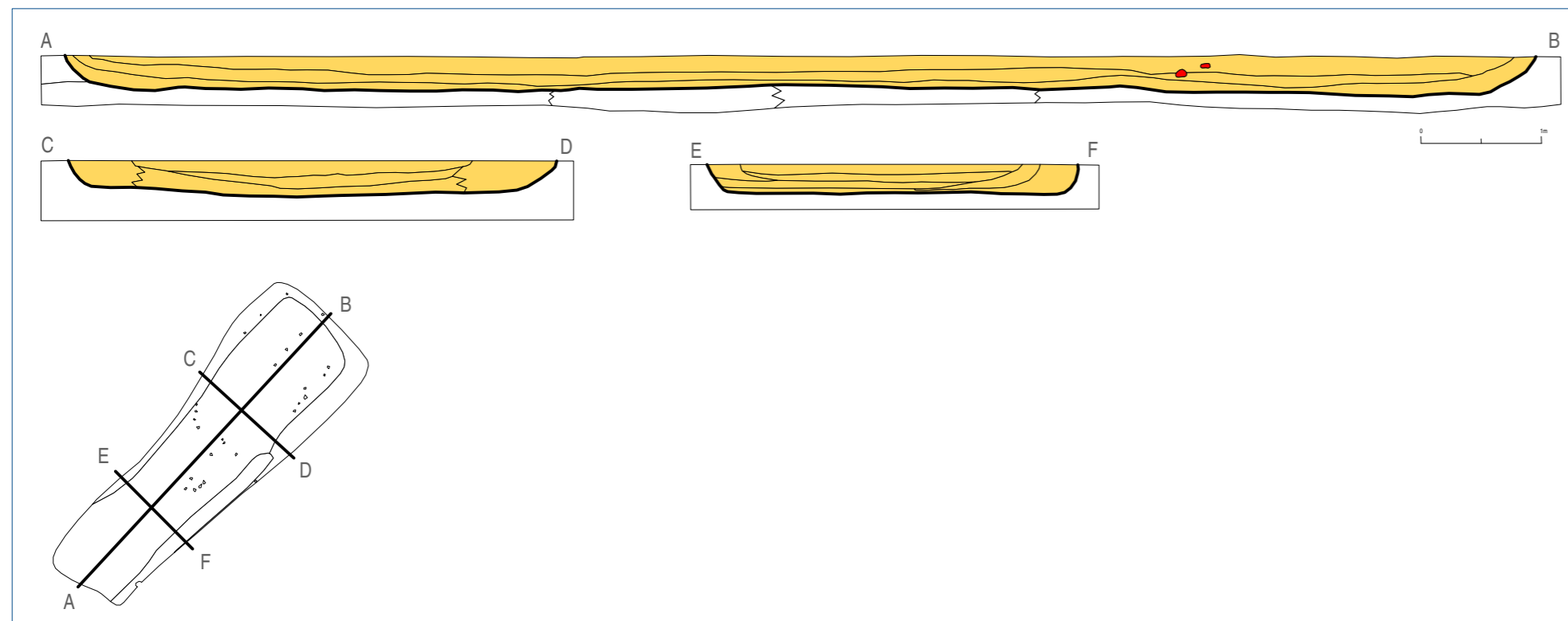
het gebouw. De vloer is in het midden van het gebouw ook op vlak 2 bewaard en heeft hier een vrij rechte insteek en een vlakke bodem van maximaal 40 cm diep. De verschillende vloerniveaus tekenden zich af als vijf dunne lagen. De meeste waren 4-8 cm dik, grijs en bevatten wat houtskool en puinfragmenten. Op de bodem, en plaatselijk een dunne bovenliggende laag (2 cm dik) waren zwart-donkergrijs van kleur en bevatten meer houtskool en puin.

Op vlak 1 heeft de vloer een grillige vorm, maar op vlak 2 is die een rechthoekige vlek van 13,7 x 5 m (figuren 8.10 t/m 8.12). De sporen van de lange zuidoostelijke gevel liggen op de uiterste rand van de vloer op vlak 1 en op een regelmatige afstand van ongeveer 2 m tot de

vloer op vlak 2. Op deze zijde zijn vijf (paal) kuilen aangetroffen, waaronder ook sporen op de noordoosthoek van het gebouw. De onderlinge afstand van de sporen is 2-3 m. Mogelijk bestaat gebouw 3 uit een drieschepige structuur met een bootvorm. Daarvan wordt het middendeel door de vloer op vlak 2 aangeduid in een rechthoekige vlek van 13,4 m lang en ongeveer 4,8 m breed; de buitenwanden zijn in dit geval dan zichtbaar door series van kuilen. Er zijn slechts twee sporen herkend van de tegenhanger van de zuidoostelijke lange zijde (S 325 en S 327). Het gaat om paalkuilen die ongeveer 2 m uit elkaar liggen. In de zuidwesthoek van het gebouw ligt een smal greppeltje (S 565), dat door de vloer is afgesneden. Dit greppeltje is 30 cm diep; ca. 10 cm minder diep

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.11 Profielen door gebouw 3.

dan de vloer. Mogelijk gaat het om een klein ontwateringsgreppeltje, dat overtollig water (regen-/grondwater) afvoerde naar de gracht, ongeveer 12 m westelijker. Op of bij de noord-oostelijke kopse zijde is een greppel opgetekend over een lengte van 8,2 m. Die was bijna net zo diep als de bodem van de vloer. Vermoedelijk was dit een wandgreppel of druggoot. De lengte van dit spoor is een indicatie voor de breedte van het gebouw. De asymmetrische ligging van de vloer op vlak 2 ten opzichte van de druggoot/wandgreppel en de lengte van de druggoot/wandgreppel pleiten tegen een smal gebouw (ongeveer 4,8 m breed) zoals zich dat op vlak 2 aftekent. De omvang en vorm van de vloer, het formaat van een druggoot/wandgreppel op de noordelijke kopse zijde en de ligging van de paalkuilen doet vermoeden dat gebouw 3 een maximale breedte van 11,5 m had.

Bij het verdiepen van de vloer tekenden zich nog 32 paalkuilen af op vlak 3 (figuur 8.13).

Het gaat om kleine, rechthoekige of ronde paalkuilen met een doorsnee van 10-20 cm en een diepte van maximaal 15 cm. In één van deze paalkuilen is een stuk van de houten paal teruggevonden. De sporen bestaan uit (bruin) grijs, siltig zand. Zij zijn vooral in het noordoostelijke deel van het gebouw aangetroffen. Er kunnen geen gebintpalen worden aangewezen. Vijftien paalsporen wijzen echter op een interne verdeling van dit deel van het gebouw. Die bestaat uit een kern begrensd door twee parallelle palenrijen (palenrijen 1 en 2), parallel met de lange zijden. De twee palenrijen liggen 3 m uit elkaar en min of meer de binnenste opvulling van de vloer begrenzen. De meeste sporen zijn aangetroffen in het noordoostelijke deel van het gebouw, over een lengte van ongeveer 7,5 m. De afstand tussen de sporen varieert van plaatselijk ca. 15 cm in de zuidelijke palenrij (palenrij 1) tot maximaal 60 cm in de noordelijke palenrij (palenrij 2). Precies halverwege deze twee palenrijen liggen sporen van

Figuur 8.12 Het profiel van de vloer in gebouw 3. In de natuurlijke ondergrond tekenen de Maasafzettingen zich af als zand met dunne laagjes van humeuze klei. De rode stippellijn geeft de onderkant van de vloer weer.

een derde palenrij (palenrij 3). Verder liggen diverse paalsporen in twee rechte, parallelle lijnen (palenrijen 4 en 5), haaks op de lange zijden. Beide rijen zijn niet compleet bewaard. Palenrij 4 ligt op de kopse noordoost grens van de vloer op vlak 2. Ongeveer 3 m westelijker ligt palenrij 5. Steeds liggen de palen enkele decimeters uit elkaar. Op die manier ontstaat een ruimte van 3 x 2 m in het oostelijke binnendeel van het gebouw. Palenrij 5 sluit precies aan op een forse paalkuil op de westelijke lange zijde (S 493). Het westelijke binnendeel kan niet verder in aparte ruimtes worden opgedeeld, maar iets westelijk van het midden van dit deel liggen twee grotere paalsporen op een lijn (palenrij 6), parallel aan palenrijen 4 en 5. De palen van palenrij 6 stonden 3,2 m uit elkaar en waren mogelijk gebintpalen.

Ingangen

Gezien de ligging van de drupgoot/wandgreppel op de korte noordoostelijke kopse zijde is het niet aannemelijk dat hier een ingang was. Op een deel van de korte zuidwestelijke zijde lag een wandgreppel, juist tot het midden van het gebouw. De steile insteek kan erop wijzen dat hier een ingang (ingang 1) was. De breedte van de ingang is niet bekend. Eventuele andere ingangen hebben in één of beide lange zijden gelegen, mogelijk halverwege

deze zijden. Een indirecte aanwijzing hiervoor is S 493 en palenrij 5. Deze sporen lijken het gebouw in een westelijk en oostelijk deel te splitsen. Bovendien is S 493 is juist 80 cm uit het midden van de zuidoostelijke lange zijde geplaatst, zodat hier een ingang (ingang 2) kan zijn geweest. Een vage aanwijzing voor een ingang in de noordwestelijke lange zijde zijn twee sprongen van 40 cm in het verloop van de vloer op vlak 2. Mogelijk markeren die een ingang van ca. 1 m breed (ingang 3). De plekken van deze ingangen zijn weergegeven op figuur 8.9.

Vondsten en datering

In het gebouw is aardewerk, baksteen, natuursteen, metaal, glas, bot en hout gevonden, afkomstig uit kuilen, paalkuilen, menglagen en de vloer (tabel 8.3). Het aardewerk bestaat uit 254 scherven (7 kg), vooral afkomstig uit kuilen en menglagen. Het gaat om scherven van twaalf kogelpotten, drie dolia, 71 kannen, zeventien kommen, zes (drink)bekers, één kookpot, één kruik, één kop, één tuitpot en één graap. Het aardewerk verschillende baksels: Brunssum-Schinveld aardewerk (7 potten), Elmpter waar (28 potten), steengoed uit Siegburg (4 potten), bijna-steengoed (115 potten), proto-steengoed (11 potten), overig steengoed (s2; 13 potten) en Maaslands aardewerk (10

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elseneval in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

	aantal
aardewerk	254
bouwmateriaal	43
natuursteen	72
glas	1
bot	145
metaal	14
hout	3

Tabel 8.3 Aantallen van de diverse vondstgroepen uit gebouw 3.

potten) (zie tabellen 10.11 en 19.3). Op basis daarvan kan worden gesteld dat het gebouw dateert uit de periode 1200/1225-1350/1375. Er zijn weliswaar enkele vloerniveaus aanwezig, maar het aantal lagen (n=5) is vrij beperkt.

Het keramisch bouwmateriaal bestaat uit 43 baksteenstukken (6,9 kg). Het baksteen is vooral afkomstig uit de vloer en de drupgoot/wandgreppel op de noordoostelijke kopse gevel (in totaal 40 stuks; 6,8 kg). Op enkele plekken in de vloer zijn meerder stukken gevonden op ongeveer 1 m² of minder. Mogelijk zijn dit restanten van stiepen die zijn opgebouwd uit enkele lagen baksteen. Uit de vloer zijn 72 stukken natuursteen verzameld (26,9 kg). Het natuursteen bestaat uit hardsteen dat vooral als bouwmateriaal werd gebruikt, zoals zandsteen, kwarts, kwartsiet, schist en fyliet. Gebruiksoorten leisteen en tefriet vormen een minderheid. Binnen de vloer is het baksteen en natuursteen vooral op of vlak bij de assen van de gebintpalen gevonden, wat een bouwwijze middels stiepen ondersteunt. Er zijn slechts vijf fragmenten leisteen aangetroffen, en vermoedelijk betreft het dakleien. Speciale voorwerpen als leisteen speelschijfjes ontbreken. Er zijn slechts drie stukken tefriet (316 gram) verzameld uit gebouw 3. Het gaat om stukken die soms platte zijden en/of groeven en als maalsteen zijn gebruikt.

Figuur 8.13 Gebouw 3 in vlak 3.

In het gebouw zijn 145 stukken bot (580 gram) gevonden. Vrijwel al het bot is afkomstig uit de vloer. Het gaat hoofdzakelijk om rund, en een kleine minderheid is van schaap of geit. In een nabijgelegen afvalkuil is ook een kleine hoeveelheid botmateriaal van rund, paard en varken gevonden. Er is één fragment glas in gebouw 3 gevonden. Het gaat om een fles van groen glas met een lange hals, dat afkomstig is uit een (wand) kuil. Verder zijn er twintig metaalvondsten uit het gebouw geborgen. Het meeste metaal bestaat uit ijzer (16 stuks), stukken van lood (2 stuks), brons en zilver (beide 1 stuk) vormen een duidelijke minderheid. Het ijzer bestaat hoofdzakelijk uit spijkers en landbouwgerelateerd materiaal (hoefijzers, sikkel). De ring is van brons en het tweede

stuk edelmetaal is een zilveren penning uit de 13e-14e eeuw. Er zijn drie stukken hout in gebouw 3 gevonden. Twee kleine stukken zijn gevonden in de vloer. In één van de paalkuilen onder de vloer op vlak 3 is een stuk van de houten paal gevonden. Het betreft een rondhouten paal. Het hout is te slecht geconserveerd om een functie uit af te leiden of bewerkingsporen te herkennen.

Het zadenmonster uit de vloer van gebouw 3 (S 562) is geanalyseerd. Daarbij zijn resten van cultuurgewassen gevonden van granen, zoals rogge, tarwe, spelt. Deze graanresten wijzen op het dorsen van graan ter plekke of het gebruik van dorsafval als brandstof, isolatiemateriaal of (stal)vloerbedekking. Het gaat verder ook om andere voedselgewassen zoals pruim, braam, framboos, vlierbes. Opmerkelijke vondsten zijn druif en vijg, die niet veel voorkomen in rurale context. Hennepresten duiden op de lokale teelt, als grondstof voor touw. Verder zijn opvallend veel zaden gevonden van wouw, een plant die een gele kleurstof levert voor verf. Deze vondst wijst erop dat ter plekke wouw is verwerkt. De omgeving van het gebouw was goed bemest, en mogelijk lag er een natte mesthoop en was er een moestuin en/of een hakvruchtakker waar rapen, kool, bieten etc. werden geteeld.

Interpretatie

De sporen en de aanwezigheid van natuursteen en baksteen wijst op een bouwwijze waarbij de dragende elementen mogelijk gedeeltelijk in kuilen en gedeeltelijk op stiepen zijn gefundeerd. De vloer was verdiept aangelegd. Gebouw 3 is hoogstwaarschijnlijk een bootvormige, drieschepige structuur van ongeveer 16 m lang en 10 tot maximaal 12 m breed. Het kan niet worden uitgesloten dat het een kleinere structuur van ongeveer 13,4 x 4,8 m is. Echter, mogelijk kent gebouw

3 meerdere fasen en is slechts één fase daarvan op vlak 2 als rechthoekige vlek zichtbaar. Men kan er van uitgaan dat het een leistenen dak heeft gehad, ondanks het feit dat er nauwelijks stukken van zijn gevonden. Mogelijk waren er drie ingangen: halverwege de zuidwestelijke kopse zijde en min of meer halverwege beide lange zijden. Aanwijzingen voor een haard ontbreken, maar het is wel aannemelijk dat die er is geweest. Het tefriet wijst op het gebruik van maalstenen en het malen van graan. Dit wijst op dagelijkse activiteiten die in een woning plaatsvonden. De aangevoerde diersoorten wijzen in het algemeen ook in die richting. Het aardewerk bestaat voornamelijk uit gebruiksaardewerk en zegt weinig over de functie. De zaden van wouw geven aan dat iemand woonde in gebouw 3 die (seizoenaal) werkte in de ververij van linnen of andere stoffen. Dit komt overeen met de vermelding van enkele verwers in Nieuwstadt in 1369 (o.a. Venner, 1971). Het gebouw had een gebruiksduur van ongeveer 100-150 jaar (ca. 1225-1375).

8.2.4 Gebouw 4

Ligging, oriëntatie en afmetingen

Gebouw 4 ligt in de noordwestelijke hoek van het plangebied (put 21). Het bevond zich ongeveer 5 m noordelijk van gebouw 3. In landschappelijk opzicht ligt het op de noordflank van de oeverwal, gedeeltelijk op de overgang naar de oude Maasgeul, en ongeveer 5 m van de stadsgracht. Het was op vlak 1 nauwelijks zichtbaar. Hier was alleen de westelijke grens zichtbaar als een grote vlek en enkele paalkuilen. Op vlak 2 tekende het gebouw zich aanzienlijk beter af: daar was het zichtbaar als een rechthoekige sporencluster van 10 x 6,5 m die noordoost-zuidwest georiënteerd is, bestaande uit (paal)kuilen en een wandgreppel. Hier kwamen tien paalkuilen en een lange wandgreppel te voorschijn. Gebouw

Tussen twee wallen

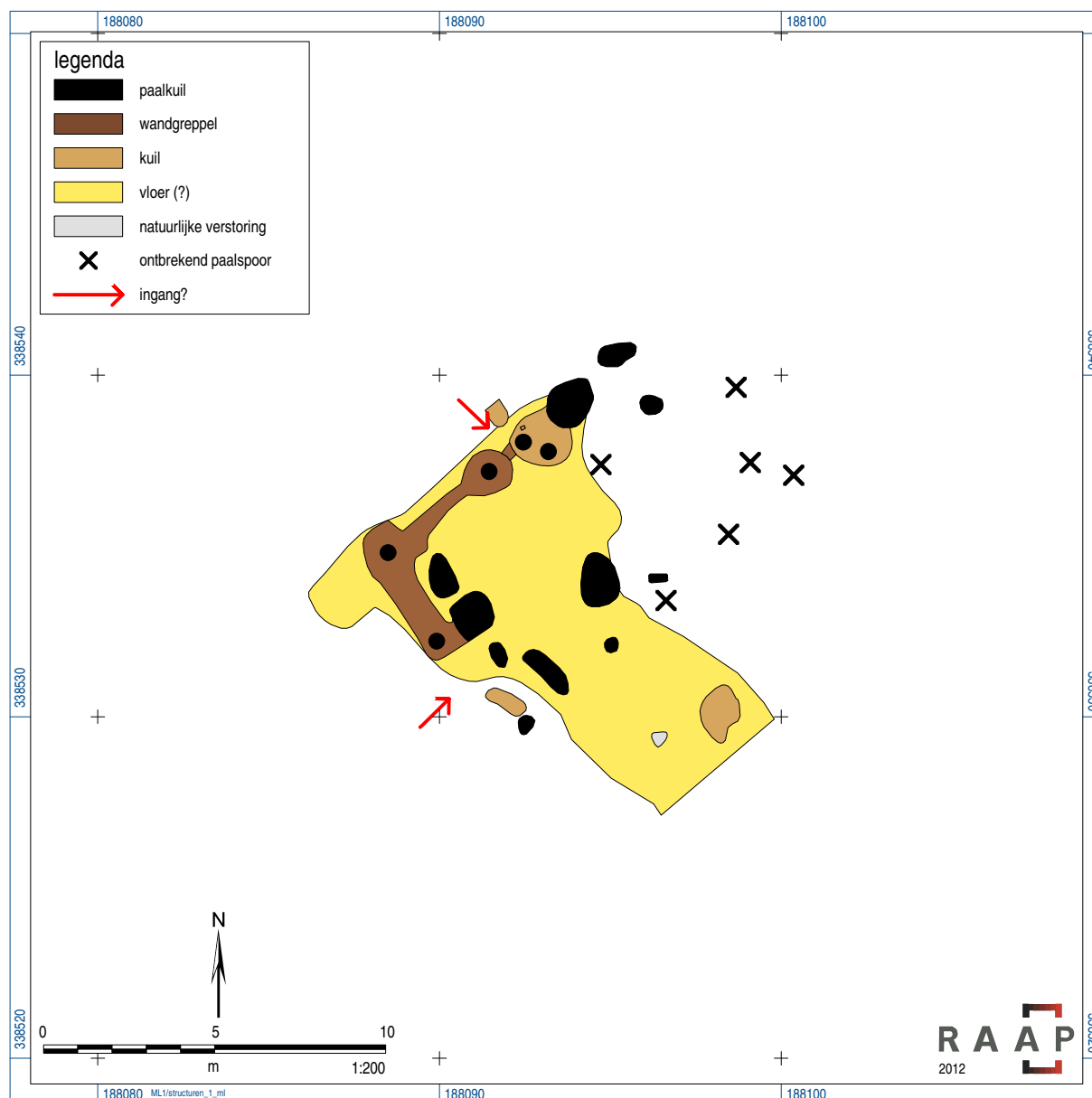
Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

4 bestaat in totaal uit zeventien grondsporen: dertien paalkuilen, twee kuilen, twee wandgreppels en mogelijk een vloer. De diepe wandgreppel is bemonsterd voor paleobotanisch onderzoek, maar dit is niet gewaardeerd.

Spoorbeschrijving

Alle sporen van gebouw 4 zijn op figuur 8.14 afgebeeld. Het gebouw was 10 m lang en maximaal 6,5 m breed, maar een breedte van slechts 4 m is ook mogelijk. De contouren

worden bepaald door verschillende spoorgroepen. In de hoek van de zuidelijke kopse zijde en de westelijke lange zijde worden de contouren bepaald door een wandgreppel, terwijl de vorm van de rest van het gebouw wordt bepaald door (paal)kuilen. Het noordoostelijke deel van gebouw 4 is niet bewaard gebleven. Mogelijk is de bodem in dit deel van de oeverwal door erosie aangetast onder invloed van het aflopende reliëf of is dit deel van het gebouw op een andere wijze gefundeerd

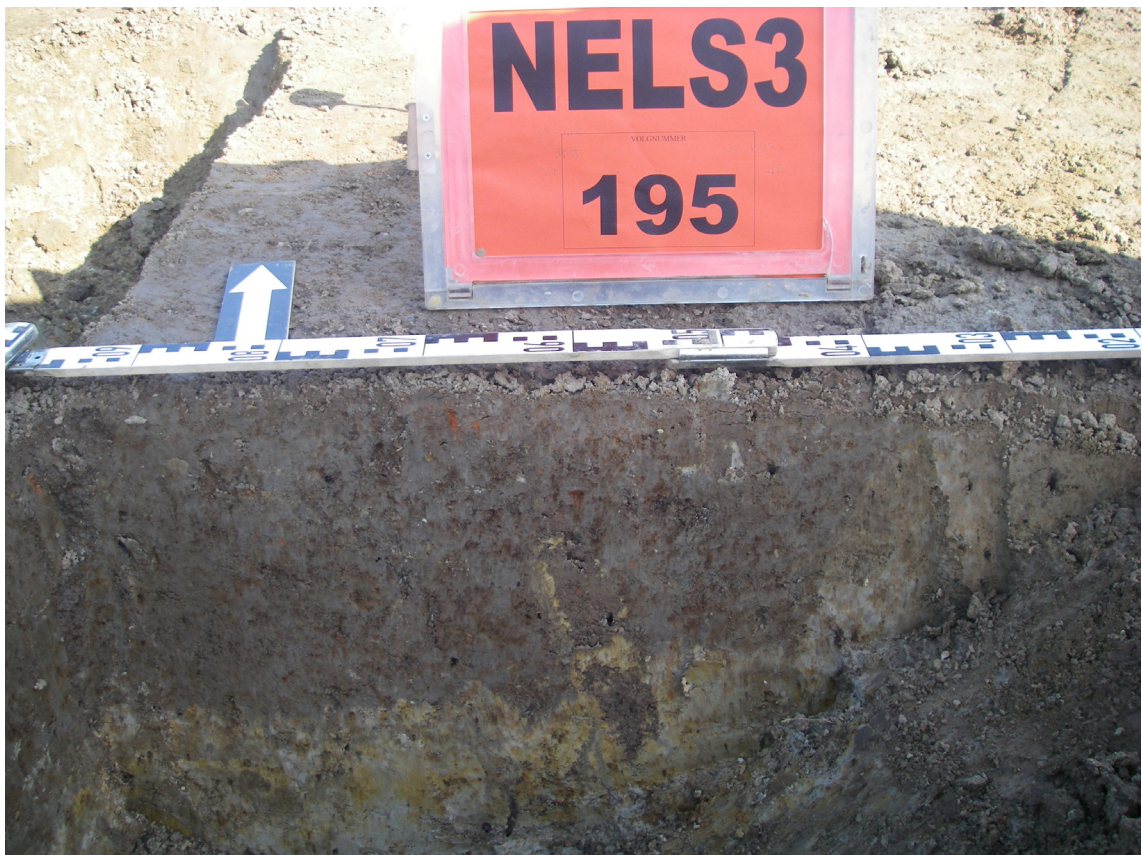

Figuur 8.14 Sporenoverzicht van gebouw 4.

(stiepen, balken). Een grote vlek waarvan de westgrens overeenkomt met de westelijke wandgreppel met bijbehorende paalkuilen, is geïnterpreteerd als het restant van een ingegraven vloer. Die bestaat uit bruingrijs, zandige klei en is doorspekt met houtskool, scherven, bouw materiaal en natuursteen. De vloer was bewaard over een lengte van meer dan 7 m. Die liep ver oostelijk buiten het gebouw door en gaat daar over in het natuurlijke oppervlak. Wellicht is dit deel van het gebouw verspoeld, of zijn slechts enkele grondsporen op een hoger niveau bewaard en niet of nauwelijks met jongere afzettingen zijn afgedekt.

Gebouw 4 tekende zich af middels dertien paalkuilen en twee grote kuilen (tot ruim 1,5 m doorsnee). De wandgreppel op de westelijke lange zijde (S 504) is 7,8 m lang en enkele decimeters breed (figuur 8.15); de greppel is

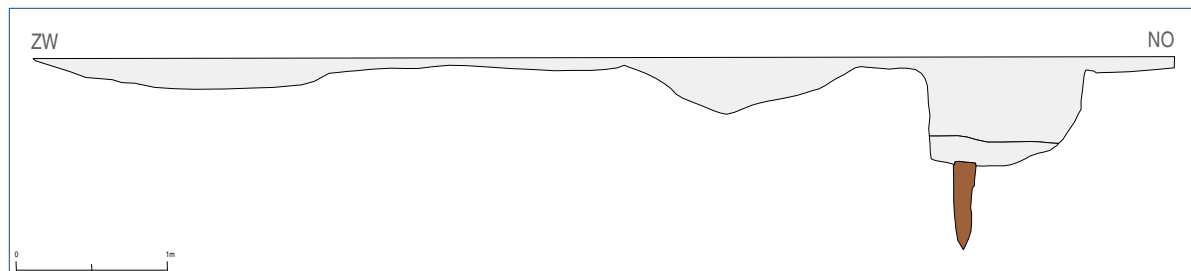
breder waar palen zijn ingegraven. Op de zuidelijke korte zijde is de wandgreppel 4,4 m lang en 60 cm breed. De greppel heeft een schuine insteek en is ca. 10 cm diep. De paalkuilen in de greppel hadden een diepte van 22-75 cm; in één van de paalkuilen (S 501) stonden nog twee houten palen (V 978 en V 983). Zij waren in de coupe zichtbaar onder de paalkuil, en zijn dus de grond in geslagen (figuur 8.16). In het verlengde van de wandgreppel liggen series kuilen. Hun plaatsing in het gebouw wijst erop dat het een houten skelet had, waarvan de palen in kuilen en de wandgreppel waren geplaatst. De palen van de constructie(kern?) zijn op vaste onderlinge afstand geplaatst. Het gaat om zeven (paal) kuilen waarvan zich twee in de wandgreppel bevinden. Van deze zeven sporen liggen er drie op de hoeken (één spoor op de oostelijke hoek is niet bewaard); vier paalsporen

Figuur 8.15 Paalkuil van gebouw 4 (S 504/560) (bruin=hout).

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.16 Coupe door de wandgreppel van gebouw 4 (bruin=hout).

liggen op de lange zijden, op ongeveer 3,6 m afstand van de hoekpalen. Zowel de sporen van de hoekpalen als de vier andere paalsporen waren nog 9-22 cm diep zijn en bestaan uit (bruin)grijs, siltig zand. De overige (paal)kuilen liggen voornamelijk op de wand. Het gaat vooral om grote sporen met een diameter van 50-120 cm en maximaal 42 cm diep.

Uit de sporen blijkt hoe de constructiekern was opgebouwd. De plaatsing van palen in de wandgreppel en het ontbreken van andere zware paalkuilen wijst erop dat de draagconstructie uit gebinten bestond, waarvan de palen in wandgreppels waren geplaatst. De afstanden tussen de gebinten op de kopse zijden en de naastgelegen gebinten was ongeveer 3,6 m, maar de gebinten in het midden-deel van het gebouw waren dicht bij elkaar geplaatst (ongeveer 2,2 m). De westelijke kopse gevel had een enigszins bolle vorm, maar beide lange zijden waren daarentegen recht. Het is onduidelijk of het een twee- of drieschepige structuur betreft. Het verloop van de wandgreppel en de ligging van S 560 wijst op een tweeschepige structuur, maar S 488, S 498 en S 505 wijzen echter op een drieschepige structuur.

Ingangen

De sporen in de wandgreppel wijzen erop dat in het midden van de westelijke lange zijde een ingang was. Hier liggen twee grote paalkuilen dicht bij elkaar (tussenafstand onge-

veer 50 cm). Mogelijk was er halverwege de tegenovergelegen lange zijde ook een ingang; dit is overigens juist boven de rituele kuil uit de IJzertijd. Hoewel er geen vondsten zijn gedaan die op een datering of hergebruik van deze vondsten in de Late Middeleeuwen wijzen, is de ligging bij de (veronderstelde) ingang op de oostelijke lange zijde in elk geval opmerkelijk. Mogelijk is het verloop van de wandgreppel op de korte westelijke zijde een aanwijzing dat ook in deze zijde een ingang was. De plekken van deze ingangen zijn weergegeven op figuur 8.14.

Vondsten en datering

In het gebouw is aardewerk, baksteen, natuursteen, metaal, bot en hout gevonden (tabel 8.4). De vondsten zijn afkomstig uit (paal)kuilen, de vloer, maar vooral uit de wandgreppel. Het aardewerk bestaat uit 202 scherven (10 kg), vooral afkomstig uit de vloer, de wandgreppel en een hoekpaal (S 445, S 500 en S 504). De scherven zijn van 22 kogelpotten en twee overige potten, veertien dolia, 76

	aantal
aardewerk	202
bouwmateriaal	11
natuursteen	24
bot	261
metaal	3
hout	2

Tabel 8.4 Aantallen van de diverse vondstgroepen uit gebouw 4.

kannen, vier kommen, vier bekers, vier veldflessen, twee koppen en één graap. Het gaat om diverse baksels: Brunssum-Schinveld aardewerk (16 potten), blauwgrijs aardewerk (43 potten), bijna-steengoed (17 potten), proto-steengoed (54 potten), overig steengoed (s2: 5 potten) en Maaslands aardewerk (5 potten) (zie tabellen 10.11 en 19.3). Het aardewerk kan worden geplaatst in de perioden II, III, IV en V, en dateert uit de periode 1200/1225-1325/1375.

Het keramisch bouw materiaal bestaat uit elf baksteenstukken en tegels (900 gram), afkomstig uit de vloer en twee sporen van de constructiekern (S 443, S 445 en S 500). Wellicht zijn dit restanten van stiepen, hoewel de tegels eerder in de richting van vloerbekleding wijzen. In één van de sporen van de constructiekern (S 443) zijn tien stukken verbrande leem (gewicht 270 gram) gevonden. Uit vier sporen zijn 24 stukken natuursteen verzameld (7,9 kg). De meeste komen uit de wandgreppel, maar ook uit het restant van de vloer is natuursteen geborgen; in twee paalkuilen zijn verder ook twee stukken natuursteen gevonden. Het natuursteen (18 stuks) bestaat vooral uit hardsteen, zoals fyliet, kwartsiet, kwarts en zandsteen (7,6 kg). Het is alleen afkomstig uit de vloer en de wandgreppel. De gebruiksoorten bestaan uit leisteen en tefriet. Er zijn vijf fragmenten leisteen aangetroffen in de wandgreppel en één paalspoor. Vanwege de bijgewerkte, rechte of ronde randen betreft het vermoedelijk dakleien. Speciale voorwerpen als leistenen speelschijfjes ontbreken. Het tefriet bestaat uit één stuk, afkomstig uit de wandgreppel. Het stuk is van een maalsteen.

In vier sporen van het gebouw zijn 261 stukken bot (1,6 kg) gevonden. Veel bot (84,6%) is afkomstig uit de wandgreppel, en vrijwel alle

andere stukken zijn afkomstig uit twee kuilen van de draagconstructie (sporen 500 en 501). Het gaat om bot van hoofdzakelijk rund en in mindere mate om paard, varken en middelgrote zoogdieren. Het metaal in het gebouw is aangetroffen in drie sporen en bestaat uit twee voorwerpen van ijzer (spijker) en één van brons (gespbeugel). Er zijn twee rondhouten palen gevonden in de wandgreppel van gebouw 4 (S 504). Die zijn niet geheel compleet, maar toch nog 71 en 33 cm lang. Eén paal is bewerkt tot een rechthoekige vorm van ca. 11 x 9 cm. Beide palen zijn aan de top aangepunt door enkele zijden spits toelopend te zagen of te bekappen, maar ze zijn te slecht bewaard om details te bepalen.

Interpretatie

Gebouw 4 was vermoedelijk 10 m lang en ongeveer 6,5 m breed, hoewel een breedte van slechts ca. 4,5 m ook mogelijk is. In beide gevallen zijn de sporen in de noordoosthoek van het gebouw niet bewaard. De kuilen en paalkuilen, hun ligging en de aanwezigheid van natuursteen en baksteen wijst op een bouwwijze waarbij de dragende elementen mogelijk gedeeltelijk in kuilen en gedeeltelijk op stiepen zijn gefundeerd. Opmerkelijk is dat de wandgreppel alleen in bepaalde delen van het gebouw is bewaard en zich daar scherp aftekende. De vloer was ingegraven in de bodem. Men kan er van uitgaan dat het gebouw een leistenen dak heeft gehad, ondanks het feit dat er nauwelijks stukken van zijn gevonden. Mogelijk had gebouw 4 drie ingangen: min of meer halverwege beide lange zijden en in de zuidwestelijke kopse zijde. Aanwijzingen voor een haard ontbreken, hoewel het aannemelijk is dat die er wel was. De vondsten en sporen wijzen niet direct op een specifieke functie. Er zijn weinig aanwijzingen dat er ambachten werden verricht. Het tefriet wijst op het gebruik van maalste-

nen, maar dit was een algemeen gebruik. Het gebruiks aardewerk en de aangetoonde diersoorten wijzen mogelijk op een woonhuis of boerderij. De ligging bij gebouw 3, de parallelle oriëntatie van gebouwen 3 en 4, en de aanzienlijk kleinere afmetingen van gebouw 4 wijzen echter niet op een hoofdgebouw, maar eerder op een schuur of stal. Wellicht stonden gebouwen 3 en 4 op één en hetzelfde erf, waarbij gebouw 3 het hoofdgebouw was en gebouw 4 een bijgebouw vormde. Het gebouw had een gebruiksduur van ongeveer 100-150 jaar (ca. 1225-1375).

8.2.5 Gebouw 5

Ligging, oriëntatie en afmetingen

Gebouw 5 ligt in het noordelijke deel van het plangebied (putten 19 en 20). Het ligt op de oeverwal, en daarbinnen ruim 16 m van de stadsgracht en ongeveer 14 m ten noorden van de oude Maasgeul. Het gebouw tekende zich op geen enkel vlak goed af, maar door de opgravingsgegevens te combineren ontstaat een sporencluster van ongeveer 16 x 14 m die noordwest-zuidoost georiënteerd is. Een klein deel van de sporen (6 sporen) tekende zich af in vlak 1 en een groter deel in vlak 2 (16 sporen). Daaronder was ook een hoekige vlek van ongeveer 4,5 x 6,25 m (S 351/466), die zich op vlak 2 beduidend groter aftekende. Die is geïnterpreteerd als ingegraven vloer. Die bestaat uit (bruin)grijs siltig zand en had een rechte begrenzing in het oosten en ietwat afgeronde hoeken, en de noord- en zuidgrens lijken een halfronde vorm te hebben (figuur 8.17). In het westen in de vlek afgesneden door put 20 en hierin niet zichtbaar, doordat die dieper is aangelegd op vlak 1. Onder deze vlek tekenden zich zeven (paal)kuilen af. Het gebouw bestaat uit dertig grondsporen: drie kuilen, 23 paalkuilen en vier vloerlagen. Geen enkel spoor bleek in het veld geschikt voor paleobotanisch onderzoek.

Spoorbeschrijving

Alle sporen van gebouw 5 zijn op figuur 8.18 afgebeeld. De contouren van het gebouw zijn gedeeltelijk bepaald door de vloer en de bijbehorende paalsporen. De vlek bestaat uit bruin(grijze), zandige klei en bevatte enkele scherven, wat baksteenpuin, metaal en bot. De bodem loopt licht af naar de centrale lengteas van het gebouw en is maximaal ongeveer 20 cm diep. In de vloer was geen gelaagdheid zichtbaar. De (paal)kuilen vormen enkele rechte lijnen. Ze bestaan uit (bruin) grijs, lemig zand en zijn maximaal 1,2 m lang en 38 cm diep. Van de noordelijke lange zijde zijn vrijwel alle sporen aangetroffen over de volledige lengte van het gebouw. Het gaat om zes (paal)kuilen (S 386, S 393, S 398 en S 599/600), waarvan twee sporen ontbreken. De paalsporen zijn onge-

Figuur 8.17 Het zuidwestelijke deel van gebouw 5 in vlak 2.

veer 1,5 m uit elkaar geplaatst. Veel sporen van de tegenhangende zuidzijde ontbreken; alleen in en onder de grote vlek in het oosten van het gebouw zijn twee (paal)kuilen gevonden (S 467 en S 572). Deze twee sporenrijen liggen parallel aan elkaar en 8 m uit elkaar. De oostelijke kopse kant wordt begrensd door de grote vlek op vlak 2, en de westelijke kopse kant wordt begrensd door twee (paal)kuilen (S 393 en S 396). Deze sporen zijn maximaal 33 cm diep. Duidelijke sporen van gebinten zijn niet uit deze gegevens op te maken. Binnen deze vlek liggen elf (paal)kuilen, die maximaal 38 cm diep zijn. Gezien hun afwijkende oriëntatie en grootte behoren ze wellicht tot de bewoningsfase in de IJzertijd (§ 8.1).

De exacte afmetingen en vorm van gebouw 5 zijn onduidelijk. Vermoedelijk was het enigszins bootvormig, ongeveer 18 m lang en 9 m breed op de kopse zijden en maximaal 14,2 m breed in het midden. Echter, een geringere omvang van slechts ruim 8 m breed en 13,5 m lang is ook mogelijk. Gebouw 5 was vermoedelijk tweeschepig. Vrijwel op de middellijn van het gebouw liggen enkele paalsporen op een rechte lijn (S 387, S 390, S 391 en S 598), die de constructiekern in twee helften deelt. Parallel aan de oostelijke kopse gevel ligt een palenrij (S 352, S 593, S 595 en S 598) die mogelijk deel uit maakt van de constructiekern, maar een tegenhanger van deze rij op de tegenovergelegen zijde ontbreekt. Er zijn geen paalsporen aangetroffen die ons iets over de bouwwijze en de interne verdeling leren. Wel wordt opgemerkt dat een deel van de vloer in het zuidoostelijke deel van het gebouw dieper was en op vlak 2 een duidelijk afgebakend geheel vormt. Ook over ingangen is niet veel bekend. Er kan alleen worden gezegd dat ruim 2 m noordelijk van de noordelijke gevel twee kuilen liggen, bijna 2 m uit het midden van deze gevel (S 374 en S 384). Mogelijk markeren zij een ingang.

Vondsten en datering

In het gebouw is aardewerk, baksteen, natuursteen, metaal en bot gevonden (tabel 8.5). De vondsten zijn afkomstig uit kuilen, paalkuilen en menglagen. Het aardewerk bestaat uit 47 scherven (700 gram), veelal afkomstig uit de vlek en de twee kuilen bij de mogelijke ingang. Het is onduidelijk of hier een bepaalde betekenis aan moet worden toegekend. Het betreft scherven van vijf kogelpotten, twintig kannen, twee kommen en één beker. Het betreft bakfels van Brunssum-Schinveld aardewerk (13 potten), Elmpeter waar (5 potten), bijna-steengoed (10 potten), proto-steengoed (4 potten), overig steengoed (s2; 3 potten) en Maaslands aardewerk (1 pot) (zie tabellen 10.11 en 19.3). Het aardewerk kan worden geplaatst in de perioden II, III, IV en V, en dateert uit de periode 1200/1225-1325/1375. Het keramisch bouw materiaal betreft slechts twee kleine brokken verbrande leem (S 596).

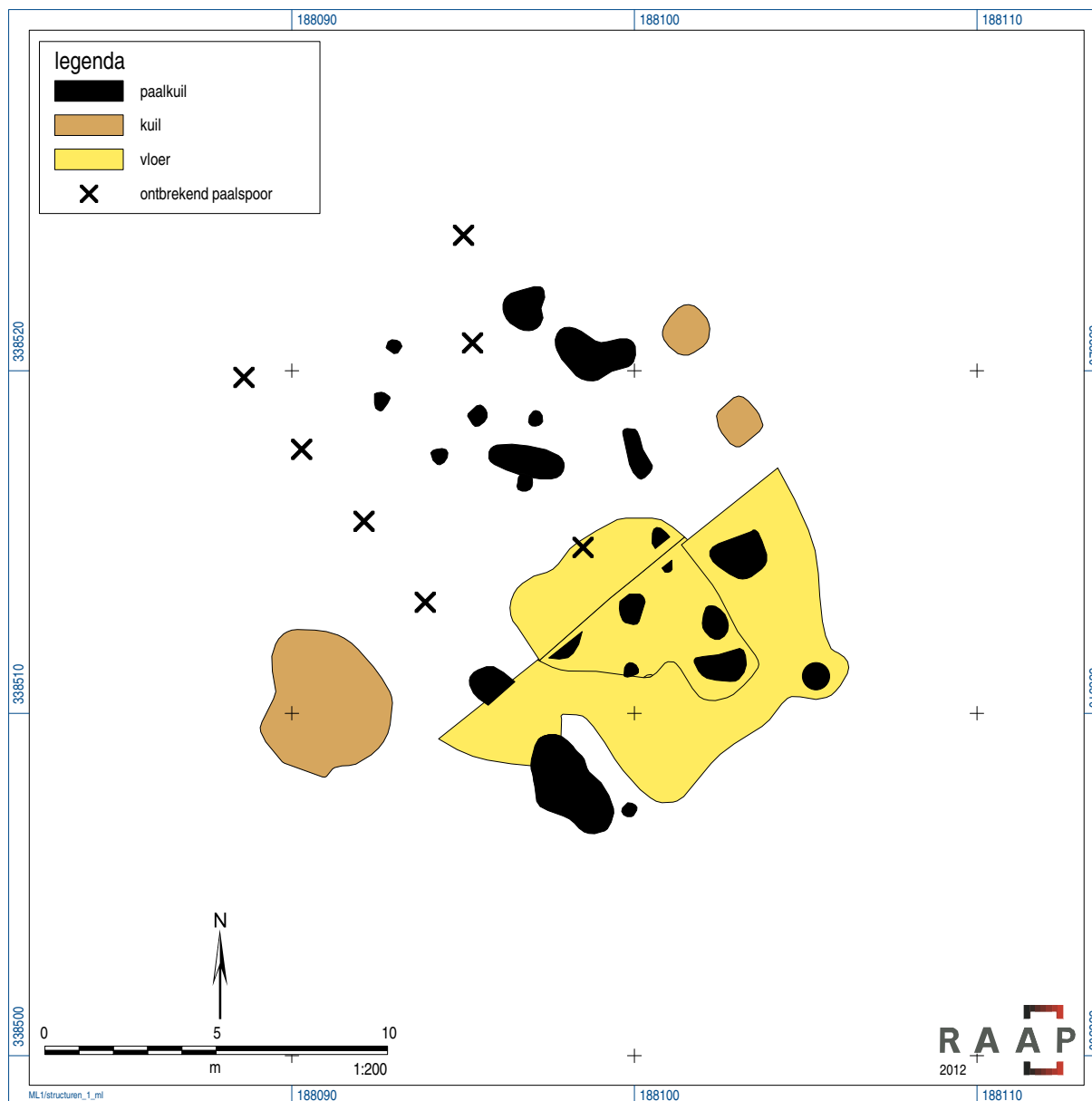
Het natuursteen bestaat uit zes stukken kwartsiet, zandsteen en tefriet (600 gram), voornamelijk afkomstig uit de vloer. Het kwartsiet en zandsteen is onbewerkt en te klein voor een aanwijsbare functie in het gebouw, zoals een stiep. Het tefriet bestaat uit enkele kleine fragmenten uit de grote kuil uit de zuidoosthoek van het gebouw (S 476). In en bij het gebouw zijn twaalf kleine stukken runderbot gevonden. Het is voornamelijk afkomstig uit de vloer en de twee kuilen bij de mogelijke ingang (S 466, S 374 en S 384). Er zijn vier metaalvondsten

	aantal
aardewerk	47
bouw materiaal	2
natuursteen	6
bot	12
metaal	4

Tabel 8.5 Aantallen van de diverse vondstgroepen uit gebouw 5.

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.18 Sporenoverzicht van gebouw 5.

gedaan: een gesp, een deel van een bronzen zegelstempel en uit de grote kuil in de zuidoosthoek zijn enkele afvalstukken van ijzer geborgen (S 572).

Interpretatie

Op basis van de sporen en het ontbreken van (restanten van) stiepen en steenconcentraties kan worden gesteld dat de dragende elementen van het gebouw werden ingegraven. Het is onduidelijk of het een twee- of drie-

schepige structuur betreft. Door de afwijkende bouwwijze, het ontbreken van een haard, het geringe aantal vondsten en het ontbreken van baksteen en leisteen wijkt gebouw 5 af van gebouwen 1, 2 en 3. Het gebouw had een gebruiksduur van ongeveer 100-150 jaar (ca. 1225-1375). Het toekennen van een functie aan gebouw 5 is niet eenvoudig. Uit de vondsten en spoorgegevens wordt niet duidelijk of de bewoners ambachten uitoefenden. Het tefriet wijst op het malen van graan; een han-

deling die gewoon is in woonhuizen of boerderijen. De bouwwijze en het vondstenspectrum kunnen ook wijzen op een schuur, stal of ander soort bijgebouw.

8.2.6 Gebouw 6

Ligging, oriëntatie en afmetingen

Gebouw 6 ligt in het noorden van het plangebied (put 11-14). In landschappelijk opzicht is dit een vergelijkbaar gebied als de andere gebouwen (oeverwal van de Maas), hoewel het op het oostelijke uiteinde er van ligt. Binnen de oeverwal ligt het ongeveer 10 m van de stadsgracht en gedeeltelijk op de overgang naar de oude Maasgeul. Het gebouw tekende zich op vlak 1 af als een rechthoekige cluster vlekken van ongeveer 14 x 21 m, waarvan de linkerbovenhoek niet bewaard is. De oostelijke grens van het gebouw kon niet goed in kaart worden gebracht vanwege de ligging op de scheiding van putten 13, 14, 16 en 17, die niet op exact dezelfde diepte zijn aangelegd. De vlek wijst op een restant van een rechthoekig gebouw met afgeronde hoeken, dat noord-noordoost-zuidzuidwest georiënteerd is. Op vlak 2 tekenden zich in het zuidelijke deel van het gebouw een grote cluster van kuilen af. Op vlak 3, onder deze sporencluster, kwamen nog acht (paal)kuilen te voorschijn. Gebouw 6 bestaat in totaal uit 42 grondsporen: negentien paalkuilen, één kuil, twee steenconcentraties en zeventien vloerrestanten en drie wandgrepels. Geen enkel spoor bleek potentieel voor paleobotanisch onderzoek.

Spoorbeschrijving

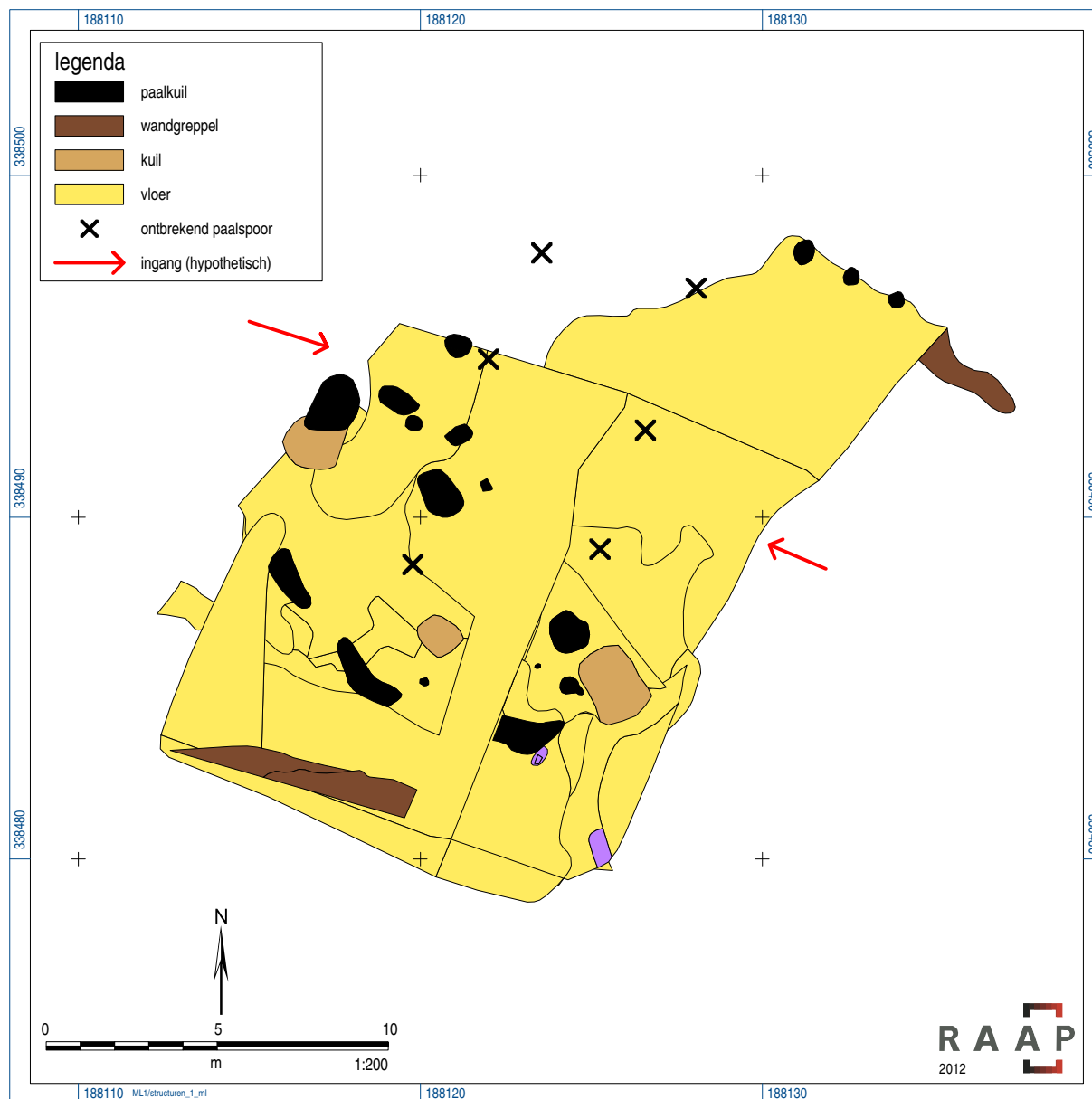
Alle sporen van gebouw 6 zijn op figuur 8.19 afgebeeld. Gebouw 6 is maximaal 21,5 m lang en 13,6 m breed. De contouren worden bepaald door enkele grote vlekken in vlak 1. Er was geen gelaagdheid zichtbaar, maar zoals gezegd wel een grote clustering van vlekken. Die bestaan uit zandige klei, die

(donker)bruingrijs tot grijs gevlekt is, en doorspekt met aardewerk, natuursteen, metaal en bot. Derhalve zijn die geïnterpreteerd als een restant van de ingegraven vloer. Het noordwestelijke deel daarvan is niet bewaard gebleven; door het oplopende reliëf van de oeverwal is dit deel van de vloer aangeploegd en in de bouwvoor opgenomen. Daarentegen is de vloer in de rest van het gebouw goed bewaard en heeft plaatselijk midden in het gebouw een vrij rechte insteek en een vlakke bodem van maximaal 45 cm diep (S 197). Op vlak 1 bevindt zich een steenconcentratie in de zuidoosthoek van het gebouw (S 149). Op vlak 2 was de vloer beperkt tot de zuidelijke helft van het gebouw, over een lengte van 10,8 m en een breedte van 14 m. Vooral in de westelijke helft van dit gebouwdeel lagen enkele grote kuilen (tot ruim 2 m doorsnee). De sporen liggen op de lange westelijke gevel, maar ook in het gebouw. Het gaat om veertien (paal)kuilen, die 6-30 cm diep zijn, en geen regelmatige onderlinge afstand hebben. Bij de aanleg van vlak 3, onder de vloer, werden nog eens zeven sporen aangetroffen, waaronder een steenconcentratie (S 276). Die lag in de zuidoosthoek van het gebouw. Bovendien bevatte één spoor in de zuidoosthoek (S 273) een forse hoeveelheid stenen; op vlak 1 was in de zuidoosthoek ook al een steenconcentratie aangetroffen. De andere sporen van vlak 3 bestaan uit rechthoekige of enigszins ronde (paal)kuilen met een doorsnee van ca. 50 cm tot ruim 2 m en een diepte van maximaal ca. 10 cm. Alle paalkuilen dieper dan 30 cm en steenconcentraties bevinden zich in het zuidelijke deel van het gebouw, in de oude Maasgeul met een slappere ondergrond (figuur 8.20).

Ongeveer 3 m uit de zuidzijde van de vloer is, aan de binnenzijde van het gebouw, een stam of tak van ongeveer 3,7 m lang gevon-

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.19 Sporenoverzicht van gebouw 6.

den (figuur 8.21). Die bevond zich in gracht 2. Hoogstwaarschijnlijk gaat het om een omgevallen boom die op de oever van de gracht groeide (zoals bij gracht 4/5). Het hout ligt echter opvallend parallel met zowel de gracht als de zuidgrens van de vloer. Vanwege de natuurlijke oorsprong is het hout niet verzameld en bemonsterd. Direct ten zuiden van het hout tekende zich op vlak 2 mogelijk een deel van de wandgreppel af (S 203/204). Het gaat om een smal, langgerekt spoor dat

over de gehele lengte van deze gevel zichtbaar is in gracht 2. Verder is in het zuidwesten van put 16 een smal greppeltje (S 375) aangetroffen, dat juist in het verlengde van de noordgrens van het gebouw ligt. Mogelijk heeft dit geen enkele relatie met het gebouw, maar het kan niet worden uitgesloten dat het een klein ontwateringsgreppeltje of deel van een drupgoot is, die overtollige regenwater afvoerde naar de stadsgracht, enkele meters westelijker.

Het is niet duidelijk uit hoeveel hoofd- en zijbeuken het gebouw bestaat, en er kunnen ook geen gebintpalen worden aangewezen. De afmetingen van de vloer, het voorkomen van enkele diepe kuilen en de steenconcentraties zijn voorzichtige aanwijzingen dat het om een drieschepige structuur kan gaan. Uit de tijdsduur van het gebouw blijkt echter dat het vermoedelijk uit meerdere fasen bestaat, hoewel de afzonderlijke fasen en de bijbehorende afmetingen daarvan nauwelijks aanwijsbaar zijn. Mogelijk bestond gebouw 6 in een bepaalde fase slechts uit een bouwwerk van 5,5 m breed en 8 m lang, afgaande op de paalsporen in het hart van de sporencluster. Men mag er van uitgaan dat het in aparte ruimtes is opgedeeld, maar ook daar zijn nauwelijks aanwijzingen voor gevonden. De hogere sporendichtheid in het zuidelijke deel van het gebouw staat echter in schril contrast met het vrijwel ontbreken van (paal)sporen in de noordelijke helft. Het is onbekend in hoeverre de ligging op de flank van de oeverwal daar een rol in speelt. Uit de steenconcentraties blijkt dat gebouw 6 vermoedelijk op stiepen was gebouwd en dat (in elk geval) de dragende palen in de zuid-oosthoek op fundamenten van stenen waren geplaatst.

Ingangen

Gezien het reliëf van het landschap ten tijde van bewoning en het verloop van S 203/204 (mogelijke wandgreppel), ligt het niet voor de hand dat er een ingang op de zuidelijke kopse zijde was; het is aannemelijker dat er halverwege één of beide lange zijden, of de noordelijke kopse gevel, een ingang was. De kuilen halverwege de lange westelijke gevel kunnen een ingang markeren, evenals de grillige noordgrens van het vloerrestant op vlak 2. De plekken van deze mogelijke ingangen zijn weergegeven op figuur 8.19.

Vondsten en datering

In het gebouw is aardewerk, baksteen, natuursteen, metaal en bot gevonden (tabel 8.6). De vondsten zijn afkomstig uit kuilen, een enkele paalkuil en vooral de vloer. Het aardewerk bestaat uit 150 scherven (3 kg), vooral afkomstig uit het zuidelijke deel van de vloer. De scherven zijn van negen kogelpotten, één pispot en één overige pot, zes dolia, 56 kannen, tien kommen, twee borden, elf (drink)bekers, één veldfles, één kruik en twee grappen. Het gaat om diverse baksels: Brunssum-Schinveld aardewerk (12 potten), blauwgrijs aardewerk (18 potten), bijna-steengoed (39 potten), proto-steengoed (5 potten), overig steengoed (s2: 38 potten) en Maaslands aardewerk (1 pot) (zie tabellen 10.11 en 19.3). Het aardewerk kan worden geplaatst in de perioden II, III, IV en V, en dateert uit de periode 1200/1225-1350/1375.

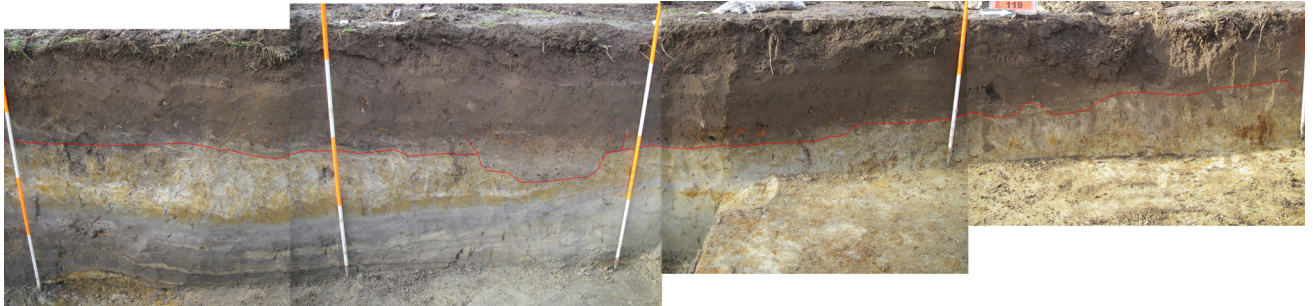
Het baksteen bestaat uit negen baksteenstukken (4,3 kg). Het is afkomstig uit één grondspoor (S 273): een grote, diepe kuil binnen de oostelijke wand. Mogelijk zijn dit restanten van stiepen. Uit vijf sporen zijn 25 stukken natuursteen verzameld (1,4 kg). De meeste stukken zijn afkomstig uit de vloer, hoewel ook in een (paal)kuil enkele stukken natuursteen zijn aangetroffen (S 237). Het natuursteen bestaat uit hardsteen, zoals gneis, fyliet, zandsteen en rioliet. Er zijn slechts twee kleine fragmenten leisteen gevonden. Vanwege de bijgewerkte,

	aantal
aardewerk	150
bouwmateriaal	9
natuursteen	25
bot	22
metaal	1

Tabel 8.6 Aantallen van de diverse vondstgroepen uit gebouw 6.

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.20 Profiel door gebouw 6. De rode lijn geeft de onderkant van de vloer en een kuil in het gebouw weer.

Figuur 8.21 Gebouw 6 met boom in vlak 2.

rechte of ronde randen betreft het vermoedelijk dakleien. Uit het gebouw zijn 22 stukken bot (ca. 650 gram) geborgen. Vrijwel alle bot is afkomstig uit de kuil met het baksteen, en alleen één los stuk is gevonden in de vloer. Het gaat hoofdzakelijk om rund en één fragment van een varken. Verder is er één fraaie metaalvondst uit het gebouw afkom-

stig, namelijk een ijzeren ruiterspoor. Het is gevonden in de vloer, in de zuidoosthoek van het gebouw.

Interpretatie

De sporen en de aanwezigheid van natuursteen en baksteen wijst op een bouwwijze waarbij de dragende elementen mogelijk

gedeeltelijk in kuilen en gedeeltelijk op stiepen zijn gefundeerd. Uit de sporen ontstaat een beeld van een meerschepige structuur van ongeveer 21 x 13,6 m met een ingegraven vloer. Aanwijzingen voor een interne verdeling ontbreken. Hoogstwaarschijnlijk had het gebouw een leistenen dak, ondanks het feit dat er nauwelijks stukken van zijn gevonden. Vermoedelijk bevonden zich ingangen ongeveer halverwege beide lange zijden. Aanwijzingen voor een haard ontbreken. Er zijn weinig aanwijzingen dat er ambachten in gebouw 6 werden verricht. Het aardewerk bestaat voornamelijk uit gebruiksaardewerk. Het aantal scherven en de diersoorten waarvan bot is gevonden, wijzen in het algemeen in de richting van een woonhuis of boerderij. Het gebouw had een gebruiksduur van ongeveer 100-150 jaar (ca. 1225-1375), zodat het aannemelijk is dat het uit meerdere fasen bestaat.

8.2.7 Gebouw 7

Ligging, oriëntatie en afmetingen

Gebouw 7 ligt in de uiterste zuidoosthoek van het plangebied (put 1, 2). In landschappelijk opzicht is dit een geheel ander gebied dan de zone met de andere gebouwen; het bestaat namelijk uit kleiige en zandige oeverafzettingen. Het ligt bijna 25 m ten zuiden van de oude Maasgeul. Het gebouw tekende zich op vlak 1 af als een langwerpige, enigszins hoekige vlek van 14 x 11 m met enkele paalkuilen daarbinnen. Het is noordnoordwest-zuidzuidoost georiënteerd en afgesneden door een sloot, zodat het niet volledig kon worden opgetekend. Omdat tijdens de afwerking van de sporen in put 2 (die als eerste was aangelegd) niet duidelijk was dat het om een gebouw ging, zijn de sporen afgewerkt zonder de aanleg van een tweede vlak. In het aangrenzende deel van put 1 is vlak 2 wel

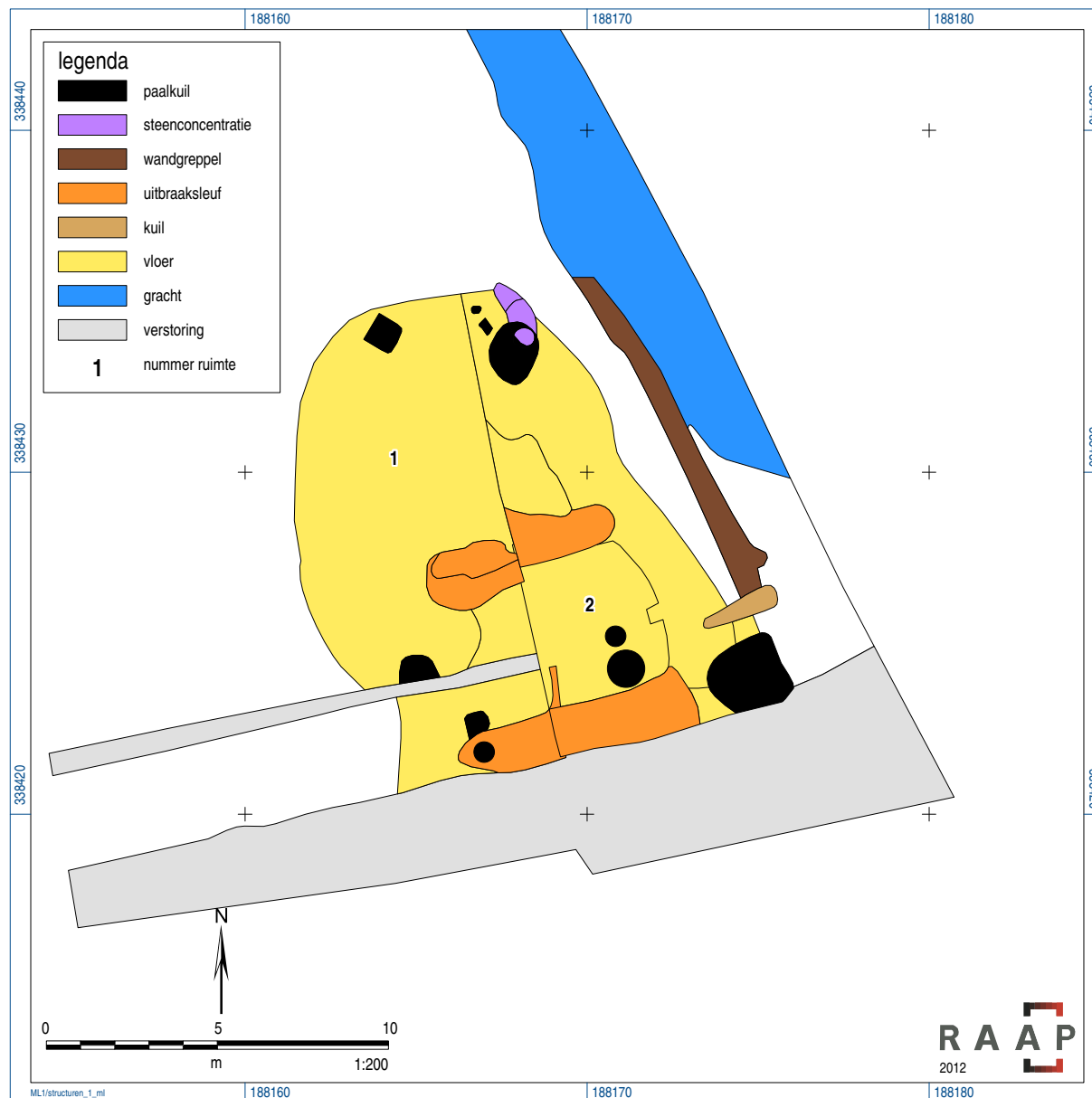
aangelegd. Daar werden de contouren duidelijker. Het zuidelijke deel van het gebouw bestaat hier uit een afgerond rechthoekig spoor. Op vlakken 1 en 2 tekenden zich enkele forse kuilen af, vooral in de zuidelijke en noordelijke randzone. In totaal gaat het om 22 grondsporen: twee wandgreppels, zeven (paal)kuilen, vier uitbraaksleuven, twee stiepen/muurrestanten, één steenconcentratie en zes vloerrestanten. Geen enkel spoor bleek potentieel voor paleobotanisch onderzoek.

Spoorbeschrijving

Alle sporen van gebouw 7 zijn op figuur 8.22 afgebeeld. Voor zover het kon worden onderzocht, was gebouw 7 minstens 14 m lang en ongeveer 11 m breed. Een geringere breedte van slechts ongeveer 6,25 m kan ook niet worden uitgesloten, zie verder. De contouren zijn bepaald door de grote vlek op vlak 1 en de daar omheen liggende paalsporen. In de vulling van de vlek was geen gelaagdheid zichtbaar, maar gezien de vorm en ligging wordt toch aangenomen dat het een restant van de ingegraven vloer is. Op vlak 1 heeft de vloer een rechthoekige vorm met vrij rechte zijden en is nog ongeveer 14 m lang en 11 m breed. In het oosten is die afgedekt met een dunne laag kleiige afzettingen, afgezet door een naastgelegen greppel die destijds watervoerend was. De vloer bestaat uit grijsbruine zandige klei en siltig zand met houtskool, aardewerk, baksteenpuin, keien en bot. Op vlak 2 is die korter en ook smaller (aan de oostkant). De vloer is op vlak 2 bewaard en heeft hier een schuine insteek. De bodem loopt licht af naar de centrale lengteas van het gebouw en is maximaal ongeveer 10 cm diep.

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.22 Sporenoverzicht van gebouw 7.

Op vlak 2, onder deze afzettingen, komen nog enkele grote kuilen en een wandgreppel of druppoot (S 132, S 133, S 134, S 136, S 137 en S 138) te voorschijn. De kuilen liggen op de lijn van de wandgreppel. Die bestaan uit (bruin) grijs, lemig zand en zijn ruim 2 m groot en maximaal 50 cm diep. De andere kuilen liggen tegenover deze twee sporen op de westelijke rand van het gebouw en in de noordelijke randzone (S 20, S 21,

S 18, S 114, S 117 en S 131) (figuren 8.23 en 8.24). De meeste liggen binnen het gebouw, maar S 18 en S 114 liggen direct aan de noordelijke rand. Die liggen ruim 4 m uit elkaar en min of meer recht in het verlengde van de oostelijke en westelijke grens van de vloer op vlak 2. Mogelijk hebben hierin palen van de dragende constructie gestaan. Pal naast één van deze sporen (S 114) is een concentratie Maaskeien gevonden, die mogelijk

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.23 De noordoosthoek van gebouw 7 in vlak 2 in put 1.

heeft gediend als fundering voor een paal. Enkele decimeters naast deze sporen lagen twee kleine paalsporen, die mogelijk hebben gefungeerd bij de interne inrichting.

Mogelijk is gebouw 7 ook een drieschepige structuur. De sporen van de lange oostelijke

gevel liggen op vlak 1 liggen namelijk ruim 2 m buiten de vloer op vlak 2, waardoor het oostelijke deel ongeveer 3,8 m breed was. De vloer op vlak 2 was ongeveer 7 m breed en kan een restant van het middendeel zijn. De breedte kan echter niet precies worden bepaald, omdat sporen van de westelijke

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.24 Steenconcentratie en twee paalkuilen van gebouw 7 (S 114, S 115 en S 131).

lange zijde ontbreken. Wanneer men ervan uitgaat dat de vloer op vlak 2 het centrale deel van het gebouw vormde, was gebouw 7 maximaal 12 m breed. Daarbij is het lange, smalle spoor oostelijk van het gebouw als druppelgoot geïnterpreteerd. Het noordelijk uiteinde van het gebouw was mogelijk iets smaller (ongeveer 10 m) vanwege de plaatsing van de wandgreppel (S 136) ten opzichte van de sporen op deze kopse gevel. Gezien de plaatsing van de sporen voor de dragende elementen kan de breedte van gebouw 7 ook slechts 4,8 m hebben bedragen. Het kan ook uit meerdere fasen hebben bestaan, maar vanwege het geringe aantal grondsporen is de precieze omvang van gebouw 7 onduidelijk.

Er kunnen geen sporen aan gebintpalen worden toegewezen. Hoewel het gebouw niet compleet kon worden opgetekend, zijn er toch

aanwijzingen op basis waarvan de lengte kan worden bepaald. Het gebouw kan namelijk in twee, mogelijk drie, delen worden verdeeld op basis van enkele concentraties keien of baksteen (figuren 8.25 t/m 8.28). Het noordelijke deel (ruimte 1) is ongeveer 8 m lang. Het aangrenzende deel (ruimte 2; de middenzijde van het gebouw) is ongeveer 6 m lang. Beide ruimtes zijn gescheiden door een strook bakstenen. Ruimte 2 is begrensd door een langgerekt spoor in het zuiden. Indien het een wandgreppel is, was het gebouw slechts ongeveer 14 m lang; wanneer het een uitbraaksleuf of funderingsgreppel is, was er nog een derde ruimte (ruimte 3) ten zuiden van ruimte 2. Wanneer het gebouw in de lengterichting een symmetrische opbouw had, was ruimte 3 ongeveer 6 m lang, zodat in dat geval gebouw 7 ongeveer 20 m lang was. Er zijn geen sporen aangetroffen die meer over de interne verdeling vertellen.

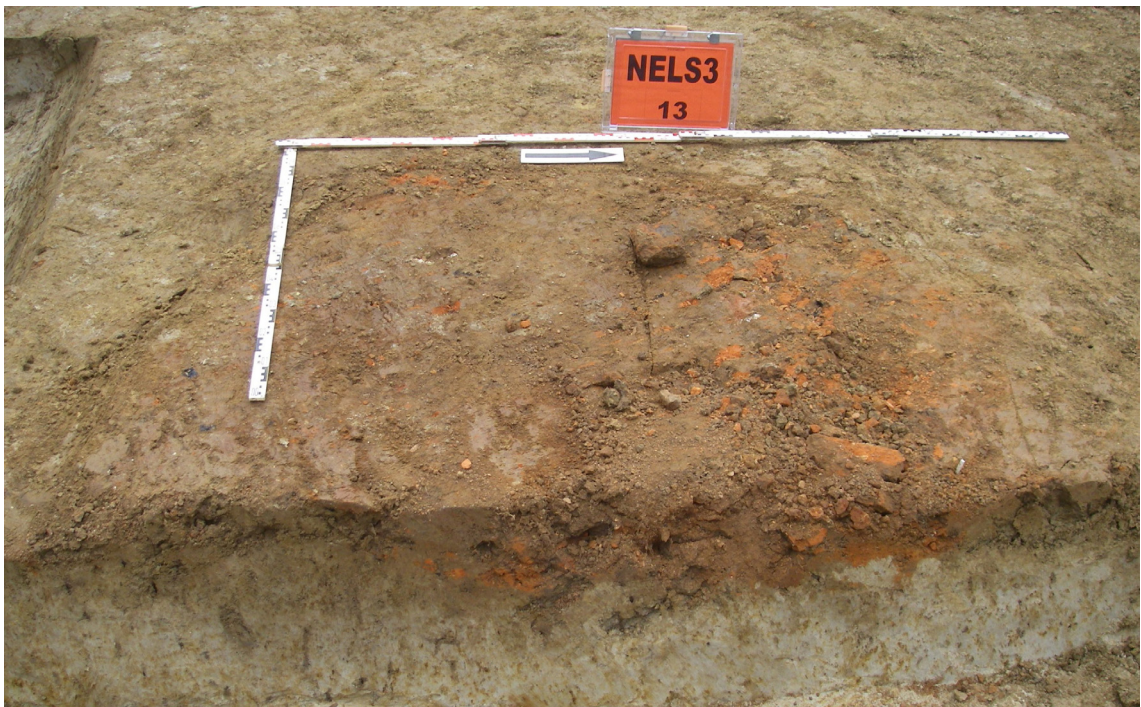
RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.25 Baksteenconcentratie van gebouw 7 (S 19).

Figuur 8.26 Coupe door de baksteenconcentratie van gebouw 7 (S 19).

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.27 Baksteenconcentratie van gebouw 7 (S 114).

Figuur 8.28 Profiel door het zuidwestelijke deel van gebouw 7.

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Ingangen

Gezien de ligging van de wandgreppel op de oostelijke zijde, is het niet aannemelijk dat hier een ingang was. Wel lag aansluitend op deze greppel een grote langgerekte kuil (S 135) haaks op de lange zijde. Ongeveer 60 cm zuidelijk van deze kuil lag een tweede, grote kuil (S 134). Zij kunnen een ingang (ingang 1) markeren, die naar de middenruimte van het gebouw leidde; bij een lengte van 20 m lag de ingang bijna 3 m noordelijk van het midden. De sloot ligt slechts enkele meters oostelijk van het gebouw en beide dateren uit dezelfde periode. Het is dan ook onduidelijk of een ingang zo dicht bij een functionerende sloot lag en of bovengeschetst beeld juist is. Op de andere zijden zijn geen aanwijzingen voor ingangen aangetroffen, maar vermoedelijk was er meer dan één ingang in het gebouw.

Vondsten en datering

In het gebouw is aardewerk, baksteen, natuursteen en bot gevonden in diverse (paal)kuilen, menglagen en de vloer (tabel 8.7). Het aardewerk bestaat uit slechts 28 scherven (2 kg), afkomstig uit vrijwel elk spoor van het gebouw. Bijna de helft van het aardewerk is aangetroffen in de zuidelijke kuil bij de mogelijke ingang (S 134) en in de uitbraaksleuf of funderingsgreppel tussen ruimtes 2 en 3 (S 22/138). Het is onduidelijk of hier betekenis aan moet worden toegekend. De scherven zijn van twee kogelpotten, één

	aantal
aardewerk	28
bouwmateriaal	5
natuursteen	38
bot	7
hout	1

Tabel 8.7 Aantallen van de diverse vondstgroepen uit gebouw 7.

dolium, achttien kannen en twee borden. Het gaat om diverse baksels: Brunssum-Schinveld aardewerk (4 potten), blauwgrijs aardewerk (7 potten), bijna-steengoed (15 potten) en Maaslands aardewerk (1 pot) (zie tabellen 10.11 en 19.3). Door de geringe hoeveelheid scherven kan gebouw 7 lastig worden gedateerd. Het aardewerk kan worden geplaatst in de perioden II en IV, en dateert uit de periode 1200/1225-1325/1375.

Het keramisch bouwmateriaal bestaat uit vijf grote baksteenstukken (1,9 kg), afkomstig uit twee uitbraaksleuven of (restanten van) stiepen (S 132 en S 139); S 19 en S 120 waren doorspekt met klein baksteengruis. Het gaat om kleine plekken (ca. 30 x 30 cm) waar drie bakstenen naast elkaar op de platte zijde lagen. Daaruit blijkt dat dit restanten van bakstenen stiepen zijn. Uit drie sporen zijn 38 stukken natuursteen verzameld (leisteen; 5,2 kg). Alle stukken zijn afkomstig uit het zuidelijke deel van het gebouw: vloer, de scheiding tussen ruimtes 2 en 3 en de zuidelijke kuil bij de mogelijke ingang (S 22, S 118 en S 134). Het meeste leisteen is afkomstig uit de scheiding tussen ruimtes 2 en 3 (ca. 91%; 5,1 kg). Het gaat om grote stukken van donkergrijze, verweerde leisteel die mogelijk zijn verbrand. Het is onduidelijk of het stukken van dakleien betreft. Bij de overige stukken is wel duidelijk dat het dakleien zijn, vanwege hun geringe dikte en de bewerkte randen. Verder is bij S 114 een concentratie van dertien complete Maaskeien aangetroffen, die niet zijn verzameld. De keien zijn minstens vuistgroot, tot ongeveer 15 x 10 x 10 cm. Het gaat om stukken van kwarts, vuursteenknollen en zandsteen. De spreiding van baksteen en natuursteen in het gebouw ondersteunt een bouwwijze middels stiepen.

Er zijn zeven stukken bot (148 gram) gevonden in het gebouw: in de vloer, de scheiding tussen ruimtes 2 en 3 en de zuidelijke kuil bij de mogelijke ingang (S 22, S 133 en S 134). Het gaat om fragmenten van rund en paard/rund. In gebouw 7 is één houten paal gevonden. Het stuk is overlangs gespleten voorafgaand aan plaatsing in de bodem. De paal is gemaakt van rondhout (vermoedelijk eik), en is aan drie zijden gekapt of gezaagd.

Interpretatie

Op basis van de sporen kan worden gesteld dat de dragende elementen gedeeltelijk in kuilen en gedeeltelijk op stiepen zijn gefundeerd. Vermoedelijk was gebouw 7 een driescapige structuur van ongeveer 12 m breed. Het middendeel was ongeveer 7 m breed en één zijbeuk was ongeveer 3,8 m breed; de breedte van de derde zijbeuk is onduidelijk. De vloer is verdiept aangelegd en in het middendeel op vlak 2 aanwezig, en van de het oostelijke deel zijn een wandgreppel en enkele kuilen bewaard. Het gebouw kon niet geheel worden opgetekend, omdat het werd oversneden door een sloot. Vermoedelijk was het gebouw maximaal ca. 20 m lang, maar het is niet uitgesloten dat het gebouw aanzienlijk kleiner was met een oppervlakte van slechts ca. 4,8 x 14 m. Getuige de aanzienlijke hoeveelheid leisteen heeft het een leistenen dak gehad. Er zijn geen sporen aangetroffen die op een haard wijzen. Duidelijke aanwijzingen voor één of meerdere ingangen ontbreken, maar mogelijk bevond een ingang zich op de oostelijke lange zijde. Bij een lengte van 20 m lag de ingang bijna 3 m noordelijk van het midden. Gezien de nabijheid en gelijktijdigheid van de oostelijk nabijgelegen sloot, is het echter onduidelijk of deze veronderstelde ingang er ook daadwerkelijk een was. Er zijn weinig aanwijzingen welke functie gebouw 7 had. Het aantal scherven en de diersoorten

waarvan bot is gevonden, wijzen in de richting van een woonhuis. Het aardewerk bestaat echter uit gebruiksaardewerk, zodat een functie als stal, bijgebouw of iets dergelijks niet kan worden uitgesloten.

8.2.8 Gracht 1 (stadsgracht St. Janswal)

Gracht 1 ligt in de noordelijke randzone van het plangebied, aan de buitenzijde van de St. Janswal. De hele noordelijke randzone van het plangebied wordt als het ware gevormd door een deel van deze gracht, en is aangetroffen over een lengte van ruim 130 m. Gracht 1 blijkt een oude stadsgracht te zijn. De stadsgracht is voor het geoefend oog ook zichtbaar in het huidige landschap, maar vooral op het AHN (zie figuur 5.7).

Algemene beschrijving

Van de gracht kon geen volledig profiel in de opgravingsputten worden opgetekend, omdat die buiten de putten doorliep. Om toch enkele complete profielen te hebben, zijn twee booraaian buiten het plangebied gezet, zie verder (booraaian A-A' en B-B'; zie kaartbijlage 2). In de noordoosthoek van het plangebied komen diverse waterlopen bij elkaar en hebben hier een dik pakket sediment afgezet, zodat de breedte pas op een diepte van 1,25 m -Mv worden vastgesteld op ruim 1 m. Deze lijkt steeds smaller te worden in oostelijke richting en is in de noordoosthoek van het plangebied met een dik pakket afgedekt.

De diepte van de stadsgracht kan evenmin goed worden bepaald, omdat steeds slechts delen van het profiel kon worden opgetekend. Uit enkele booraaian in het verlengde van twee getekende profielen (profiel 3 en 10-16-15) blijkt dat de gracht ter hoogte van put 20 (booraaian A-A') ongeveer 21 m breed en ruim 2 m diep is (32,75 m +NAP). Dit is

ongeveer 1,7 m ten opzichte van het middeleeuwse maaiveld. Van de gracht is slechts de oever aangetroffen in put 15, en die is in boorraai B-B' nader onderzocht. Die blijkt in totaal ruim 22 m lang en minstens 3,6 m diep te zijn (dieper dan 32,5 m +NAP). De stadsgracht waterde af in oostelijke richting. Uit de getekende profielen blijkt dat de bodem vlak is; vooral in profielen 1 en 2 werd over een lengte van respectievelijk 11,5 m en 9 m een vlak verloop opgetekend. Ook in boorprofiel A-A' wordt dit beeld bevestigd, hoewel de bodem in het midden van de gracht ca. 40 cm dieper is. Boorprofiel B-B' laat echter een ander beeld zien. Daarin lijkt die uit twee delen te bestaan. Het eerste deel sluit aan op het getekende profiel en is ongeveer 3 m breed en ruim 2 m diep. Daarna neemt de diepte snel toe tot minstens 3,6 m -Mv, en deze diepte houdt de stadsgracht over een breedte van 6-9 m. Deze breedte en diepte kon niet goed worden bepaald, omdat verschillende boringen ondoordringbaar puin (baksteen, mergel) bevatten (boringen 26 t/m 34; kaartbijlage 2).

Profielbeschrijving

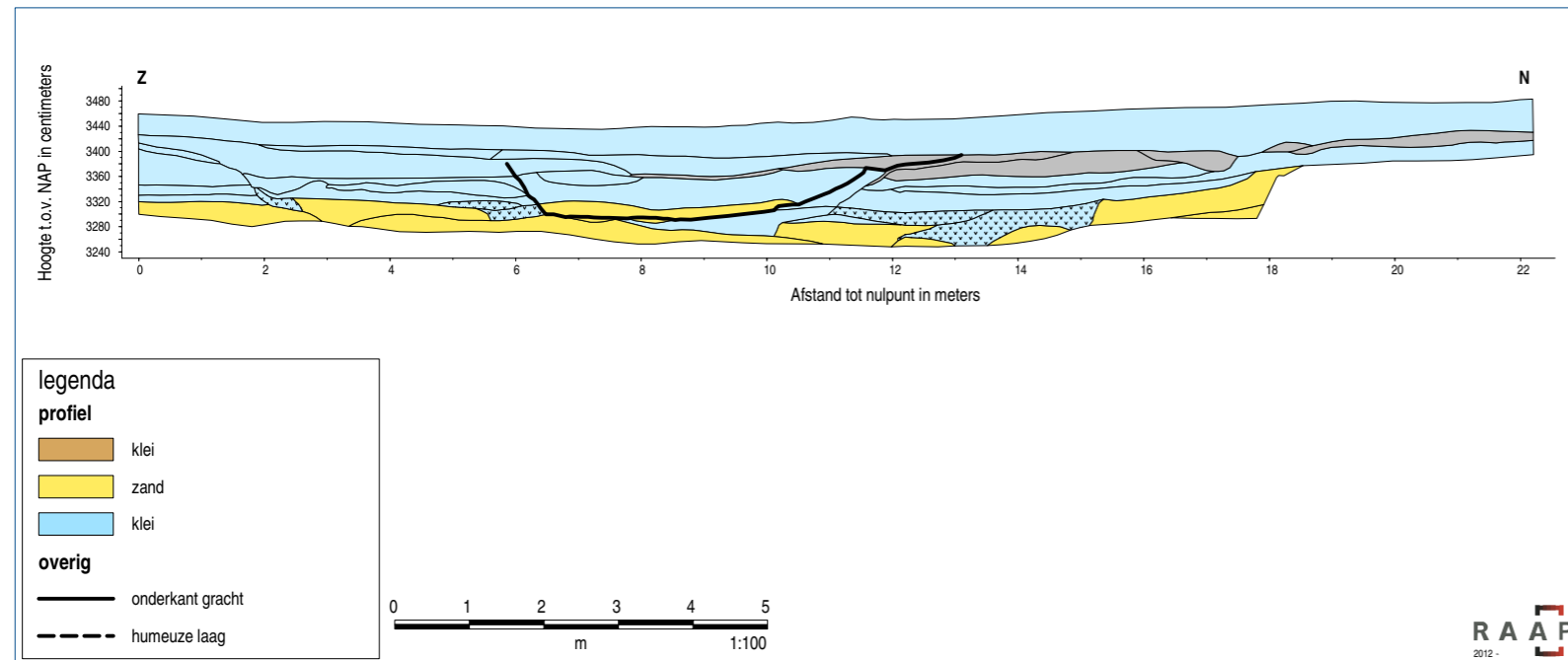
Van de stadsgracht zijn drie profielen afgebeeld, die ongeveer 60 m uit elkaar zijn aangelegd (figuur 8.29 en kaartbijlage 2; zie ook figuur 4.1). De oude stadsgracht van Nieuwstadt is twee of driemaal uitgediept. Dit blijkt uit enkele duidelijke 'treden' die zichtbaar zijn in enkele profielen (profielen 1, 5, 6 en 7). De uitdiepingen zijn 30-40 cm diep en hebben trapsgewijs plaatsgevonden, met vrij steile hellingen (een hoek van 30-50 graden). In profielen 2 en 3-4, waar uitdiepingen niet zichtbaar zijn, is sprake van één geheel van ruim 1 m diep. Kenmerkend is dat hier aan de voet van de uitdieping soms een humeus pakket ligt, afgedekt met zandlagen (figuur 8.30), terwijl elders sprake is van een humeuze kleilaag op de oever.

De laatste uitdieping is aanvankelijk steeds opgevuld met een pakket zware klei (komklei) van meestal 20-40 cm dik (maximaal 50 cm), dat in meer of mindere mate humeus is. Meestal gaat het om matig humeuze, grijze klei, maar plaatselijk betreft het donkergrijze, sterk humeuze klei. Deze laag is negen keer bemonsterd (5 pollenmonsters en 4 zadenmonsters: M 27, M 33 t/m M 39 en M 56). Van de drie gewaardeerde zadenmonsters en drie gewaardeerde pollenmonsters bleken er respectievelijk twee en één geschikt voor analyse. Uiteindelijk zijn het beste zaden- en pollenmonster geanalyseerd (M 38 en M 39). Op de komklei is een dik pakket humusarme klei afgezet, dat naar boven toe steeds bruiner van kleur wordt. De textuur wordt matig tot sterk zandig, maar plaatselijk bestaat het pakket uit leem of sterk kleiig zand. Ook de sedimenten van de oudere uitdiepingen bestaan uit dit materiaal. Het hele pakket is meestal 1 m dik, maar in het oostelijke deel van het plangebied is het ruim 1,5 m dik. In de stadsgracht van boorraai B-B' betreft het vergelijkbaar materiaal, overwegend bestaande uit sterk zandige klei. Alleen hier is in één boring (boring 35) tegen de St. Janswal aan, een 50 cm dikke laag humeus, sterk siltig zand aangetroffen. Vermoedelijk is dit een restant van begroeiing die op de oever stond.

Het kleipakket kan, zowel in de opgravingsputten als in de boorraaien, op basis van kleur en textuur weliswaar in meerdere lagen worden opgedeeld, maar het betreft eigenlijk één pakket. Zoals reeds gezegd wordt dit naar boven toe steeds grover van textuur en bruiner van kleur. Alleen in het diepere deel van de gracht, tegen de oostelijke grens van het plangebied, bestaat de aftakking uit een fors aantal lagen van matig tot sterk zandige klei, doorspekt met dunne zandlagen, wat erop

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.29 Profiel door de stadsgracht (profiel 1 in put 24).

Figuur 8.30 Zandlagen aan de voet van de insnijding/uitdieping in profiel 3 van put 20.

Figuur 8.31 Humeuze vullingslagen in de top van de oever in profiel 15 in put 11.

wijst dat soms relatief hoge stroomsnelheden voorkwamen. Plaatselijk komen in deze aftakking dunne, venige lagen voor (profiel 15) (figuur 8.31; zie ook kaartbijlage 2).

Het kleipakket reikt meestal tot aan de huidige bouwvoor, en alleen plaatselijk is de gracht door de mens gedempt met een ca. 20 cm dik pakket zwarte, humeuze klei. Dit is het geval in de noordelijke randzones in putten 19 t/m 25, en in een lage plek in putten 15-17 en 26. De demping bestaat uit zeer heterogeen materiaal van klei, leem en zand, doorspekt met afval. Op basis van de vondsten (onder andere delen van een tankwiel) kan deze opvulling in of na WO II worden gedateerd.

Vondsten en datering

In de verschillende opvullingslagen van de stadsgracht zijn aardewerk, keramisch bouw-materiaal, natuursteen, bot, glas, metaal en

hout gevonden. Omdat de gracht niet vlakdek-kend is onderzocht en alleen plaatselijk is ver-diept, zijn de vondstaantallen beperkt. Het gaat om meer dan 160 scherven, en enkele tiental-len vondsten van andere materiaalgroepen (tabel 8.8). Bijna de helft van het aardewerk en al het hout is gevonden in vlak 2, van de andere materiaalgroepen is de meerderheid in vlak 1 gevonden. De vondsten hebben een ruime verticale spreiding, en komen voor tot op de bodem van de gracht. Daarbij wordt opgemerkt dat vlak 2 slechts in 2/3 van de gracht is aan-gelegd, zodat het meeste vondstmateriaal zich vermoedelijk in de onderste helft bevindt.

Het aardewerk bestaat uit 137 scherven, afkomstig van vier kogelpotten, één pispot en zes overige potten, drie dolia, 29 kannen, zes-tien kommen, zes borden, vier bekers, één zelfpot, drie kopen en twee grapen. Het gaat om diverse baksels: Brunssum-Schinveld aar-

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

	aantal
aardewerk	160
bouwmateriaal	2
natuursteen	21
glas	1
metaal	16
bot	61
hout	3

Tabel 8.8 Aantallen van de diverse vondstgroepen uit de stadsgracht.

dewerk (6 potten), blauwgrijs aardewerk (13 potten), bijna-steengoed (26 potten), proto-steengoed (3 potten), overig steengoed (s2: 21 potten), Maaslands aardewerk (21 potten) (zie tabellen 10.11 en 19.3). Het aardewerk kan worden geplaatst in de perioden II, III, IV en V, en dateert rond het begin van de 13e eeuw (ca. 1200-1225/1240) tot ca. 1275-1375. Echter, ook jonger aardewerk komt voor, zoals europees porselein (1 pot), aardewerk uit het Rijngebied (2 potten), industrieel witbakkend (8 potten), Maaslands (1 pot), rood en wit aardewerk (21 en 6 potten). Dit materiaal is jonger en dateert tot de vroege 20e eeuw. De sluitingsdatum ligt in de eerste helft van de 20e eeuw, wat erop duidt dat de stadsgracht toen pas definitief is gedempt. Bovendien blijkt uit het historisch kaartmateriaal dat de gracht in elk geval tot het begin van de 18e eeuw zichtbaar is geweest en vermoedelijk ook in enige vorm heeft gefunctioneerd.

Het natuursteen bestaat uit enkele zware stukken ijzeroer, elf stukken leisteen (voornamelijk van dakleien), één stuk zandsteen en zeven stukken tefriet. Het keramisch bouwmateriaal bestaat uit baksteenmateriaal. Het glas bestaat uit een donkergroen wrijf- of strijkglas. Het bot bestaat uit 52 fragmenten (gewicht ruim 1,8 kg) van overwegend rund, en in mindere mate paard, schaap/geit, varken en hond. Het hout bestaat uit enkele kleine, onbewerkte takken.

Het zadenonderzoek van de stadsgracht heeft resten van gebruiksplanten opgeleverd, zoals braam, vlier, pruim of kroosjes en vlas. De aanwezigheid van vlaszaad geeft aan dat dit in de directe omgeving is verwerkt. Uit het pollenonderzoek blijkt dat het landschap behoorlijk open was met eik, hazelaar en walnoot en een enkele wilg. Ook stonden op de hogere delen allerlei onkruiden. Op de overgang naar de oever stonden graslandplanten. De oevervegetatie zelf was erg gevarieerd en bestond uit de rietklasse, kruidachtigen; zij wijzen erop dat de oever mogelijk seizoenaal droog viel. De vegetatie in de stadsgracht bestond uit waterplanten die groeien in stilstaand tot zwak stromend, ondiep water.

Interpretatie

Gezien de ligging langs de binnenste omwalling van Nieuwstadt, de omvang, het verloop, de doorsnee en de vondstspreading is het duidelijk dat dit de stadsgracht is. De aanwezigheid van veel stukken baksteen en grote brokken mergel (tot meer dan 1 m dik) in de boringen wijst op het storten van puin in deze stadsgracht, dat vermoedelijk afkomstig is van de vestingwerken of gebouwen die op de St. Janswal hebben gestaan. Op basis van het AHN en de twee lange boorprofielen blijkt dat de stadsgracht is aangelegd in een langgerekte, ongeveer 30 m brede, natuurlijke laagte (zie figuur 5.7). Gezien de landschappelijke ontstaansgeschiedenis is deze laagte een pleistocene Maasgeul.

8.2.9 Gracht 2 (oost-west georiënteerde gracht)

Gracht 2 is oost-west georiënteerd en ligt in het centrale deel van het plangebied. Deze gracht is aangetroffen over een lengte van ruim 90 m. Gracht 2 blijkt een watervoerende sloot te zijn, maar vanwege de eenduidigheid van het rapport wordt die met de term *gracht* aangeduid. Dit geldt overigens ook voor grachten 3 t/m 6.

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.32 De laagte die het restant vormt van gracht 2 (Verstaen & Bril, 2008, p. 39 en 44). Noordelijker ligt een iets hogere, natuurlijke oeverwal van de Maas, die de scheiding vormt met de stadsgracht langs de St. Janswal.

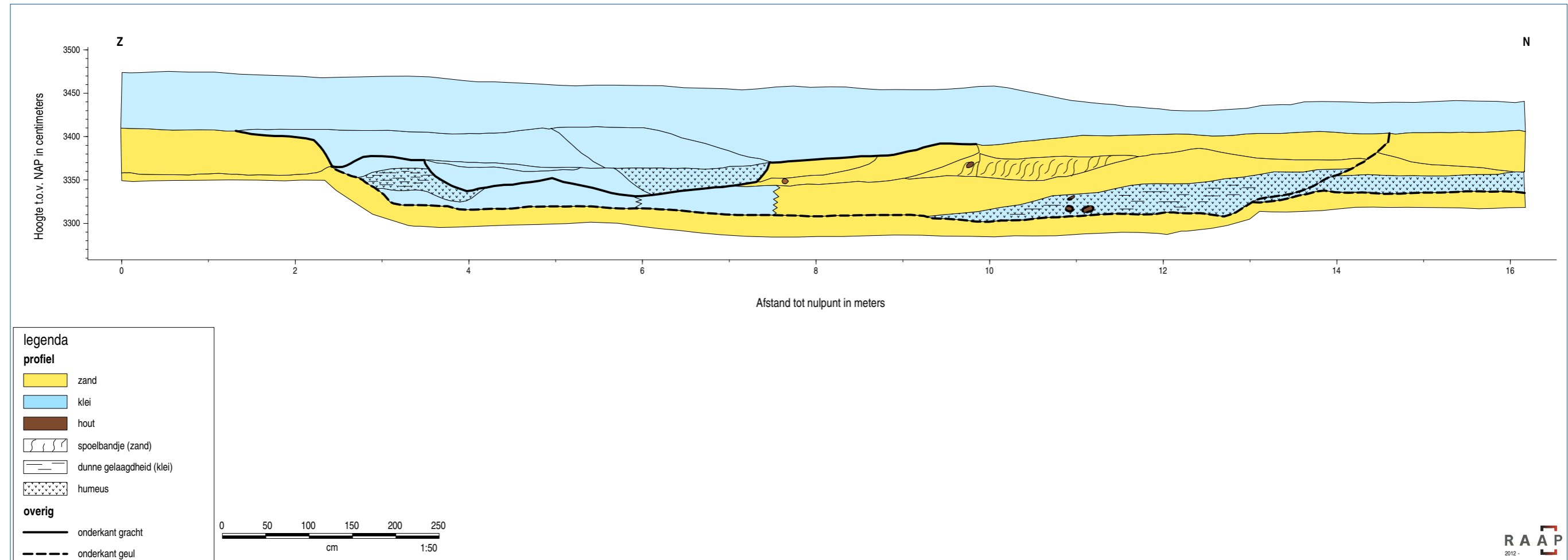
Algemene beschrijving

De gracht heeft een breedte van 7-8 m. In de oostelijke randzone van het plangebied komt deze gracht samen met de stadsgracht. Bovendien blijkt een aftakking van de stadsgracht in zuidoostelijke richting te bestaan, aangetroffen op vlak 2. Mede door deze aftakking is op de plek waar de stadsgracht, gracht 2 en nog een gracht (gracht 4) samenkomen, een nat gebied van bijna 40 m breed ontstaan. Gracht 2 was voorafgaand aan het veldwerk nog zichtbaar in het landschap als een smalle, ondiepe laagte. Die werd van de stadsgracht langs de St. Janswal gescheiden door een iets hogere rug (figuur 8.32).

De diepte van gracht 2 neemt van west naar oost toe van ongeveer 1,2 m naar bijna 1,6 m: van 33,35 naar 32,90 m +NAP in de profielen 12 en 14 (figuren 8.33 t/m 8.35). Dit is respectievelijk ongeveer 70 en 120 cm ten opzichte van het middeleeuwse maai-veld. De gracht kon niet goed worden opgetekend in het oostprofiel van de opgravingsputten (ongeveer 44 m oostelijk van profiel 14), maar duidelijk is dat die hier niet dieper is dan 2,4 m (32,4 m +NAP; profiel 10-16-15). Gracht 2 waterde dus af in oostelijke richting. De bodem van de gracht is licht komvormig.

Profielbeschrijving

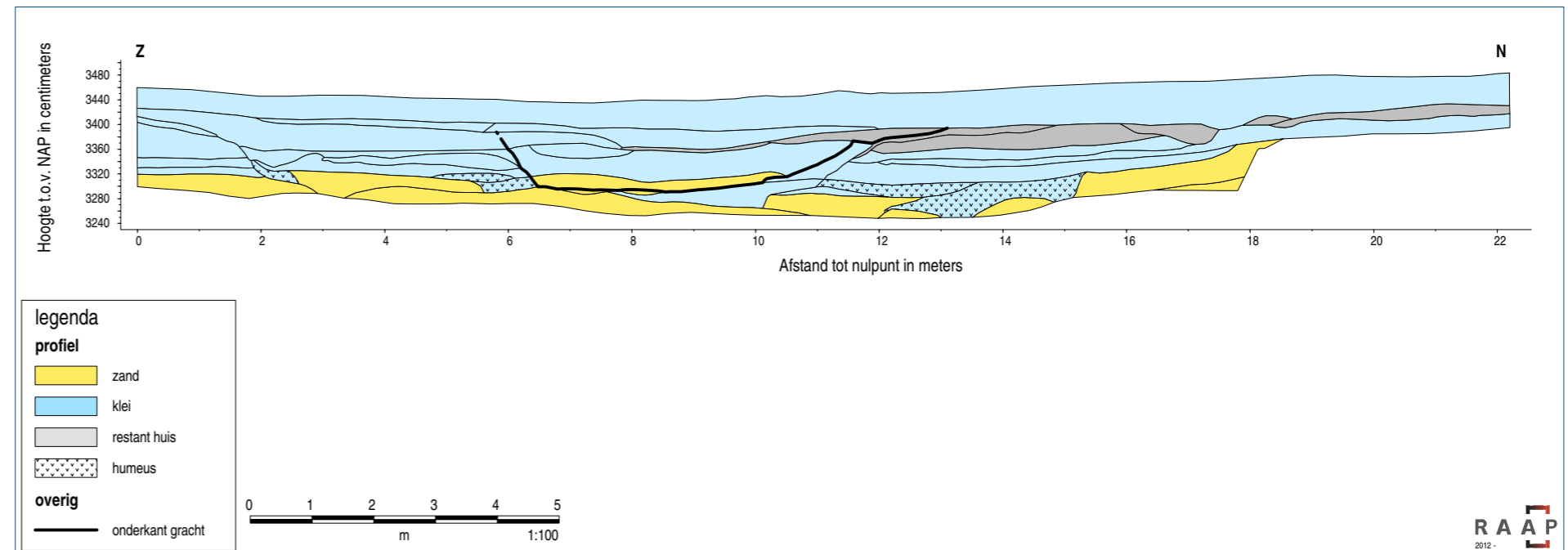
Er zijn geen aanwijzingen dat gracht 2 is uitgediept. De basis is aanvankelijk opgevuld met een pakket zware klei (komklei) van ongeveer 30 cm dik, dat in meer of mindere mate humeus is. Meestal gaat het om matig humeuze, (donker)grijze klei, zoals die ook nog onder de vloer van gebouw 3 is aangetroffen (zie figuur 8.12). Deze laag is één maal bemonsterd voor pollenonderzoek (M 18). Dit bleek na waardering geschikt voor analyse, en is dan ook geanalyseerd. In het diepere deel van de gracht wordt de basis van de opvulling echter gevormd door matig tot sterk zandige klei. Op dit onderste pakket is een dikke laag humusarme, matig tot sterk zandige klei afgezet. Het pakket is ongeveer 90 cm dik, maar het wordt in het oostelijke richting dikker. Het kleipakket kan in meerdere lagen worden opgedeeld op basis van kleur en textuur: naar boven toe wordt de opvulling iets grover van textuur en bruiner van kleur. Het pakket reikt meestal tot aan de huidige bouwvoor en ook de bouwvoor bestaat uit vergelijkbaar materiaal (sterk zandige klei). Opmerkelijk is overigens dat de bouwvoor boven de gracht erg dik is: diktes van 50 cm zijn hier eerder regel dan uitzondering. In dit opzicht is de bouwvoor hier aanmerkelijk dikker dan in de rest van het plangebied, waar die meestal 30-40 cm bedraagt.

Figuur 8.33 Profiel door gracht 2 (profiel 12 in put 14).

Figuur 8.34 Profiel 12 in put 14.

Figuur 8.35 Profiel door gracht 2 (profiel 14 in put 11 en 12).

Vondsten en datering

In gracht 2 is een redelijke hoeveelheid vondsten gedaan, bestaande uit aardewerk, keramisch bouw materiaal, natuursteen, bot en metaal. Opgemerkt wordt dat ook deze gracht niet vlakdekkend is opgegraven. Het gaat om bijna 150 scherven, en enkele vondsten van andere materiaalgroepen (tabel 8.9). De helft van het aardewerk en de meestal metaalvondsten zijn gevonden op vlak 1, de andere vondsten zijn uitsluitend of voornamelijk gevonden op vlakken 2 en 3. De vondsten hebben een ruime verticale spreiding tot op de bodem van de gracht. Daarbij wordt opge-

	aantal
aardewerk	66
bouw materiaal	2
natuursteen	4
metaal	7
bot	8

Tabel 8.9 Aantallen van de diverse vondstgroepen uit gracht 2.

merkt dat vlak 2 slechts in ca. 50% van gracht 2 is aangelegd, zodat het meeste vondstmateriaal zich vermoedelijk in de onderste helft van de gracht bevindt.

Het aardewerk bestaat uit 137 scherven, afkomstig van vijf kogelpotten en drie overige potten, 27 kannen, drie kommen en één vuurstolp. Het gaat om diverse bakstels: Brunssum-Schinveld aardewerk (9 potten), blauwgrijs aardewerk (8 potten), bijna-steengoed (13 potten), proto-steengoed (5 potten), overig steengoed (s2: 10 potten), Maaslands aardewerk (6 potten) (zie tabellen 10.11 en 19.3). Het aardewerk dateert rond het begin van de 13e eeuw (ca. 1200-1225/1240) tot ca. 1350-1375. Echter, ook jonger aardewerk komt voor, zoals rood aardewerk uit het Maasgebied (1 pot). De sluitingsdatum ligt in de 17e-18e eeuw, wat erop duidt dat gracht 2 toen pas definitief is gedempt. Het natuursteen bestaat voornamelijk uit leisteen (voornamelijk van dakleien). Het keramisch bouwmate-

riaal bestaat uit baksteen. Het bot bestaat uit enkele botfragmenten van rund. Het metaal bestaat onder meer uit een hoefijzer en een fragment van een geheng.

Interpretatie

Het rechte verloop, het profiel en verticale vondstspreading tot op de bodem wijzen erop dat gracht 2 een gegraven sloot is. De datering van de vondsten wijst op een 13e-eeuwse aanleg. De sloot is ook afgebeeld op de pre-kadastrale kaart van 1728-1743 (Heemkundevereniging Nieuwstadt, 1977). Die diende in elk geval ter afwatering van regen- en grondwater in het gebied tussen beide stadswallen van Nieuwstadt. Mogelijk is de sloot in het begin van de 13e eeuw als perceelsgreppel aangelegd, en in de loop van de 13e eeuw uitgediept en verbreed om zodoende het hoofd te kunnen bieden aan de toenemende wateroverlast in Nieuwstadt, het gebied tussen beide stadswallen in het bijzonder.

Op basis van het AHN en de profielen blijkt dat de sloot is aangelegd in een oude Maasgeul (zie figuren 5.7 en 8.32). Het zadenonderzoek naar gracht 2 heeft resten van planten opgeleverd die wijzen op een afwijkende begroeiing dan andere palynologische monsters uit het plangebied. In de omgeving stond een gemengd bos met eik, els, hazelaar, berk, haagbeuk, hulst, den, linde en iep. Er zijn weinig cultuurindicatoren aangetroffen, en op de oever groeide een relatief open vegetatie van (vochtig) grasland en kruidachtigen. De vegetatie in de geul bestond uit waterplanten die groeien in stilstaand tot zwak stromend water. Het palynologisch onderzoek wijst erop dat het monster tussen de Late IJzertijd en de Vroege Middeleeuwen moet worden geplaatst, en dat het dus inderdaad om een beek gaat die door de oude Maasgeul stroomde.

8.2.10 Gracht 3 (zuidelijke aansluiting op de centrale gracht)

Gracht 3 is zuidwest-noordoost georiënteerd en ligt in het centrale deel van het plangebied, en sluit aan op gracht 2. Deze gracht is aangetroffen over een lengte van ongeveer 16 m. Gracht 3 blijkt een smalle, watervoerende sloot te zijn.

Beschrijving

De gracht heeft een breedte van 3-4 m, maar bij de aansluiting op gracht 2 neemt die toe naar ruim 6 m. De diepte van gracht 3 kon op één plek worden onderzocht: in het zuidprofiel van put 12. Die is daar ongeveer 135 cm -Mv (33,3 m +NAP) diep, maar dat is slechts 85 cm ten opzichte van het middeleeuwse maai-veld. Het ruimtelijk verloop en de diepten van gracht 2 en gracht 3 wijzen erop dat gracht 3 uitmondde in gracht 2, die vervolgens in oostelijke richting stroomde. De bodem van de gracht 3 is komvormig met een vlakke bodem (figuren 8.36 en 8.37), en er zijn geen aanwijzingen dat die is uitgediept. De basis bestaat uit een pakket komklei van ongeveer 25 cm dik met enkele dunne zandige lagen op de bodem. De onderste helft van deze vulling bestaat uit matig humeuze, donkergrijze klei, maar de bovenste helft bestaat uit (licht) grijze, humusarme klei. Deze laag is één maal keer bemonsterd voor paleobotanisch onderzoek, maar dit is niet gewaardeerd. Op dit pakket is een pakket humusarme, sterk zandige klei afgezet, dat wordt afgedekt door matig zandige klei. De afzettingen gaan naar boven toe over van oranjegrijs naar lichtgrijs met oranje vlekken. De top van de afzettingen bestaat uit sterk zandige, humusarme klei, die (licht)grijsbruin van kleur is. De oranje/bruine kleur is ontstaan door de inspoeling van met name mangaan- en ijzermineralen. Het pakket is in totaal ongeveer 55 cm dik.

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.36 Profiel 13 in put 14.

De algemene kenmerken van de opvulling zijn dezelfde als die van gracht 2: naar boven toe wordt de opvulling iets grover van textuur en (oranje)bruiner van kleur. Het pakket reikt tot aan de huidige bouwvoor en ook de bouwvoor bestaat uit vergelijkbaar materiaal (sterk zandige klei).

Vondsten en datering

In de gracht is aardewerk, bot en metaal gevonden (tabel 8.10). Omdat die niet alleen plaatselijk is verdiept, is het vondstaantal relatief beperkt. Het gaat om veertien scherven en enkele vondsten van bot en metaal. Gracht 3 is niet middels een tweede vlak onderzocht, en alle vondsten zijn uitsluitend gevonden op vlak 1. Het aardewerk bestaat uit veertien scherven, afkomstig van vijf kannen, twee (drink) bekers en één graap (zie tabellen 10.11 en 19.3). Het gaat om baksels van steengoed uit Siegburg (1 pot), bijna-steengoed (1 potten),

proto-steengoed (1 pot), overig steengoed (s2: 1 pot), Maaslands aardewerk (1 pot) Het aardewerk dateert ongeveer vanaf het tweede kwart van de 13e eeuw (ca. 1225) tot ca. 1275-1375. Echter, ook jonger aardewerk komt voor, zoals wit aardewerk (1 pot). De sluitingsdatum ligt in de 17e-18e eeuw, wat erop duidt dat gracht 3 toen pas definitief is gedempt. Het metaal bestaat uit twee granaatfragmenten uit WO II, en het bot is van rund.

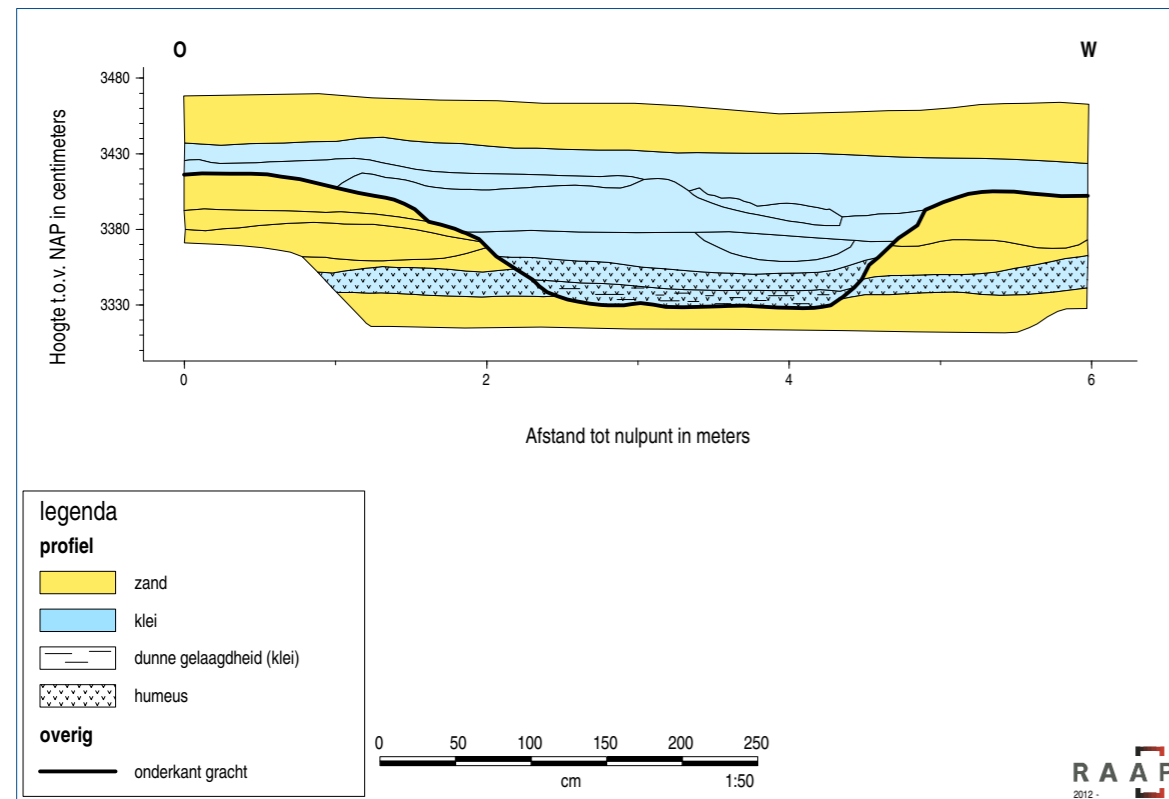
Het zadenonderzoek naar gracht 3 heeft resten van gebruiksplanten opgeleverd, zoals rogge, gerst/tarwe en akkeronkruiden. Dit

	aantal
aardewerk	14
bot	5
metaal	2

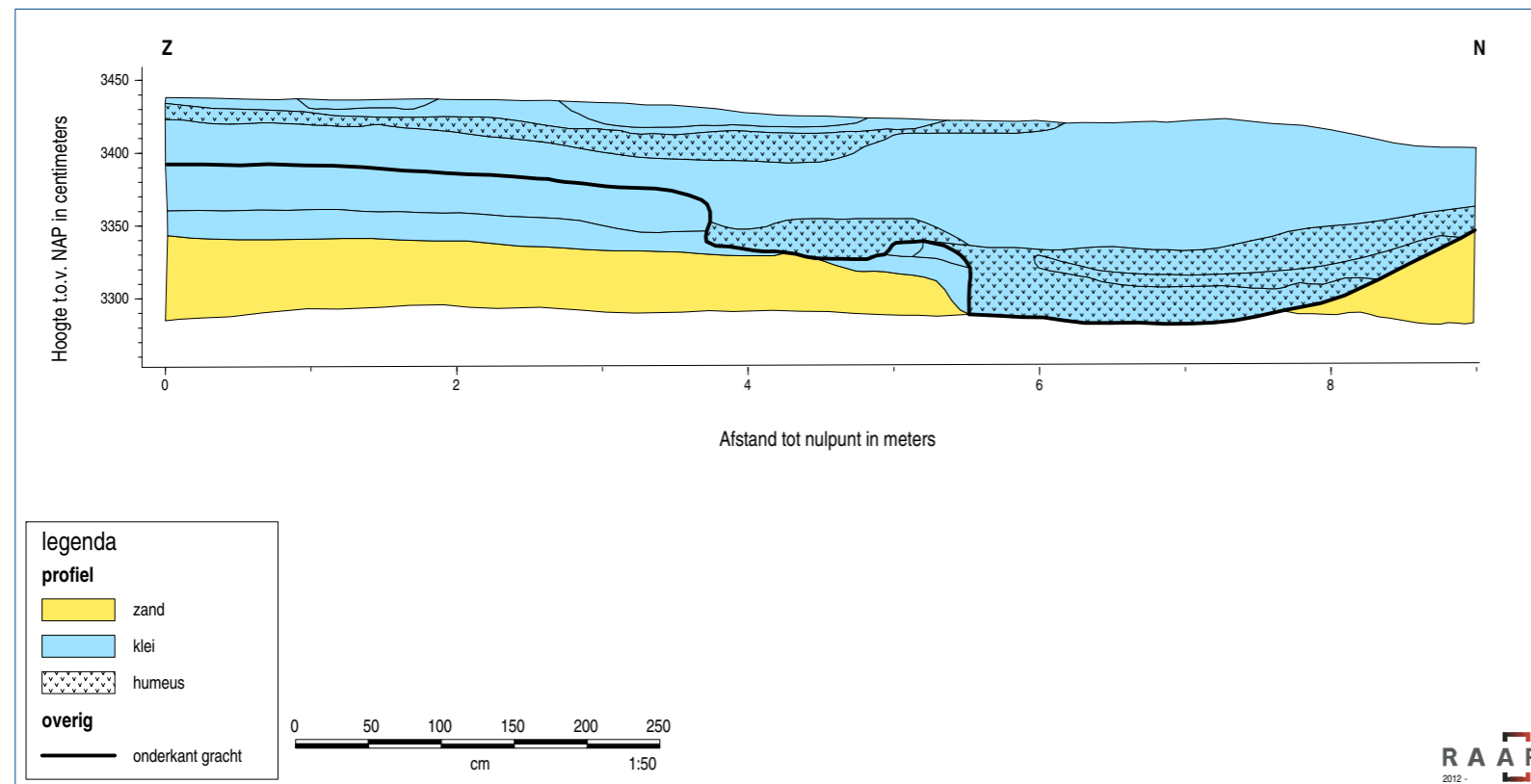
Tabel 8.10 Aantallen van de diverse vondstgroepen uit gracht 3.

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.37 Profiel door gracht 3 (profiel 13 in put 14).

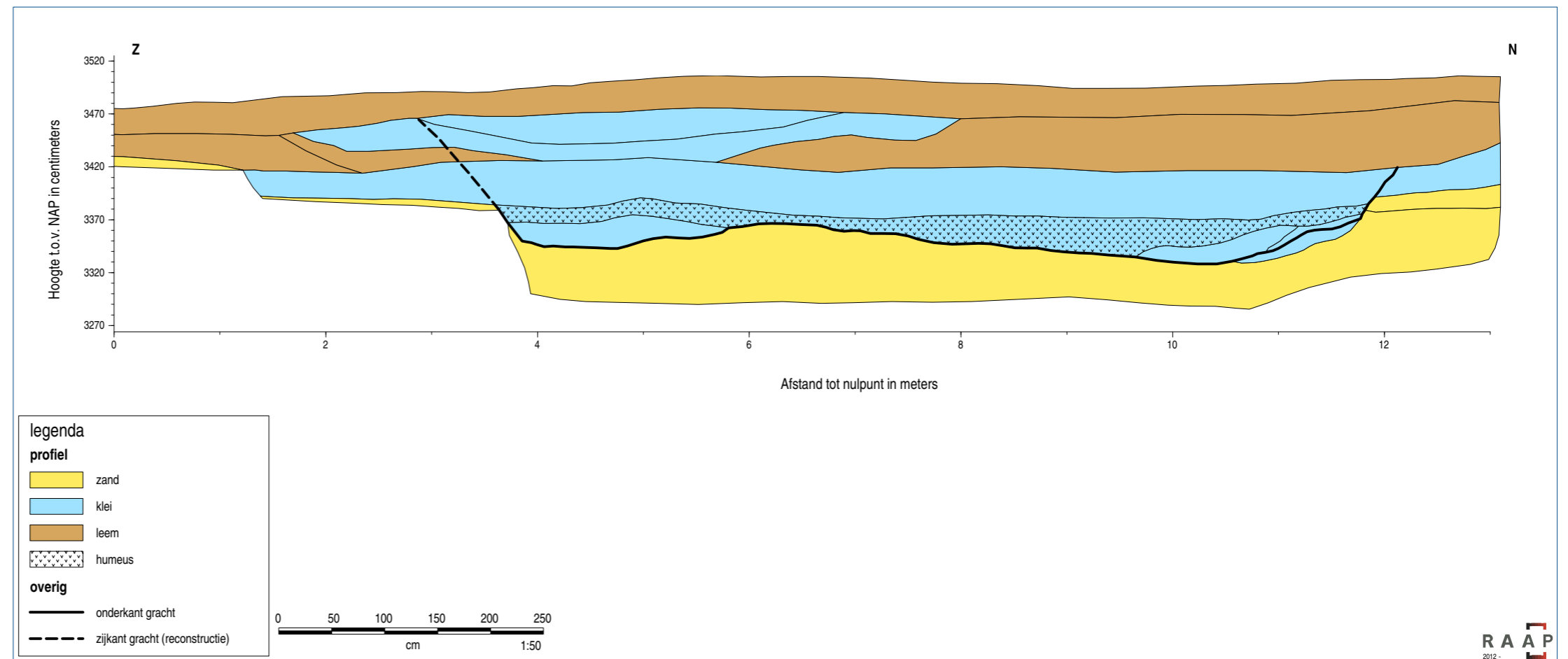
Figuur 8.38 Profiel door gracht 4 (profiel 21 in put 7).

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Eiseneval in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.39 Profiel 21 in put 7.

Figuur 8.40 Profiel door gracht 4 (profiel 23 in put 2).

geeft aan dat mogelijk een graanakker vlak bij deze gracht was, of dat er graan in de nederzetting werd verwerkt. Een deel van het graspollen, dat het overgrote deel van het stuifmeel vormt, is waarschijnlijk afkomstig van hooiland of beweid grasland, en schimmelsporen wijzen op de aanwezigheid van vee. Het landschap zelf was dus zeer open, en in de omgeving van de gracht kwamen nauwelijks bomen voor. Het stuifmeel is mogelijk afkomstig van bomen die verder weg stonden, zoals berk, hazelaar, den, eik, iep en els.

Interpretatie

Gracht 3 is een sloot die door de mens is aangelegd. Hierop wijzen het rechte verloop, het profiel en verticale vondstspreading. De datering van de vondsten wijst erop dat de gracht is aangelegd in het tweede of derde kwart van de 13e eeuw, en heeft gefunctioneerd tot in de 18e eeuw. Het spoor is bovendien ook afgebeeld op de pre-kadastrale kaart uit 1728-1743 (Heemkundevereniging Nieuwstadt, 1977). Gracht 3 had vermoedelijk een zelfde functie als gracht 2, en diende voor de afwatering van regen- en grondwater in het gebied tussen beide stadswallen. Mogelijk is ook die in eerste instantie als perceelsgreppel aangelegd, en in de loop van de late 13e eeuw uitgediept en verbreed om zodoende het hoofd te kunnen bieden aan de toenemende wateroverlast in Nieuwstadt en het gebied tussen beide stadswallen in het bijzonder. Deze gracht sluit aan op de grotere en diepere gracht 2. Beide grachten hebben gelijktijdig gefunctioneerd, en de datering wijst erop dat gracht 2 het eerst is aangelegd om het gebied te ontwateren en te verkavelen, waarna de verkaveling is voorgezet middels de aanleg van kleinere sloten zoals gracht 3. Na verloop van tijd kan die in de 13e eeuw zijn verbreed en verdiept.

8.2.11 Gracht 4 (bochtige gracht in het zuidwestelijke deel)

Gracht 4 ligt in het zuidwestelijke deel van het plangebied en is in hoofdlijnen parallel georiënteerd aan gracht 3 (zuidwest-noordoost), hoewel die enkele scherpe bochten maakt. Deze waterloop is aangetroffen over een lengte van ongeveer 96 m. Gracht 4 is een watervoerende sloot.

In de putten 6 en 10 is een kort greppeltje opgetekend dat aansluit op gracht 4. Dit greppeltje is ongeveer 7 m lang en 3-4 m breed. Het is niet nader onderzocht, maar staat afgebeeld staat op de pre-kadastrale kaart uit 1728-1743 (Heemkundevereniging Nieuwstadt, 1977). Daar is het greppeltje duidelijk langer afgebeeld, maar omdat het niet is aangetroffen tijdens de opgraving, is het vermoedelijk erg ondiep geweest (minder dan 40 cm). Omdat de greppel niet nader is onderzocht, wordt die niet nader beschreven.

Algemene beschrijving

De gracht is in tegenstelling tot de andere waterlopen niet recht, maar maakt enkele scherpe bochten. Die komt met een lichte kromming in de zuidwesthoek het plangebied binnen en stroomt in noordnoordwestelijke richting, maar maakt na ongeveer 16 m een bijna haakse hoek. Dit gedeelte lijkt met een breedte van 2-3 m vrij smal, maar dit beeld is vertekent omdat dit deel van de gracht gedeeltelijk is dichtgeslibd en opgevuld geraakt. De gracht gaat over een lengte van ruim 40 m in een rechte lijn in noordoostelijke richting verder, en heeft hier een breedte van 4-5 m. Op het einde van dit rechte stuk maakt de sloot een haakse bocht, en verloopt met een kromming verder in oostelijke richting. In de oostelijke randzone van het plangebied sluit die aan op de stadsgracht, diens aftakking, en gracht 2. De diepte van gracht

4 heeft in noordoostelijke richting een grillig verloop, en neemt in algemene zin toe van 1,4 naar 1,8 m -Mv. Dat komt overeen met een vrij constante diepte van 1,2-1,4 m beneden het middeleeuwse maaiveld. De diepte is daarmee vrijwel identiek aan de diepte van gracht 2 en de aftakking van de stadsgracht. Gracht 4 kon niet goed worden opgetekend in het oostprofiel van de opgravingsputten, ongeveer 12 m oostelijk van profiel 23. Omdat de sloten in dezelfde periode dateren, hebben zij gelijktijdig gefunctioneerd. Omdat de aftakking van de stadsgracht hier een diepte van 2,4 m -Mv heeft (32,4 m +NAP; profiel 10-16-15), heeft ook gracht 4 afgewaterd in oostelijke richting, net zoals de reeds beschreven grachten.

Profielbeschrijving

De bodem van de gracht is licht komvormig met een licht ronde of vlakke bodem (figuren 8.38 t/m 8.40). Gracht 4 is plaatselijk uitgediept en enkele meters verlegd. Hiervoor zijn aanwijzingen aangetroffen in profielen 20 t/m 22. Daarin is de eerste insteek zichtbaar, die met een 20-70 cm dik pakket is opgevuld. Dit pakket bestaat uit humusarme, matig (tot sterk) zandige klei, die grijs van kleur is. De basis van de tweede fase bestaat uit een pakket matig tot zwak zandige (kom)klei van 20-45 cm dik. Plaatselijk is de onderkant van dit pakket licht tot matig humeus en donkergrijs van kleur. Deze laag is vijf keer bemonsterd voor paleobotanisch onderzoek (alle pollenmonsters: M 2 en M 7 t/m M 10). Drie monsters zijn gewaardeerd, waarvan er twee geschikt bleken voor analyse. Daarvan is de meest potentievolle geselecteerd voor analyse (M 8). Op dit kleiige pakket is een zeer heterogene laag van sterk zandige leem of sterk zandige klei afgezet. De kleur van de afzettingen verandert naar boven toe grijs naar oranjegrijs tot lichtgrijs met oranje vlekken, ontstaan door

de inspoeling van met name mangaan- en ijzermineralen. Het pakket varieert van 20 tot ca. 60 cm dikte.

In een strook van enkele meters breed is aan weerszijden van de sloot een dun pakket natuurlijke sedimenten afgezet. Samen met de sloot is dit pakket in het zuidwesten ongeveer 10 m breed, maar dit is ruim 14 m breed in het noordoosten, bij het gebied waar de stadsgracht, diens aftakking en gracht 2 samenkomen. Vermoedelijk zijn dit beekafzettingen van overstromingen in het gebied. Het betreft een pakket van 10-30 cm dikke, humusarme, matig tot sterk zandige klei, die bruingrijs van kleur is en ijzermineralen bevat. In put 2, 7 en 8 zijn ondiepe delen in de sloot aangetroffen die niet geheel zijn opgevuld. De laagte waar de sloot en grachten 2, 3 en 4 samenkomen is na de jaren 1930 gedempt donkergrijze leem met puin en recent afval. Elders in de sloot reikt het kleiige opvullingspakket tot aan de huidige bouwvoor.

Vondsten en datering

In gracht 4 is aardewerk, bot, natuursteen, keramisch bouw materiaal en metaal gevonden (tabel 8.11). Omdat de waterloop niet vlakdekkend is onderzocht en alleen plaatselijk is verdiept, is het vondstaantal ook hier relatief beperkt. Het gaat om ruim zeventig scherven en diverse stukken van de andere vondstgroepen. Iets meer dan de helft van het aardewerk en de metaalvondsten zijn gevonden op vlak 1, van de andere vondsten (keramisch bouw materiaal en natuursteen) is iets meer dan de helft gevonden op vlak 2. De vondsten hebben ook in dit geval een grote verticale spreiding en komen voor tot op de bodem van de gracht. Daarbij wordt opgemerkt dat vlak 24 is aangelegd in minder dan 25% van gracht, zodat het meeste vondstmateriaal zich vermoedelijk in de onderste helft bevindt.

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

	aantal
aardewerk	128
bouwmateriaal	22
natuursteen	12
metaal	7
bot	6

Tabel 8.11 Aantallen van de diverse vondstgroepen uit gracht 4.

Het aardewerk bestaat uit 73 scherven, afkomstig van vijf kogelpotten en twee overige potten, één dolium, 32 kannen, acht kommen, twee borden, één beker, drie koppen en één graap. Het gaat om baksels van Brunssum-Schinveld-aardewerk (13 potten), bijna-steengoed (18 potten), proto-steengoed (3 potten), overig steengoed (s2: 4 potten) en Maaslands aardewerk (1 pot) (zie tabellen 10.11 en 19.3). Het aardewerk dateert ongeveer vanaf het begin van de 13e eeuw (1200-1225/1240) tot ca. 1275-1375. Echter, ook jonger aardewerk komt voor, zoals industrieel wit (2 potten), wit en rood aardewerk (1 en 9 potten). Dit materiaal dateert uit de 16e-18e eeuw. De sluitingsdatum ligt in de eind 19e-begin 20e eeuw. Het

metaal bestaat uit twee granaatfragmenten uit WO II, wat erop duidt dat gracht 4 toen pas definitief is gedempt. Het bot is van rund. Het bouwmateriaal wordt gevormd door baksteen. Het natuursteen bestaat overwegend uit leisteen (dakleien) en een enkel stuk kalksteen (mergel) en tefriet. Het metaal bestaat uit een bronzen munt, en een enkel bot is van rund.

Interpretatie

Gezien de afwisseling van rechte stukken met (vrijwel) haakse bochten en het ontbreken van natuurlijke verleggingen, is duidelijk dat gracht 4 een gegraven sloot is. De datering van de vondsten wijst op een vroeg-13e eeuwse aanleg. De sloot is ook afgebeeld op de pre-kadastrale kaart van 1728-1743. De sloot had vermoedelijk dezelfde functie als grachten 2 en 3, en diende voor de afwatering van regen- en grondwater in het gebied tussen beide stadswallen van Nieuwstadt. Mogelijk is ook deze sloot in eerste instantie als perceelsgreppel aangelegd, die in de loop van de 13e eeuw is uitgediept en verbreed vanwege de toenemende wateroverlast in

Figuur 8.41 Gracht 5 op vlak 1 in put 1, zichtbaar als een zwarte band naast de bestaande greppel.

Nieuwstadt en het gebied tussen beide stadswallen in het bijzonder. Toch bleven enkele natte, lage plekken bestaan, die pas in de 20e eeuw zijn gedempt.

8.2.12 Gracht 5 (zuidoostelijke gracht)

Gracht 5 ligt in de zuidoostelijke strook van het plangebied en loopt parallel aan de grens van het plangebied. Deze waterloop is aangetroffen over een lengte van ongeveer 40 m. Die is voor het geoefend oog ook zichtbaar in het huidige landschap (figuur 8.41), maar vooral op het AHN (zie figuur 5.7).

Algemene beschrijving

De gracht komt het plangebied binnen in de zuidoosthoek en loopt in een rechte lijn naar de zone waar de stadsgracht, diens aftakking, en grachten 2 en 4 samenkomen. Van de gracht kon geen volledige breedte worden opgetekend en er kon maar voor een klein deel worden onderzocht. Zo is alleen het ruimtelijk verloop opgetekend, maar de diepte is nergens onderzocht omdat het diepste punt buiten het plangebied ligt. Op de plek van gracht 5 ligt ook tegenwoordig een sloot. De afwatering verliep vermoedelijk in noordelijke richting, naar de plek waar de genoemde vijf waterlopen bij elkaar komen.

Profielbeschrijving

Van gracht vijf kan alleen een algemeen beeld worden geschetst. Er zijn geen aanwijzingen dat de gracht is uitgediept, maar de nog bestaande sloot kan ook als uitdieping worden beschouwd. De afzettingen van de sloot op vlak 2 bestaan uit grijsbruine tot zwarte, matig zandige klei. In een strook van 3-4 m breed naast de sloot is een dun pakket van (bruin) grijze natuurlijke komklei afgezet, die op vlak 1 en 2 zijn aangetroffen. Samen met de sloot

is dit pakket 4-6 m breed. Vermoedelijk zijn dit beekafzettingen die in of na de 14e eeuw zijn afgezet tijdens overstromingen. Het betreft een pakket van ca. 20 cm dik, dat bestaat uit humusarme, zwak tot matig zandige klei, die bruingrijs van kleur is en ijzermineralen bevat. In de oostelijke randzone van put 1 is de oever van de huidige sloot aangesneden. De top van de opvullingslagen van die sloot is niet in de bouwvoor opgenomen, en bestaat uit donkergrijze tot zwarte, matig tot sterk zandige klei, die soms wat recent puin bevat. Hoewel de onderkant van dit pakket niet is aangetroffen, is gracht 5 toch bemonsterd voor paleobotanisch onderzoek. Dit is echter niet gewaardeerd.

Vondsten en datering

In de gracht is geen dateerbaar vondstmateriaal aangetroffen, maar op basis van enkele oversnijdingen door gracht 2 kan de gracht toch worden gedateerd. Gracht 5 is ouder dan gracht 2, waarvan de aanleg is gedateerd in het begin van de 13e eeuw. Hoewel de beekafzettingen sporen van gebouw 7 afdekken, is dit geen goed argument om gracht 5 gelijktijdig of ouder dan dit gebouw te dateren. Immers, de gracht kan ook van latere datum zijn, zodat ook de beekafzettingen jonger dan het gebouw zijn. Gracht 5 en gracht 2 staan afgebeeld op de pre-kadastrale kaart van 1728-1743 (Heemkundevereniging Nieuwstadt, 1977), wat erop wijst dat beide toen in elk geval nog bestonden. De weinige vondsten uit gracht 5 bestaan uit aardewerk, bot en natuursteen (tabel 8.12).

	aantal
aardewerk	102
natuursteen	8
bot	2

Tabel 8.12 Aantallen van de diverse vondstgroepen uit gracht 5.

Het aardewerk bestaat uit ruim 102 scherven, afkomstig van 43 kannen, zes kommen, twee borden en vier bekers. Het gaat om baksels van Brunssum-Schinveld-aardewerk (1 pot), Elmpeter waar (6 potten), bijna-steengoed (3 potten), proto-steengoed (3 potten), overig steengoed (s2: 6 potten) en Maaslands aardewerk (8 potten) (zie tabellen 10.11 en 19.3). Het aardewerk dateert ongeveer vanaf het begin van de 13e eeuw (1200-1225/1240) tot ca. 1275-1375. Echter, ook jonger aardewerk komt voor, zoals industrieel wit (1 pot) en rood aardewerk (2 potten). Dit materiaal dateert uit de 16-19e/20e eeuw. Het natuursteen bestaat uit één stuk hardsteen, één stuk tefriet en zes stukken leisteen (vermoedelijk dakleien). Deze vondsten kunnen echter ook zijn verspoeld van gebouw 7, dat pal naast de sloot lag. Het bot is van paard of rund.

Interpretatie

Hoewel de waterloop niet goed kon worden onderzocht, is het aannemelijk dat die een door de mens gegraven sloot is. De oversnijding van andere sporen en historisch kaartmateriaal wijzen op een aanleg rond het begin van de 13e eeuw. De sloot had vermoedelijk dezelfde functie als grachten 2, 3 en 4, en diende voor de afwatering van regen- en grondwater in het gebied tussen beide stadswallen van Nieuwstadt. Mogelijk is ook deze sloot in eerste instantie als perceelsgreppel aangelegd; de grotendeels dichtgeslibde greppel in de sloot, functioneert tegenwoordig nog als zodanig. Die tekent zich nu af al een ondiepe, maar toch vochtige plek in het gebied, en is de enige laagte die niet is gedempt.

8.2.13 Gracht 6 (gracht Elsenewal)

Gracht 6 vormt de zuidelijke strook van het plangebied en is aangetroffen over een lengte van ongeveer 70 m (zie kaartbijlage 1). Die is voor het geoefend oog ook zichtbaar in het huidige landschap, maar ook op het AHN (zie figuur 5.7).

Figuur 8.42 Een deel van gracht 6 (put 1).

Algemene beschrijving

De gracht komt het plangebied binnen in de zuid-oosthoek en loopt in een rechte lijn in westzuid-westelijke richting. Er kon geen volledige breedte van worden opgetekend en er kon maar een klein deel van worden onderzocht. De diepte is alleen in put 1 onderzocht middels één coupe. Alleen op basis van het ruimtelijke beeld is niet duidelijk in welke richting gracht 6 afwaterde, maar uit de pre-kadastrale kaart van 1728-1743 (Heemkundevereniging Nieuwstadt, 1977), blijkt dat die parallel aan de Elsenewal liep (zie figuur 7.16). De volledige breedte kon niet worden bepaald, maar in put 1 is die minstens 5 m breed.

Profielbeschrijving

Van gracht 6 is op twee plekken een gedeeltelijk profiel gedocumenteerd (putten 1 en 2). Onder-

zoek middels boringen bleek niet mogelijk, omdat de gracht gedeeltelijk onder de Elsenewal ligt. Alleen van de noordelijke randzone kon een gedeeltelijke doorsnede worden vastgelegd. Die heeft een komvormig profiel van 80 cm diep. De vulling bestaat uit (donkerbruin)grijs, matig zandige klei. De dikte van dit pakket is zeer wisselend; in put 2 is dit ca. 15 cm, maar in put 1 is het pakket ca. 45 cm dik en bevindt zich nog een dunne opvullingsslaag in dit pakket. Daarop ligt de top van de grachtvulling, die uit donkergrijs tot zwarte, matig zandige klei bestaat. Soms komt er wat puin in voor (figuur 8.42). Er zijn geen aanwijzingen dat gracht 6 is uitgediept. Hoewel de onderkant van de gracht niet is aangetroffen, is die toch één maal bemonsterd voor paleobotanisch onderzoek (M 11). Dit monster is echter niet gewaardeerd.

Vondsten en datering

De weinige vondsten uit gracht 6 bestaan uit vier aardewerkscherven, afkomstig van twee kannen, één kom en één drinkbeker. Het gaat om baksels van bijna-steengoed (1 pot), proto-steengoed (1 pot), steengoed uit Siegburg en Maaslands aardewerk (1 pot) (zie tabellen 10.11 en 19.3). Het aardewerk dateert ongeveer vanaf het tweede kwart van de 13e eeuw (1225/1240-1280) tot uiterlijk ca. 1325. De sluitingsdatum ligt in begin van de 14e eeuw. Verder staat gracht 6 afgebeeld op de pre-kadastrale kaart van 1728-1743 (Heemkundevereniging Nieuwstadt, 1977), wat erop wijst dat die toen in elk geval nog bestond.

Interpretatie

Hoewel de gracht niet goed kon worden onderzocht, is het aannemelijk dat het een door de mens gegraven sloot is. De vondsten wijzen op een aanleg in het tweede of derde kwart van de 13e eeuw, maar het historisch kaartmateriaal wijst erop dat de gracht in elk geval

tot het begin van de 18e eeuw zichtbaar is geweest en vermoedelijk ook in enige vorm heeft gefunctioneerd. De sloot had vermoedelijk dezelfde functie als grachten 2, 3, 4 en 5 en diende voor de afwatering van regen- en grondwater in het gebied tussen beide stadswallen van Nieuwstadt. Mogelijk is ook deze sloot in eerste instantie aangelegd als perceelsgreppel, naast de Varkenswal die de buitenste omwalling van Nieuwstadt vormde.

8.2.14 Een middeleeuwse weg

Midden in de noordelijke helft van het plangebied is een weg aangetroffen. De weg is zuidwest-noordoost georiënteerd en niet gericht op een stadspoort, maar sluit wel aan op de huidige Millenerstraat in Nieuwstadt. De weg blijkt uit twee rijbanen te bestaan en kruist twee waterlopen: de stadsgracht langs de St. Janswal (gracht 1) en gracht 2. De laatste kon in eerste instantie ook door een voorde worden overgestoken, maar hier is op enig moment een bruggetje of vlonder gebouwd. In totaal maken 27 sporen deel uit van de weg en de brug/vlonder. Vanwege de hoeveelheid informatie worden de verschillende onderdelen van de weg in aparte paragrafen besproken: de weg en de rijbanen in § 8.2.14.1, de kruising met de oude Maasgeul/stadsgracht in -§ 8.2.14.2 en de kruising met gracht 2 in § 8.2.14.3. Ten slotte worden in § 8.2.14.4 de datering en de diverse faseringen van de weg behandeld.

8.2.14.1 Beschrijving van de weg

Algemene beschrijving

De weg komt in de zuidwesthoek van put 12 het plangebied binnen, hoewel er geen bodemverkleuring is aangetroffen. Uit de aanwezigheid van de brug/vlonder over gracht 2 blijkt dat de weg zuidelijk van deze brede sloot doorloopt. De weg maakt direct ten noorden van de sloot een kleine bocht (ca. 15 graden)

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.43 De weg op vlak 1 in put 14.

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elseneval in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.44 Het originele wegdek op vlak 1 in put 14.

in oostelijke richting en loopt vervolgens in een rechte lijn verder naar de stad. Hier ligt de weg min of meer op de grens van put 18 en 19 (zie kaartbijlage 1). De weg heeft een vaste breedte van 8-11 m en er kunnen verschillende fasen worden onderscheiden.

Wegdek

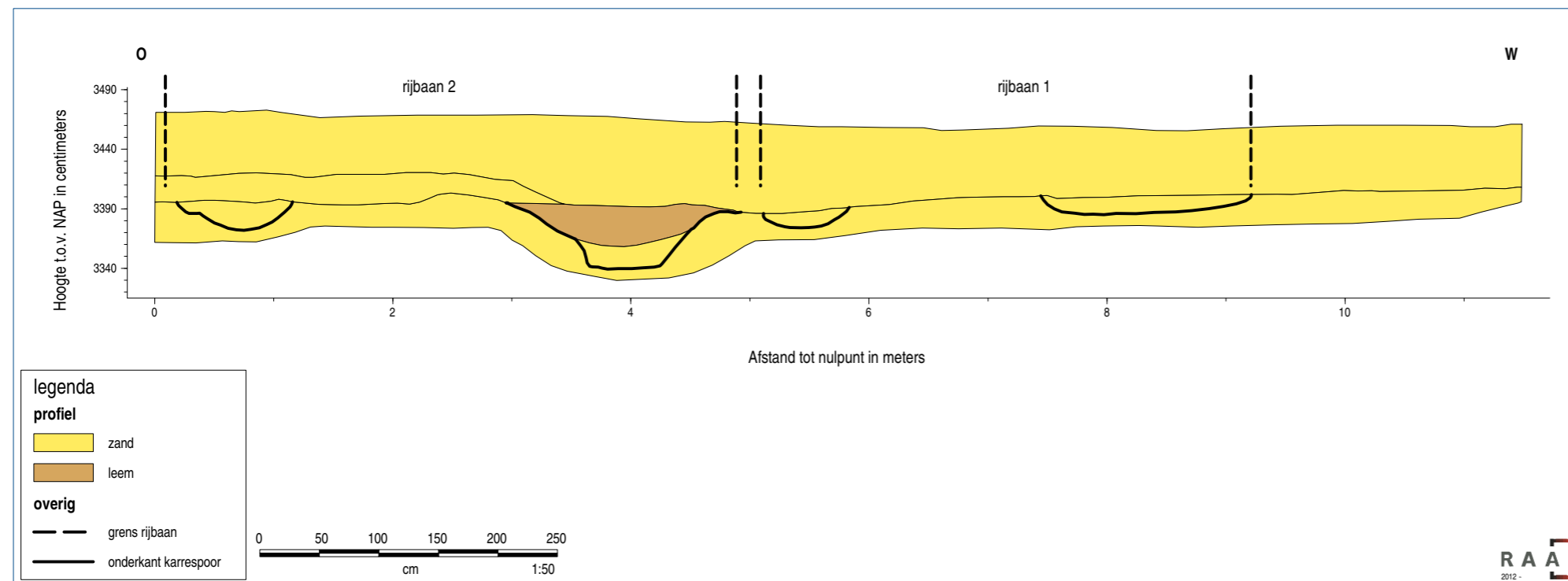
Op vlak 1 is de weg zichtbaar als een (licht- tot donker)bruingrijze baan van sterk zandige klei van 8,5-11 m breed, die doorspekt is met keien, puin en afval (figuur 8.43). Plaatselijk is nog een deel van het originele wegdek bewaard gebleven op een diepte van 40 cm -Mv, onder de (post-)middeleeuwse beekafzettingen (S 178, S 186 en S 195) (figuur 8.44). Het eigenlijke wegdek is aangetroffen aan de noordwestelijke rand van de weg en kon worden opgetekend over een lengte van 3,2 m en een breedte van 1,2 m. Het wegdek is opgebouwd uit Maaskeien, die strak tegen elkaar waren gelegd. Het gaat om

afgeronde keien van kwarts, kwartsiet, tefriet, fyliet, zandsteen, Maasei, en conglomeraat. Grote, platte stenen (minstens 15 x 15 cm) zijn op de platte zijde gelegd, en smalle keien zijn op de lange smalle zijde geplaatst, om op die manier een zo vast en compact mogelijk wegdek te creëren. Het wegdek heeft evenwel geen vlak oppervlak maar een smalle, hogere rug in het midden en parallel aan de rijrichting, die naar het oosten en westen vrij steil afloopt. Vermoedelijk is dit een vervorming van het originele wegdek door het intensieve gebruik, waarbij de meest intensief bereden weggedelen in de bodem zijn weggedrukt.

Op een dieper niveau heeft de weg dezelfde kenmerken, maar is hier maximaal ongeveer 8,8 m breed. Hier is weliswaar geen wegdek aangetroffen, maar wel een dichte steenconcentratie in de top van gracht 2. De keien zijn het restant van het wegdek, dat hier gedeeltelijk is kapot gereden en weggezakt in de kleiige afzettingen van de sloot (figuur 8.45). Op dit vlak was het beeld van de weg vergelijkbaar met dat op vlak 1, met de uitzondering dat sprake lijkt te zijn van twee rijbanen: rijbaan 1 in het noordwesten en rijbaan 2 in het zuidoosten (figuren 8.46 en 8.47). Bij gracht 2 zijn beide rijbanen gescheiden door een 'middenberm': een goed herkenbare zone waar de bodem niet is verkleurd, en zonder karrensporen (zie figuur 8.44). Pal tegen de gracht liggen beide rijbanen 2,5 m uit elkaar, maar na 15 m vormen beide rijbanen weer één geheel. Toch blijft sprake van twee rijbanen en enkele meters verderop neemt hun onderlinge afstand weer toe, hoewel beperkt tot enkele decimeters. Men zou kunnen zeggen dat de middenberm van de weg in noordelijke richting steeds smaller wordt. Opmerkelijk is dat deze beschrijving vrijwel exact overeenkomt met twee perceelsgrenzen die op de plek van dit deel van de weg

Figuur 8.45 De weg met middenberm (lichtgrijze strook tussen de twee rijbanen) op vlak 2 in put 14. De weg is gedeeltelijk kapot gereden en weggezakt in de afzettingen van gracht 2.

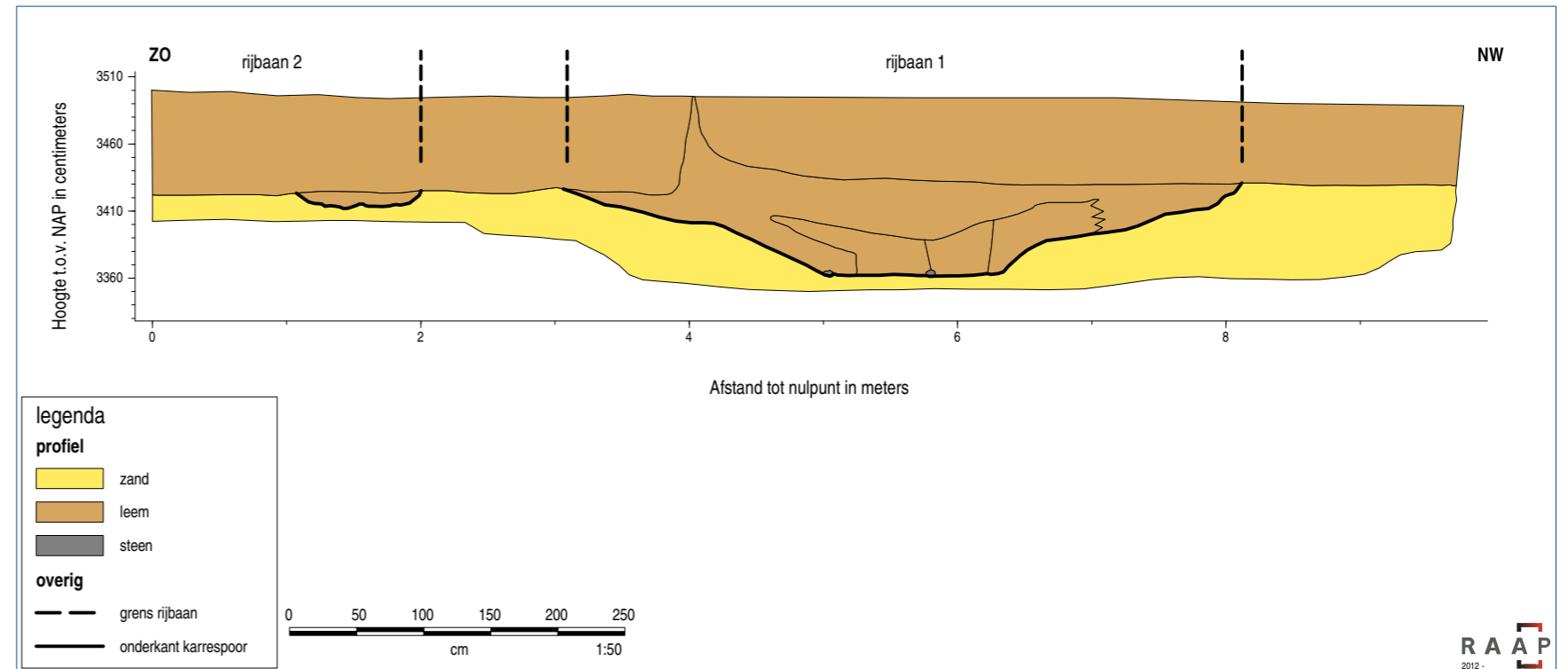

Figuur 8.46 Profiel door de weg in put 19 (profiel 17).

zijn afgebeeld (zie figuur 7.16). Zijn hier twee lijnen afgebeeld, die beide rijbanen moeten voorstellen? Greppels, houtwallen of andere lineaire bodemstructuren waren hier in elk geval nooit aanwezig.

Rijbaan 1

Rijbaan 1 is 2,5-5,5 m breed. Op vlak 3 zijn in het midden van de rijbaan twee parallelle karrensporen aangetroffen (figuur 8.48). In het oosten van put 19 zijn die over een lengte van

Figuur 8.47 Profiel door de weg in put 19 (profiel 18).

13,2 m opgetekend (zie kaartbijlage 1). De wielen van de karren zijn hier tot ca. 20 cm diepte (ca. 1,35 m -Mv) weggezakt in de natuurlijke bodem; elders in put 19 was dat zelfs 55 cm. De weg zelf bestond hier uit een ca. 30 cm dik pakket bruin-grijs, sterk zandige klei en had een hol uitgeslepen profiel van ruim 25 cm diep (profiel 18; zie figuur 8.47). De karrensporen waren ingesleten tot de vaste ondergrond, die ter plekke uit compact, kleiig zand met keien bestond. Dit vormde een vaste, ondoordringbare laag waarin de wielen niet verder konden wegzakken. De afdrukken van de wielen bestaan uit een egaal grijs pakket met enkele scherven en stenen. Een duidelijke gelaagdheid tekende zich niet af, zoals bij karrensporen regelmatig wel het geval is. Rond de sporen hebben zich juist ijzerrijke bandjes gevormd, die in het vlak goed zichtbaar waren. Die bandjes hadden een grillig verloop, zodat de breedte van de wielen niet te bepalen was. De karrensporen (S 602 en S 603) zijn 26 en 44 cm breed. Door hun brede afmetingen is de

breedte van de karren niet precies te bepalen. Het midden van beide sporen ligt ongeveer 90 cm uit elkaar, maar dit betekent niet dat dit overeenkomt met de breedte van de karren. Er is relatief weinig bekend over de constructie en maatvoering van middeleeuwse karren en wagens. Uit enkele miniaturen uit de 15e eeuw en schilderijen van Pieter Breugel de Oude (ca. 1520 tot 1569) blijkt dat de afgebeelde modellen van karren dicht bij de hoogkarren en lange karren staan, die tot in de 20e eeuw werden gebruikt in België, Noord-Brabant en het Rijk van Nijmegen. Die vroeg-20e-eeuwse karren hadden verschillende spoorbreedtes. De spoorbreedte van lange karren en kiepkarren is 155-180 cm en 165-178 cm; lange karren zijn tweewielige karren met een steun onder de voorste scheid van het onderstel en bij kiepkarren kon de bak kiepen. De wielen hadden een breedte van 7-11 cm (Renaud, 2008). Daarnaast zullen er ongetwijfeld vierwielige wagens zijn geweest, hoewel ook hier historische afbeeldingen vrijwel de enige bronnen vormen.

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen
aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.48 Parallele karrensproen van rijbaan 1 (put 19, vlak 3).

Rijbaan 2

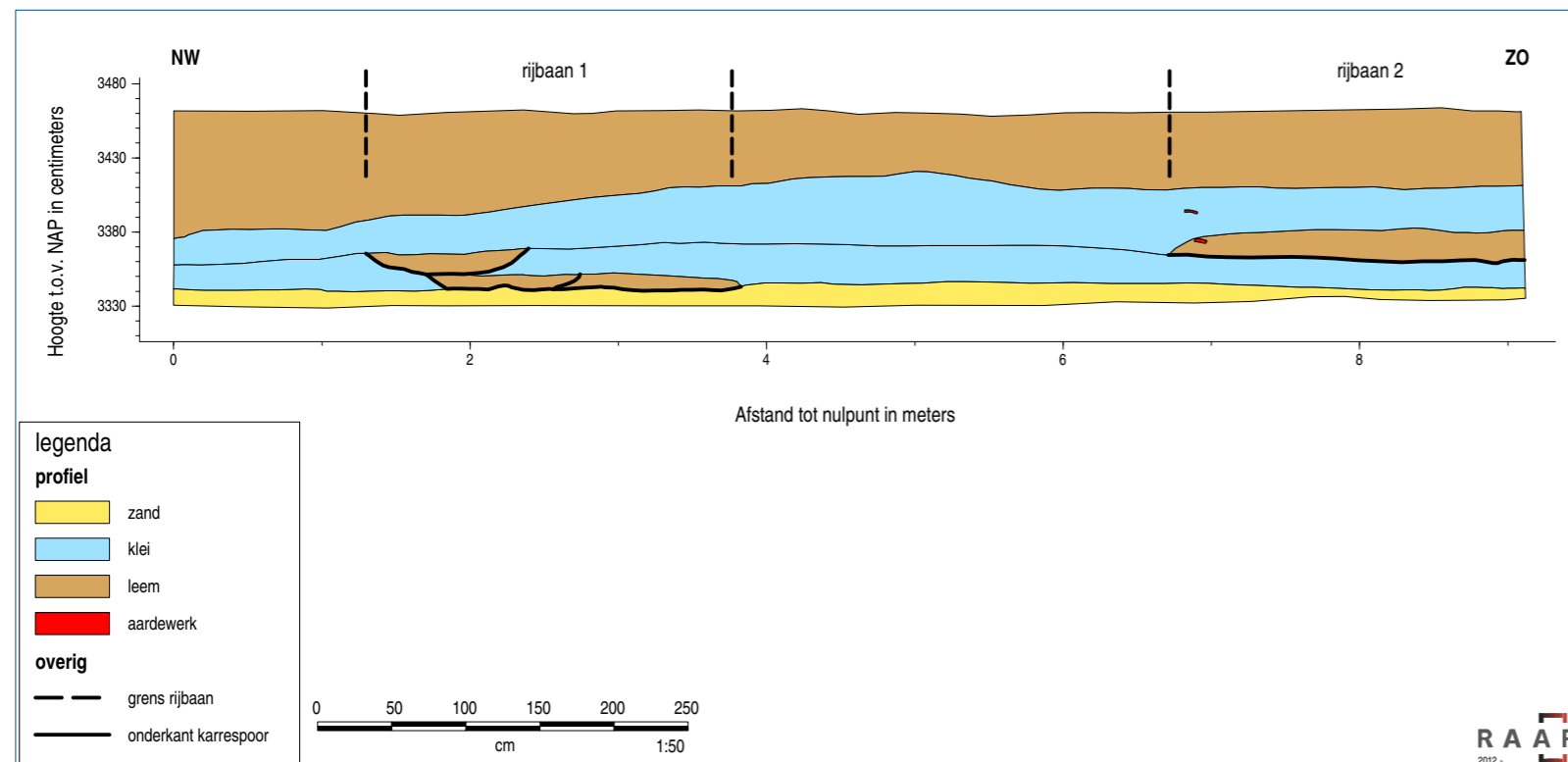
Rijbaan 2 is 2-2,5 m breed, maar tekende zich alleen af in het westelijke deel van de weg (kaartbijlage 2). Van deze rijbaan zijn op vlak 2 en 3 plaatselijk karrensporen aangetroffen, maar er is steeds sprake van slechts één spoor zodat de breedte van de karren niet kan worden vastgesteld. Er konden slechts korte stukken van de karrensporen in put 18 worden opgetekend (zie kaartbijlage 1). Deze rijbaan lag enkele decimeters hoger dan rijbaan 1. De wielen van de karren zijn vrijwel net zo diep in de bodem weggezakt dan op rijbaan 1: tot ca. 25 cm diepte (ca. 0,9 m -Mv) in de toenmalige weg weggezakt (profiel 17; zie figuur 8.46). De weg zelf bestond op rijbaan 2 uit een ca. 30 cm dik pakket bruingrijs, sterk zandige klei, maar had een vlak verloop. De karrensporen waren tot de vaste ondergrond in de bodem ingesleten, die dezelfde textuur had als rijbaan 1. De afdrucken van de wielen vormen een egaalgrijs pakket met enkele scherven en stenen. Ook hier hebben zich rond de afdrucken van de wielen ijzerrijke bandjes gevormd met een grillig verloop, en ook hier was de breedte van de wielen niet te bepalen. Alleen in profiel 17 konden beide karrensporen van deze rijbaan worden opgetekend. Dit profiel is niet precies haaks op de rijbaan gezet, zodat de breedte van de karren niet kan worden vastgesteld. Gereconstrueerd bedraagt deze afstand ongeveer 2,7 m, zodat het niet waarschijnlijk is dat die sporen door één en dezelfde (soort) kar is uitgesleten en derhalve niet de breedte van de karren weergeeft.

8.2.14.2 Kruising van de weg en de stadsgracht

De weg kruist de stadsgracht bij de St. Janswal door middel van een voorde. Een voorde is een doorwaadbare plaats door een natte laagte. In dit geval gaat het om een bewust uitgekozen plek in de stadsgracht in een oude Maasgeul,

waar men die met een kar (en mogelijk ook seizoenaal te voet) kon doorsteken. Op vlak 2 tekende de weg zich in de stadsgracht af als een grijze, laag met keien, (baksteen)puin en ander afval (zie kaartbijlage 1). In een dwarsprofiel door de gracht, ter hoogte van de weg, lag een 6,2 m brede zone doorspekt met keien en (baksteen)puin. Hier werden sporen van de weg aangetroffen op de bodem van de stadsgracht (profiel 19; figuren 8.49 en 8.50). Van de weg waren ook in de oude Maasgeul /stadsgracht beide rijbanen aanwezig.

Rijbaan 1 tekende zich op de bodem van de stadsgracht af als een platte laag van 10 cm dik en 2,1 m breed. Het bestond uit grijs, zwak siltig zand waarin zich veel donkergrijze, komvormige spoelbandjes aftekenden, en had een vlakke bodem die gelijk was aan de bodem van de stadsgracht. De bodem lag op Maasafzettingen van grindhoudend, siltig zand, dat een harde, compacte laag vormde. Hier op lag een tweede pakket van grijze, zwak siltige klei, doorspekt met keien, puin en houtskool. Dit pakket is ongeveer 15 cm dik en heeft een breedte van 80 cm. Beide pakketten hebben een gezamenlijke breedte van 2,55 m. Ongeveer 2,9 m oostelijker is rijbaan 2 aangetroffen op hetzelfde niveau in de gracht. Die is opgetekend over een lengte van 2,4 m, maar besloeg niet de gehele breedte. Het pakket bestond uit grijze, zwak siltige klei doorspekt met veel puin, keien en houtskool. Ook dit had een vlakke bodem die gelijk was aan de bodem van de stadsgracht. Die lag op dezelfde compacte Maasafzettingen. De sporen van de twee afzonderlijke karrenwielen konden in beide rijbanen niet worden onderscheiden. De top van deze rijbanen was ook afgedekt met een pakket klei met puin en keien. Desondanks bleef de stadsgracht lange tijd een lage, natte plek in het landschap. De laatste delen daarvan zijn in de 20e eeuw gedempt.

Figuur 8.49 Profiel door de stadsgracht (profiel 19). De karrensporen zijn verduidelijkt.

Figuur 8.50 Profiel 19. Rijbanen 1 en 2 zijn verduidelijkt.

8.2.14.3 Kruising van de weg en gracht 2

De weg kruist gracht 2 op twee manieren. Aanvankelijk bestond de kruising uit een voorde, maar in een later stadium is hier een brug of vlonder gebouwd.

Voorde

Vlak 3 is aangelegd op de plek van de overgang, op een oppervlak van ongeveer 12,8 x 10 m. De sporen op de bodem van de sloot bestaan hier uit twee banen precies

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Eisewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

in het verlengde van rijbanen 1 en 2. Beide liggen ongeveer 4,8 m uit elkaar, en hebben een parallel verloop. Rijbaan 1 bestaat uit 3,4 m brede zone van (geel) grijze, zandige klei met grind. Het pakket had een vlakke bodem die gelijk was aan de bodem van de stadsgracht. De bodem lag op Maasafzettingen van compact, grindhoudend, zwak siltig zand. De afzonderlijke karrenwielen konden niet worden onderscheiden. Rijbaan 1 was in de voorde in de stadsgracht iets smaller (2,55 m breed), maar wel in vergelijkbare orde van grootte. Rijbaan 2 bestaat uit een 1,2-1,6 m brede zone van (geel) grijze, zandige klei met grind. Het pakket is vrijwel identiek aan dat van rijbaan 1: het had een vlakke bodem die gelijk was aan de compacte zandbodem van de stadsgracht. Er konden geen afzonderlijke karrenwielen worden onderscheiden. Rijbaan 2 was in de voorde weliswaar breder (minstens 2,4 m breed), maar wel van vergelijkbare grootte.

Brug/vlonder

- Algemeen

Op vlak 3 tekenden zich ook sporen van houten palen af. Het gaat in totaal om 29 sporen, die zijn aangetroffen over een breedte van 6 m in het midden van de sloot, op het midden van de weg. Die wordt min of meer begrensd door rijbanen 1 en 2 en ligt als het ware precies in het verlengde van de middenberm tussen beide rijbanen. In twintig sporen van de brug of vlonder zijn resten van de houten palen aanwezig. Het gaat daarbij om palen van diverse afmetingen en in diverse stadia van conservering. De grootste palen hebben een diameter van 17-25 cm en zijn 0,75-1,55 m lang. De kleinere palen zijn maximaal ongeveer 11 cm doorsnee en nog 75 cm lang; van enkele palen is alleen de onderkant (10-20 cm lang) bewaard, hoewel soms sterk vermolmd. Er zijn geen insteken van paalkui-

len aangetroffen, wat erop wijst dat de palen ter plekke de grond zijn ingeslagen. De zone waarin palen zijn gevonden, is ca. 6 m breed. Gezien de breedte van de karren en wagens in de Middeleeuwen is het niet waarschijnlijk dat hier een 6 m brede brug heeft gestaan, of dat er twee aparte bruggen voor elke rijbaan waren. Het zal eerder om één smalle brug of een vlonder (ca. 2,2 m breed) hebben gegaan, die mogelijk meerdere fasen heeft gehad die dicht bij elkaar lagen. Verder is ter hoogte van de brug een pollenmonster genomen van de slootvulling (M 18). Dit monster bleek geschikt voor analyse en is ook geanalyseerd (§ 8.2.9).

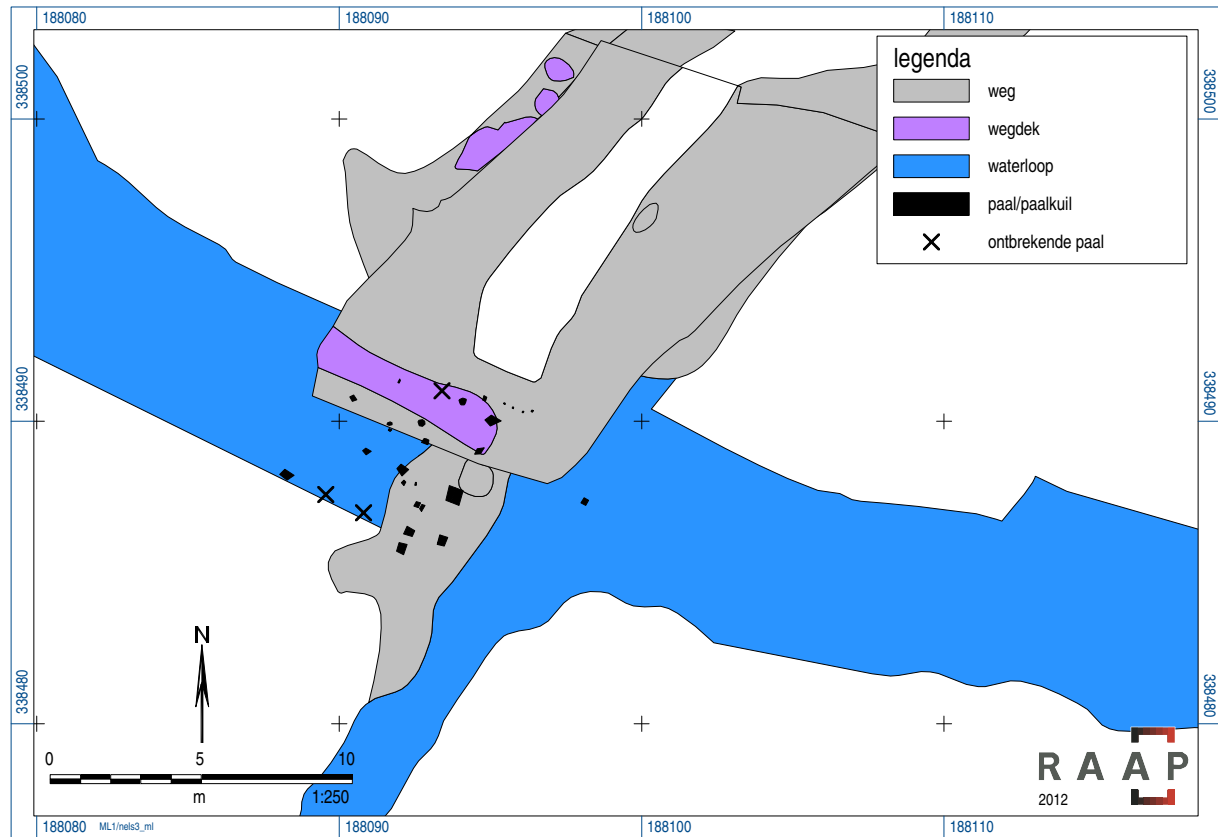
- Spoorbeschrijving

Uit de palen en paalsporen van de constructie kunnen drie rechte, parallelle lijnen uit veertien sporen (S 265, S 266, S 277, S 286 t/m S 288, S 290, S 291, S 293 en S 299 t/m S 303) worden opgemaakt, die tezamen van één brug of vlonder kunnen zijn geweest. Vermoedelijk hebben beide buitenste rijen uit vier palen bestaan, die op een onderlinge afstand van 1-1,5 m waren geplaatst. Deze palenrijen staan 1,5-1,9 m uit elkaar en op basis van het sporenoverzicht kan de breedte van de constructie worden gereconstrueerd op 2,2 m. Precies op de hartlijn van de constructie is een rij middenstaanders geplaatst. Die bestaat uit negen palen (waarvan één dubbele palenzetting), die op systematische wijze zijn geplaatst. Op het uiteinde van de constructie zijn (vermoedelijk) steeds twee palen geplaatst, op een onderlinge afstand van 50 cm (S 266, S 299 en S 300; één paal ontbreekt). Op een afstand van 1 en 1,5 m zijn wederom steeds twee palen geplaatst (enerzijds S 287 en S 288 en anderzijds S 286 en S 301/302). De palen zijn zodanig geplaatst dat precies in het midden van de sloot een palenvrije strook van ongeveer 1,3 m ontstond (figuur 8.51).

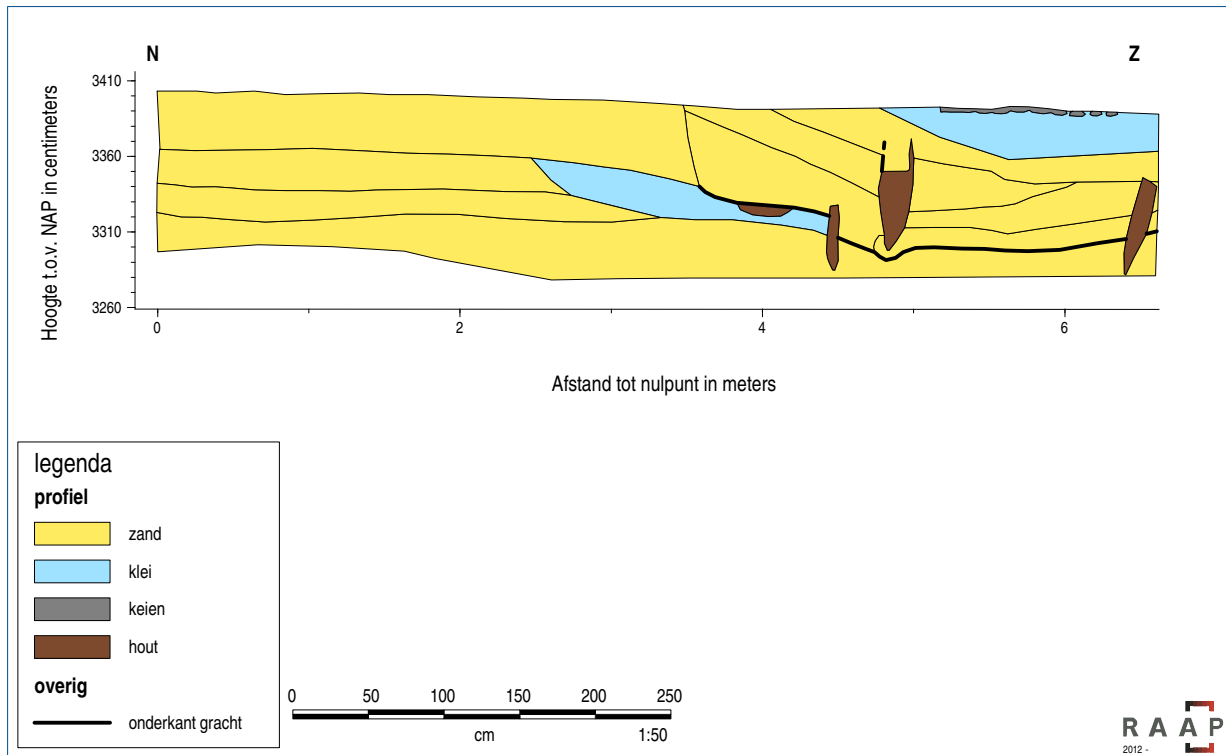
RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

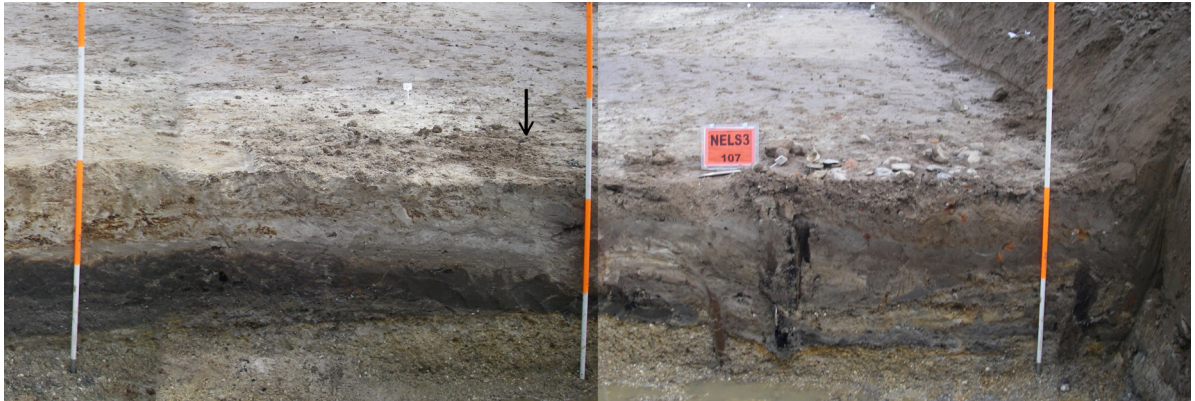
Figuur 8.51 Sporenoverzicht gracht 2 en de houten constructie (gedeeltelijk gereconstrueerd).

Figuur 8.52 Profiel door (een deel van) gracht 2 en de brug.

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.53 (Deel van) gracht 2 en de brug. De noordgrens van gracht 2 is met de pijl aangegeven.

De palen van de constructie zijn 10-21 cm dik. Ze zijn weliswaar bewerkt, maar slechts in beperkte mate. Alleen zijtakken van de stammen zijn verwijderd, maar de rest van het oppervlak is niet bewerkt; in grote delen van de palen is het spinhout nog aanwezig. De onderkant van de palen is met één of meerdere kanten bewerkt tot een spitse punt, waarop geen ijzeren schoenen of andere vormen van bescherming zijn aangebracht. De palen zijn vaak 75-150 cm lang, maar kortere palen komen ook voor; één enkele paal is nog slechts 15 cm lang. Deze paal was bovendien op de top van de oever geplaatst. De palen zijn 30-80 cm diep in de natuurlijke grindrijke Maasafzettingen geheid (figuren 8.52 en 8.53). Gezien de wisselende diepte van de palen in de natuurlijke bodem, zal de constructie hier niet bijzonder stevig in gefundeerd zijn geweest. Het is dan ook aannemelijk dat de brede sloot al voor een (klein) deel was dichtgeslibd toen dat de constructie werd gebouwd, waardoor de opvullingslagen voor extra stabiliteit zorgden. Het is duidelijk dat de constructie diende om de gracht over te steken, maar onduidelijk is hoe men die zich moet voorstellen. Vermoedelijk betreft het een eenvoudige brug of vlonder. Vanwege de leesbaarheid wordt verder over brug/vlonder gesproken.

Gezien de tijdsdiepte dat de weg functioneerde is het aannemelijk dat de constructie één of meerdere keren is gerepareerd. Hierop wijzen mogelijk drie palen, die binnen de houten constructie zijn geplaatst (S 263, S 278 en S 280). Die staan niet in lijn met de drie palenrijen, maar tussen de westelijke buitenrij en de middelste palenrij, en zijn in het midden van de gracht geplaatst. Het gaat om palen van 10-18 cm dik en maximaal 130 cm lang, die 35-80 cm diep de natuurlijke ondergrond in zijn geslagen. Daarnaast zijn op het noordelijke uiteinde van de brug/vlonder vijf sporen (S 292 en S 294 t/m S 297) opgetekend op een rechte lijn over een lengte van 1,6 m. Die liggen op een rechte lijn, parallel aan de noordelijke oever van de gracht, en hebben een onderlinge afstand van ongeveer 33 cm (tussen S 292 en S 297 ontbreekt één paal). Het gaat om kleine paalsporen, meestal met een diameter van maximaal 10 cm. Alleen S 292, binnen het verlengde van de houten constructie, heeft een grotere diameter (20 cm). Het gaat om palen die ondiep zijn gefundeerd. Waarschijnlijk hebben zij deel uitgemaakt van de beschoeiing op de noordelijke oever van de gracht. Ten slotte is het typerend dat de ligging en breedte van het stenen wegdek (ongeveer 3,5 m) op vlak 1, overeenkomt met de ligging van het totaal van de brug/vlonder met de oeverbeschoeiing.

- Een oudere voorganger

Bijna 1 m ten westen van de brug/vlonder zijn zes sporen (S 264, S 279, S 283 t/m S 285 en S 289) aangetroffen, die mogelijk deel uitmaken van een oudere voorganger (zie figuur 8.51). Het gaat om te weinig sporen om rechte lijnen uit te herleiden. Het lijkt erop dat er in beide gevallen sprake kan zijn van gelijkaardige constructiewijzen. Het lijkt in het geval van de voorganger te gaan om drie rechte, parallelle palenrijen die ongeveer 2,5 m uit elkaar staan. Van de buitenste rijen zijn slechts één of enkele palen teruggevonden. Die zijn 55-110 cm lang en 8-25 cm dik. Op de hartlijn van de constructie is een rij middenstanders geplaatst, waarvan alleen een dikke paal in het midden van de gracht aanwezig was. Die was 110 cm lang en 28 cm dik. De punt van de palen bevond zich maximaal 70 cm diep in de natuurlijke afzettingen. Een insteek van gegraven kuilen voor de palen ontbreekt, zodat ook deze palen de grond in zijn geheid. Ook in dit geval wijst de wisselende diepte van de palen erop, dat de constructie hier niet bijzonder stevig gefundeerd was. Het is dan ook aannemelijk dat de brede sloot al voor een (klein) deel was dichtgeslibd toen dat de constructie werd gebouwd, waardoor de opvullingslagen voor extra stabiliteit zorgden. Vermoedelijk gaat het in dit geval ook om een brug of vlonder. De oude en de nieuwe constructies lagen bijna 1 m van elkaar af.

	aantal	%	gewicht (gram)
aardewerk	625	55,8	14.254
keramisch bouwmetaal	27	2,4	7.192
natuursteen	17	1,5	3.772
glas	1	0,0	198
metaal	27	2,4	-
bot	423	37,8	7.350

Tabel 8.13 Aantallen van de diverse vondstgroepen uit de weg.

8.2.14.4 Datering en fasering van de weg

Vondsten uit het weglichaam

In de weg zijn een forse hoeveelheid vondsten gedaan, bestaande uit aardewerk, keramisch bouwmetaal, natuursteen, bot, glas, metaal en hout (tabel 8.13). Het gaat in totaal om meer dan 1100 vondsten, waarvan het grootste deel uit scherven en bot (resp. 55,8% en 37,8%) bestaat. De andere materiaalgroepen vormen een minderheid.

De vondsten hebben een ruime verticale spreiding, en komen voor tot op de bodem van de weg. Het grootste deel van het aardewerk, natuursteen en bot is gevonden in vlak 3 (tabel 8.14). Van de andere materiaalgroepen zijn de vondstaantallen lager en is de verticale spreiding minder uitgesproken. Daarbij wordt opgemerkt dat vlak 3 slechts in een klein deel van de weg is aangelegd, zodat dit het beeld versterkt dat het meeste vondstmateriaal zich in de onderste helft van de weg bevindt.

	aardewerk	keramisch bouwmetaal	natuursteen	bot	glas	metaal	totaal	%
vlak 1	142	13	6	45	0	19	226	20,2
vlak 2	217	9	9	14	1	1	250	22,3
vlak 3	266	5	2	364	0	7	644	57,5
totaal	625	27	17	423	1	27	1120	100,0

Tabel 8.14 Aantallen van de diverse vondstgroepen uit de weg per vlak.

Het aardewerk is afkomstig van twintig kogelpotten, twee pispotten en twaalf overige potten, 24 dolia, 187 kannen, 26 kommen, vier borden, elf (drink)bekers, één veldfles, twee kopen en acht grappen. Het gaat om diverse baksels: Brunssum-Schinveld aardewerk (29 potten), blauwgrijs aardewerk (54 potten), bijna-steengoed (194 potten), proto-steengoed (23 potten), overig steengoed (s2: 81 potten) en Maaslands aardewerk (21 potten) (zie tabellen 10.11 en 19.3). Het aardewerk kan worden geplaatst in de perioden II, III, IV en V, en dateert rond het begin van de 13e eeuw (ca. 1200-1225/1240) tot ca. 1275-1375. Echter, ook jonger aardewerk komt voor, zoals aardewerk uit het Rijngebied (3 potten), rood aardewerk uit het Maasgebied (6 potten) en rood aardewerk (10 potten). Dit materiaal dateert uit de 15e-17e eeuw.

Het natuursteen bestaat uit leisteen, tefriet, fyliet en zandsteen. Het leisteen bestaat uit tien stukken leisteen (paars, blauw en groen, voornamelijk van dakleien), de vier stukken tefriet zijn van maalstenen, het fyliet is gebruikt als slijp- of wetsteen, en het zandsteen draagt gebruikssporen in de vorm van verbranding en breukvorming. Het keramisch bouw materiaal bestaat uit baksteen. Het glas bestaat uit een klein fragment van een vensterglas. Het bot bestaat uit meer dan 500 fragmenten (ruim 6,7 kg), die hoofdzakelijk zijn van rund, en in mindere mate van paard, schaap/geit, varken en grote en middelgrote zoogdieren.

De weg leidde naar de stadskern van Nieuwstadt, en ging niet enkel tot op het terrein grenzend aan de stadsgracht. Dit betekent dat de weg is aangelegd voordat de St. Janswal werd opgeworpen. Historici gaan er van uit dat het proces van stadwording van Nieuwstadt al rond 1250 is begonnen, en dat een binnenste

omwalling waarschijnlijk in 1277 al bestond. Volgens Venner (1977) werd deze binnenste omwalling later uitgebouwd tot een dubbele omwalling met grachten aan de buitenzijde. Dit zou betekenen dat de weg met brug/vlonder mogelijk al rond 1250 bestond. Omdat niet precies bekend is hoe de opwerping van de St. Janswal en de daaropvolgende bouw van de stadsmuur werd uitgevoerd binnen het hele proces van stadwording, kan ook niet worden gezegd wanneer de weg is aangelegd. In theorie kan de weg zijn aangelegd nadat de stadsmuur werd geslecht, en de St. Janswal verviel tot een aarden wal. Van de slechting van (delen van) de vestingwerken wordt in 1573 en 1583 melding gemaakt. Echter, uit de datering van het vondstmateriaal uit de weg blijkt dat het niet waarschijnlijk is dat die uit de late 16e eeuw en daarna dateert. Bovendien dateert een gesp met plaatbeslag, gevonden in de weg, uit de periode 1250-1400. Het vondstmateriaal wijst erop dat de weg in de vroege 13e eeuw is aangelegd en de weg vermoedelijk in de 15e eeuw in onbruik raakte. Bovendien blijkt uit het historisch kaartmateriaal dat de gracht in elk geval tot het begin van de 18e eeuw zichtbaar is geweest en vermoedelijk ook in enige vorm heeft gefunctioneerd.

Fasering

De brug/vlonder kan niet nauwkeurig worden gedateerd, omdat dendrochronologisch onderzoek van twee palen niets opleverde. Wat relatieve ouderdom betreft, kan worden gesteld dat de brug/vlonder jonger is dan de voorde omdat een constructiepaal midden in één van de rijbanen (rijbaan 1) op de bodem van deze gracht is geplaatst. De stratigrafische ligging van de Maaskeien in het wegdek ter hoogte van de sloot wijst erop dat de weg in eerste instantie (13e eeuw) onverhard was, en dat in de loop van de tijd (mogelijk

al in de 13e eeuw) het wegdek is verhard met Maaskeien. Dit is, in elk geval in de top van de opvulling van de sloot, pas gebeurd toen die al geheel was dichtgeslibd en de brug in onbruik was geraakt.

Er zijn drie fasen in de weg te onderscheiden:

- fase 1: onverhard zandpad (mogelijk tweebaans) dat de sloot (gracht 2) en de oude Maasgeul/stadsgracht kruiste door middel van een voorde en aansluit op de Millenerstraat. Mogelijk dateert fase 1 voorafgaand aan stadswording.
- fase 2: weg die is verhard met Maaskeien die de sloot (gracht 2) kruiste middels een brug/vlonder en de oude Maasgeul/stadsgracht doorsneed middels een voorde. De weg was op de brug/vlonder smal en éénbaans; het is niet duidelijk of die zich vervolgens als één- of tweebaans voortzet in de richting van de stadskern. Onbekend is evenmin of de weg in deze fase ook aansluit op de Millenerstraat. Mogelijk dateert fase 2 ook voorafgaand aan of gedurende de stadswording. Onbekend is of dit voorafgaand was aan de bouw van de stadsmuur op de St. Janswal. Het is weliswaar aanemelijk dat de weg naar de stadskern van Nieuwstadt leidde, maar het kan niet worden uitgesloten dat die stopte aan de stadsgracht. Fase 2 kan in twee subfasen worden opgesplitst:
 - fase 2a: de oudste, westelijke brug of vlonder. Hiervan resteren slechts enkele palen;
 - fase 2b: de jongste, oostelijke brug of vlonder. Hier zijn grote delen van aanwezig. De weg loopt zuidelijk van de gracht in het verlengde van deze constructie.Beide bruggen of vlonders sloten aan op een zone in de weg waar veel keien zijn gestort om een vastere ondergrond te creëren.

- fase 3: één- of tweebaans weg die is verhard met Maaskeien met een vaste doorgang over de sloot (gracht 2). Onbekend is wanneer de weg in verval raakte en of het verslechteren van de weg een langdurig proces was. In elk geval raakte de sloot, die eerder nog met een brug kon worden overgestoken, dichtgeslibd en mogelijk is het laatste deel gedempt. De sloot werd sindsdien overgestoken door middel van een vaste dam, waarop verharding uit losse Maaskeien is aangebracht. De stadsgracht en gracht 2 zijn in dezelfde periode dichtgeslibd. Dit kan erop wijzen dat de weg tijdens deze fase doodliep voor de stadsgracht; er was vermoedelijk geen aansluiting meer op de Millenerstraat, en de weg diende enkel nog om vanuit het zuiden (de Elsenewal ?) het gebied te bereiken dat tegen de stadsgracht lag, buiten de stadskern en grenzend aan de St. Janswal.

8.2.15 Graf

Ongeveer tien meter oostelijk van de weg is een kleine kuil gevonden (figuur 8.54). De kuil (S 410) was ca. 30 x 50 cm groot en 22 cm diep. In deze kuil zijn bijzondere vondsten gedaan. Het gaat om enkele tientallen fragmenten van onverbrand menselijke bot, die niet in anatomisch verband lagen. Het lijkt er dan ook op dat de botten zich niet in een primaire context te bevinden. De botten behoren toe aan een dertig- tot vijftigjarige vrouw. Zij moet last hebben gehad van een stijve en pijnlijke wervelkolom. Er zijn geen onregelmatigheden aan het bot waargenomen die duiden op een gewelddadige dood. Er zijn geen aanwijzingen dat er botfragmenten van één of meerdere andere personen in de kuil zijn bijgezet.

Gezien de samenstelling van het bot op het eerste gezicht, enkele schedelfragmenten en delen van de beenschachten, is een interpreta-

Figuur 8.54 Kuil met menselijke resten (S 410).

tie onduidelijk. Mogelijk betreft het een kuil met bijeengeraapt botmateriaal van bijvoorbeeld een (veroordeelde) crimineel (gehangene) tot de mogelijkheden. De weinige aardewerkfragmenten uit de kuilvulling (vier scherven) dateren tussen 1240-1275/1280 en 1325-1375, maar het moet niet worden uitgesloten dat deze in latere perioden door opspit in de kuil zijn beland.

8.2.16 Overige sporen

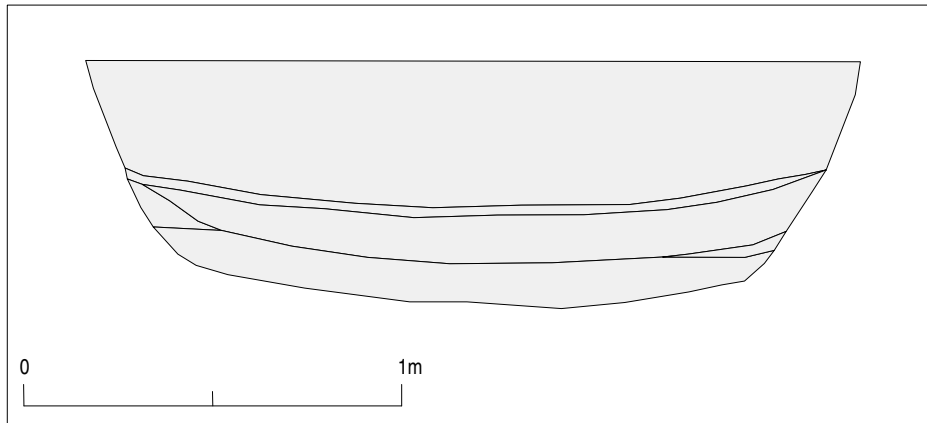
Het is opvallend dat structuren zoals kleine bijgebouwen, spiekers, hooibergen en dergelijke ontbreken in de opgraving. Ook gedurende de uitwerking, waarbij gespeurd is naar dergelijke sporenclusters, zijn die niet herkend. In plaats daarvan zijn diverse andere (losse) sporen aangetroffen. In totaal maken 75 grondsporen (kuilen, paalkuilen en greppeltjes) geen deel uit van structuren, hoewel een deel weliswaar geclusterd is in zones tussen de gebouwen, zoals tussen gebouwen 2 en 3/4 en gebouwen 3 en 5. Regelmatig gaat het om los liggende (paal)kuilen, die liggen verspreid in de directe nabijheid van gebouwen in het noordelijke deel van het plangebied (bijlage 1). Bij de beschrijving kan onderscheid gemaakt worden tussen het noordelijke en zuidelijke deel van het plangebied (respectievelijk noordelijk en zuidelijk van gracht 2).

Het noordelijke deel van het plangebied

Eén meter naast gebouw 2 (smederij) is een grote kuil (S 361) aangetroffen (figuren 8.55 en 8.56). De kuil (S 361) is rechthoekig van vorm en ongeveer 2,6 x 2,05 m groot. Het is in doorsnede hoekig met een komvormige bodem van ca. 68 cm diep, maar met een kleine verdieping in het midden tot 86 cm diep. De vulling bestaat uit drie lagen. Op de bodem bevindt zich een 12-30 cm dik pakket van kleiig veen, dat met een dun laagje donkergrijze klei is afgedekt. Daarop ligt een ca. 12 cm dik pakket van grijze, sterk zandige klei, dat door een 2 cm dunne roestband is afgedekt. De rest van de kuil (ca. 48 cm dik) bestaat uit grijze, sterk zandige klei. Van de venige vulling zijn drie paleobotanische monsters en één pollenmonster genomen, waarvan twee paleobotanische monsters en het pollenmonster zijn gewaardeerd. Beide zijn geschikt bevonden voor analyse, maar het monster met de beste conservering is geanalyseerd. Ook het pollenmonster is geanalyseerd. De venige vulling wijst erop dat er lange tijd water in heeft gestaan, en er is niet bijzonder veel vondstmateriaal in gevonden: 23 scherven, één botfragment, één metaalvondst, drie natuurstenen en één stuk keramisch bouw materiaal. Het aardewerk bestaat uit blauwgrijs aardewerk, aardewerk

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.55 Profiel door de waterkuil (S 361).

Figuur 8.56 Waterkuil S 361.

uit Brunssum-Schinveld, proto-steengoed en bijna-steengoed. Het aardewerk kan worden geplaatst in de perioden II en IV, en dateert rond het begin van de 13e eeuw (ca. 1200-1225/1240) tot ca. 1240-1325. De sluitingsdatum ligt rond het einde van de 13e eeuw (1275-1325). Daarom dringt zich een interpretatie als waterkuil voor de smederij op, die wellicht secundair als afvalkuil is gebruikt.

Ongeveer 5 m noordelijker van gebouw 2 lag een tweede grote kuil (S 363). Deze kuil was rechthoekig met afgeronde hoeken en een uitstulping aan één hoek. Het spoor had vergelijkbare afmetingen als de beschreven kuil, alleen was die minder diep: ca. 2,15 x 2,05 m groot en ca. 40 cm diep, in doorsnede hoekig met een komvormige bodem. De vulling bestaat overwegend uit hetzelfde materiaal

als de naastgelegen waterkuil (S 361): grijze, sterk zandige klei. Ook in deze kuil is weinig vondstmateriaal gevonden: slechts vijf kleine scherven en vijf botfragmenten. Het aardewerk bestaat uit blauwgrijs aardewerk en proto-steengoed en dateert uit de 13e eeuw. Tussen gebouwen 2 en 3 ligt een grote, ronde kuil (S 318) met een doorsnee van 2,6 m doorsnee, een komvormig profiel, een diepte van 22 cm en een grijze vulling. In de kuil is meer afval dan gemiddeld in aangetroffen: zeventien scherven, twee stukken metaal en een brok tefriet. Het aardewerk bestaat uit bijna-steengoed en Brunssum-Schinveld-aardewerk, dat uit de 13e/vroege 14e eeuw dateert.

Vier meter westelijk van gebouw 4 is een grote kuil opgetekend (S 323). Die heeft een doorsnee van ongeveer 3,2 m, een komvormig profiel met mogelijk een opschoningsfase, een diepte van 40 cm en een grijze vulling. Er zijn zeventien scherven en vijf botfragmenten in aangetroffen. Het aardewerk bestaat uit kannen van Siegburg-aardewerk en dateert uit de 13e of vroege 14e eeuw. Vier meter oostelijk van gebouw 4 is een tweede, kleinere kuil aangetroffen (S 485). Die heeft een doorsnee van ongeveer 3,2 m, een komvormig profiel met mogelijk een opschoningsfase, een diepte van 39 cm en enkele grijze vullingslagen. Er zijn drie scherven, één metaalslak en 29 botfragmenten (683 gram) uit verzameld. Het aardewerk bestaat uit blauwgrijs aardewerk, bijna-steengoed en Brunssum-Schinveld-aardewerk en dateert uit de 13e/vroege 14e eeuw.

Aan de zuidelijke rand van gebouw 5 is een grote kuil opgetekend (S 340). Die heeft een doorsnee van 3,5-3,8 m, een komvormig profiel met mogelijk een opschoningsfase, een diepte van 30 cm en een grijze vulling. Er zijn dertien scherven, twee stukken steenkool (117 gram) en één botfragment in aangetroffen. Het

aardewerk bestaat uit blauwgrijs aardewerk en Brunssum-Schinveld-aardewerk en dateert vermoedelijk uit de 13e of 14e eeuw. Mogelijk betreft het steeds kuilen die (secundair?) als afvalkuil zijn gebruikt.

Het zuidelijke deel van het plangebied

Verspreid in het zuidelijk deel van het plangebied zijn ongeveer vijftig (paal)kuilen opgetekend (bijlage 1). Het gaat om losse kuilen, zoals S 101 in put 12 (figuur 8.57), maar diverse kuilen lijken op rechte lijnen te liggen, zoals de grote kuilen van S 124 en S 156 t/m S 159 en mogelijk ook 105. De afstand tussen de sporen varieert van ruim 2 tot bijna 6 m, waarbij de afstand van ruim 9 m tussen S 124 en S 159 buiten beschouwing is gelaten. Enkele bevatten veel brokken verbande leem, maar een duidelijke structuur tekent zich niet af, en ook het vondstaantal is klein. Wel is kenmerkend dat deze lijn van sporen haaks ligt op gracht 4 en parallel ligt met een perceelsgrens die ongeveer 12 m zuidelijker is afgebeeld op de pre-kadastrale kaart van 1728-1743 (Heemkundevereniging Nieuwstadt, 1977). Ook de uitstulping van gracht 4 (S 52) ligt parallel aan en ruim 10 m zuidelijk van deze grens. Veelal gaat het om ronde kuilen van meer dan 1 m doorsnee met een komvormige doorsnee en 8-32 cm diep. Meestal zijn niet veel vondsten in deze sporen gedaan. Enkele scherven wijzen op een laat-middeleeuwse datering. Hun functie is onduidelijk, hoewel het kleine, ondiepe leemwinkuilen kunnen zijn.

Enkele kuilen (S 56, S 58 en S 60) liggen bij gracht 4 en de bijbehorende uitstulping (S 52). Tevens liggen enkele kuilen parallel aan de oostzijde van deze sloot (S 14, S 34, S 80, S 94 en S 95). Het betreft vierkante, ronde en langwerpige kuilen van meer dan 1 m doorsnee met een komvormige doorsnee, een grijze vulling en een diepte van 10-26 cm.

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 8.57 Profiel van de kuil met verbrande leem (S 101).

Meestal zijn niet veel vondsten in deze sporen aangetroffen, maar ook hier wijzen enkele scherven op een datering in de Late Middeleeuwen. Hun functie is onbekend. Noordoostelijk van deze groep kuilen liggen twee losse kuilen (S 101 en S 102) van vergelijkbaar formaat. S 102 valt op vanwege het grote aantal stenen. Het bevat 89 fragmenten kwartsiet en zandsteen (2,95 kg) dat is gebarsten en gebroken door intense verbranding. Het spoor bevat geen andere vondsten en de naastgelegen kuil (S 101) bevat slechts één brokje verbrande leem en een klein brokje tefriet. De breukvorming en verkleuring wijzen erop dat verhitting van de stenen een doel was (kookstenen) om bepaalde materialen te kunnen verhitten en/of langdurig te verwarmen. Het kan daarbij gaan om voedsel (vlees, water, etc.), maar ook om andere zaken. De inhoud wijst op een datering in de IJzertijd-Late Middeleeuwen. De kuilen (in elk geval S 102) kunnen verband houden

met bewoning, zowel uit de IJzertijd als de Late Middeleeuwen.

Midden tussen grachten 4, 5 en 6 is een cluster van zes kuilen gevonden. Vier kuilen liggen op een rechte, westnoordwest-oostzuidoost georiënteerde lijn en twee kuilen liggen 8-9 m noordoostelijk op een rechte, parallelle lijn (S 31, S 33, S 40, S 44, S 75 en S 77; zie kaartbijlage 1). De sporen liggen in een min of meer rechthoekige vorm van ca. 14 x 9 m, maar het is allerminst zeker of dit een archeologische structuur betreft. Het betreft ook hier kuilen van vierkante, ronde tot langwerpige vorm, meer dan 1 m doorsnee met een komvormige doorsnee, een grijze vulling en een diepte van 10-29 cm. Meestal zijn niet veel vondsten aangetroffen, maar diverse sporen bevatten toch een handvol scherven. S 75 bevat daarentegen wel veel vondsten, waaronder enkele scherven, tien stukken leisteen

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

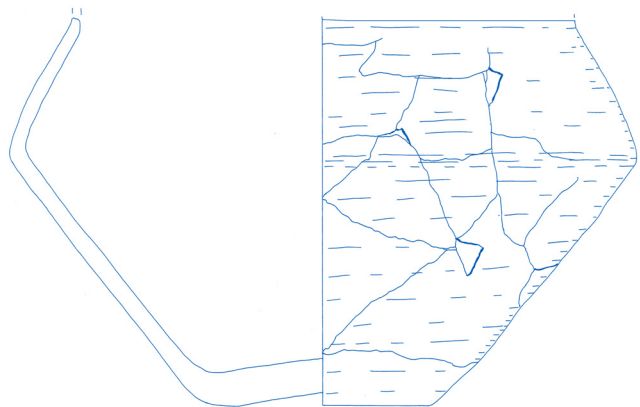
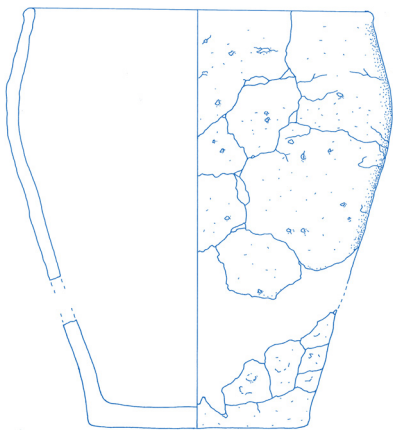
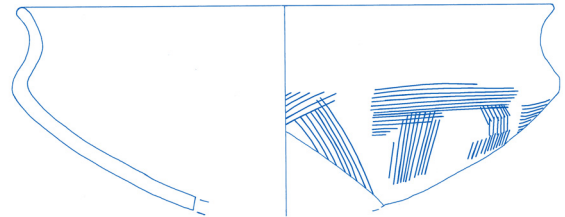
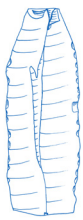
en zeven stukken van dakpannen. In totaal gaat het in de cluster om zeventien scherven, één stuk keramisch bouwmetaal, zeven dakpanfragmenten, één scherfje vensterglas, tien stukken metaal en zestien stukken natuursteen (waarvan veertien leisteen). Tussen deze sporencluster en het oostelijker gelegen gebouw 7 liggen los verspreid vier paalkuilen (S 6, S 8/86, S 76 en S 78), min of meer van vergelijkbaar formaat. Hiervan valt S 8/86 op vanwege de vondsten. Die bevat twee stukken leisteen en 48 scherven (1,86 kg) van blauwgrijs aardewerk en bijna-steengoed, daterend uit de 13e/vroege 14e eeuw.

Halverwege de zuidelijke strook van het plangebied is een korte rij van zes paalkuilen gevonden (S 35 t/m S 39 en S 42). De rij is 7 m lang en is mogelijk oversneden door gracht 6. De sporen bestaan uit meestal uit relatief kleine paalkuilen van maximaal 70 m groot, en een enkele forse kuil van ongeveer 2 m lang. De sporen zijn 18-30 cm diep en bestaan uit (bruin)grijze klei. De sporen bevatten nauwelijks vondsten: vier kleine botfragmenten, één stukje leisteen en één fragment keramisch bouwmetaal. Hoewel deze sporen op een rechte lijn liggen en zich op regelmatige afstand van elkaar bevinden, is het onduidelijk of zijn deel uitmaken van een structuur (gebouw, hekwerk of iets dergelijks).

9

Vondsten uit de Prehistorie

9.1 Steentijd

Tijdens het onderzoek zijn vondsten uit de Prehistorie verzameld. Het gaat daarbij om vuursteen en aardewerk. Twaalf vondsten dateren uit de Steentijd. Het gaat om twaalf vuursteenvondsten en één scherf handgevoormd aardewerk.

9.1.1 Vuursteen

De oudste vondsten bestaan uit vuursteen (tabel 9.1). Dat bestaat uit bewerkte stukken (12 stukken) en natuurlijke knollen (8 stukken). De natuurlijke stukken bestaan uit een verband Maaseitje, een onbewerkt knolletje en een deel van een langvormig brok. De natuurlijke stukken zijn gevonden in sporen in het noord(west)elijke deel van het plangebied. Omdat ze niet zijn bewerkt, worden ze hier verder buiten beschouwing gelaten.

Typologische beschrijving

De bewerkte stukken bestaan uit afslagen, klingen, kernen, werktuigen en brokken (respectievelijk 3, 3, 2, 3 en 1 exemplaren). De afsla-

gen en klingen zijn niet bewerkt en vertonen geen macroscopische sporen van gebruik. Zij worden beschouwd als afvalmateriaal, hoewel vooral klingen zonder retouche ook kunnen zijn gebruikt. Voorts zijn de klingen gebroken; dit zijn indirecte aanwijzingen dat de klingen toch kunnen zijn gebruikt. Van de zes afslagen en klingen is de helft verbrand, maar het is onduidelijk in hoeverre deze informatie relevant is.

De kernen betreffen een grote afslagkern en een kleine klingkern. De afslagkern is een zwaar, groot brok (9 x 8 x 7 cm; 880 gram), dat diverse malen is bekapt zonder een goede afbouwtechniek. Het lijkt er eerder op dat het stuk is getest, maar ongeschikt is bevonden om verder te bewerken. De klingkern is ruim 4 cm lang en 1,5 cm dik. Het stuk heeft twee tegenover elkaar liggende slagvlakken, maar is slecht bewerkt en vertoont dan ook sporen van verschillende mislukkingen.

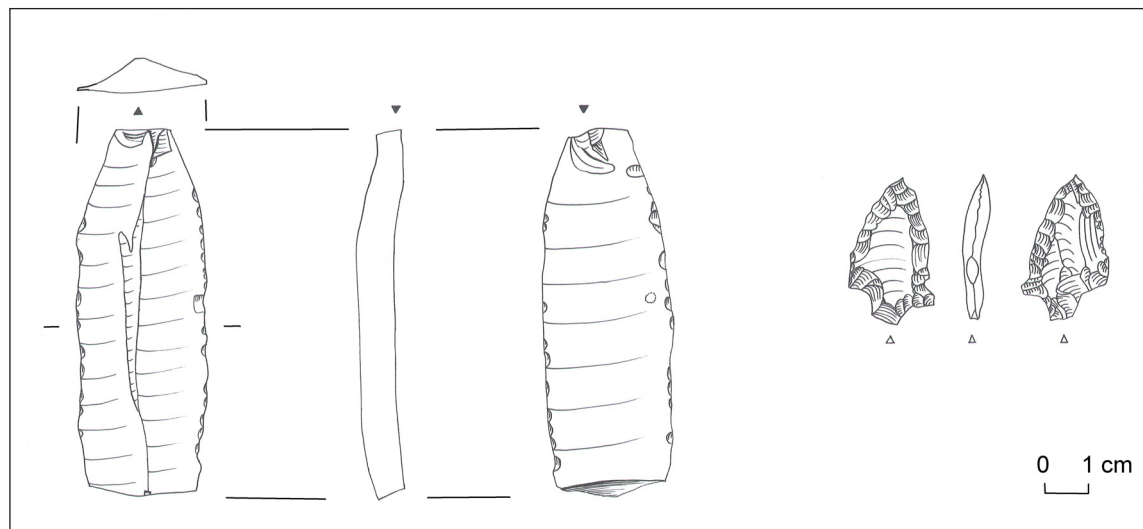
Het eerste werktuig is een spits (figuur 9.1). Het is een lang, atypisch exemplaar. De voor-

type	type specifiek	gebroken	verbrand	grondstof	opmerking
afslag				Maasterrasvuursteen	
afslag		gebroken	verbrand	Maasterrasvuursteen	
afslag			verbrand	Maasterrasvuursteen	
kling		mediale en distale deel aanwezig		Maasterrasvuursteen	mesolithisch?
kling		mediale deel aanwezig	verbrand	Maasterrasvuursteen	
kling	preparatiekling	proximale puntje afgebroken		Maasterrasvuursteen	
werktuig	afslag, steilgeretoucheerd	gebroken		Maasterrasvuursteen	
werktuig	spitskling	basis en mediale deel aanwezig		type Rijckholt	
werktuig	atypische spits			onbekend	hoge vorm, bifac. beginnende retouche
kern	klingkern met 2 tegenover elkaar liggende slagvlakken			Maasterrasvuursteen	slecht bewerkt, veel mislukkingen
kern	afslagkern			Maasterrasvuursteen	enkele malen bekapt
brok				Maasei	zeer handzaam, vuistgroot

Tabel 9.1 Indeling van het vuursteen naar type.

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 9.1 Tekening van de spitskling (links) en de spits (rechts).

en achterkanten zijn aan beide zijden bewerkt middels een beginnende oppervlakteretouche. Er is een poging gedaan om een steel en horizontaal uitstekende weerhaken aan de basis te creëren. Dat deze bewerking niet goed is gelukt, wijst erop dat de vuursteenbewerker niet bijzonder vakbekwaam was. Hetzelfde geldt overigens voor de klingkern: die vertoont diverse misslagen aan beide uiteinden, zodat men niet tot een goede afbouw heeft kunnen komen. Het tweede werktuig bestaat uit een geretoucheerde afslag, die is gebroken. Het derde werktuig is een spitskling, waarvan het uiteinde is afgebroken; alleen de basis en het mediale deel is aanwezig (figuur 9.1). Spitsklingen zijn klingen, veelal lang en groot, waarvan beide zijkanten van de voorkant zijn geretoucheerd en het uiteinde tot een punt is bewerkt. Spitsklingen wijzen in het algemeen veelal op verwerking van huid (met name rund; o.a. Schreurs, 1992 en 2005). Typerend is dat ze vaak pas na intensief gebruik, gebroken en versleten zijn weggegooid. Dat is ook het geval bij de spitskling uit Nieuwstadt, die ook pas is weggegooid nadat die is gebroken en onbruikbaar is geworden.

Vuursteensoort

Het grootste deel van het vuursteen bestaat uit Maasterrasvuursteen (n=9). Dit bestaat uit kleine en grote vuursteenknollen die in de bedding van de Maas zijn meegevoerd en daardoor sterk zijn verweerd. Zij zijn door de prehistorische mens verzameld in verlaten Maasgeulen, grindbanken, de huidige Maasoever en andere ontsluitingen. Het gaat om drie afslagen, drie klingen, twee kernen en één steilgeretoucheerde afslag. Het fragment van de spitskling is van vuursteen van het type Rijkholt, een vuursteensoort die vooral voorkomt in Zuid-Limburg, bij St. Geertruid. Eén stuk is van een Maasei. Maaseitjes zijn vuursteenknolletjes die in het Mioceen op de toenmalige stranden hebben gelegen en in de branding sterk zijn afgerond. Ze komen veel voor in Maasafzettingen. Het is onduidelijk van welke vuursteensoort de pijlspits is gemaakt. Het exemplaar is gemaakt van een fijnkorrelige vuursteensoort met een donkergrijze kleur die licht doorzichtig is.

Ruimtelijke spreiding

De vuurstenen artefacten zijn verspreid in grote delen van het plangebied aangetroffen (figuur 9.2). De meeste stukken (83,3%) zijn echter gevonden in de noordelijke helft van het plange-

bied, in een zone van ongeveer 95 x 50 m. Die zone komt vrijwel exact overeen met de oeverwal, die een verhoging in het landschap vormt. Het lijkt er dan ook op dat vooral deze hogere rug destijds is gebruikt om bepaalde kleinschalige activiteiten te verrichten. De meeste vondsten (5 stuks) zijn afkomstig uit menglagen en natuurlijke lagen, en de overige vijf zijn gevonden in (paal)kuilen. Van de twaalf vuurstenen vondsten zijn er vijf gevonden in een klein gebied van ongeveer 20 x 5 m in put 20 en 21: de twee kernen, de spits, een gere toucheerde afslag en een gewone afslag. Slechts twee vondsten zijn buiten deze zone van 95 x 50 m gedaan. Het gaat om het fragment van de spitskling en een kling, die gevonden zijn in een menglaag en een middeleeuwse gracht in de oostelijke randzone van het plangebied (putten 2 en 13).

Datering

De meeste stukken kunnen niet worden gedateerd. Vanwege de ouderdom van de natuurlijke afzettingen in het plangebied, kunnen de vuursteenartefacten in theorie tussen het Laat Paleolithicum en Neolithicum worden gedateerd (ca. 13.000-4.000 jaar geleden). Daarbij wordt opgemerkt dat een datering in de oudste fase (Laat Paleolithicum) niet voor de hand ligt, en dat een datering in de jongere fasen (Mesolithicum, Neolithicum) aannemelijker is.

Het formaat van de klingkern en de grondstofsoort wijzen op een datering in het Mesolithicum (9700-5300 voor Chr.). Een belangrijk kenmerk wat betreft vuursteenbewerking is het kleiner worden van werktuigen (microlithisering). Dergelijke microlieten zijn meestal niet groter dan ongeveer 2 cm. Ook de kernen werden in deze periode van microlithisch formaat, zoals dit exemplaar.

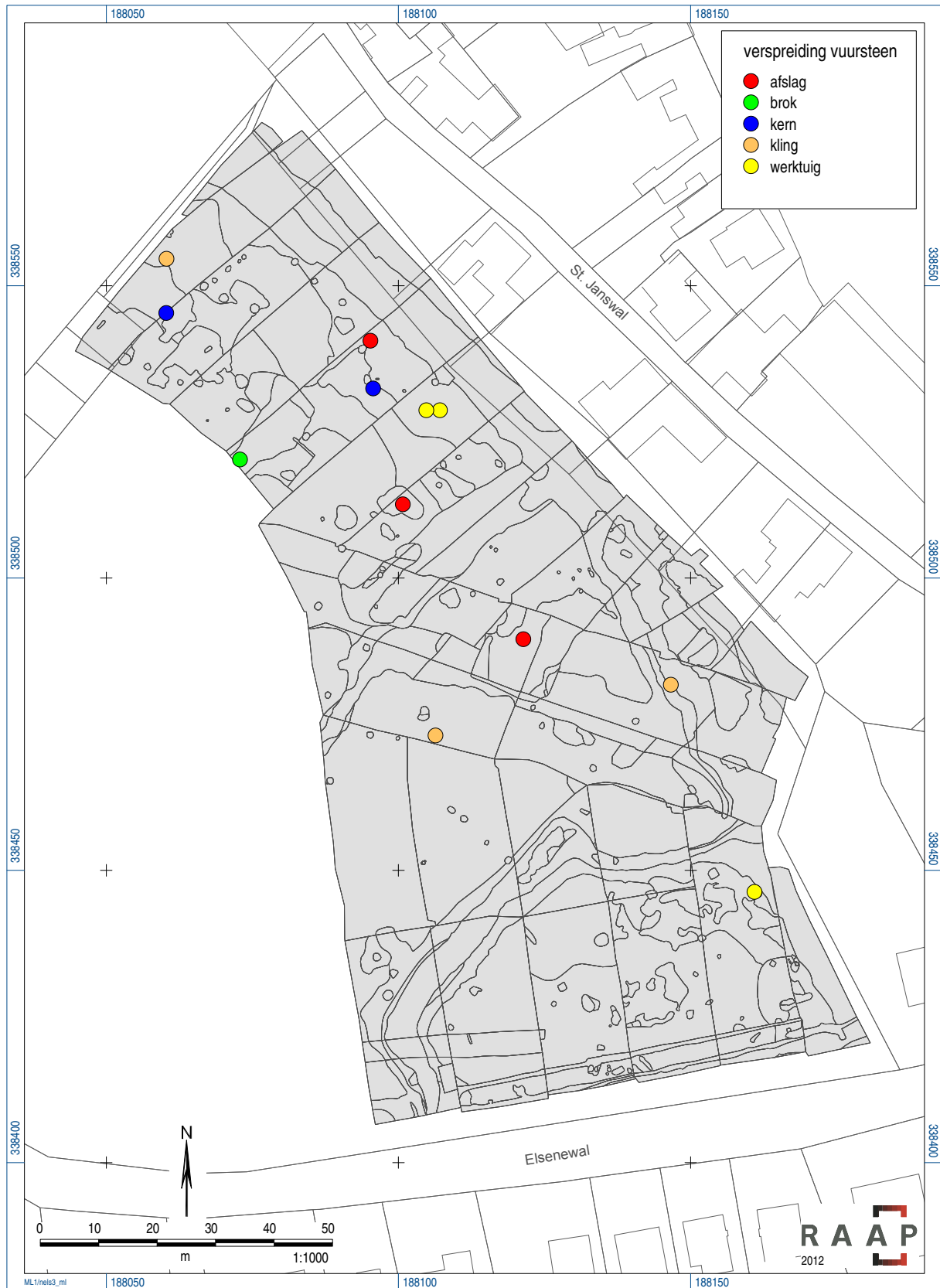
De spitskling dateert uit het Midden Neolithicum. In deze periode woonden in Zuid-Limburg gemeenschappen in kleine gehuchtjes of geïsoleerde boerderijen. Zij deden aan akkerbouw en veeteelt en hielden schapen, geiten en runderen. Zij woonden in boerderijen, waar zij brood bakten, en de veestapel was de belangrijkste vleesleverancier. De boerderijen kon men bouwen door bomen om te hakken en verder te bewerken met gepolijste vuurstenen bijlen. Spitsklingen zijn werktuigen die typerend zijn voor de Michelsbergcultuur en de Steingroep (ca. 4200-2600 voor Chr.). Zij zijn veelal gemaakt van vuursteen van het type Rijckholt. Deze vuursteensoort werd gedolven door middel van mijnwinning, onder meer in de steile hellingen van de Trichterberg en het Savelsbos bij St. Geertruid. In het Midden Neolithicum, in elk geval tussen ca. 3950 en 2650 voor Chr., bereikte de vuursteenwinning haar hoogtepunt (De Grooth, 1998).

De pijlspits is hoog van vorm en aan de voor- en achterkant is bewerkt met een beginnende oppervlakteretouche. Geprobeerd is om weerhaken te maken en aan de basis een steel aan te brengen. Dergelijke spitsen zijn atypisch en daarom niet direct in een bepaalde periode te plaatsen. De bewerking van de voor- en achterzijde middels (beginnende) oppervlakteretouche is een kenmerk voor neolithische spitsen, hoewel dat ook in latere perioden nog voorkomt. Pogingen om weerhaken en een steel aan de basis aan te brengen zijn ook uit het Neolithicum bekend, met name in de Steingroep en de Enkelgrafcultuur (ca. 3450-2400 voor Chr.). Dit zijn de beste aanwijzingen om deze spits te dateren. Vanwege het atypische karakter kunnen dergelijke spitsen ook nog na het Neolithicum (Bronstijd, IJzertijd) voorkomen, hoewel de meningen verschillen over het al dan niet voorkomen van vuursteenverwerking in deze periode.

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 9.2 Verspreiding van de vuurstenen artefacten

Vuursteengebruik in de IJzertijd?

Echte vondstconcentraties zijn niet aangetroffen tijdens de opgraving. Het is dan ook gemakkelijk om het vuursteenmateriaal af te doen als losse vondsten, die gedurende een periode van enkele duizenden jaren in het plangebied zijn achtergelaten. Vanwege het voorkomen van vondstdichtheden op de oeverwal moet dit beeld worden genuanceerd. Het lijkt erop dat de oeverwal in elk geval enkele malen is bezocht door gemeenschappen in het Mesolithicum en het Midden Neolithicum of het begin van het Laat Neolithicum (Michelsbergcultuur/Steingroep-Enkelgrafcultuur). Gezien het geringe aantal vondsten en het ontbreken van duidelijke grondsporen uit deze perioden, ligt het voor de hand te veronderstellen dat het om relatief kleinschalige activiteiten en kortstondige bewoning gaat. In de vier sporen met vuursteenmateriaal, is steeds ook ander materiaal gevonden. In de twee sporen met de spits en de kleine kernsteen (S 342 en S 486 in putten 20 en 21) is ook handgevormd aardewerk uit de IJzertijd gevonden. De twee andere sporen (S 500 en S 522 in putten 21 en 22) bevatten ook vondsten van diverse materiaalgroepen uit de Late Middeleeuwen. Op basis daarvan wordt er van uitgegaan dat het vuursteenmateriaal als opspit in deze kuilen is beland. Met betrekking tot de Middeleeuwen zal dit kloppen, maar het is onduidelijk of dit ook voor de IJzertijd het geval is.

Onder archeologen is al lange tijd onduidelijkheid over de einddatering van vuursteengebruik. In het algemeen wordt er van uitgegaan dat vuursteen tot in het Laat Neolithicum volop deel uitmaakt van de *tool kit* van de prehistorische mens. Ook in het begin van de Bronstijd wordt vuursteen gebruikt, zij het dat het dan geen deel meer uitmaakt van de standaarduitrusting. De einddatum voor vuur-

steengebruik is omstreden: terwijl sommigen menen dat vuursteenbewerking in de IJzertijd niet meer op structureel niveau voorkomt (Brounen, 2004), achten anderen het gebruik van vuursteen -zeker op *ad hoc* basis- ook in de IJzertijd nog zeer wel mogelijk, zeker op korte afstand van een grote bron die een goede kwaliteit vuursteen leverde (Dijkman, 1989). Echter, veel onderzoekers zijn tijdens opgravingen van vindplaatsen jonger dan de Bronstijd niet gericht op zoek naar vuursteenmateriaal en er vaak ook niet op bedacht. Daardoor kan vuursteenmateriaal in vindplaatsen uit deze perioden over het hoofd worden gezien.

Geleen-Hasselderveld-West is een mooi voorbeeld van een vindplaats waar vuursteenmateriaal in jongere context dan gebruikelijk is aangetroffen (Van den Broeke, 1981). Daar zijn tientallen grondsporen uit het Neolithicum ontdekt, de meeste daterend uit de Lineaire Bandkeramiek (LBK). Eén grote kuil is echter aanzienlijk jonger. Aan de hand van meer dan duizend scherven is die in de Vroege IJzertijd gedateerd. In deze kuil komt echter ook ouder vondstmateriaal voor. Het gaat om twee Bandkeramische en drie midden-neolithische scherven en 83 stukken vuursteenmateriaal: één kern, 39 afslagen, vijf (fragmenten van) klingen, 31 splinters en brokjes en zeven werktuigen (één spits, twee schrabbers, één spitskling en enkele geretoucheerde stukken). Het materiaal is overwegend van het type Rijckholt gemaakt. De auteur meldt dat het voorkomen van ouder vondstmateriaal in de kuil uit de IJzertijd niet opmerkelijk is, gezien op het terrein ook oudere bewoningssporen voorkomen. Hij geeft geen duidelijke interpretatie van het vuursteenmateriaal: *Hoewel we moeten gissen naar de mogelijkheid van vuursteenbewerking tot de IJzertijd, mogen we aannemen dat op zijn minst de meerder-*

heid van het aangetroffen vuursteenmateriaal in het Neolithicum is verwerkt. Men zou hier een verklaring als zwerfafval van een neolithische nederzetting, dat per toeval in de kuil is beland, uit kunnen afleiden. Ook tijdens opgravingen in bijvoorbeeld Gronsveld en Ittervoort is vuursteenmateriaal in IJzertijdcontext aangetroffen, dus Nieuwstadt is wat dat betreft geen uitzondering (Van Dijk, 2008; Heijmans e.a., 2009).

De IJzertijdboeren kunnen tijdens het beakkeren van het land regelmatig vuursteenmateriaal zijn tegengekomen, zeker wanneer zij op een vuursteenconcentratie hun werkzaamheden uitvoerden. Mogelijk hebben zij vuursteenmateriaal op *ad hoc* basis opgepakt en gebruikt, zeker gezien de grote hoeveelheden die van nature in Zuid-Limburg voorkomen. Desondanks is het niet aannemelijk dat vuursteenbewerking een wezenlijk onderdeel uitmaakte van de gereedschapskist van de IJzertijdmens, aangezien betere en -vooral- meer gangbare alternatieven beschikbaar waren. Dit betekent dat het vuursteenmateriaal uit IJzertijdcontext vermoedelijk als opspit moet worden beschouwd.

9.1.2 Aardewerk

Op de opgraving is slechts één scherf aangetroffen die (vermoedelijk) uit de Steentijd dateert. De scherf is hardgebakken, 7-8 mm dik en de magering bestaat uit fijne kwartsgruis. De scherf is gevonden in een menglaag in het zuiden van put 19. Dit is aan de zuidoost rand van de zone waar de verdichting in vuursteenmateriaal zich voordeed. Vermoedelijk dateert de scherf uit het Midden of Laat Neolithicum. Dit ondersteunt het idee dat hier toen een klein erf of een geïsoleerd gebouw heeft gelegen of dat er kleinschalige activiteiten zijn uitgevoerd.

9.2 IJzertijd

9.2.1 Algemeen

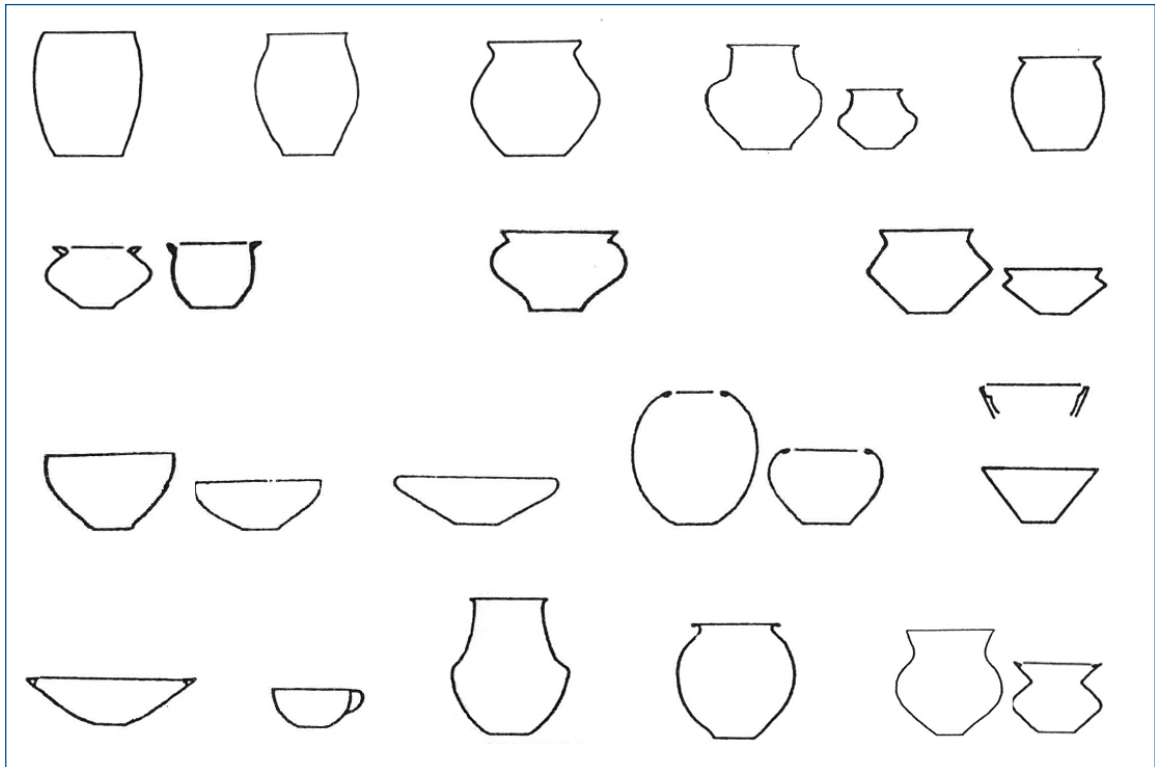
Nieuwstadt ligt in een deel van het Maasdal dat een overgangsgebied vormt tussen het lössgebied en de zandgronden van Zuid-Nederland. Voor de analyse van het aardewerk uit de IJzertijd op de Zuid-Nederlandse zandgronden zijn vooral de bijdragen van Van den Broeke (o.a. 1987 en 1991) belangrijk. Voor de Late Prehistorie van het Duitse Rijnland zijn vooral de bijdragen van Desittere (1969), Joachim (o.a. 1968, 1969, 1980 en 1982), Simons (o.a. 1989 en 1992), Ruppel (1990) en Hopp (1991) relevant. Tijdens onderhavig onderzoek zijn vooral de werken van Simons en Van den Broeke als referentie gebruikt, omdat deze voor respectievelijk de löss- en zandgronden de meest volledige overzichten hebben verschaft. Met betrekking tot de beschrijving van de potvormen is gekozen voor het werk van Simons (1989); de beschreven versieringen of wandbewerking worden door beide auteurs gebruikt.

Beschrijving

Op de IJzertijdvindplaats zijn 157 scherven handgevormd aardewerk (2,9 kg) verzameld (bijlage 3). Het aardewerk is onderzocht naar maakwijze, vorm en versieringen. Daarbij is onderscheid gemaakt naar een grote, bijzondere kuil (S 486) en het overige handgevormd aardewerk van de opgraving. Het grootste deel van het aardewerk (76,8%) is namelijk afkomstig uit de grote kuil. Bij de maakwijze van het aardewerk is gelet op de manier waarop de pot is opgebouwd, hoofd- en bijmagering, oppervlaktebehandeling (onbewerkt, geglad/gepolijst of besmeten), wanddikte en het wel of niet secundair verbrand zijn van de scherven. Diverse soorten versieringen zijn onderscheiden, zoals vinger- en/of nagelindrukken, kamversiering, kalenderberg en graffitibeschildering.

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 9.3 Indeling van de potvormen uit de IJzertijd van Simons, 1989.

Potvormen

Bij de vorm is gelet op potvorm, geleding, vorm van details (randen, oren en bodems) en afmetingen. Indien duidelijke potvormen herkend zijn, is naar de vormtypologie van Simons (1989) verwezen. Vanwege de grotere diversiteit van dit Rijnlandse materiaal kennen de beschrijvingen van vormen en vooral versieringen een grotere gevarieerdheid dan bij Van den Broeke. Bij aardewerkversieringen onderscheidt Simons versieringstechnieken en versieringspatronen. Op scherfniveau zijn de wandafwerking, de hardheid, magering, wanddikte, rand- en bodemvormen en versieringen vastgelegd en op het niveau van complete potten en profielen de diameters, hoogten en verhoudingen. Simons (1989) definieert zeventien zogenaamde hoofdvormen (figuur 9.3). Om lange beschrijvingen van potvormen te voorkomen, wordt gebruik gemaakt van de afkortingen HV1 t/m HV17 voor de zeventien hoofdvormen van Simons:

- HV1: *Faß mit einbiegendem Rand*, een vat- of emmervormige pot met een naar binnen gebogen rand;
- HV2: *Faß mit ausbiegendem Rand*, een vat of emmervormige pot met een naar buiten gebogen rand;
- HV3: *Schrägrandgefäß*, gesloten pot met een schuin naar buiten lopende rand;
- HV4: *Halsgefäß, Schrägrandgefäß* (HV3) of *Feiner Schrägrandbecher* (HV5) met een lange hals;
- HV5: *Grober Schrägrandbecher*, grotere (groe) beker met een schuin naar buitenstaande rand;
- HV6: *Feiner Schrägrandbecher*, kleine (fijne) beker met een schuin naar buitenstaande rand;
- HV7: *Gegliederte Schüssel*, drieledige schaal;
- HV8: *Gefäß mit Bauchknick*, gesloten pot of drieledige schaal met een scherpe buikschouderknik;

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Van den Broeke (1987a/b en 2005)	Simons (1989)
I open potten	HV9, HV10, HV12, HV13, HV14 en lappenschaal
II gesloten potten, rand naar binnen	HV1 en HV11
III gesloten potten, rand naar buiten	HV2, HV3, HV4, HV5, HV6, HV7, HV8, HV15, HV16 en HV17

Tabel 9.2 De potvormen van Simons, opgedeeld naar potopbouw volgens Van den Broeke.

- HV9: *Bauchige Schale*, bolle of buikige schaal of kom;
- HV10: *Schale mit hohem Umbruch*, schaal of kom met hoog geplaatste schouder;
- HV11: *Gefäß mit stark einziehender Mündung*, pot met een sterk naar binnen gebogen rand;
- HV12: *Konische Schale*, konische schaal;
- HV13: *Schale mit Hakenrand*, licht buikige, konische schaal met haakrand;
- HV14: *Tasse*, kop met oor;
- HV15: *Flasche*, hals- of flesvorm;
- HV16: *Gefäß mit S-Profil*, pot of halspot met een korte rand en S-profiel;
- HV17: *Gefäß mit Trichterrand*, pot met een trechtersvormige rand.

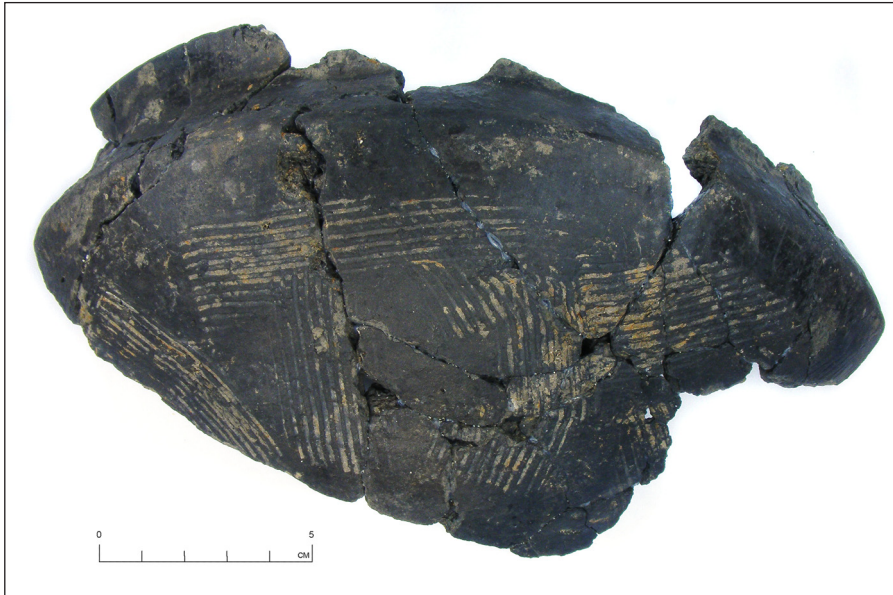
Van den Broeke ontwikkelde aan de hand van onderzoek naar IJzertijdvindplaatsen op diverse locaties in Zuid-Nederland een typologie voor dit gebied. De afwerking van wanden verdeelt hij in ruwe, (ge)gladde of gepolijste en besmeten scherven. Als versieringsmogelijkheden onderscheidt hij vinger- en/of nagelindrukken, kamstreekversiering, groeven en overige of combinaties. Voor de potopbouw onderscheidt Van den Broeke de zogenaamde open containers (groep I), de gesloten potten met een naar binnen gerichte rand (groep II) en de gesloten potten met een opstaande of naar buiten gerichte rand (groep III). Op basis van deze grondtypen, verhoudingen, dimensies en typische profielen (ook van randen en bodems) onderscheidt Van den Broeke zo'n 79 vormen. Het is belangrijk te vermelden dat zowel het Duitse *Schale* als *Schüssel* in het Nederlands met schaal vertaald wordt,

maar dat hierbij natuurlijk niet altijd hetzelfde bedoeld wordt. Simons (1989) beschrijft hiermee steeds een bepaalde (profiel) vorm, waarbij een *Schüssel* driedig is en een *Schale* éénledig. Voor Van den Broeke (1980) is een schaal aan strikte proporties gebonden:

- schaal: maximale doorsnede groter dan 2x de hoogte;
- kom: maximale doorsnede is 1,5 tot 2x de hoogte;
- hoge pot: maximale doorsnede kleiner dan 1,5x de hoogte.

De hoofdvormen van Simons (1989) kunnen in het algemeen in de driedeling van Van den Broeke worden ondergebracht (tabel 9.2).

Bij de beschreven vormen kan vaak van een eenduidige functie uitgegaan worden. Het overgrote gedeelte van de HV1-, HV2-, HV3-, HV11- en HV16-potten zullen (gezien hun grootte) voornamelijk als voorraad- of kookpotten (de bereiding van pap) zijn gebruikt, zoals het overgrote gedeelte van de HV5- en HV6-bekers, de HV14-koppen en de HV7-, HV8-, HV9-, HV12- en HV13-schalen of kommen als tafelwaar diende, dat wil zeggen voor het aanbieden of nuttigen van drinken en eten. Deze fijnere waren zijn echter ook gebruikt voor de bereiding van groenten of sauzen. Vormen als HV10, HV15 en HV17, maar ook kleine voorraad- of kookpotten en groot tafelwaar maken echter duidelijk dat bepaalde vormen niet aan vast omschreven functies zijn voorbehouden; veel aardewerk is natuurlijk multifunctioneel. Naast een alle-

Figuur 9.4 Een versierde schaal met buikknik en openstaande mond.

daagse functie is gebruiks aardewerk blijkbaar ook bij bepaalde rituelen gebruikt en terecht gekomen in graven of rituele kuilen. Desalniettemin worden verschillende vormen soms toch ingedeeld naar dergelijke specifieke functies, te weten voorraad- en kookpotten, tafelwaar en bijzonder/ritueel aardewerk. Hierbij zijn de kleine of fijne exemplaren van de vormen HV1, HV2, HV3, HV10, HV11 en HV16 als tafelwaar opgenomen en andersom de zware of grote kommen/schalen als voorraad- en kookpotten. Voor HV10, HV15 en HV17 is daarbij steeds op basis van de wanddikte en de geschatte grootte bepaald in welke categorie ze het best ingedeeld kunnen worden.

9.2.2 Aardewerk uit kuil S 486

Het grootste deel van het aardewerk is afkomstig uit een grote, diepe kuil (S 486); een minderheid van de scherven is in de rest van de opgraving gevonden. In de kuil zijn delen van (goeddeels complete) zes potten (potten 1 t/m 6) gevonden, die intentioneel in de kuil zijn geplaatst. Daarnaast zijn er ruim dertig scherven van andere potten aangetroffen, maar daarbij gaat het slechts om losse scherven, die als afval worden beschouwd. Daarvan

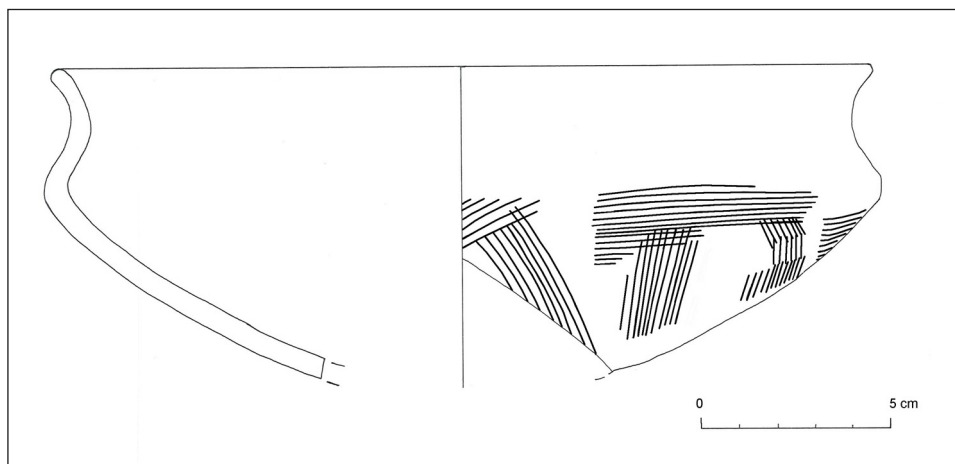
kunnen twee scherven aan een bepaald type pot worden toegewezen (potten 7 en 8). Eerst worden de potten afzonderlijk behandeld, daarna het overige aardewerk.

Pot 1

Pot 1 (V 992; 190 gram) betreft een schaal met buikknik en openstaande mond (figuren 9.4 en 9.5). De schaal is middels roltechniek opgebouwd. Daarop wijzen kenmerken als horizontaal verlopende verdikkingen en verdunningen aan de binnenzijde van de wanden en horizontale breuklijnen langs de kleirollen. De magering bestaat hoofdzakelijk uit kleine potgruisdeeltjes (1-3 mm groot), grotere of juist een zeer kleine fractie potgruis speelt een zeer kleine rol in de magering. Daarnaast bestaat de magering uit een kleine bijmenging van organisch materiaal, fijne kwartsgruis en fijn zand. Het oppervlak is geglad, zowel aan de binnenzijde als buitenzijde. De schaal is reducerend gebakken en heeft een zwarte kern en oppervlak. Aan de buitenzijde is die versierd met kamstreken. De kamstreken zijn op de onderste helft aangebracht, dat wil zeggen onder de buikknik. De versiering is uitgevoerd met een kam van 12-14 tanden. Er is geen eenduidige manier

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 9.5 Tekening van de versierde schaal met buikknik en openstaande mond (pot 1).

waarin de versiering is uitgevoerd: soms zijn de streken direct onder de rand als laatste aangebracht, terwijl ze soms worden oversneden door streken die zich lager op de wand bevinden. De streken zijn 4-7 cm lang en verlopen horizontaal, verticaal, diagonaal en zijn soms licht gebogen (onder een hoek van ongeveer 35 graden). Mogelijk bevinden zich sporen van graffitibeschildering onder de buikknik.

De schaal is ongeveer 20% compleet en er kan alleen een compleet profiel worden gereconstrueerd. Het is duidelijk dat de schaal ongeveer 10 cm hoog was, en dat de buikknik zich 3 cm onder de rand bevond. De wanddikte bedraagt 6-8 mm. De buik heeft een diameter van 220 mm en de mond heeft een diameter

van 190 mm. De bodem ontbreekt, maar heeft een diameter van maximaal 90 mm gehad. De schaal heeft een ronde rand. Gezien de diameter van de buik en bodem en de openstaande mond betreft het een lage, wijde schaal (hoofdvorm 8 naar typologie van Simons, 1989).

Pot 2

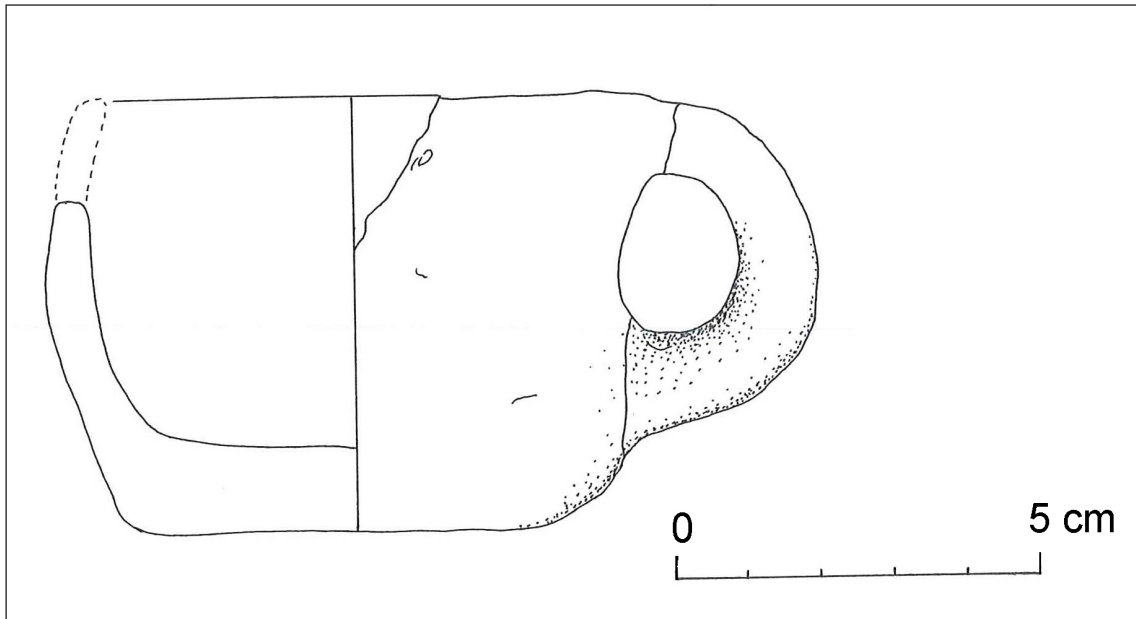
Pot 2 (V 989; 153 gram) betreft een klein (drink) kopje met oor (figuren 9.6 en 9.7). Het kopje is in de hand gemaakt als kneedpotje. Het ontbreken van horizontaal verlopende verdikkingen en verdunningen aan de binnenzijde van de wanden duiden hier op, maar de duidelijkste aanwijzing is de onregelmatige dikte. De magering bestaat hoofdzakelijk uit potgruis, die overwegend uit kleine potgruisdeeltjes (1-3 mm

Figuur 9.6 Een klein (drink) kopje met oor.

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 9.7 Tekening van het klein (drink) kopje met oor uit de kuil (pot 2).

groot) bestaat. Het oppervlak is zowel aan de binnen- als buitenzijde geglad. Het kopje is reducerend gebakken, heeft een zwarte kern en oppervlak, en is niet versierd. Het exemplaar is grotendeels compleet (ca. 75%), en er kan een compleet profiel worden opgetekend. Het kopje is 5,8 cm hoog en heeft licht gebogen wanden. De bodem, buik (maximale maat) en de rand hebben een diameter van respectievelijk 70, 85 en 80 mm. De wanddikte bedraagt 6-7 mm en de rand is rond. Het oor is ter hoogte van de rand en 1 cm boven de bodem verbonden aan de wand. Het potje heeft een bolle vorm (*Kalotten*-vorm) en wordt gerekend tot hoofdvorm 14 naar typologie van Simons (1989).

Pot 3

Pot 3 (V 990; 440 gram) bestaat uit een vrijwel complete bodem van een schaal of kom. De magering bestaat uit kleine potgruisdeeltjes (1-3 mm groot), en een zeer kleine bijmenging van fijne kwartsgruis. De schaal of kom is reducerend gebakken en heeft een zwarte kern, binnen- en buitenkant. Omdat alleen de bodem aanwezig is, kunnen geen uitspraken worden gedaan over de afwerking van het oppervlak

en versiering van de wand; de bodem is aan de buitenkant echter geglad, maar aan de binnenkant is die sterk gebarsten. Mogelijk zijn deze barsten ontstaan tengevolge van verwerking en/of intensief gebruik (bakken, koken). Dit was vooral duidelijk tijdens de vondstverwerking; een deel van de bodem verbrokkelde compleet toen die met water in aanraking kwam. Alleen de bodem is bewaard en heeft een diameter van ca. 18 cm. De oorspronkelijke hoogte is niet te bepalen. De aanzet naar de wand heeft een dikte van 8-10 mm. De schaal of kom wordt gerekend tot hoofdvorm 9 of 10 naar typologie van Simons (1989).

Pot 4

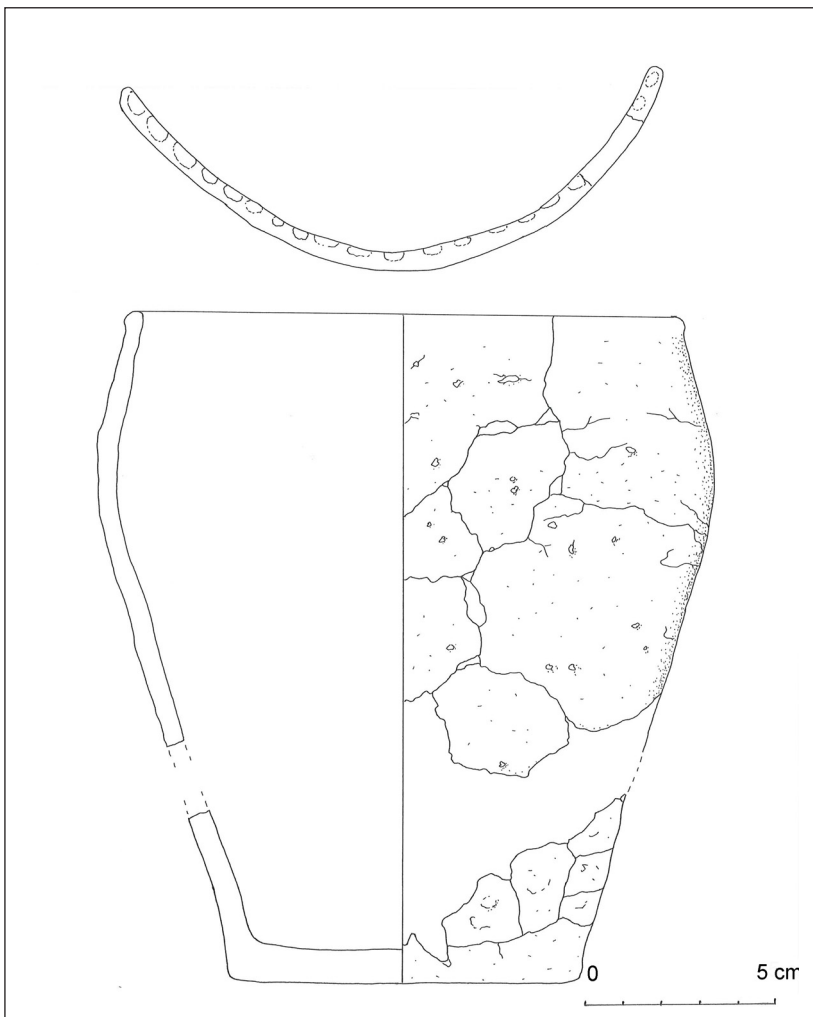
Pot 4 (V 991; 556 gram) betreft een vat (figuren 9.8 en 9.9). Het vat is middels roltechniek opgebouwd, getuige horizontaal verlopende verdikkingen en verdunningen aan de binnenzijde van de wanden. De magering bestaat hoofdzakelijk uit potgruis en een kleine bijmenging van organisch materiaal en fijne kwarts. Het potgruis bestaat hoofdzakelijk uit kleine potgruisdeeltjes (1-3 mm groot), grotere of juist een zeer kleine fractie potgruis

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 9.8 Een vat met vingertopindrukken op de rand.

Figuur 9.9 Tekening van het vat met vingertopindrukken op de rand (pot 4).

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 9.10 Een onversierde schaal.

speelt een zeer kleine rol in de magering. Het oppervlak is aan de buitenzijde licht besmeten. Voor zover zichtbaar is vooral de onderste helft besmeten. De binnenzijde is verzorgd afgewerkt en enigszins geglad. Het vat is reducerend gebakken en heeft een zwarte kern en binnenkant en een zwartgrijs tot (licht) bruin gevlekte buitenkant. Het stuk is secundair verbrand. Mogelijk heeft dit ertoe geleid dat de gebakken klei een brokkelige en broze verschijningsvorm heeft. De rand van het vat is versierd door kleine vingertopindrukken, die op korte afstand van elkaar zijn geplaatst.

Het vat is ongeveer 10-20% bewaard en er kan geen compleet profiel worden opgetekend. De hoogte kan niet worden bepaald, maar ligt vermoedelijk tussen de 20 en 25 cm. De bodem, buik (maximale maat) en rand hebben een diameter van respectievelijk 9, 19 en 17 cm. De wanddikte is dun en bedraagt slechts 6 mm bij de voet en 4-6 mm in de bovenste helft.

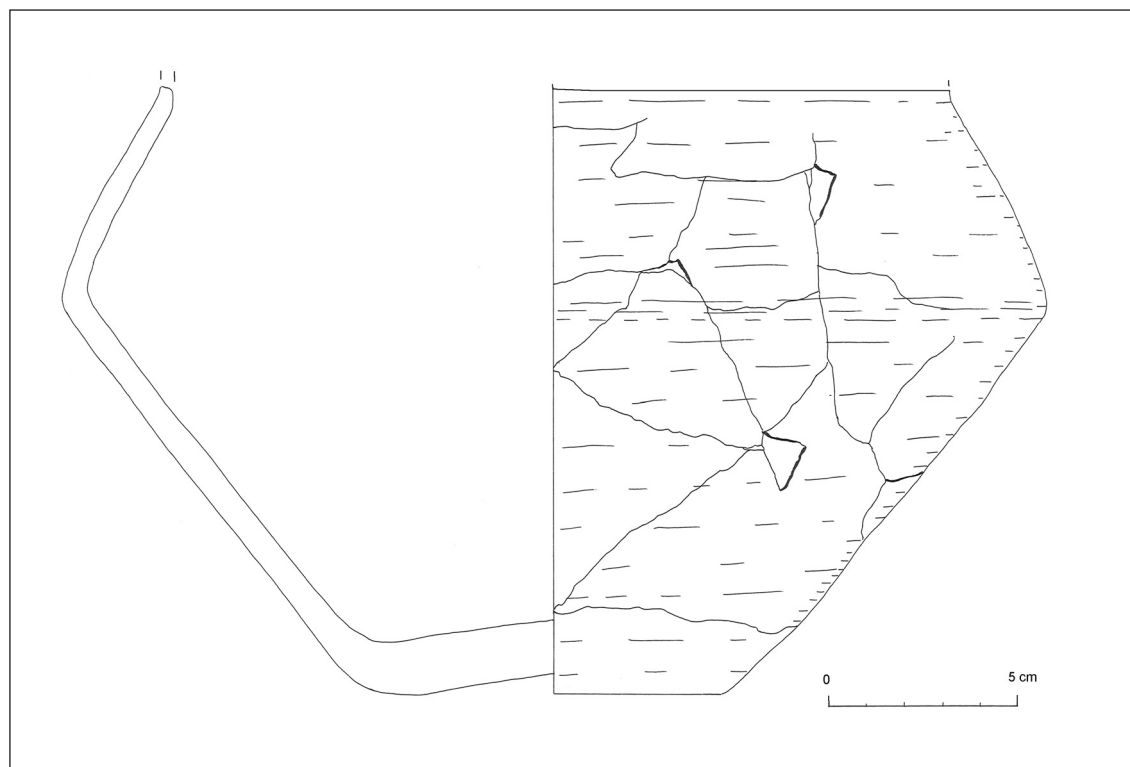
Het vat heeft een inbuigend profiel en wordt gerekend tot hoofdvorm 1 naar typologie van Simons (1989).

Pot 5

Pot 5 (V 988; 955 gram) betreft een onversierde schaal met buikknik (figuren 9.10 en 9.11). De schaal is middels roltechniek opgebouwd, getuige horizontaal verlopende verdikkingen en verdunningen aan de binnenzijde van de wanden. De magering bestaat hoofdzakelijk uit potgruis. Hoofdzakelijk bestaat die uit kleine potgruisdeeltjes (1-3 mm groot), grotere of juist een zeer kleine fractie potgruis speelt een zeer kleine rol in de magering. Daarnaast bestaat de magering uit een kleine bijmenging van organisch materiaal, fijne kwartsgruis en fijn zand. Het oppervlak is geglad, zowel aan de binnen- als buitenzijde. De schaal is reducerend gebakken en heeft een zwarte kern en binnenkant en een zwartgrijs tot (licht) bruin gevlekte buitenkant. Mogelijk heeft die

Tussen twee wallen

Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

Figuur 9.11 Tekening van de onversierde schaal uit de kuil (pot 5).

in een zuurstofrijke omgeving gestaan op het einde van of na het bakproces (openlucht?). De schaal is ongeveer 50% compleet en er kan een compleet profiel worden opgetekend. De schaal is tot 15,5 cm hoog bewaard en was oorspronkelijk vermoedelijk 18-20 cm hoog. De bodem en buik (maximale maat) hebben een diameter van respectievelijk 9,5 en 24,5 cm. De wanddikte bedraagt 6-7 mm, zowel onder als boven de buikknik, maar ter hoogte van de halsknik is de dikte 5 mm. De schaal wordt gerekend tot hoofdvorm 8 naar typologie van Simons (1989).

Pot 6

Pot 6 (V 1013; 658 gram) bestaat uit een complete bodem. Die is erg brokkelig en broos, wat mogelijk mede is veroorzaakt door secundaire verbranding. De bodem is na berging sterk verbrossend en nauwelijks te restaureren, zodat geen profiel kan worden vastgesteld. De magering bestaat hoofdzakelijk uit

potgruis en een kleine bijmenging van (fijne) kwarts. Het oppervlak van de pot is sterk besmeten aan de buitenzijde. De binnenzijde is dermate verbrossend, dat niet bekend is hoe de afwerking heeft plaatsgevonden. De pot is oxiderend gebakken en heeft een donkerbruine kern en een bruinoranje binnen- en buitenkant. De bodem heeft een diameter van 18 cm. De wanddikte bedraagt 18 mm bij de voet. Vanwege de sterke fragmentatiegraad kan de hoofdvorm naar typologie van Simons (1989) niet precies worden bepaald, maar vermoedelijk betreft het een grote (voorraad)pot of een vat.

Pot 7

Van pot 7 (V 985) is alleen een kleine rand-scherf bewaard. De pot is reducerend gebakken en heeft een zwarte kern, en binnen- en buitenkant. De magering bestaat uit potgruis. De binnen- en buitenzijde zijn in beperkte mate afgewerkt en enigszins geglad. De wand-

dikte bedraagt 5-6 mm. De scherf behoort tot een pot waarvan de diameter van de buik en rand 16 en 14 cm is. De scherf is van een kom of schaal met een rechtopstaande rand van 1,8 cm hoog en schouderknik, die wordt gerekend tot hoofdvorm 7 naar typologie van Simons (1989).

Pot 8

Van pot 8 (V 985) is ook alleen een kleine randscherf bewaard. De pot is reducerend gebakken en heeft een zwarte kern, en binnen- en buitenkant. De magering bestaat uit potgruis. De binnen- en buitenzijde zijn enigszins geglad. De wanddikte bedraagt 5-6 mm. De scherf behoort tot een klein, bolvormig potje met een iets naar binnenstaande rand waarvan de rand een diameter van 10 cm heeft. De scherf is van een pot die wordt gerekend tot hoofdvorm 7, 8 of 9 naar typologie van Simons (1989).

Overig aardewerk uit de kuil

Het overige aardewerk uit de kuil (V 985; 380 gram) bestaat uit ruim dertig scherven waarvan het grootste deel zo klein is dat ze niet aan een bepaalde hoofdvorm of type pot toe te wijzen zijn. Diverse scherven behoren tot de bodem van één exemplaar, maar de diameter en het type pot zijn niet te bepalen. Over de maakwijze is weinig te zeggen, maar het ligt voor de hand dat ook deze scherven van potten zijn die middels roltechniek zijn opgebouwd. De magering bestaat ook in deze gevallen hoofdzakelijk uit potgruis, soms met een kleine bijmenging van fijne kwartsgruis en fijn zand. Het oppervlak van enkele scherven is geglad en ook zijn enkele scherven besmeten. Het aardewerk is overwegend reducerend gebakken en heeft soms een dunne (oranje) bruine buitenlaag. De potten zijn niet versierd.

9.2.3 Het overig prehistorisch aardewerk

Opbouw van de potvormen

Buiten S 486 is op diverse andere plekken handgevoerd aardewerk gevonden. Het gaat om tien sporen (S 214, S 342, S 403, S 404, S 464, S 465, S 518, S 421, S 522 en S 575). Het betreft 36 scherven, veelal van klein formaat, met een totaalgewicht van 504 gram. Als grondstof voor het aardewerk is leem of klei gebruikt, die hoogstwaarschijnlijk lokaal of in de regio is gewonnen. De potten zijn, voor zover zichtbaar, met de hand gemaakt middels rolbouw. Daarbij zijn kleirollen op elkaar gezet en aan elkaar gevoegd.

Magering

Nagenoeg in alle aardewerk waarin magering kon worden vastgesteld, betrof het potgruis als hoofdmagering. De hoeveelheden en ook de grootte van de toegevoegde magering varieert enigszins, net als bij de potten uit S 486. Bij het overgrote gedeelte zijn kleine potgruisdeeltjes (1-3 mm groot) toegevoegd, grotere of juist een zeer kleine fractie potgruis speelt een zeer kleine rol in de magering. Daarnaast komt af en toe een bijmenging van fijne kwarts (vijf scherven) of zand (twee scherven) voor. In één bodemscherf bestond de hoofdmagering uit kwarts en in mindere mate uit potgruis.

Oppervlaktebehandeling

Bij 1/6 deel van de scherven is het oppervlak zichtbaar behandeld. Zes scherven, alle uit verschillende sporen, zijn besmeten. Vier scherven zijn sterk besmeten en op twee scherven is de kleipap licht aangebracht. Er zijn op de (overige) scherven geen aanwijzingen voor polijsten of andere oppervlaktebehandeling herkend.

Bakwijze

De scherven zijn overwegend reducerend gebakken. De meeste hebben dan ook een (donker)grijze kern en wanden. Vijf scherven zijn

oxiderend gebakken (uit verschillende sporen) en één scherp is reducerend gebakken maar heeft in een zuurstofrijke omgeving gestaan op het einde van het bakproces. Slechts één scherp is secundair verbrand.

Potvormen

Bij vier van de 36 scherven kon een potvorm worden herkend. Het gaat om de volgende potvormen:

- twee HV2-potten: vaten met naar buiten buigende rand;
- één HV8-pot: gesloten pot of drieledige schaal met scherpe buik-schouderknik;
- één HV14-pot: kop met oor.

Randen

De randscherven van de IJzertijdvindplaats hebben een ronde vorm en zijn van twee vaten met naar buiten buigende rand of gesloten pot en één drieledige schaal met scherpe buik-schouderknik.

Versiering

Slechts twee scherven zijn versierd (5%). Eén rand van een vat (HV2) is versierd met vingertopindrukken. De tweede scherp betreft een bodemscherf van een pot met Kalenderbergversiering.

9.2.4 Datering

Slechts een klein deel van het aardewerk van de vindplaats is richtinggevend voor een datering. Algemeen kan gesteld worden dat alle potvormen en ook de randen en versieringen gedurende de Late Bronstijd en de IJzertijd voorkomen. De beste aanwijzingen voor de datering bevinden zich in het aardewerk van de grote kuil (S 486). De vormensamenstelling en versiering wijzen op een datering in de Vroege IJzertijd en de overgang naar de Midden IJzertijd. Het vormenscala is redelijk eentonig, met vooral HV2-potten en HV7- en

vorm	aantal S 486	aantal overig	totaal
HV1	1	0	1
HV2	0	2	2
HV3	0	0	0
HV4	0	0	0
HV5	0	0	0
HV6	0	0	0
HV7	2	0	2
HV8	2	1	3
HV9	0	0	0
HV10	0	0	0
HV9 of 10	1	0	1
HV11	0	0	0
HV12	0	0	0
HV13	0	0	0
HV14	1	1	2
HV15	0	0	0
HV16	0	0	0
HV17	0	0	0
totaal	7	4	11

Tabel 9.3 *Herkende potvormen op de IJzertijdvindplaats.*

HV8-schalen (Simons, 1989). Voor een datering in de Late Bronstijd ontbreken meer versierde en/of beter afgewerkte stukken. Met betrekking tot de Late IJzertijd kan gesteld worden dat potten met naar binnen gebogen randen (HV1-potten) schaars zijn. Ook ontbreken kenmerken typerend voor de Late IJzertijd, zoals naar binnen verdikte randen en randen met een S-profiel (HV16). Een duidelijke minderheid in het aardewerkspectrum vormen ook hard gebakken en met zand gemagerde stukken of fragmenten die voornamelijk met organisch materiaal gemagerd zijn.

Ook met behulp van de dateringsmethoden van Van den Broeke is een datering in de Vroege IJzertijd het meest voor de hand liggend. In de eerste plaats duiden de verhou-

RAAP-RAPPORT 2600

Tussen twee wallen

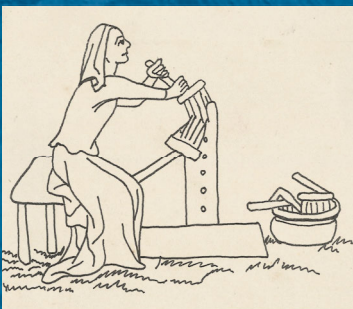
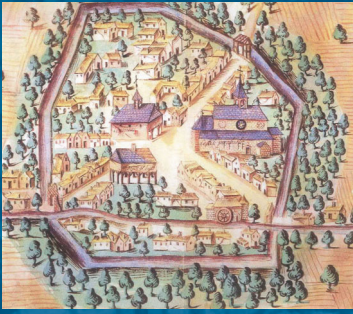
Een opgraving van prehistorische en middeleeuwse bewoningssporen aan de Elsenewal in Nieuwstadt, gemeente Echt-Susteren

aantal	Van den Broeke	Simons
3	I	HV9, HV10, HV12, HV13, HV14
1	II	HV1, HV11
7	III	HV2, HV3, HV4, HV5, HV6, HV7, HV8, HV15, HV16, HV17
11		

aantal	Van den Broeke	Simons
8	I	HV7, HV8, HV9, HV10, HV12, HV13, HV14
1	II	HV1, HV11
2	III	HV2, HV3, HV4, HV5, HV6, HV15, HV16, HV17
11		

Tabel 9.4 *Herkende potvormen volgens Simons naar potopbouw volgens Van den Broeke.*

dingen tussen de verschillende vormen hierop (groepen I, II of III; tabel 9.3). In tabel 9.4 zijn de elf herkende aardewerkvormen naar Simons (1989) opgedeeld naar Van den Broeke's groepen I, II en III. Aangezien niet geheel duidelijk is of HV7- en HV8-potten bij groep I of III horen, zijn beide mogelijkheden opgenomen. Weliswaar betreft het redelijk kleine aantallen, maar het is desalniettemin duidelijk dat veel meer potten van groep I dan van groep II aanwezig zijn, hetgeen volgens Van den Broeke op een datering in de Vroege IJzertijd wijst (Van den Broeke, 1980 en 1987). Eveneens in overeenstemming met een datering in de Vroege/Midden IJzertijd naar Van den Broeke, is het lage aantal exemplaren dat is besmeten of versierd middels kamstreken. Het gaat om één van de acht potten (pot 4) uit S 486 (kuil) en zeven scherven van het overige handgevormd aardewerk van de opgraving (19,4%).

RAAP

www.raap.nl